Vissen in Andermans Vijver

Beheer en strijdige belangen onder Mousgoum en Kotoko in de Logone overstromingsvlakte van Noord-Kameroen

Proefschrift
ter verkrijging van de graad van Doctor
aan de Universiteit Leiden,
op gezag van de Rector Magnificus Dr. W.A. Wagenaar,
hoogleraar in de faculteit der Sociale Wetenschappen,
volgens besluit van het College voor Promoties
te verdedigen op donderdag 2 december 1999
te klokke 14.15 uur

door

Dimphena Maria Elizabeth van Est

geboren te Fijnaart in 1958

Promotiecommissie:

Promotor:	Prof. Dr. P.L. Geschiere
Co-Promotor:	Dr. G.A. Persoon
Referent:	Dr. W.E.A. van Beek (RU Utrecht)
Overige leden:	Prof. Dr. R. Schefold Prof. Dr. Ir. W.T. de Groot (KU Nijmegen/UL Leiden) Dr. J.P.M. van den Breemer

VISSEN IN ANDERMANS VIJVER

Beheer en strijdige belangen onder Mousgoum en Kotoko in de Logone overstromingsvlakte van Noord-Kameroen

Diny M.E. van Est

Voor mijn ouders

copyright © 1999 Diny M.E van Est, 1999

Uitgegeven door:
Centrum voor Milieukunde
Universiteit Leiden
Postbus 9518
2300 RA Leiden
Nederland

Omslag: Rob Musters
Vormgeving binnenwerk: Renée Minnaar
Druk: De Bruyn, Deventer

ISBN 90-5191-126-2

Inhoudsopgave

Dankwoord XI

1 Inleiding 1
- 1.1 Inleiding 1
- 1.2 Theoretische debatten 7
  - 1.2.1 Doorwerking van Staat en markt op dorp en milieu 8
  - 1.2.2 Beheer van gemeenschappelijk bezit en lokale kennis 10
- 1.3 De probleemstelling van deze dissertatie 20
- 1.4 De opbouw van het boek 20

2 Het verstoorde ritme van de Logone rivier 23
- 2.1 Inleiding 23
- 2.2 Het ritme van de rivier 25
  - 2.2.1 De jaarlijkse cyclus van overstroming en verdroging 26
  - 2.2.2 De bestaansbronnen in de overstromingsvlakte 29
- 2.3 De getemde overstromingen 34
  - 2.3.1 De gevolgen van de dam in de Logone 37
  - 2.3.2 Getemde overstromingen en de gevolgen voor de visstand 42
- 2.4 Het nationale park Waza en de gevolgen van de verdroging 44
- 2.5 Conflicten over de bestaansbronnen 45

3 De vis achterna: Mousgoum in het land der Kotoko 47
- 3.1 Inleiding 47
- 3.2 Het onderzoeksdorp Zimado: van Kotoko tot Mousgoum dorp 49
  - 3.2.1 De eerste Mousgoum migranten in Zimado 51
  - 3.2.2 De rol van de koloniale machten en de Mousgoum sultan 56
  - 3.2.3 De migratie in de vijftiger en zestiger jaren 59
  - 3.2.4 Recente migratiebewegingen 60
  - 3.2.5 Mousgoum in het land van de Kotoko 64
- 3.3 De hegemonie van de Kotoko 68
  - 3.3.1 Korte geschiedenis van het Kotoko rijk 68
  - 3.3.2 De politiek organisatie van het sultanaat Logone Birni 70
  - 3.3.3 De Kotoko elite tegenover Kotoko en de Mousgoum onderdanen 77
  - 3.3.4 De (post)koloniale Staat en het Kotoko sultanaat 80
- 3.4 Recente veranderingen: afkalving van de Kotoko heerschappij 82
- 3.5 Conclusies 85

4 Mousgoum van Zimado: sociale structuur en veranderende gezagsverhoudingen 88
- 4.1 Inleiding 88
- 4.2 Het dorp Zimado 90
  - 4.2.1 De natuurlijke omgeving 91
  - 4.2.2 De ruimtelijke indeling en de bevolking van Zimado 94

4.3 Het patroon van samenwonen 97
4.4 Sociale organisatie 105
4.4.1 Onbetaalde bruidsprijzen en verzwakte mannelijke autoriteit 108
4.5 Lokaal leiderschap en gezag 113
4.5.1 *Leiderschap en gezag in de Begeue regio* 113
4.5.2 Leiderschap en gezag in Zimado Begeue: de eerste dorpshoofden 115
4.5.3 De huidige dorpshoofden 118
4.5.4 Invloeden van buitenaf 124
4.6 Conclusies 128

5 Vissen: hard werken en schulden: de onzekerheden van milieu en markt en Mousgoum creativiteit 130
5.1 Inleiding 130
5.2 Het 'huishouden' in de 'domestieke economie' van de Mousgoum 133
5.3 De visserij: ontwikkelingen en belemmeringen 136
5.3.1 De grenzen voorbij: de vis als *cashcrop* 138
5.3.2 Visserij en de genderspecifieke arbeidsverdeling 142
5.3.3 De vishandel 148
5.4 De akkerbouw: van sorghum naar rijst en van rijst naar sorghum 149
5.4.1 Sorghum: het belangrijkste voedselgewas 149
5.4.2 Toegang tot arbeid, land en controle over de oogst 153
5.4.3 Rijst als marktgewas 155
5.4.4 Rijstopbrengsten, schulden en toenemende ongelijkheid 158
5.4.5 De wisselvallige rol van rijst in de 'domestieke economie' 160
5.5 De veehouderij 163
5.6 Verzamelen 168
5.7 De knelpunten in de activiteitenkalender 169
5.8 Mogelijkheden en beperkingen met betrekking tot combinaties van visserij met andere activiteiten: enkele casussen 171
5.8.1 Casus: incidenteel vissen 172
5.8.2 Casus: parttime vissen 180
5.8.3 Casus: permanente visserij 182
5.8.4 Casus: succesvolle alternatieven 189
5.9 Bespreking en analyse van de casussen 195
5.10 Conclusies 200

6 De dynamiek van visserijbeheer en schuivende machtsverhoudingen 204
6.1 Inleiding 204
6.2 Beheer en kennis van vis en vistuig 209
6.2.1 Visnamen en kennis 211
6.2.2 Kennis van vis en vistuig 214
6.3 Visrechten en toegang tot de visgronden 227
6.4 De werking van het Kotoko visserijbeheer in de praktijk 234
6.4.1 Het beheer van Abana in de praktijk 235
6.4.2 Het conflict over een barrage 236
6.4.3 Contextuele factoren in het barrage conflict 239
6.4.4 Slepende kwesties: het sleepnet 242

6.4.5 Slepende kwesties: oude macht versus nieuw geld 248
6.5 Mousgoum visreservaten in de rivier: onzekerheid en politiek initiatief 250
6.5.1 Het ontstaan van de visreservaten 250
6.5.2 De reservaten: voor- en nadelen 253
6.5.3 Praktijken van organisatie 254
6.5.4 Instelling en toezicht 254
6.5.5 Verdeling van plaatsen en vistechnieken 256
6.5.6 De openstelling 257
6.5.7 Conclusies met betrekking tot de Mousgoum organisatie van visreservaten 261
6.6 Vergelijking van de visserijregulatie bij de Mousgoum en de Kotoko: het Ostrom-model 263
6.7 Kritische kanttekeningen bij het Ostrom-model 268

7 Synthese en conclusies: de dynamiek van beheren en heersen 270
7.1 Ecologische onzekerheid: droogte en interventies 273
7.1.1 Droogte 274
7.1.2 Interventies 274
7.2 Economische transitie: vis en rijst als motor van de lokale economie 276
7.2.1 Nieuwe vistechnieken: van diversiteit naar eenvormigheid 276
7.2.2 Irrigatierijst: motor van de lokale economie tegen wil en dank 277
7.3 Sociale transitie: onbetaalde bruidsbrijzen en sociale onzekerheid 279
7.4 Politieke transitie: politieke instabiliteit en nieuwe kansen 282
7.5 Duurzame visserij in de Logone vlakte: beheren of overheersen? 285
7.5.1 Lokaal beheer: vooronderstellingen en kritiek 285
7.5.2 Beheersmodellen en de weerbarstige praktijk 286
7.5.3 De noodzaak van het ontleden van de analytische categorieën 286
7.5.4 De politieke aspecten van lokaal beheer 293
7.6 Conclusies 295

Annexen
1 Methoden en technieken 299
2 Vissoorten in de Logone en de mares 308
3a Verdeling van de etnische groepen over de politieke posities per politieke partij 310
3b Uitslagen nationale verkiezingen in Logone Birni (1992) 311
4 Latijnse en Mousgoum namen voor bomen en grassen 312
5 Enkele veel gebruikte vistechnieken 314

Gebruikte afkortingen 318
Glossarium 319

Rapporten en verslagen 322

Bibliografie 324

Samenvatting (Engels) 335

Curriculum vitae 345

TABELLEN

2.1 Regenval en overstromingen in de Logone vallei (1900 - 1995) 30
3.1 Demografische gegevens van vier kantons in het arrondissement Logone Birni in de jaren 1976, 1987 en 1992 64
5.1 Kosten van vistuig en hun levensduur 141
5.2 Activiteitenkalender van de Mousgoum in Zimado 170
6.1 Aantal vissers, boten en vistuig op de rivier tussen Karam en Zimado, naar nationaliteit en etnische groep 222
6.2 Toegang en eigendom voor de verschillende visgronden in de Logone vlakte 231
6.3 De Kotokodorpen en hun belangrijkste visgronden Ngodeni en Logone Birni 234
6.4 Overzicht van de regulering van de vangsttechnieken in zeven visreservaten 256
6.5 De voorwaarden voor succesvol beheer naar Ostrom (1990), toegepast op de visreservaten van de Mousgoum en het Kotoko beheer van de vlakte 263

FIGUREN

2.1 Schema van jaarlijkse overstromingscyclus in een Sahel overstromingsvlakte 28
6.1 Strategisch gebruik van de lay-out regels voor viskanalen 219

PLATTEGRONDEN

2.1 Het stroomgebied van de Logone 25
2.2 Effecten van de Maga-stuwdam op de overstromingsduur, -diepte en -oppervlakte in het benedenstroomse westelijke deel van de Logone vlakte 38
3.1 Migratie van Mousgoum groepen tussen 1900 en heden 52
4.1 De dorpskaart van Zimado I 93
6.1 De verdeling van Abana in een particulier en communaal deel 230
6.2 De reservaten in de Logone rivier tussen Karam en Zimado 252
6.3 Reservaat Doukwa en de verdeling naar visgereedschap 258

FOTOS

4.1 Een hedendaags huis in Zimado 98
4.2 Een traditioneel Mousgoum huis 99
5.1 Vishandelaar uit de vlakte voor zijn handel op de markt in Lagdo 146
5.2 De toekomstige eigenaar van de boomstamkano ziet toe op het uithollen van de boom 147
5.3 Falmatta oogst de sorghum op haar veld 176
6.1 Barrages in Abana 236
6.2 Binnenhalen van de vangst met een *tarauw* 243
6.3 Mousgoum vrouwen wachten met hun korven tot de sleepnetvissers klaar zijn 247

Dankwoord

Dit boek, dat handelt over het veranderende gebruik en beheer van hulpbronnen door de Mousgoum in het 'huis van de Kotoko', is het product van mijn leven en werken in Zimado, Logone Birni, Maroua en Kameroen. Zowel 'in het veld' als in Nederland speelden veel mensen een belangrijke rol bij de totstandkoming ervan. Tot iedereen die mij bij het laveren met dit werkstuk heeft voorzien van inspiratie, moed en vooral van muziek voorzien richt ik dit dankwoord.

Allereerst bedank ik de bewoners van Zimado, van de visserskampementen en de dorpen in de omgeving voor het feit dat ze mij, mijn partner Floris Mulder, en later ook de studenten in hun gemeenschappen opnamen. Ik ben hen zeer erkentelijk voor hun vriendschap en ondersteuning, maar ik heb ook veel geleerd van de botsingen, conflicten, ruzies en problemen waar ik mee te maken kreeg. Mijn dank gaat uit naar hen die in dit boek aan het woord komen en naar alle anderen die genegen waren hun opvattingen en ervaringen met mij te delen of op welke andere wijze dan ook bijdroegen aan mijn onderzoek.

De sultan, Mahamat Bahar Marouf, van Logone Birni, dank ik voor zijn tijd, openheid ten aanzien van precaire zaken, zijn ontvangsten ten paleizen, zijn interesse in mijn onderzoek en zijn bereidheid om me in contact te brengen met de Kotoko elite.

De toegang tot de gegevens van de *sous-préfecture* werd mij verschaft door de *sous-préfect* van Logone Birni, Jean Claude Tsila en zijn opvolger in 1993, Samuel Nsango. Hun interesse in mijn onderzoek heb ik zeer gewaardeerd, evenals hun inspanningen om mij bij de *préfect* van het departement en de verschillende overheidsdiensten in Logone Birni en Kousseri te introduceren. Het was tevens een hele eer voor de bewoners van Zimado dat Samuel Nsango het voetbaltoernooi eind 1993 bezocht en deelnam aan de gezamenlijke maaltijd in het dorp.

Als ik aan Zimado denk, denk ik allereerst aan mijn tolk, onderzoeksassistent en vriend Sali Oumar, zijn grootvader Apime en de families van Falmatta Ba en Falmatta Tchau. Sali bedank ik vooral voor zijn vriendschap, zijn onverwoestbare optimisme en humor en zijn interesse in het doen van onderzoek. Sali, jij bent nog steeds contactpersoon voor Zimado en omgeving en we houden elkaar tot op de dag van vandaag op de hoogte. Apime zag er, in tegenstelling tot vele anderen, wel wat in om zijn kennis met mij te delen. Ik ben hem dankbaar voor zijn vertrouwen en zijn verhalen. Falmatta Ba, mijn vrouwelijke tolk, steun en toeverlaat, zei eens, op een van die vele avonden die ik bij haar familie doorbracht, dat als zij in Zimado naar de maan kijkt en ik in Leiden, we dan dezelfde maan zien. Dat was een van de vele manieren waarop zij probeerde de afstand tussen twee verschillende vrouwen te overbruggen. Waarvoor mijn dank. Mijn buren, onder aanvoering van de sterke Falmatta Tchau, die mijn huis versierde, ben ik erkentelijk voor het warme nabuurschap, voor de opname in de groep van vrouwen die met kleine giften over en weer, het dagelijkse dorpsleven opfleuren. Jullie vormden mijn basis in het dorp van waaruit ik het hele dorp, de visserskampementen en vele andere mensen, woonachtig in en buiten de vlakte, leerde kennen. Ook hen wil ik bedanken voor het feit dat ik zo dicht in de buurt mocht komen met mijn nieuwsgierigheid en vragen.

Ook enkele Kotoko informanten wil ik hier met name noemen. Kaskala uit Zina, voor het altijd weer hartelijke weerzien en de discussies in het onderzoekershuis, dat hij in Zina zo piekfijn beheert. Het dorpshoofd van Matke, Blama Hassan, wil ik bedanken voor zijn hulp om het wantrouwen onder de Kotoko dorpshoofden en vissers te overwinnen. Ook wil ik hem bedanken voor de relativerende zin waarmee hij altijd een gesprek/interview beëindigde: "*Je vertrekt met (weer) een veer van de kip*". Kadir, een van de Kotoko vissers uit het Abana kampement, dank ik voor zijn goede zorgen voor de studenten en de wijze waarop hij het onderzoek met zijn informatie en contacten verder hielp.

Behalve in Zimado heb ik ook heel wat tijd doorgebracht op het veldstation in Maroua: het Centre d'Etude de l'Environnement et du Développement au Cameroun (CEDC). Het CEDC bood een verblijfplaats, een campus en voorzieningen om onderzoeksgegevens uit te werken. Het fungeerde tevens als ontmoetingsplaats voor Nederlandse en Kameroenese onderzoekers (OIO's en studenten) die in het noorden van Kameroen aan hun onderzoek werkten. De studenten die hun leeronderzoek in het kader van mijn promotie-onderzoek verrichtten, te weten Ingvild Harkes, Paula Groeneveld, Dirk Schaap en Leonie van der Voort, dank ik voor hun inzet.

Ook bedank ik verschillende personeelsleden van het CEDC, met name de coördinator van het CEDC van het eerste uur, Franke Toornstra, die ons tijdelijk een kamer

in zijn huis gaf toen Floris heel ziek was, en Martin Tchamba, de Kameroenese counterpart, voor zijn persoonlijk inzet bij het uitklaren van de landrover in Douala. Verder ben ik de Kameroenese onderzoekers Hanson Njiforti en Francis Tarla zeer erkentelijk voor hun inspiratie, en Maliki, de huismeester van het onderzoekersverblijf, voor het bewaren van mijn post tijdens mijn afwezigheid.

Ik prijs me gelukkig dat ik dit boek heb kunnen voltooien zonder tot een eendimensionaal mens te verworden. Ik heb lief gehad, gebaard, gezongen, gezorgd, gezeild, kortom: geleefd. Floris, mijn lief, jij stal de tijd en liet dat boek niet tussen ons komen. Onze zoon Mats die er eind 1994 bijkwam onderstreepte dat. Ook mijn familie, vriendinnen en vrienden hielpen me om dit boek in zijn perspectief te kunnen blijven plaatsen. Ik bedank mijn ouders voor het warme nest en hun niet aflatende steun. Het is aan hen dat ik dit boek opdraag. Mijn vier broers en hun partners ben ik dankbaar, omdat het met hen goed thuiskomen is. Henk en Lyda Mulder bedank ik voor hun actieve betrokkenheid bij de wording van dit boek, en voor het feit dat ik er, met Stan en Maurits, nog meer familie bijkreeg. Ik wil Janneke Zoutendijk bedanken voor de echte vriendschap, Cees Breuer voor de muzikale inspiratie, en Joanna Greenwell *for saying the right things at the right time*. Mijn buren Dino en Frans de Bondt en Ageeth en Joep Heerema voor de geregelde burenhulp gedurende de afgelopen jaren.

In Nederland ben ik verder veel dank verschuldigd aan verschillende collega's en vrienden die me tijdens het schrijven hebben bijgestaan met commentaar op eerste en latere versies tekst. Behalve mijn supervisoren, mijn collega's van het CML, en met name de collega's en niet te vergeten oud-collega's van het Programma Milieu en Ontwikkeling, hebben de volgende personen mij, los van hun rol of functie, gedurende het schrijfproces gesteund, door het becommentariëren van papers, eerste en latere versies van een of meer hoofdstukken: Adri van de Berg, Yolanda van den Berg, Karen Biesbrouck, Riny van Est, Ingvild Harkes, Caroline Jongkamp, Renée Minnaar, Mark Moritz, Manon Osseweijer, Paul Scholte en Aad Zuiderwijk. Floris Mulder, Henk Mulder en Ruth Noorduyn waren bereid het hele manuscript te lezen en van kritisch commentaar te voorzien. Ook de groep senioren en de groep promovendi die de afgelopen jaren het Afrika promovendi-overleg en de CERES Dryland studie groep bezochten ben ik zeer erkentelijk voor het debat en reacties op conceptteksten. Tevens heb ik veel gehad aan een aantal seminars die georganiseerd werden in CERES verband, waardoor ik verschillende mede-onderzoekers heb kunnen ontmoeten op het gebied van milieu en ontwikkeling en mijn conceptteksten en papers heb aan verschillende mensen heb kunnen voorleggen. Het vertrouwen in mijn schrijven en eigen producten is door hun constructieve kritiek vergroot.

Verschillende mensen bedank ik voor hun bijdrage aan de materiële totstandkoming van dit boek: Renée Minnaar voor de lay-out en de precisie bij het drukklaar maken van het boek, Rob Musters voor het ontwerpen van de voorkant, Paul Langeveld, Lauran van Oers en Maarten 't Zelfde voor de hulp bij de kaartjes, en Marianne Godfroy voor de ondersteuning bij de computerproblemen. De ondersteuning van Edith Roos en Jetty Staats bij het zoeken naar de juiste boeken heb ik zeer gewaardeerd, evenals de professionele ondersteuning van Tineke van der Wiel, Elli van de Molengraaf, Annelies Oskam en Anke de Pater.

Ik ben verder verschillende instituten dank verschuldigd die dit onderzoek hebben gefaciliteerd. Het onderzoek is uitgevoerd bij het Centrum voor Milieukunde Leiden, in nauwe samenwerking met de vakgroep Culturele Antropologie aan de Universiteit Leiden. NWO/WOTRO financierde dit project (projectnr. W 52-531) en maakte het mogelijk om na de geboorte van mijn zoon parttime door te gaan. Vervolgens bood het CML faciliteiten en financiële ondersteuning om buitenlandse congressen te bezoeken en mijn onderzoek daadwerkelijk af te ronden.

1
Inleiding

1.1 Inleiding

Sinds het Brundtland-rapport (1987), maar met name sinds de Rio Conferentie (1992) bestaat er op wereldschaal aandacht voor duurzaamheid[1] (*sustainability*), in het bijzonder voor de duurzame exploitatie van hulpbronnen. Ook de Kameroenese overheid heeft zich bereid verklaard de ideeën over duurzame ontwikkeling om te zetten in een nationaal milieubeleid, dat op verschillende niveaus (nationaal, regionaal en lokaal) moet worden geïmplementeerd. Dit resulteerde in 1993 tot het creëren van een ministerie voor milieu (MINEF), dat sindsdien enkele wetten lanceerde om beheer op lokaal niveau mogelijk te maken. Dit nieuwe milieubeleid is mede tot stand gekomen onder druk van 'Rio' en de structurele aanpassingspolitiek van de Wereld Bank. De internationale financiële bijdrage van milieu NGO's aan milieuprojecten geeft mede richting aan de huidige Kameroenese milieupolitiek. Verschillende internationale donoren (zoals IUCN, WNF, OXFAM) ondersteunen inmiddels een groot aantal milieuprojecten, die met name gericht zijn op het beheer van het tropisch regenwoud, de nationale parken en de *wetlands*. In het kader van deze milieu-interventies bestaat er veel belangstelling voor het lokale gebruik en beheer van natuurlijke hulpbronnen.

Voor de Kameroenese situatie, en met name voor de situatie in het onderzoeksgebied, de Logone overstromingsvlakte, is deze hernieuwde belangstelling voor het lokale beheer op zijn minst wrang te noemen. Jarenlang lag in de (landbouw)politiek van Kameroen de nadruk op de economische ontwikkeling van de vlakte. De installatie van een grootschalig rijstirrigatieproject (SEMRY II), overigens ook

[1] In de literatuur komen verschillende definities van duurzaamheid naar voren. De bekendste en meest gebruikte is: "Ontwikkeling die behoeften van het heden verzekert zonder het vermogen van de toekomstige generaties aan te tasten" (Brundtland 1987).

gefinancierd met brede internationale steun van onder andere de Wereld Bank en de EG, was daar een direct uitvloeisel van. Door dit project veranderde de overstromingsvlakte van een waterrijke en vruchtbare streek, van belang voor visserij, veeteelt en landbouw, in een gebied waarvan grote delen van water verstoken blijven of veel minder overstromen (wat betreft oppervlakte, diepte en duur) dan voorafgaand aan het project. Dit heeft drastische gevolgen gehad - voor mens en dier. In feite werd nog geen twintig jaar geleden het lokale gebruik en beheer van natuurlijke hulpbronnen door het afdammen van de rivier niet alleen volledig genegeerd, maar in verschillende delen van de vlakte doeltreffend afgebroken (Drijver, Van Wetten & De Groot 1995). Dit staat in schril contrast met het huidige beleid, waar de nadruk ligt op aansluiting bij het lokale beheer.

Voor het SEMRY II-project was de aanleg van een dam in de Logone rivier nodig. Door deze dam ontstond het Magameer, dat dient voor de irrigatie van de rijstvelden van het project. Noordwaarts stromende seizoensrivieren, *mayo*, die het water in de regentijd aanvoeren, worden door deze dam tegengehouden. Ter bescherming van de rijstvelden werd ook nog eens een dertig kilometer lange dijk langs de linkeroever van de rivier aangelegd. Door deze beide ingrepen is de jaarlijkse cyclus van overstroming en verdroging, die borg stond voor dynamiek en rijkdom, ernstig verstoord. De vissers, vooral in het zuidelijke deel, verloren een aantal belangrijke visgronden, omdat vijvers vroegtijdig droogvallen. Een van de gevolgen daarvan is, dat de druk op de visgronden in andere delen van de vlakte is toegenomen, wat regelmatig tot conflicten tussen vissers onderling leidt. De afname van de reproductiefunctie van de vlakte - als kraamkamer voor de vis - is van invloed op de visstand tot in het Tsjaadmeer. Ook de veehouders zijn getroffen. Zij verloren een deel van hun waardevolle weidegronden, *yaéré*, en drinkplaatsen, waarvan ze in de droge tijd afhankelijk zijn. Daarnaast is ook voor de diverse wilde diersoorten (er is door het Waza park veel wild in dit gebied) de situatie nijpend, omdat een deel van het park nu van overstromingswater verstoken is. Teneinde voedsel en water te vinden, trekt een flink deel van de dieren (olifanten, leeuwen, kobs, enzovoorts) de vlakte in, waar ze niet alleen kwetsbaarder zijn voor stroperij, maar vooral veel schade berokkenen aan gierstvelden en de lokale veestapel (Tchamba 1996).

De problematiek van de Logone vlakte is niet uniek. Het alarmerende proces van verdroging van overstromingsvlakten, als gevolg van voortgaande interventies in deze gebieden, speelt in verschillende stroomgebieden van Afrika (Adams 1992). De milieueffecten van voornoemde interventies zijn nadelig gebleken, terwijl tegelijkertijd de grootschalige irrigatieprojecten minder succesvol zijn dan werd verwacht. Mede dankzij het feit dat milieu en natuur- en/of biodiversiteitsbehoud hoog op de internationale politieke agenda staan, hebben de bovenstaande factoren geleid tot een hernieuwde belangstelling voor het lokale beheer bij beleidsmakers, medewerkers aan

milieuprojecten en onderzoekers. Een beheer van natuurlijke hulpbronnen, waarin de lokale bevolking een belangrijke rol speelt, wordt in deze kringen gezien als de peiler van het beschermd en gecontroleerd gebruik van hulpbronnen in *wetlands* (Marchand en Udo de Haes 1990, Roggeri 1995). Deze maatschappelijke en politieke belangstelling is terug te vinden in het huidige academische debat over milieu en ontwikkeling.

Dit proefschrift is het resultaat van onderzoek naar een aantal vragen die betrekking hebben op het veranderende milieugebruik van de Mousgoum bevolking. Het milieugebruik, enerzijds als reactie op de degradatie van de Noord Kameroenese Logonevlakte en anderzijds als reactie op de verdergaande politiek-economische incorporatie in de Kameroenese Staat.

De Mousgoum zijn migranten in de Logone vlakte. Ze komen in dit boek naar voren als inventieve overlevers, ritselaars, in een grillige natuurlijke en socio-politieke omgeving. In tegenstelling tot andere etnische groepen, benutten de Mousgoum dit overstromingsgebied op verscheidene manieren. Mannen en vrouwen gebruiken het milieu verschillend, maar in het algemeen doen ze wel 'van alles wat'. Zij houden zich bezig met akkerbouw, visserij, veehouderij en verzamelen, en meer recentelijk ook met de verbouw van rijst. Deze verscheidenheid aan activiteiten is niet alleen het resultaat van een effectieve aanpassing aan de onzekerheden die horen bij overstromingsgebieden, zij komt eveneens voort uit de afhankelijkheid van de Mousgoum: afhankelijkheid ten aanzien van de toegang tot visgronden en andere natuurlijke hulpbronnen en daarmee van de Kotoko elite, over wie dadelijk meer. In de studie ligt de nadruk op de veranderende rol van de visserij en de nieuwe plaats van rijst in dit brede activiteitenpakket van de Mousgoum *fung*[2]. Speciale aandacht wordt gegeven aan de veranderende gezagsverhoudingen binnen de Mousgoum samenleving, tussen mannen en vrouwen en tussen ouderen en jongeren.

De vissers gebruiken, onder druk van verdroging en verschulding aan handelaren, steeds intensievere vistechnieken om hun vangsten op peil te houden. Met de intensivering van hun visserij-activiteiten komen de Mousgoum op het terrein van de Kotoko, de traditionele vissers en heersers over de Logonevlakte met de hierbij behorende visgronden. Een beschrijving en analyse wordt derhalve gegeven van de strijdige belangen van de Mousgoum, de gewone Kotoko vissers en de Kotoko elite. Tevens wordt in dit verband beschreven hoe de lokale kennis van vis en vlakte een rol speelt in de strijd om de toegang tot de visgronden en hoe dit gerelateerd is aan de wijze van regulering en de besluitvorming met betrekking tot deze toegang. Dit alles wordt in verband gebracht met de bredere ecologische context en de problemen van de politiek-economische incorporatie in de Kameroenese samenleving.

---

[2] "*Fung*" is het Mousgoum woord voor erf.

In april 1992 vestigden wij, mijn partner en ik, ons in Zimado, een dorp in het Kameroenese deel van de Logone overstromingsvlakte. We betrokken een leegstaande lemen hut van een familie die enkele jaren geleden het dorp had verlaten en naar het Lagdomeer was gemigreerd, omdat daar de visvangsten zoveel beter waren dan rond het dorp en in de vlakte. Bij het verbouwen van dit huis bleek al spoedig dat de traditioneel gebruikte bouwmaterialen schaars waren en daardoor moeilijk in de directe omgeving te vinden. Ons huis, de reden waarom de oorspronkelijke bewoners het verlaten hadden, en de problemen van de verbouwing, werden exemplarisch voor de schaarste aan hulpbronnen in het gebied. Ook in gesprekken met dorpelingen kwam de schaarsteproblematiek voortdurend aan de orde. Mensen kwamen soms naar ons toe en deden hun beklag in felle bewoordingen. Hieronder het verhaal van Baray, een oudere, tanige Mousgoum vrouw:

> "(...) *Wij* (de Mousgoum) *houden van een dikke vissaus, maar nu zwemt de vis alleen nog maar langs de saus.*" Baray haalt een plastic zakje onder haar doekjurk vandaan en laat de kleine gedroogde visjes die daarin zitten zien. "*Als dit soort kleine visjes vroeger werd gevangen gooiden we ze gelijk terug in het water, we aten alleen de beste vis. Nu moet ik naar de markt om deze kleine visjes te kopen. De mannen, de vrouwen en de kinderen werken nu op de SEMRY rijstvelden bij Zimado. Ze kunnen hier niet blijven want er is geen vis en als er geen vis is, is hier niets. Dan gaat het leven niet door.*[3] *Wij moeten op de rijstvelden werken om nog vis te vinden* (kopen[4]). *Maar wij houden niet van rijst, wij eten gierst sinds mensenheugenis. Met de rijst zoeken* (kopen) *we gierst en vis om te kunnen eten. De gierstoogst was afgelopen jaar slecht vanwege de droogte en de vogels die onze gierst eten. We hebben onze stemmen schor geschreeuwd om de vogels te verdrijven, maar ze hebben toch kans gezien om te veel van onze gierst te eten. De graanpotten zijn nu al bijna leeg en het plantseizoen moet nog beginnen. Ik zoek overal in de* brousse *naar vruchten om te verkopen op de markt. In de jaren 1983 en 1984 was het hier* kobro (hongersnood). *Het vee stierf, er was geen vis en de gierst verdroogde op de velden. Zelfs de knollen uit de* brousse *troffen we verdroogd aan. Mijn broer vertrok naar de stad, anderen naar het Tsjaadmeer, naar Maga*

---

[3] Dit betekent dat er geen middelen (bruidsprijs) zijn om te kunnen huwen.

[4] De woorden zoeken, vinden - in het Frans *chercher* - worden zowel gebruikt voor echt zoeken zoals verzamelen, als voor het verdienen van geld - *chercher de l'argent* - als voor het kopen van iets met geld. "Vis kopen" wordt nooit uitgedrukt met: "*acheter des poissons*" maar er wordt gezegd: "*chercher des poissons*". Zie de methodische reflectie (annex 1) voor het gebruik van de lokale taal en het Frans.

of naar Lagdo.[5] *Voor ons is het ieder jaar opnieuw afwachten of er genoeg vis zal zijn of niet, of de gierstoogst lukt. Door SEMRY in Zimado kunnen we hier blijven wonen. Kijk naar mij, ik ben al oud. Wij zijn hier gekomen en kregen van de Kotoko toestemming om ons hier te vestigen. Vroeger was er volop water en vis rond het dorp, maar er is zo veel veranderd. Vroeger visten we samen met de Kotoko, maar nu zijn er steeds grote problemen tussen de Kotoko en de Mousgoum om de vis. De Kotoko willen niet met de Mousgoum samen vissen, ze denken alleen aan zichzelf. Niemand heeft meer respect. De jongeren denken alleen aan geld (...). Overal waar blanken komen maken ze een meer, dat is in Maga gebeurd en in Lagdo. De hoge heren* (les grands hommes) *moeten hier ook een meer aanleggen zodat de mensen van Mbili*[6] *weer kunnen vissen."*

Dan roept ze enkele kinderen aan wie ze de opdracht geeft om een van haar kippen te vangen. Ze pakt de kip van een van de kinderen over en geeft hem aan mij. Terwijl ik onwennig met het spartelende dier in mijn handen sta, zegt ze me dat ik in de stad moet vertellen hoezeer de mensen van Mbili lijden en dat er weer water moet komen.

Betrekkelijk kort geleden leefden Baray en haar familie nog in voorspoed. De Logone rivier - en met name de jaarlijkse overstroming van de rivier - zorgde voor een overvloed aan natuurlijke hulpbronnen: vis, wilde rijst, gras voor het vee en voor diverse andere doeleinden, mogelijkheden voor droge en natte landbouw, diverse vruchten, kruiden en groenten uit de *brousse*, en wild. Natuurlijk waren er ook moeilijkere periodes in het verleden (zie ook hoofdstuk twee) maar over het algemeen was er voldoende te eten.

In het verhaal van Baray komen enkele thema's van dit boek aan de orde. Hieronder worden ze kort weergegeven.

Milieudegradatie van de vlakte: achtergronden en factoren

Baray is een van de vele bewoners van Logone overstromingsvlakte die de dupe zijn geworden van de verdroging van de vlakte. Deze verdroging is grotendeels terug te voeren op interventies van de Staat. Door het waterbeheer ten behoeve van de rijstvelden met behulp van dijken, sluizen en dammen, is de hoeveelheid water sterk afgenomen in het centrale deel. Door de combinatie met een sterk variabele regenval zijn vervolgens grote delen van de vlakte verdroogd (Drijver en Marchand 1985). De

---

[5] Het Magameer (in de Logone vallei) en het meer van Lagdo (in de Benoué vallei) zijn beide kunstmatige meren welke eind jaren zeventig, begin jaren tachtig zijn geconstrueerd.

[6] Mbili is een terpdorp dat in administratieve zin tot het dorp Zimado behoort.

invloed die deze verdroging heeft op de productiviteit van de vlakte in termen van visproductie en opbrengsten van veeteelt en landbouw, is enorm. De economische expansiedrift van de Staat heeft hier uiteindelijk geresulteerd in een ingenieursgeleide ontwikkeling van de overstromingsvlakte. Deze ontwikkeling viel samen met een *credit boom* van grote internationale organisaties en met een intensief politiek belangenspel op nationaal niveau. Doordat deze factoren samenvielen met natuurlijke klimaatsveranderingen (het Sahelproces) is de overstromingsvlakte op ingrijpende wijze beïnvloed. Dit proefschrift is het resultaat van een onderzoek naar de wijze waarop dit scala aan ontwikkelingen zijn neerslag heeft gekregen in de regio rond Zimado.

Het veranderende milieugebruik van de Mousgoum

Door de verdroging van het gebied nam de traditionele rijkdom aan natuurlijke hulpbronnen af en de druk om de 'overgebleven' gebieden intensiever te exploiteren toe. Bevolkingsgroei en de toegenomen handel in vis, rijst en producten uit de *brousse* hebben dit proces versterkt. Voor de bevolking is het steeds moeilijker om in haar bestaan te voorzien. Het raakt de diverse groepen op verschillende wijze, afhankelijk van hun vaardigheden en kennis, toegang tot de natuurlijke hulpbronnen en plaats in de vlakte. De verschillende etnische groepen lijken zich als gevolg van schaarste en de toegenomen onzekerheden steeds vaker te richten op een combinatie van meerdere bestaanswijzen. De Mousgoum deden dat van oudsher al en lijken nu dan ook flexibeler dan andere groepen, zoals de Kotoko. Deze laatsten lijken als 'echte' vissers betrekkelijk negatief tegenover activiteiten in de landbouw en veehouderij te staan.[7] Met de visserij - van groot belang voor het geldinkomen - begeven de Mousgoum vissers zich overigens op het terrein dat de Kotoko van oudsher bestierden. Met andere woorden: ze vissen in andermans vijver.

Regulatie van de visserij

De Mousgoum zijn de migranten in de vlakte. De Kotoko duiden zichzelf aan als de autochtone bewoners en heersers over het moerasland, met een sultan en een indrukwekkend aantal notabelen aan het hoofd. De Kotoko bewonen van oudsher de vruchtbare, hoogste en grootste terpen in het lege land, die bovendien in de nabijheid van de belangrijkste visgronden liggen (Lebeuf 1969:54). De autoriteiten van deze Kotoko vestigingen lieten nieuwkomers gereguleerd en onder strikte voorwaarden toe

---

7 In de literatuur over antropologie en visserij komt naar voren dat vissers andere activiteiten vaak negatief evalueren (Acheson 1981). Zo geeft Platenkamp voor Schotse vissers aan: "*the fishermen consider tilling the soil and handling of domesticated animals the opposite of fishing. It is evaluated in an extreme negative way*" (Platenkamp 1979:178). Dit laatste lijkt ook op te gaan voor de Kotoko vissers.

op de onbewoonde kleinere eilandjes in de vlakte en op de woeste en beboste gronden van de oeverwallen langs de rivier. Als nieuwkomers hebben de Mousgoum altijd in hun ondergeschikte positie binnen de hiërarchische Kotoko machtsconstellatie berust. Dit komt terug in de wijze waarop de visgronden en de visserij worden gereguleerd. Van oudsher praktiseren de Kotoko verschillende vormen van regulering in verband met de toegang tot de vis. Tot hun beheersstrategieën behoren: volledige toegangsverboden, vormen van toegang gelimiteerd naar periode en plaats, en vormen van toegang onder bepaalde voorwaarden.

Deze vormen van beheer staan momenteel onder grote druk. De bevolkingsgroei, de toenemende commercialisering van de visvangst en de verdroging van de vlakte vormen daarin belangrijke factoren. De veranderende machtsverhoudingen tussen Mousgoum en Kotoko en de invloed van de Staat hierop zijn echter ook van groot belang. De machtige positie van de sultan en zijn notabelen, zoals geschetst door Lebeuf (1969) in haar boek *Les principautés kotoko: essai sur le caractère sacré de l'autorité*, staat in schril contrast met hun afkalvende autoriteit in het laatste decennium. Typerend voor de geleidelijk afbrokkelende macht van de sultan is het verval van zijn paleis in Logone Birni. De sultan kan zijn (Mousgoum) onderdanen niet langer meer - zoals in het verleden - verplichten om zijn paleis na de regentijd een flinke opknapbeurt te geven. Bepaalde rechten van de Kotoko met betrekking tot machtsposities en toegang tot de (vis)gronden worden niet langer door de Mousgoum geaccepteerd, hetgeen tot heftige conflicten tussen de verschillende bevolkingsgroepen leidt. Door het beeld van Lebeuf te contrasteren met de huidige situatie kan de balans opgemaakt worden van de verzwakte macht van de Kotoko autoriteiten.

In de conflicten tussen beide groepen over de toegang tot de visgronden komt een heel complex van problemen tot uiting. Milieudegradatie, een intensiever gebruik van de hulpbronnen en strijd om de hulpbronnen, *in casu*, de vis hangen nauw samen. Het gaat hier om bredere conflicten die al langer bestaan, maar de laatste tijd steeds nadrukkelijker naar voren komen door de toegenomen druk op de bestaansmiddelen.

1.2 Theoretische debatten

De bovengenoemde thema's raken aan bredere debatten binnen "Milieu en Ontwikkeling" en de Culturele Antropologie. Ik concentreer mij in deze dissertatie vooral op twee debatten:

- het debat over de wijze waarop de nationale Staat en de geldeconomie doorwerken op de lokale samenlevingen en het milieu.
- het debat over de betekenis en mogelijkheden die de toepassing van lokale kennis binnen milieubeheersstrategieën biedt, in de zin van '*common property management*'.

1.2.1 Doorwerking van Staat en markt op dorp en milieu

Een belangrijk uitgangspunt bij het onderzoek naar de huidige milieuproblemen in Afrika is dat met name politiek-economische factoren een grote rol spelen in de huidige ecologische crisis. Dit hangt samen met de groeiende invloed van de nationale overheid en de doorwerking van de markteconomie op de lokale samenleving (Woodhouse 1996, Zuiderwijk 1998). Om inzicht te krijgen in dit proces, zeker voor Kameroen, is het werk van Bayart (1979) van belang.

De politicoloog Bayart (1979) analyseerde de moderne staatsontwikkeling in Kameroen in termen van *alliance hégémonique* en *recherche hégémonique*. Het eerste begrip duidt op het verwerven van aanhang en steun door de president Ahidjo (1960-1982) en zijn opvolger Biya (1982 - heden) onder oude elites (met name traditionele leiders) en de nieuwe geschoolde elite. '*Recherche hégémonique*' duidt op de wijze waarop geprobeerd wordt om de bevolking binnen de Staat te 'encadreren' (zie ook Geschiere 1984). De vraag is hoe dit hegemonische proces zich manifesteert in de Logone vlakte. Vragen die hierbij naar voren komen zijn:

* Wie hebben er meer geprofiteerd van dit hegemonische proces: de Kotoko met hun hiërarchische organisatie of de Mousgoum met hun gesegmenteerde organisatiewijze?
* Welke rol speelde het grootschalige SEMRY II-rijstproject?
* Wat betekent het hegemonische proces voor de veranderende (oude en nieuwe) machtsverhoudingen tussen de verschillende groepen?
* Op welke wijze komt het hegemonische proces tot uiting in de regulering van de natuurlijke hulpbronnen, en dan vooral de vis?

De koloniale machthebbers en de eerste president van het onafhankelijke Kameroen, president Ahidjo, steunden vooral de Kotoko. Deze overheidssteun brokkelde echter af onder president Biya (1982 - heden). In de loop van zijn presidentschap wordt van overheidswege geprobeerd om de macht van de traditionele machthebbers uit het noorden, waaronder de Kotoko, te reduceren (Schilder 1994:223-8, 253-4). Enkele middelen daarbij zijn het verlenen van politieke steun - middels benoemingen in het staatsapparaat - aan de leden van de *kirdi*[8] groepen, waartoe ook de Mousgoum behoren en het vergeven van hoge administratieve functies in het noorden aan ambtenaren uit het zuiden. Dit proces van "*horizontalization of previously vertical relationships*" (Schilder 1994:234), komt steeds duidelijker aan de oppervlakte als het

---

[8] De term *kirdi* betekent oorspronkelijk 'heiden', lang een negatieve term. Maar de laatste tijd wordt de term als geuzennaam gebruikt voor etnische groepen (onder ander Mafa, Guiziga, Moundang, Mousgoum, Toupouri, enz.) in het noorden van Kameroen. *Kirdi* wordt een term die de gemeenschappelijke ervaring van uitsluiting en discriminatie door de moslim gemeenschap representeert (Schilder 1994:225). Schilder refereert met name aan de Fulbe als dominante groep, maar ook de Kotoko zijn als zodanig te kenschetsen.

meerpartijen stelsel doorgang kan vinden. Deze bredere processen werken door op het lokale niveau en de uitkomsten ervan worden in dit proefschrift besproken voor zover ze relevant zijn voor de veranderende lokale machtsverhoudingen tussen Mousgoum en Kotoko.

In de literatuur zijn verschillende voorbeelden te vinden, waarbij men stelt dat het effect van de Staat en zijn administratieve beleid op het lokale management van natuurlijke hulpbronnen ronduit negatief is. Verschillende auteurs (Fox 1993, Moorehead 1992) tonen aan dat de toegenomen staatscontrole op bos en marine-hulpbronnen ten koste ging van de lokale beheersstructuren, wat mede leidde tot ontbossing en overbevissing. Ook voor de Kameroenese situatie lijken dergelijke observaties van toepassing. Fisiy (1992) beschrijft verlies van autonomie over het eigen territorium doordat de Staat middels wetgeving en administratief beleid zeggenschap over grond claimt en neemt. Dit leidt in veel gevallen tot verval van lokale reguleringen ten aanzien van het milieugebruik (Van den Berg 1997). Verschillende auteurs benadrukken bovendien dat incorporatie in de markteconomie vaak leidt tot een toenemende exploitatie of zelfs overexploitatie van hulpbronnen in Afrika (Blaikie 1985, Zuiderwijk 1998). In de Logone vlakte droegen de interventies mede bij aan de afbraak van de lokale reguleringssystemen. Uit ecologische en hydrologische analyses blijkt dat de cultuurtechnische werken van het project SEMRY II tot verdroging van de vlakte leidden (Drijver en Marchand 1985). Door de droogte en de veranderende waterhuishouding zijn de kwaliteit en de productiviteit van de vis-, graas- en akkerbouwgronden aanzienlijk verminderd. Het verlies van vis door natuurlijke droogte is van een totaal andere orde dan schade ten gevolge van hydrologische ingrepen. Als een droogteperiode door een natte periode gevolgd wordt, herstellen de vispopulaties zich in rap tempo. Het verlies van vis door een dam is echter permanent (Drijver en Van Wetten 1992). In het Logone gebied werd de visproductie in de jaren zeventig geschat op ongeveer 40.000 à 50.000 ton per jaar, terwijl de hoeveelheid nu jaarlijks rond de 20.000 ton ligt (Van den Bossche en Bernacsek 1990a, b). De visserij en de regulering ervan staan door bovengenoemde interventies onder druk (Drijver e.a. 1995, Thomas 1996).

Politiek-economische studies zijn belangrijk voor de contextuele benadering van milieuproblemen. Tevens kunnen zulke benaderingen de politieke ruimte en marges aangeven waarbinnen oplossingen - meestal mitigerende maatregelen - gevonden kunnen worden. Voor het SEMRY-project stelt Tchala-Abina dat, gezien de grote financiële verliezen, het vooral de "politieke rationaliteit van het project" is geweest die het voortbestaan van het project lange tijd garandeerde (Tchala-Abina 1982:314-28). Technische en hydrologische oplossingen moeten daarom rekening houden met politieke belangen en gevoeligheden. Die zijn echter aan grote schommelingen onderhevig, zowel in Kameroen als in het Westen, waar bijvoorbeeld het milieu en het

beheer van natuurlijke hulpbronnen de laatste tijd nadrukkelijk op de politieke agenda zijn gezet.

In de politiek-economische studies komt het milieugebruik van de lokale bevolking slechts in grote lijnen aan de orde, waardoor concrete aanknopingspunten voor de studie van veranderingen in beheer en regulatie van hulpbronnen ontbreken. Deze aanknopingspunten zijn daarentegen wel te vinden in het debat over milieu en ontwikkeling, met name als het gaat om management van *common property* en de rol van lokale kennis daarbij.

1.2.2 Beheer van gemeenschappelijk bezit en lokale kennis

De commons *these*

Tot in de zeventiger en tachtiger jaren werden de debatten over natuurbescherming en behoud van natuurlijke hulpbronnen beheerst door de '*commons* these'. Deze these, in 1968 als "*tragedy of the commons*" gelanceerd door de bioloog Hardin, komt er kort samengevat op neer dat collectief bezit (*commons*), gekenmerkt door het ontbreken van duidelijke eigendomsrechten op de natuurlijke hulpbronnen, tot overexploitatie leidt. De populariteit van dit uitgangspunt zorgde er lange tijd voor dat vormen van milieudegradatie aan de hand van deze these werden geanalyseerd (McCay en Vayda 1994:7). Beteugeling van de voortgaande degradatie van het gemeengoed zocht men of in overheidsingrijpen (door het instellen van reservaten, parken) of in privatisering van collectieve eigendommen.

Kritiek op de commons *these*

Vanaf het midden van de jaren tachtig neemt de kritiek op de bovengenoemde '*commons* these' toe. De vier belangrijkste punten van kritiek zijn:

- De eenzijdige economische visie op het menselijk handelen (Acheson 1981: 301, Van Ginkel 1988:11).
- Kritiek op het overheidsingrijpen (Fox 1993).
- Onduidelijk gebruik van het concept '*commons*' (Bromley 1992:3-4, Schlager en Ostrom 1992).
- Het negeren van lokale instituties (Bromley en Cernea 1989, Ostrom 1990).

Het eerste commentaar richt zich tegen het eenzijdige beeld van de mens als *homo economicus*. Mensen worden door aanhangers van de *commons* these voorgesteld als zelfzuchtige wezens die, ongehinderd door regels of normen en waarden, onafhankelijk van elkaar opereren, waarbij geld de enige drijfveer zou zijn (Van Ginkel

1988:11). In een aantal gevallen zal dit zeker zo zijn, maar voor de meeste situaties lijkt dit een weinig accurate samenvatting (Acheson 1981).

Een tweede kritiekpunt betreft de optimistische verwachting van Hardin dat regulering van de toegang door de overheid de degradatie van de gemeenschappelijke gronden zou kunnen bestrijden. Zo geeft Blaikie (1985:43-9) aan dat de centrale overheid in ontwikkelingslanden vaak te zwak is om een dergelijke beheerstaak op zich te kunnen nemen. Andere auteurs laten voorbeelden zien, waarbij juist het overheidsingrijpen mede leidde tot het in elkaar storten van het aanwezige wél functionerende communale beheer (vergelijk de hiervoor al aangehaalde studies van Fox 1993 en Moorehead 1992).

Het derde punt van kritiek betreft de onduidelijkheid van de gebruikte concepten. Bromley (1992) stelt zelfs dat weinig concepten zo onduidelijk zijn geformuleerd als die van: *the commons* of *common property resource*. Deze termen worden gebruikt voor situaties waarbij de overheid of de gemeenschap eigenaar is, maar tevens voor situaties waarbij niemand eigenaar is (Schlager en Orstom 1992). Men probeert helderheid in de materie te krijgen door een onderscheid te maken tussen *common property resources* enerzijds en *open access resources* anderzijds. *Common property resources* zijn, in tegenstelling tot *open access resources*, niet vrij toegankelijk. In *common property* situaties bestaan wel degelijk eigendomsarrangementen, waarbinnen regels worden ontwikkeld, de gebruikers worden gekend, en er voldoende motieven zijn voor de 'gemeenschappelijke' eigenaren om regelingen te accepteren (*ibid*). Alleen als er geen regulering van welke aard dan ook plaats vindt, is er meer sprake van *open access resource* dan van *common property*. Fox (1993) spreekt daarom van de "*tragedy of the open access*".

Het vierde en laatste punt volgt uit het voorafgaande en wordt geformuleerd door een groep auteurs die wel worden aangeduid als de "revisionisten van de gemeengoed theorie" (McClay en Vayda 1994:7). Dit multi-disciplinaire gezelschap van auteurs stelt dat de (potentiële) instituties en/of traditionele systemen van beheer van gemeenschappelijk eigendom door Hardin zijn genegeerd. Deze lokale vormen van beheer dragen er zorg voor dat overexploitatie wordt voorkomen of kan worden voorkomen (Berkes 1989, Van Ginkel 1988, 1993, Harrison 1987, Ostrom 1990, Van den Breemer en Venema 1995). Vanuit deze visie wordt er een krachtig pleidooi gehouden voor de integratie van lokale kennis en lokale vormen van beheer in milieubeleid en milieuprojecten (Rey, Scoones en Toulmin [eds.] 1996, Persoon 1995, Chambers 1985, 1989, Richards 1985).

Lokale kennis

In de kringen van mensen die werkzaam zijn op het vlak van milieu en ontwikkeling wordt het idee van het beheer van natuurlijke hulpbronnen van en door de bevolking

met applaus begroet. Dit uitgangspunt impliceert immers een optimistische visie over de mogelijkheden om in samenspraak met de bevolking de natuurlijke omgeving te beschermen. De studie naar lokale kennis (van het milieu) alsmede lokale systemen van duurzaam beheer worden in dit kader van primair belang.[9] Lokale kennis wordt opeens erg populair in kringen van milieudeskundigen en ontwikkelingswerkers. Maar wat is lokale kennis eigenlijk? Er zijn diverse termen in omloop zoals *people's knowledge* (Richards 1985), inheemse kennis (Brokensha e.a 1980), etnosystemen (Slikkerveer 1994), *ethnoscience*, boerenwijsheid, enzovoorts. Maar tegen al deze termen zijn bezwaren aan te voeren. Lokale kennis is dan ook een neutralere benaming. In tegenstelling tot een begrip als inheemse kennis suggereert lokale kennis niet dat het alleen om oorspronkelijke kennis gaat. Hierbij wil ik aangeven dat ik '*local*' nadrukkelijk niet bedoel als contrast tot '*global*'. Lokale kennis wordt diepgaand beïnvloed door processen van globalisering, waardoor kennis van buitenaf of nieuw verworven kennis (via voorlichting en scholing) een rol kan spelen.

De eerste publicaties over lokale kennis zijn van Brokensha en Warren (1980), Chambers (1983) en Richards (1985). Vooral uit de publicaties van de eerste twee auteurs spreekt een populistisch en geromantiseerd beeld van lokale kennis. Ze schrijven uitgebreid over de onuitputtelijke bron van lokale kennis in de diverse samenlevingen (...). Hun voorbeeld is door velen gevolgd.[10] Ondanks de kritiek die er later op dit accent is gekomen, kan de propaganda voor lokale kennis als positief worden beoordeeld. Bij een groot aantal mislukkingen en misverstanden in ontwikkelingsprojecten speelde het negeren van lokale kennis namelijk een rol van betekenis (Richards 1985). Het SEMRY II rijstirrigatieproject in de Logone vallei is, zoals in dit boek naar voren zal komen, daar een schrijnend voorbeeld van. De groeiende twijfel ten aanzien van westerse technieken en de universele toepasbaarheid ervan (Diemer 1990) vormde dan ook een goede voedingsbodem voor het pleidooi voor integratie van lokale kennis in ontwikkelingsprojecten.

De studies naar lokale kennis zijn zelden op zichzelf staande studies, maar gaan bijna altijd gepaard met een duidelijk doel. Deze doelen kunnen gekoppeld zijn aan ontwikkeling en/of beheer van natuurlijke hulpbronnen. De bruikbaarheid van lokale kennis staat dus voorop. Het lijkt er daarbij op, dat men van lokale kennis een expliciete vorm verwacht, die het mogelijk zou maken deze kennis snel, via een bliksemonderzoek (een *Rapid Rural Appraisal*), af te kunnen tappen. De relatie tussen zo'n bliksemonderzoek en lokale kennis komt expliciet tot uiting in het volgende citaat uit het boek van Grandstaff e.a. (1987:5-6):

---

[9] Het 'nieuwe' schuilt er overigens in dat deze kennis nu voor een breder publiek - milieukundigen bosbouwers, ontwikkelingswerkers - interessant wordt, natuurlijk niet dat deze kennis op zich nieuw is.

[10] Er ontstonden lokale kennis databanken, lokale kennis netwerken en *Indigenous Knowledge Resource Centres* (zie hiervoor de Indigenous Local Knowledge and Development Monitor van CIRAN/Nuffic).

> "(...) *a process of learning about rural conditions in an intensive and iterative and expeditious manner. It characteristically relies on small teams that employ a range of methods, tools and techniques specially selected to enhance understanding of rural conditions, with particular emphasis on tapping the knowledge of local inhabitants and combining that knowledge with modern scientific expertise*" (mijn onderstreping).

Tegenover dit schijnbaar transparante, maar in feite geromantiseerde beeld benadrukken steeds meer onderzoekers de weerbarstigheid van lokale kennis (Long en Long 1992, Scoones en Thompson 1994). Scoones en Thompson plaatsen de 'populistische' visies (Dietz 1996) op lokale kennis, die ze, in navolging van een van de belangrijkste representatieve werken van die stroming, de "*Farmers First*[11] benadering" noemen, tegenover pluralistische visies op kennis en macht. Hieronder een korte impressie uit hun boek *Beyond Farmers First*:

> "(...) *The beyond farmers-first advocates counter that different types of local and non-local people hold many divergent, sometimes conflicting, interests and goals, as well as differential access to vital resources. Knowledge which is diffuse and fragmentary, emerges as a product of the discontinuous and inequitable interactions between competing actors* (...). *Misunderstandings and apprehensiations over hidden agendas and manoeuvres for power are the rule, not the exception*" (Scoones en Thompson 1994:21).

Mijn studie naar de Mousgoum en - in mindere mate - Kotoko kennis van de vis en de visserij sluit aan bij bovengenoemde observaties, en stimuleerde het stellen van de volgende vragen: Welke kennis en wiens kennis telt? Wie heeft er wel/geen toegang tot die kennis (zie ook Johannes 1981, 1989)? Wat is er onbekend? Studie naar de lokale kennis met betrekking tot vis en visserij kent bovendien een aantal extra moeilijkheden in vergelijking met studieterreinen op het land (landbouw, bosbouw, veehouderij). De onwil van vissers om kennis en informatie te delen met onderzoekers is algemeen bekend, en bleek ook in het onderzoeksgebied te spelen. Toegang tot praktische kennis met betrekking tot vissoorten en vistuig lijkt betrekkelijk eenvoudig. Maar het feit dat vissers "*exploit animals that are difficult to see*" (Acheson 1981) maakt het erg moeilijk om hun kennis op waarde te schatten (zie

[11] Dit betreft het boek van Chambers, Pacey and Thrupp (1989) met de titel *Farmers First: Farmer Innovation and Agricultural research*. Ook zijn er andere titels in dit debat met dergelijke missionaire titels als *Putting People First* (Cernea 1986), *Putting the Last First* (Chambers 1983).

ook annex 1, de methodologische verantwoording). Ook de onderlinge competitie tussen vissers zorgt ervoor dat veel kennis over de vis - bijvoorbeeld de kennis over de betere visplaatsen - voor zichzelf gehouden wordt. Hetzelfde geldt voor de rituele en magische kennis die een belangrijke rol speelt bij het vissen en in de machtsverhoudingen tussen Kotoko en Mousgoum groepen onderling, en juist daarom geheim gehouden dient te worden.

Lokaal Beheer van Natuurlijke Hulpbronnen (LRM)[12]

Het mislukken van veel ontwikkelingsprojecten wordt tegenwoordig met name geweten aan het ontbreken van lokale betrokkenheid. Door dit falen wordt de weg vrijgemaakt voor een alternatief: de integratie van lokale kennis in nieuwe projecten. Maar ook door de toegenomen kritiek op de zogeheten natuurbeschermingspolitiek van de overheid en de al eerder genoemde kritiek op de *commons* these, kregen andere visies op beheer een kans.

De eerste initiatieven op het gebied van natuurbehoud in Afrika werden genomen door de koloniale Staat en kenmerkten zich door een gecentraliseerd *top-down* beleid, dat gepaard ging met repressieve maatregelen tegen de bevolking, die gezien werd als de vernietiger van de natuur (Anderson en Grove 1987). In het boek met de treffende titel *Whose Eden?* (IIED 1996) zijn vele voorbeelden te vinden van de slechte relatie tussen lokale mensen en de beheerders van nationale parken in Afrika. Maar ook in gedwongen erosiebestrijding en het tegengaan van ontbossing kwamen fricties tussen lokale bevolking en de, toen nog koloniale, overheid naar buiten. Na de onafhankelijkheid namen de jonge Afrikaanse Staten de koloniale natuurbeschermingspolitiek overigens vaak onveranderd over (Anderson en Grove 1987, Blaikie 1985).

Een gemêleerd gezelschap van auteurs valt dit autoritaire en falende natuurbeschermingsbeleid aan. Men constateert dat de degradatie, ondanks de instelling van de parken, gewoon doorgaat en dat dit mede veroorzaakt wordt door de slechte, conflictueuze relatie tussen lokale bevolking en de parkbeheerders (Tchamba 1996, Njiforti 1997). Daarbij wordt betreurd dat de plaatsgebonden vormen van 'traditioneel' beheer door de repressieve natuurbeschermingspolitiek onder de voet zijn gelopen. Gaandeweg vormt zich het idee een ander natuurbeschermingsbeleid te ontwikkelen, dat beter aansluit bij het lokale beheer, en hierdoor mogelijk succesvoller zal zijn. In aansluiting op deze interesse van natuurbeschermers voor lokale vormen van beheer, komen vroegere ecologisch-antropologische werken en casusstudies, waarin de harmonische relatie tussen mens en natuur veel aandacht krijgt, opnieuw in de belangstelling (Rappaport 1968, Vayda 1969). In het debat over

[12] Termen, die in de literatuur worden aangetroffen, zijn: interactief beheer, *local resource management (LRM), community based management, gestion de terroir villageois, grass-roots management, self governance of common pool resources, joint management, co-management.*

vrouwen en milieu wordt deze natuurbeschermingshouding vooral met betrekking tot vrouwen beschreven (Shiva 1989). Het beeld van 'lokale mensen in harmonie met de natuur' is blijkbaar een aantrekkelijke gedachte en vindt ook vandaag de dag nog veel bijval, zowel in het Westen als in het Niet-Westen. Niet omdat het *per se* waar is - verschillende onderzoekers hebben inmiddels de harmonieuze niet-Westerse mens-natuur relatie ontmaskerd (Ellen 1986, Harms 1987, Milton 1996) - maar veeleer omdat het beeld 'tot de verbeelding spreekt' en daardoor retorisch en politiek van belang is (Kalland en Persoon 1998): het is groene *big business*. Zo stellen Skutsch en Schulte Nordholt (1997) dat, ondanks de vele valkuilen die aan het beeld van de *bare foot ecologist* zitten, het symbool zeer bruikbaar is om ontwikkelingsbeleid te 'vergroenen'. Het lijkt erop dat NGO's als het Wereld Natuur Fonds en de IUCN dit beeld inderdaad politiek strategisch hanteren.[13] Milton (1996:102, 134) voegt er nog aan toe dat de visie van "primitieve ecologische wijsheid" binnen de (radicale) milieubeweging niet alleen het karakter heeft van een mythe, maar dat er ook goede redenen zijn om eraan vast te houden, zoals onderstaand citaat aangeeft,

> *"It is fundamental to the radical environmental critique of industrialism, for without the assumption that non-industrial societies live sustainably in their environments, their would be no grounds for arguing that industrialism is the cause of environmental destruction"* (Milton 1996:109).

Een en ander betekent dat in het onderzoek naar milieugebruik en -beheer door lokale mensen, de gesimplificeerde beelden over mannen en vrouwen als managers - zowel als die van vernietigers - van de natuurlijke hulpbronnen moeten worden bijgesteld (De Bruijn, Halsema en Hombergh 1997). In plaats van universele beelden zijn specifieke analyses nodig die laten zien hoe verschillend de uitwerking van milieudegradatie en bredere processen kan zijn in specifieke situaties met een eigen geschiedenis van mensen en natuur. Dát te laten zien is wat dit proefschrift beoogt.

Gedurende het onderzoek onder de Mousgoum kon, ten behoeve van studie en uitwerking, worden voortgebouwd op een groot aantal casusstudies over de interacties tussen mens en milieu (Berkes 1989, Van Ginkel 1988, 1993, Harrison 1987, Ostrom 1990, Van den Breemer e.a 1995). Iedere auteur laat op zijn/haar eigen wijze zien dat het de moeite waard is, om het lokale beheer op zijn merites te bekijken. Teneinde te achterhalen wat mensvriendelijk milieubeheer kan inhouden, tracht bijvoorbeeld Harrison in zijn boek *The Greening of Africa* vormen van lokaal beheer van natuurlijke hulpbronnen te identificeren. Centraal in dit werk staat dat succesvol lokaal

---

[13] Organisaties als het Wereld Natuur Fonds (WNF 1996) en de IUCN (1997) hanteren dit beeld van lokale (inheemse) groepen.

beheer uitgaat van participatie, lokale kennis en percepties, prioriteiten en beperkte risico's voor de bevolking in een ondersteunende politieke context (Harrison 1987:302-10).

Een van de succesvolste pogingen om de enorme verscheidenheid aan casus-studies in een theoretisch model onder te brengen vinden we bij Ostrom (1990). Haar studie, *Governing the Commons, the Evolution of Institution for Collective Action*, benadrukt de aanwezigheid van lokale mogelijkheden voor beheer en richt zich vooral op de institutionele en organisatorische aspecten. Zij formuleert, na studie van verscheidene vormen van communaal beheer, acht basisprincipes ten aanzien van instituties die van belang zijn voor het beheer van communale gronden (Ostrom 1990:90). Deze acht factoren zijn:

1. De mogelijkheid tot uitsluiting.
2. Passende en billijke regels.
3. Collectieve besluitvorming.
4. Vormen van toezicht.
5. Sancties.
6. Conflict resolutie.
7. Recht op organisatie.
8. Supralokale inbedding.

Deze handzame principes zijn in verscheidene artikelen en projectvoorstellen van andere auteurs terug te vinden (Pomeroy 1994, Drijver e.a. 1995, Pomeroy, Keaton en Harkes 1998). Ook een van de bij dit onderzoek betrokken studenten gebruikte deze basisprincipes voor zijn onderzoek naar de visreservaten in de Logone rivier (Schaap 1995). Zoals ik in dit proefschrift zal laten zien, heeft deze modelmatige benadering van de werkelijkheid verschillende beperkingen. Voor iedere situatie opnieuw geldt dat de toepassing van dergelijke principes niet dynamisch genoeg is om de complexiteit van de veranderende realiteit te benaderen.

Verschillende auteurs (Van den Breemer & Venema 1995, Leach 1997, Brosius 1998) vatten de gangbare opvattingen in het debat over duurzaam lokaal beheer samen. Zij spreken van een zekere consensus binnen dit debat, ondanks bestaande verschillen in nadruk en gezichtspunten. Deze consensus komt er op neer, dat duurzaam lokaal beheer gebaseerd zou moeten zijn op oplossingen die lokale gemeenschappen zelf aandragen. Ze geven drie veronderstellingen aan, waarop dit uitgangspunt is gebaseerd:

- De eerste veronderstelling is dat lokale mensen 'gemeenschappen' vormen, die een uitgebreide lokale kennis bezitten en via lokale of 'traditionele' vormen van toegang doelbewuste pogingen ondernemen om de natuurlijke hulpbronnen duurzaam te beheren.

- De tweede aanname betreft, dat er in het verleden een relatief stabiel lokaal milieu bestond dat nu degradeert, maar dat de potentie heeft om gerestaureerd te worden.
- De derde veronderstelling gaat ervan uit dat de lokale gemeenschap (dus niet de Staat) de aangewezen eenheid is om het milieu te beheren. Revitalisering van 'traditioneel' beheer kan daarbij van belang zijn.

Deze inmiddels breed ondersteunde visie op lokaal beheer draagt naar mijn mening een te optimistisch beeld uit. Als beschrijving van de ideale situatie voldoet zij allicht, maar in de praktijk zal men een dergelijke situatie zelden aantreffen. Dit blijkt onder andere uit hetgeen in dit proefschrift wordt beschreven. Daarmee is deze visie op lokaal beheer in de praktijk te normatief om richtinggevend te kunnen zijn. Lokale groepen beheren hun natuurlijke hulpbronnen volgens eigen doelen (politieke, religieuze, sociaal-culturele, economische), wat die ook mogen zijn (zie ook Von Benda-Beckmann 1995). Hun handelingen en reguleringen kunnen vervolgens wel een gunstig effect hebben op het milieu, maar moeten niet verward worden met een expliciet nagestreefde bescherming van de natuur (Persoon 1994). Een ander punt van kritiek op deze visie op lokaal beheer is de impliciete benadering van de lokale bevolking als een eenheid. Aansluiten bij de lokale bevolking is weliswaar een noodzakelijke voorwaarde voor effectief beheer, maar de veronderstelde homogene gemeenschap bestaat in de praktijk niet. Er zijn altijd verschillen in leeftijd, gender, klasse en etniciteit die een rol spelen met betrekking tot de toegang, het gebruik en het beheer van natuurlijke hulpbronnen.

Het bovenstaande neemt niet weg dat deze ideeën over lokaal beheer een belangrijk tegenwicht hebben gegeven aan de wijze waarop in de hiervoorliggende periode lokale kennis vaak werd veronachtzaamd, en niet werd geïntegreerd in ontwikkelingsprojecten. Mede daarom heb ik mij in het begin van mijn onderzoek door deze visie op lokaal beheer laten inspireren. Gaandeweg bleek echter de praktijk weerbarstiger dan de theorie, zodat een aanpassing hiervan onvermijdelijk werd. Zo bleek bijvoorbeeld het begrip lokaal beheer, zoals dat in de gangbare literatuur vaak gebruikt wordt, weinig bruikbaar. Het voornaamste bezwaar ertegen is dat dit concept vaak te instrumenteel gehanteerd wordt, in de trant van: wanneer we de lokale tradities maar revitaliseren of, als de sleutelfactoren maar aanwezig zijn of, als de lokale kennis maar goed gebruikt zou worden. Deze benadering staat mijns inziens te ver af van de complexe werkelijkheid die ik aantrof in de Logone vlakte. Het gaat er mij om, een beschrijving te geven van de praktijk van beheer en dan met name van het beheer van de visgronden in de context van een combinatie van ecologische degradatie, veranderende lokale machtsverhoudingen en incorporatie in markt en Staat. In het Logone gebied waar zoveel verandert, intern zowel als extern, volstaat een lijst van principes zoals Ostrom (1990) die formuleert niet, en kan beheer niet op een vruchtbare wijze vanuit dergelijke ideaalbeelden benaderd worden.

In de onderzoekslijn van het Centrum voor Milieukunde Leiden, die zich richt op lokaal beheer en co-management, wordt dan ook terecht benadrukt dat '*local management stories*' verhalen van verandering zijn: het betreft het voortdurend maken, bijstellen en afbreken van al dan niet collectieve afspraken (PMO Onderzoekslijnen De Groot en Persoon 1996). In de praktijk van beheer leidt dit tot opbouw, afbraak en vernieuwing van onderlinge arrangementen en overeenkomsten. Regulering en rechten liggen niet vast, maar zijn onderwerp van onderhandeling en conflicten. Hierbij spelen ideaalbeelden op de achtergrond uiteraard een rol voor alle betrokkenen. Daarmee is de kous echter niet af, maar begint het spel pas. Of, in andere woorden: de idealen zijn geen oplossingen, maar opgaven. Wat we in de empirie aantreffen zijn de complexe, tijdelijke uitkomsten van tal van processen, waarbij vele groepen, individuen en denkbeelden betrokken zijn.

In de vloedvlakte vinden we meerdere elementen van dit proces in de dagelijkse praktijk van de regulering van de visserij terug. Er is sprake van een zekere consensus over de diverse regels, maar daar staat tegenover dat sommige vormen van beheer veranderen en verdwijnen naarmate de situatie verandert. De vragen die aandacht krijgen zijn onder andere:

* Welke vormen van lokaal beheer zijn er?
* Hoe ziet de praktijk eruit: wat zijn de regels, voor wie zijn ze (on)gunstig?
* Welke kennis ligt hieraan ten grondslag?
* Wie heeft wel of geen toegang tot die kennis?
* Hoe werkt het beheer en welke machtsverhoudingen manifesteren zich in de uitoefening van de regels en in de besluitvorming?
* Wat is de invloed van de handel en technologische innovaties op regels en overeenkomsten?

Een aantal vooronderstellingen in de theorie over het lokale beheer bleken soms een obstakel bij de studie naar de praktijk van het beheer van de vis in de vloedvlakte. Ik doel bijvoorbeeld op de vaak impliciete opvatting, die bijvoorbeeld ook Polunin (1984) hekelt in zijn artikel *Do Traditional Marine Reserves Conserve?* Hierin stelt hij dat het nog maar de vraag is, of regulerende praktijken ook feitelijk de bescherming van de visstand tot doel hebben. Polunin geeft een uitgebreid overzicht van de verschillende reguleringen[14] ter beperking van de vangsten, maar meent dat de basis voor die maatregelen in het reguleren van de toegang tot de vis ligt en niet verward moet worden met de expliciete bescherming ervan. Hiermee bekritiseert hij het idee over lokale mensen als *barefoot ecologists*. Nog belangrijker is echter dat hij naar de

[14] Regelingen zoals: het afsluiten van gebieden, taboes ten aanzien van het consumeren van bepaalde vissen,-instelling van gesloten seizoenen, beperkingen ten aanzien van vangstmethoden en gereguleerde openstelling.

meervoudige doelen van de betrokkenen kijkt. Ecologisch verantwoorde exploitatie van de hulpbronnen speelt daarin inderdaad een zekere rol, maar politiek-economische motieven van de verschillende betrokken partijen lijken te domineren (zie ook: Harms 1987, Van Leyenseele 1979).

Voor wat de Mousgoum en hun verhoudingen met de Kotoko betreft, zijn deze punten met name van belang voor de lokale machtsverhoudingen met betrekking tot de toegang tot land en visgronden. De Mousgoum die zich vanaf het begin van de eeuw als nieuwkomers in het gebied vestigden, kwamen onder het gezag van de Kotoko autoriteiten. Dat impliceerde restricties ten aanzien van de mogelijke vestigingsplaatsen in het gebied en de toegang tot de visgronden. Belangrijke vragen met betrekking tot het beheer van de vis zijn hier: wat zijn de doelen van het reguleren van de visserij door de Kotoko, en wat zijn de doelen van de Mousgoum vissers. Hiermee verbonden is de vraag over wiens beheer er in de diverse situaties dan eigenlijk gesproken dient te worden. Met andere woorden: wie beheert wat, in welke mate en met welke oogmerken? Maar ook: wie wordt hiervan buitengesloten en welke complicaties treden daarbij dan op? Zijn regels gerelateerd aan de bescherming van de visstand? Hoe belangrijk is de uitsluiting van anderen? Los van deze vragen moeten we echter ook weten wat de milieuproblemen zijn waarvoor dit lokale beheer een oplossing zou moeten vinden (Benda-Beckmann 1995).

Behalve dat het vissen in de vloedvlakte onzeker is, is het ook een competitieve activiteit. De regulering van de visserij is enerzijds een manier om conflicten te minimaliseren. Anderzijds zetten verschillende regels het beheer ook onder druk hetgeen tot uiting komt in schermutselingen en conflicten. Bij conflicten over natuurlijke hulpbronnen, *in casu* de vis, zijn ook identiteiten in het geding (Van Beek 1996). Of zoals Laurent en Mathieu (1994) het uitdrukken: is er sprake van "*to define the situation*" of van "*to be defined*". Wat betekent het bijvoorbeeld dat de huidige sultan van de Kotoko zelf naar een van de visvijvers (zijn vijvers) moet gaan om de conflicten op te lossen? Zijn grootvader was immers nog een 'traditionele' sacrale vorst die zich maar één keer per jaar aan het volk liet zien en dan alleen nog voor zijn paleis (Lebeuf 1969, persoonlijk commentaar sultan Marouf Bahr Logone Birni 1993). Een ander voorbeeld betreft de strijd van de Mousgoum om de hulpbronnen. Moet dit gezien worden als een vorm van emancipatie, een uiting van 'democratie in de *brousse*', of gaat de betekenis niet zo ver?

De antwoorden op de vragen zijn complex en vertonen vele facetten. Dit temeer daar tevens interne tegenstellingen bij beide groepen in het geding zijn. Ook deze identiteiten spelen een rol en zijn gedeeltelijk *cross ethnic*. Zo sluiten Mousgoum en Kotoko vissers bondgenootschappen - met een wisselende samenstelling van deelnemers - tegenover vissers van buiten het gebied. Teneinde inzicht te krijgen in de bovengenoemde complexiteit wordt in deze dissertatie de plurale etnische situatie

beschouwd, in samenhang met het incorporatieproces in de moderne Staat en de markteconomie. Deze benadering blijkt het beeld aanzienlijk te verhelderen en inzichtelijk te maken.

1.3 De probleemstelling van deze dissertatie

Zoals uit bovenstaande blijkt, richt deze studie zich op een aantal telkens terugkerende begrippen en vragen. Deze vragen en concepten maken - zoals reeds is gezegd - onderdeel uit van de debatten over de doorwerking van de nationale Staat en de markteconomie op lokale samenlevingen en de mogelijke toepassing van lokale kennis en milieustrategieën. Doel van dit boek is het veranderende milieugebruik van de Mousgoum te analyseren in de ecologische en politiek-economische context en daardoor een bijdrage te leveren aan inzicht in de voorwaarden voor milieuherstel in de vlakte.

Daarnaast wordt er in dit proefschrift van uitgegaan dat meer theoretisch gefundeerde ideaalbeelden weliswaar deel uitmaken van het *frame of mind* van alle betrokkenen, maar dat dit niet volstaat om het geheel van complexe interacties, afspraken, reguleringen en handelingen in de praktijk te verklaren.

Het derde element van de probleemstelling wordt gevormd door de geografische en culturele lokatie waar het onderzoek heeft plaatsgevonden, namelijk, onder de Mousgoum in Zimado.

Daarmee krijgt de probleemstelling de volgende inhoud:

> "De analyse van het veranderende milieugebruik van de Mousgoum in haar ecologische en politiek-economische context, teneinde de ruimte voor milieubeheer aan te geven binnen de praktijk van lokale concepten en veranderende machtsverhoudingen."

1.4 De opbouw van het boek.

De bovenstaande probleemstelling heeft zich binnen het onderzoek toegespitst op de volgende drie velden:

- Milieugebruik in historisch perspectief.
- Milieugebruik en interne differentiatie.
- Milieugebruik in de context van de Staat en de markteconomie.

Al deze velden zijn zowel vanuit de theorie en literatuur benaderd als in de praktijk onderzocht.

Tijdens het veldwerk werd begonnen met het observeren en participeren in wat de vissers doen (zie ook de methodologische verantwoording in annex 1). Dit leidde tot inzicht in de reguleringsstrategieën rond de visserij en de spanningen hierover tussen Mousgoum en Kotoko.

Net als de vissers 'volgen' we in deze dissertatie - zo veel mogelijk - de vis. De route van de vis, beschreven in hoofdstuk twee: "*Het verstoorde ritme van de Logone rivier*", brengt ons van het water van de rivier naar de Logone vlakte, de ecologische setting van het onderzoeksgebied. Het verstoorde ritme van de overstromingen door de plaatsing van de Magadam en de dijken, wordt nader beschouwd, evenals de desastreuze gevolgen hiervan voor de visstand. Net als de vis migreren ook de vissers.

In hoofdstuk drie, getiteld: "*De vis achterna: Mousgoum in het land der Kotoko*", wordt de migratie van de Mousgoum vanuit de Begeue regio naar de Logone vlakte beschreven. Behalve kraamkamer van de vis was de vlakte ook 'het huis van de Kotoko vissers'. Vervolgens wordt de relatie tussen de Mousgoum en de Kotoko, de traditionele heersers over de vlakte, beschreven in relatie tot de toegang tot land en tot visgronden. In dit hoofdstuk is verder aandacht voor de invloed van de koloniale en post-koloniale Staat op de lokale machtsverhoudingen en de recentelijk veranderende rol van de regering Biya ten opzichte van beide groepen.

In hoofdstuk vier, "*De Mousgoum van Zimado: sociale structuur en veranderende gezagsverhoudingen*", staan de bewoners van Zimado centraal. Het hoofdstuk spitst zich toe op de veranderde gezagsrelaties op het niveau van de *fung* en op het niveau van de dorpleiders. Het afbrokkelende gezag van het mannelijke hoofd van een *fung* wordt in verband gebracht met de toegenomen armoede en de problemen die mannen hierdoor hebben om de bruidsprijzen af te betalen voor hun eigen echtgenote en voor de vrouwen van hun zonen. Veranderingen binnen de dorpssamenleving worden in verband gebracht met de wijze waarop bredere processen (democratisering, veranderende rol van de Staat ten opzichte van de Kotoko) zich lokaal vertalen.

De vis wordt door de vissers gevangen en aan land gebracht. De veranderende rol die de visserij in de economie van de Mousgoum speelt, alsmede de technologie waarmee dit wordt gedaan, staan centraal in hoofdstuk vijf, dat "*Vissen: hard werken en schulden. Onzekerheden van milieu en markt en Mousgoum creativiteit*", heet. Zodra de vis gevangen wordt, moet hij worden verdeeld, gedroogd, klaargemaakt, gegeten en/of verkocht worden op de markt. Maar visserij vormt niet de enige activiteit. De verschillende patronen in de verhouding tussen visserij en andere middelen van bestaan op het niveau van de *fung* komen in dit hoofdstuk uitgebreid aan de orde. Een belangrijke plaats is weggelegd voor het inventariseren van de

verschillende belangen binnen een *fung*, tussen mannen en vrouwen, jongeren en ouderen, en tussen *fung* onderling. Kredieten en verschulding houden veel mensen in een houdgreep en versterken de exploitatie van de vis en andere natuurlijke hulpbronnen. Door de vis van visser naar de consument te volgen, wordt inzicht verkregen in de handel en wandel van handelaren - waaronder veel Mousgoum - en hun netwerken.

De vis wordt overigens niet zomaar aan land gebracht. Door de wijze waarop dit gebeurt, begeven we ons op het terrein van de socio-politieke context waarbinnen het vissen plaatsvindt. Het gaat dan om de regulering van de visvangst (lokaal en extern door de Staat) en de veranderingen daarin. Deze onderwerpen staan centraal in hoofdstuk zes: "*De dynamiek van visserijbeheer en schuivende machtsverhoudingen*". In hoofdstuk zeven: "*Synthese en Conclusies. De dynamiek van beheren en heersen*", wordt de balans opgemaakt.

Dit proefschrift beoogt aan te tonen dat het betrekken van lokale gemeenschappen een belangrijke strategie is om een duurzaam beheer van hulpbronnen te realiseren. Het is echter absoluut noodzakelijk dat er meer klaarheid komt in de wijze waarop 'gemeenschappen' worden geduid en de 'doelen' van beheer worden geformuleerd. Ik wil laten zien dat een benadering die gebruik maakt van universele beelden tekort schiet voor het verkrijgen van inzicht in de complexiteit van de veranderende realiteit waarin de Mousgoum van Zimado, en de andere vlaktebewoners, leven. Wil men meer inzicht krijgen in op de praktijk stoelende voorwaarden voor milieuherstel in de Logone vlakte, dan zullen de meer algemene wetenschappelijke inzichten over lokale kennis en lokaal beheer aan de specificiteit van concrete situaties moeten worden gekoppeld. In het geval van de Logone vlakte betreft dit de situaties van: milieudegradatie, integratie in markt en Staat, en de 'lokale' geschiedenis van machtsverhoudingen en de toegang tot natuurlijke hulpbronnen.

2
Het verstoorde ritme van de Logone rivier

2.1 Inleiding

Bij rivieren en overstromingsvlakten denkt men onwillekeurig aan waterrijke, meestal vruchtbare streken, waar eten in overvloed is voor mens en dier. Tot op zekere hoogte was dit in het verleden ook het geval voor de overstromingsvlakten in de Sahel. In deze gebieden bestond een uitbundig natuurlijk planten- en dierenleven, naast zones die van belang waren voor veeteelt, visserij en landbouw. De jaarlijkse cyclus van overstroming en verdroging stond borg voor dynamiek en rijkdom. Miljoenen mensen en dieren waren en zijn afhankelijk van dit ritme van de rivier. De flexibele wijze waarop de bevolking met deze dynamische en veranderlijke situatie omging was daarbij opvallend.

Tegenwoordig zijn echter grote delen van de stroomgebieden in Afrika verdroogd (Adams 1992). Poelen en andere waterbronnen staan droog en vijvers en rivieren zijn nog slechts modderpoelen. De visgronden drogen voortijdig op en de weidegronden zijn verdord. Diverse voorkomende diersoorten gaan in aantallen achteruit, terwijl de veekuddes zijn uitgedund. Dit alles is het resultaat van de droogte[15] en de fatale aantrekkingskracht van de Afrikaanse rivieren op rurale ontwikkelingsdeskundigen, nationale overheden en internationale donoren (Drijver en Marchand 1985, Adams 1992, Diemer 1990, Roggeri 1995).

Sinds de koloniale tijd hebben overheden en donoren namelijk bijzonder veel aandacht gehad voor het ontwikkelingspotentieel van overstromingsvlakten in Afrika. De centrale gedachte hierbij was dat deze ongecontroleerde waterrijke gebieden zowel gereguleerd als beter benut moesten worden. Er zijn dan ook talrijke voorbeel-

[15] Sinds de jaren zestig en tot aan minstens 1991 is de jaarlijkse regenval beduidend lager dan het lange termijn gemiddelde (Farmer, G 1989. Rainfall in Norton-Griffiths, M. and Ryden, P. (eds.), *The IUCN Sahel Studies* IUCN, Gland. Hulme, M. (1992). Rainfall changes in Africa: 1931-1960 to 1961-1990. *International Journal of Climatology*, 12: 686-99

den te vinden van ingrepen in de Afrikaanse overstromingsvlakten, zoals: inpoldering, de aanleg van stuwdammen, alsmede de aanleg van dijken en irrigatiesystemen. Irrigatielandbouw werd in deze gebieden geïntroduceerd om beter om te kunnen gaan met de seizoenswisselingen en de droogte. Om kort te gaan, deze interventies hebben geleid tot beperkte successen en ontwrichting van de benedenstroomse gebieden (Adams 1992, Roggeri 1995, Thomas 1996)[16].

De overstromingsvlakte van de rivier de Logone in Noord Kameroen, die samen met de Senegal vallei en de Niger vallei tot de grootste *wetlands* in de Sahel behoort (Welcomme 1979), is een van die waterrijke gebieden waar dergelijke ingrepen plaatsvonden. Hier werd in 1979 het SEMRY II project voltooid; - een prestigieuze onderneming voor irrigatierijstteelt. Met brede internationale steun werd in het centrale deel van de Logone de Magadam aangelegd waarachter zich het Magameer vormde, waardoor gedurende het hele jaar water beschikbaar is voor de rijstvelden van het project. Geluiden dat het plan ondoordacht was, werden door de Wereldbank en de toenmalige Kameroenese regering naast zich neer gelegd. Tevens werd een dijk van zo'n dertig kilometer langs de linkeroever van de rivier aangelegd om de betreffende rijstvelden tegen de overloop van de rivier te beschermen. Als gevolg van deze interventies veranderde de situatie drastisch voor mens, dier en planten (Drijver en Marchand 1985).

In dit hoofdstuk worden de negatieve ecologische gevolgen van de externe ingrepen nader bekeken, in combinatie met de aanhoudende droogte voor de Logone vlakte. Allereerst worden daartoe de basisgegevens over de Logone overstromingsvlakte gepresenteerd. Het betreft data met betrekking tot het klimaat en de regenval, de kenmerken van de rivier, de hydrologie en de wijze waarop het overstromingsritme de visproductie beïnvloedt. Gezien de dynamiek van overstromingsvlakten en de fysiek gedifferentieerde milieus van dergelijke gebieden heeft de dam in de diverse delen van de Logone overstromingsvlakte verschillende gevolgen gehad - sommige gebieden zijn zwaarder getroffen dan andere.

De belangrijkste vragen die aan de orde komen zijn: wat gebeurt er als het ritme van de rivier zo ruw wordt verstoord? Welke gevolgen hebben de veranderingen in de overstromingen voor de vispopulaties? Hoe nijpend zijn dergelijke gevolgen voor de verschillende bevolkingsgroepen in dit gebied waar etnische spanningen zich verbinden met allerlei andersoortige ongelijkheden? En in hoeverre leidt de toegenomen druk op de bestaansmiddelen tot conflicten tussen de groepen onderling?

[16] Deze projecten waren niet succesvol omdat: er minder regen viel dan verwacht was, er onvoorziene benedenstroomse effecten optraden en deze projecten vaak tot sociale disruptie en conflicten leidden.

2.2 Het ritme van de rivier

In de Kameroenese provincie Extrême Nord bevindt zich de Logone overstromingsvlakte, die voor zijn jaarlijkse overstroming afhankelijk is van de Logone rivier. Deze 550 kilometer lange rivier ontspringt in het Adamaoua plateau. Stromend van zuid naar noord komen er verschillende seizoengebonden stromen, *mayo*, in de rivier

Het stroomgebied van de Logone

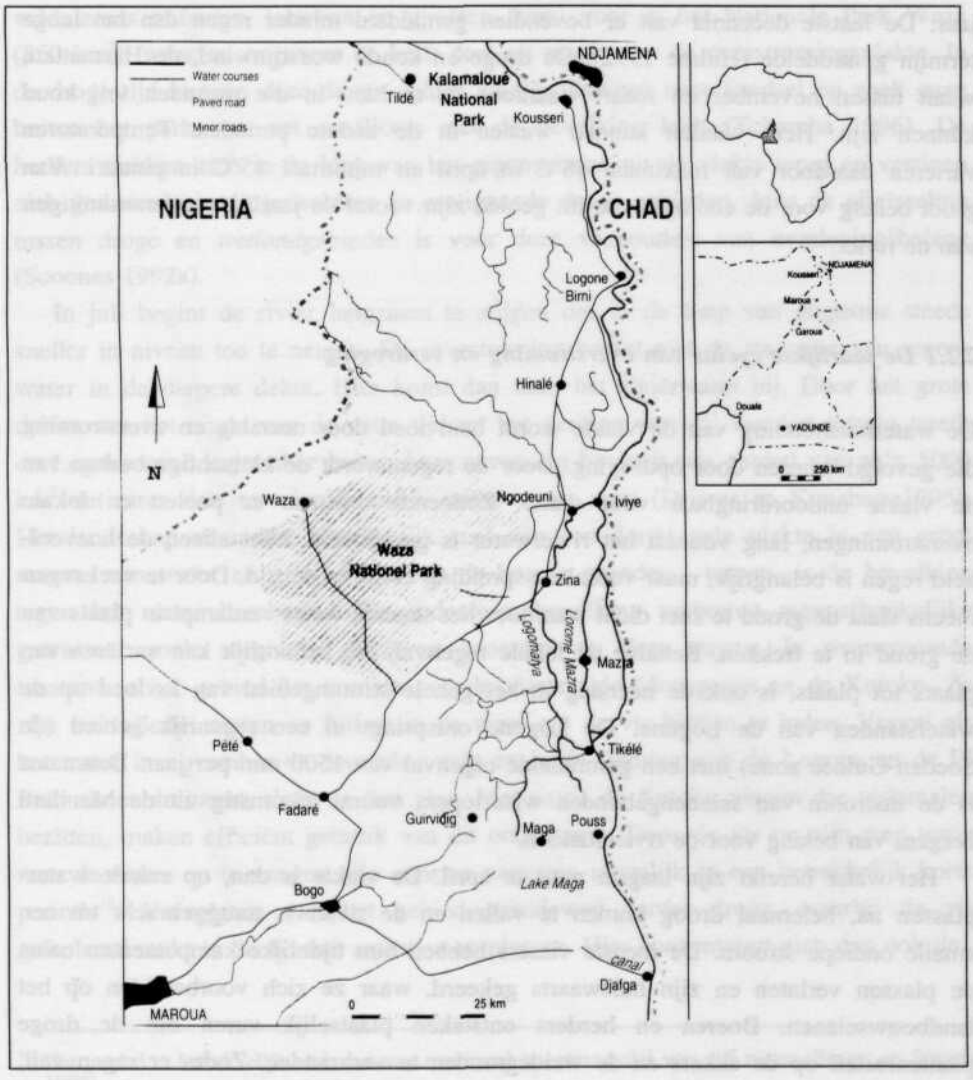

Kaart 2.1. Bron: Copyright CML, Leiden

uit. Bij Kousseri voegen de Logone en de rivier de Chari zich bij elkaar en monden gezamenlijk uit in het Tsjaadmeer.

De Logone vlakte ligt in de Sahel klimaatszone die wordt gekenmerkt door een korte, onzekere en ongelijkmatige regenperiode en een lang droog seizoen. Het regenseizoen duurt maar enkele maanden, grofweg van juni tot oktober, en daarbinnen is de neerslag wisselvallig. Gemiddeld valt er per jaar zo'n 600-700 mm neerslag. In het zuiden van de vlakte valt er gemiddeld meer regen, namelijk 750 mm tegen zo'n 600 mm in het noordelijke deel (Wesseling e.a. 1994). De hoeveelheid neerslag en het moment waarop de regens aanvangen en doorzetten, verschillen per jaar. De laatste decennia valt er bovendien gemiddeld minder regen dan het lange termijn gemiddelde (Hulme 1992). De droge en koude woestijnwind, de Harmattan, waait tussen november en maart waardoor de nachten in die maanden vrij koud kunnen zijn. Hete winden kunnen waaien in de andere periodes. Temperaturen variëren daardoor van maximaal 48°C in april en minimaal 15°C in januari. Van groot belang voor de ecologie van dit gebied zijn vooral de jaarlijkse overstromingen van de rivier.

2.2.1 De jaarlijkse cyclus van overstroming en verdroging

De waterhuishouding van de vlakte wordt beïnvloed door neerslag en overstroming die gevolgd worden door opdroging. Door de regen wordt de kleiachtige bodem van de vlakte ondoordringbaar voor water. Zodoende ontstaan er poelen en lokale overstromingen, lang voordat het rivierwater is gearriveerd. Niet alleen de hoeveelheid regen is belangrijk, maar vooral de spreiding ervan in de tijd. Door te veel regen ineens slaat de grond te snel dicht waardoor het staande water verdampt in plaats van de grond in te trekken. Behalve de lokale regenval, die behoorlijk kan variëren van plaats tot plaats, is ook de neerslag in het gehele stroomgebied van invloed op de waterstanden van de Logone. De Logone ontspringt in een regenrijk gebied (de Soedan-Guinee zone) met een gemiddelde regenval van 1500 mm per jaar. Daarnaast is de instroom van seizoengebonden waterlopen, vooral afkomstig uit de Mandara bergen, van belang voor de rivierstanden.

Het water bereikt zijn laagste punt in april. De vlakte is dan, op enkele waterplassen na, helemaal droog komen te vallen en de rivier is teruggebracht tot een smalle ondiepe stroom. De meeste vissers hebben hun tijdelijke kampementen naast de plassen verlaten en zijn huiswaarts gekeerd, waar ze zich voorbereiden op het landbouwseizoen. Boeren en herders ontsteken plaatselijk vuren om de droge plantenresten op de akkers en de weidegronden te verbranden. Zodra er regen valt, kan er dan sorghum gezaaid worden en kan het jonge gras opkomen. Nomadische veehouders vinden tegen het einde van de droge tijd nabij de plassen de resterende

voedselgronden en drinkplaatsen voor hun vee: koeien, geiten en schapen. De tanige bruinrode zeboes die hoorns hebben met een spanwijdte van meer dan een meter, zijn het meest indrukwekkend. Witte koereigers laten zich op de ruggen van deze dieren meevoeren. Er leven echter nog veel meer vogels; ongeveer 250 verschillende soorten zijn er in de vlakte waargenomen (Spierenburg en Van Wetten 1993, De Kort en Van Weert 1995). Zo weten grote aantallen reigers, kroonkraanvogels, heilige ibissen, en maraboes het schaarse water te vinden. De waterschaarste is ook de reden dat het wild zich bij deze drinkplaatsen laat zien. Gazellen, wilde zwijnen, jakhalzen, kobs (*kobus kob*) en andere antilopen treft men er op verschillende plaatsen aan. Groot wild, zoals olifanten, leeuwen en giraffen, komt voor in het Nationale Park Waza (850 km^2), waarvan ongeveer de helft deel uit maakt van de overstromingsvlakte. In de droge tijd kunnen deze dieren echter noodgedwongen naar voedsel op zoek gaan buiten het park, wat tot conflicten met de bevolking leidt (Tchamba 1996). De herders trekken zich in de loop van het regenseizoen uit de vlakte terug en vestigen zich gedurende het regenseizoen in omliggende droge gebieden. Juist de afwisseling tussen droge en *wetland*gebieden is voor deze veehouders van overlevingsbelang (Scoones 1992a).

In juli begint de rivier langzaam te stijgen om in de loop van augustus steeds sneller in niveau toe te nemen. De overstroming begint met de stagnatie van regenwater in de diepere delen. Hier komt dan later het rivierwater bij. Door het grote debiet aan het einde van de natte tijd en het geringe verval[17] van het terrein treedt de Logone rond september buiten haar oevers en bevloeit een gebied van zo'n 5000 km^2 dat circa drie tot vier maanden onder water staat (Drijver en Kouahou 1995). Het landschap verandert betrekkelijk snel van een dorre, gele vlakte in een groot moeras van water en gras. Alleen op de hogere gronden - terpen- is de bevolking tegen het water beschermd. De sedentaire bevolking verbouwt regenafhankelijke gewassen, zoals sorghum, gierst en groenten op deze terpen. In overstroomde toestand is het gebied het domein van de vissers: de Mousgoum en de Kotoko. Ze zijn met allerlei netten en fuiken in de weer om de vis binnen te halen. Vooral als het water in november en december zakt en in de richting van de Logone en de El Beid rivier draineert, slaan ze hun slag. Met name de Kotoko vissers die viskanalen bezitten, maken efficiënt gebruik van dit ontwateren. Door de vis op zijn weg terug naar de rivier op te vangen zijn enorme vangsten mogelijk in een betrekkelijk korte periode[18]. Vervolgens valt het gebied gaandeweg verder droog, waarbij de vis geïsoleerd raakt in de diverse meertjes en plassen. Hier concentreert zich dan ook de

[17] Het gebied is betrekkelijk vlak met een maximaal hoogteverschil van vijf meter (Broers en Steenis 1992).

[18] Voor de installatie van de dam kon een Kotoko familie die onder andere beschikte over een viskanaal, in vier maanden een inkomen van drie à vierduizend gulden verdienen (Drijver en Van Wetten 1992:23).

Schema van jaarlijkse overstromingscyclus in een Sahel overstromingsvlakte

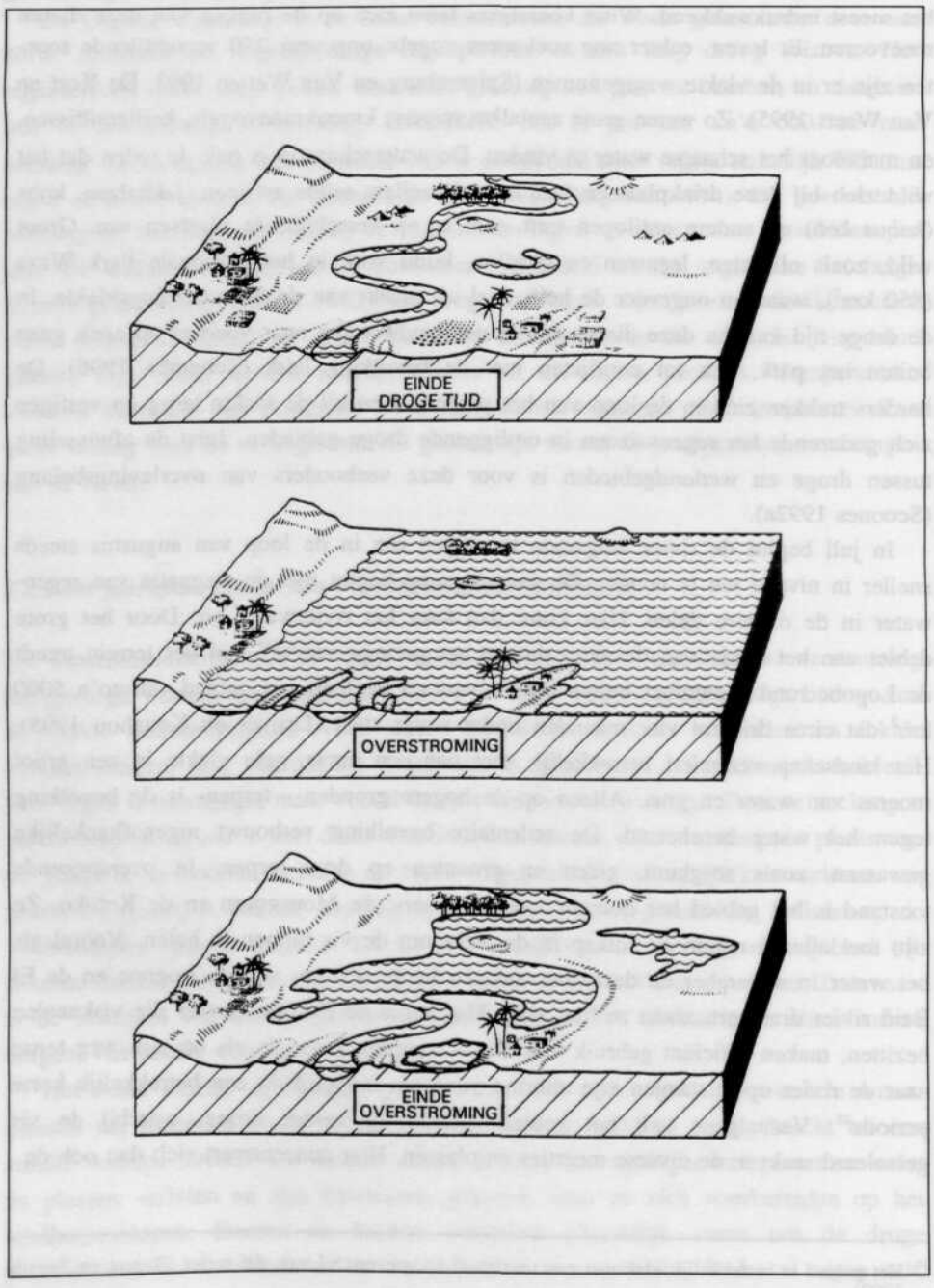

Figuur 2.1. Bron: Van Wetten 1993:108

visvangst gedurende de droge tijd. De drooggevallen gronden zijn in eerste instantie drassige graslanden, *yaéré*[19] genaamd, waarheen de nomadische veehouders met hun kuddes, zo'n 200.000 stuks vee en tienduizenden geiten en schapen, migreren wanneer de droge tijd begint (Schrader 1990:36). In de omliggende droge gebieden zijn de grassen dan inmiddels al verdroogd. De variatie in de overstromingsvlakte, dat wil zeggen de afwisseling tussen vroeger en later droogvallende gebieden, bepaalt mede de trekroutes van het vee in de vlakte (Scholte, Kari en Moritz 1996). Een overzicht van het voorafgaande staat in figuur 2.1 weergegeven.

Het ritme van overstroming en verdroging varieert echter sterk van jaar tot jaar en van plaats tot plaats in de vlakte. De toegankelijkheid van het gebied hangt daarmee samen. Zo konden een collega en ik in 1990, een jaar dat gekenmerkt werd door matige regenval en een slechte overstroming, het dorpje Zina al eind november met de auto bereiken. Na het regenrijke jaar van 1994 werd het dorp echter pas eind januari van het jaar daarop, voor auto's ontsloten. Een dorp als Hinalé, dat verder naar het noorden ligt, is daarentegen altijd pas in maart bereikbaar. Daar staat tegenover dat de overstroming in het zuidelijke deel enkele weken eerder begint dan in het noorden. Uit deze korte schets blijkt dat de verdroging zich niet uniform manifesteert, maar verschilt van plaats tot plaats in de vlakte, en van jaar tot jaar.

Uit gegevens van deze eeuw blijkt dat cycli van natte en droge jaren elkaar afwisselen. Droogte geldt dus niet alleen voor het laatste decennium maar is onmiskenbaar een kenmerk van deze gebieden. Dat neemt overigens niet weg dat dit gebied, evenals de gehele Sahel, de laatste dertig jaar betrekkelijk vaak door droogte is getroffen (Farmer 1989, Hulme 1992), slechts tijdelijk onderbroken met een goed jaar (1988). Data met betrekking tot de grootte en omvang (mate) van overstromingen zijn er helaas niet. Wel zijn de volgende globale gegevens bekend die gebaseerd zijn op informatie uit de literatuur en wat informanten over de verschillende periodes vertellen, waarbij vooral de droogteperioden en extreme vloed in het geheugen gegrift staan[20] (zie tabel 2.1).

2.2.2 Bestaansbronnen in de overstromingsvlakte

Het dynamische karakter van overstromingsvlakten vertaalt zich in de diversiteit van het menselijk gebruik in deze gebieden. De activiteiten volgen elkaar op gedurende het seizoen al naargelang de beschikbaarheid van de natuurlijke hulpbronnen.

---

[19] "*Yaéré*" betekent in de taal van de Fulbe "weidegrond van de droge tijd".

[20] In hoofdstuk vijf wordt ingegaan op wat de droogteperiode van 1983/84 en 1984/85 voor de verschillende groepen betekende

voor 1900:	geen informatie
1900 - 1912:	goede overstromingen en regenval
1912 - 1933:	droge periode
1933 - 1973:	goede overstroming en regenval
1973 - 1975:	de eerste Saheldroogte
1975 - 1979:	gemiddelde overstroming en regenval
1979 - 1985:	droge periode met hongersnood in 1983/84 en 1984/85
1985 - 1993:	matige overstroming en regenval m.u.v. 1988
1994 - 1995:	goede overstroming en regenval

Tabel 2.1. Bron: Scholte 1995/96 en verzamelde data van de auteur (DvE)

De *wetlands* in de aride gebieden van Afrika zijn van strategisch belang voor verschillende groepen. De herders gebruiken de weidegronden in het droge seizoen als de omringende weidegronden in de aride gebieden al lang zijn uitgedroogd en weinig voedingswaarde meer bevatten. De ecologische jaarcyclus bepaalt de opeenvolging van de verschillende vegetatiesoorten in de verschillende gebieden van de vlakte (Scholte 1995). De vloedvlakte zelf is grotendeels begroeid met meerjarige en eenjarige grassen. Grassoorten hangen samen met het waterniveau tijdens de overstroming[21]. Op een kritiek moment in het seizoen kunnen de duizenden stuks vee in overstromingsvlakten overleven dankzij deze grassen. Om enkele voorbeelden te noemen: circa 200.000 stuks vee en tienduizenden geiten en schapen overbruggen in de Logone vlakte de droge tijd (Schrader 1990:36), 125.000 koeien zijn afhankelijk van de graslanden in de overstromingsvlakte van Kafue in Zambia (Chooye en Drijver 1995:160), 1 miljoen koeien en 2 miljoen schapen en geiten maken gebruik van de Niger Delta (Adams 1992). De overstromingen dwingen de herders het gebied te verlaten maar ze verzekeren ook de regeneratie van de weidegronden.

De grote concentratie van vis in natte gebieden is natuurlijk van belang voor de vissector. Men heeft berekend dat er in een *wetland*gebied gemiddeld tussen de 40 en 60 kg vis per hectare gevangen kan worden (Welcomme, 1979). De meeste Afrikaanse *wetlands* hebben grote vissersgemeenschappen. De FAO schat dat er meer dan 60.000 vissers op de Niger vissen, die zo'n 120 duizend ton vis per jaar produceren

[21] De volgende onderscheiden kunnen worden gemaakt: hoge waterniveaus (meer dan 40 cm) worden geassocieerd met meerjarige grassen (*Oryza longistaminata, Echinochloa pyramidalis, Vetiveria nigritana*), een waterniveau van 25 tot 40 cm hangt samen met meerjarige grassen(*Ischaemum afrum, Panicum anabaptistum, Hyparrhenia rufa, Oryza longistaminata, Vetiveria nigritana*) en eenjarige grassen (*Pennisetum ramosum en Sorghum arundinaceum*), lage waterniveaus (minder dan 25 cm) gaan samen met eenjarige grassen (*Sorghum arundinaceum en Corchorus sp.*) (Graafland & Hoogendoorn 1995)

(Maltby 1990). De vangsten in de Hadejia-Jama'ra vlakte in Nigeria worden geschat op 6000 tot 6500 ton per jaar (Adams 1992:96). De Logone-Chari vlakte produceerde in 1962 30.000-40.000 ton vis per jaar. De vangsten gingen in de loop der jaren omhoog tot 40.000-50.000 ton in 1970 (van den Bossche en Bernacsek 1990). De stijging van het tonnage wordt toegeschreven aan het groeiende aantal vissers dat steeds verder noordwaarts de vlakte is ingetrokken (Adams 1992:95).

Het overstromingsritme is van grote invloed op de visproductie in overstromingsvlakten (Welcomme en Hagborg 1977). In overstroomde toestand is de Logone vlakte ruim voorzien van voedsel (grassen, mest van het vee), dit in tegenstelling tot de zanderige bodem van de rivier, en vormt mede daardoor de 'kraamkamer' voor vele vissoorten. De visrijkdom is afhankelijk van de duur en hoogte van de overstromingen alsmede de snelheid waarmee het water komt en zich terug trekt. Een goede overstroming bevloeit een groter gebied waardoor er meer voedsel beschikbaar komt, hetgeen de condities voor reproductie en beschutting verbetert. Als gevolg hiervan zijn de productie en de overlevingskansen van de vissoorten het beste in jaren met een rijkelijke vloed (Welcomme en Hagborg 1977, Welcomme 1979).

De fluctuaties van de visproductie binnen een jaar hangen samen met de migratieroutes van de vis in de verschillende seizoenen, die vervolgens weer samenhangen met het ritme van het wassende en het zich terugtrekkende rivierwater. De verschillende vissoorten verplaatsen zich over honderden kilometers tussen het Tsjaadmeer en de Logone vlakte volgens een vast migratiepatroon, gekoppeld aan vier periodes (Blache en Miton 1962, Blache 1964, Welcomme en Hagborg 1977, Welcomme 1979, Benech en Quensière 1984):

- De eerste periode valt in de eerste vier maanden van het jaar, wanneer het water steeds verder daalt in de rivieren en vijvers op de vlakte. De vispopulaties zijn dan stabiel en bevinden zich in de diepere delen van de rivier, de depressies op de vlakte en in het Tsjaadmeer.
- Gedurende de tweede periode, van mei tot en met augustus, verplaatsen de vissen zich vanuit het Tsjaadmeer stroomopwaarts naar de Logone en de Chari rivier. Deze vorm van migratie wordt door Blache (1964) longitudinale anadrome migratie genoemd.
- Tijdens de derde periode, de periode van de overstroming en hoog water, die duurt vanaf september tot begin november, verlaten de meeste vissoorten de overlopende rivier. Ze trekken de vlakte in, waar ze tussen de aanwezige grassen, voedsel, beschutting en paaiplaatsen kunnen vinden. Deze migraties worden lateraal genoemd. In overstroomde toestand is de vloedvlakte dus een grote viskweekvijver.
- In de vierde periode, tussen november en januari, trekt het water zich langzamerhand terug. Het water op de vlakte daalt en de vissen bewegen zich via waterlopen en kanalen terug naar de rivieren en andere plaatsen met permanent water. Er is een tendens dat eerst de volwassen vissen en vervolgens de jongere

vissen van veel soorten met de stroom mee de vlakte verlaten. Deze beweging van de vissen, van de vlakte terug naar de rivier, wordt longitudiale catadrome migratie genoemd.

De hoeveelheid vis in de vlakte varieert dan ook in hoge mate gedurende het seizoen. In het droge seizoen is dat het laagst. De vissers observeren de migraties van de verschillende vissen met veel belangstelling. Ze vertellen dat meervallen (*Clarias [spp]*) bij hoog water als eerste de vlakte op komen, daarna komen de karpers (*Tilapia [spp]*) en de *kafka (Heterotis niloticus)*. Bepaalde vissen zoals de nijlbaars (*Lates niloticus*) trekken alleen bij heel hoog water de vlakte op. De kennis van vissers van de beweging van water en vis blijkt onder andere uit de verschillende vismethoden die aangepast zijn aan de beweging en de stand van het water (zie ook hoofdstuk zes). In de droge tijd als de vis geïsoleerd is in meertjes en poelen, is toegang tot de visgronden van groter belang dan de kennis en technieken om de resterende vis te vangen.

De natte zones zijn behalve rijk aan vis, ook rijk aan natuurlijke producten die de lokale gemeenschappen voor diverse doeleinden gebruiken, zoals voor: voedsel, medicijnen, constructiemateriaal, veevoer, matten en manden, ornamenten, gif, kruiden en mest. Bomen en struiken groeien met name op de hogere zandduinen en op de rivieroevers - de belangrijkste zijn de acacia soorten, de *Balanites aegyptiaca*, de Jujubier (*Ziziphus [spp]*), Tamarinde en de Doum Palm (*Azadirachta indica*) en de Rônier Palm (*Borassus aethiopum*). Met de grassen uit de vlakte bouwen de vissers en de herders een tijdelijk onderkomen om zich tegen de felle zon te beschermen. Verschillende traditionele vistechnieken (manden, korven en fuiken) zijn gebaseerd op toepassingen van grassen en riet. Behalve voor het eigen gebruik zijn een aantal producten ook vercommercialiseerd: op alle markten in Noord-Kameroen worden boomproducten (hout, arabische gom, medicinale bast) rieten matten, bezems en manden te koop aangeboden. De grote variatie aan verzamelproducten is van enorm belang voor het inkomen in de lokale gemeenschappen. Daarnaast zijn diverse boomproducten en andere verzamelproducten van overlevingsbelang in tijden van grote droogte (Scoones 1992b). De Rônier Palm (*Borassus aethiopum*) bijvoorbeeld, levert fruit dat ingekuild bewaard wordt en pas gedurende de schaarsteperiode weer uit de grond wordt gehaald. Naast verzamelen van wilde planten en producten bestaan er ook aanzienlijke mogelijkheden in natte gebieden voor de jacht op eenden, vogels, varanen, apen, antilopen en groot wild (Roggeri 1995:39). In het onderzoek van Njiforti (1997) komt naar voren dat 26% van de vleesconsumptie van de bevolking in het verre noorden uit wild bestaat. Dit ondanks het feit dat de Staat op diverse plaatsen de jacht aan banden heeft gelegd door de instelling van verboden jachtzones en de instelling van twee nationale parken in het gebied.

Landbouw vindt voornamelijk plaats op de hoge zandgronden in het regenseizoen. Regenafhankelijke gewassen zoals gierst en sorghum zijn de belangrijkste voedselgewassen voor de lokale bevolking. Op de akkers worden tevens bonen en groenten tussen de gierst gezaaid. Na de vloed wordt ook op de lager gelegen *karal*gronden (zware kleigronden die overstromen) de gierst van de droge tijd *(mouskwari)* geplant. Deze vorm van landbouw is afhankelijk van de vloed. In de Logone vlakte, en ook in andere vlaktes zoals de Niger delta komt wilde rijst voor die door de lokale bevolking wordt geoogst (Adams 1992:79). In de droge tijd worden er groentetuinen aangelegd op de rivieroever, die met het water uit de rivier worden geïrrigeerd. Incidenteel gebeurt dit met een gemotoriseerde waterpomp.

De flexibiliteit en de diversiteit door het jaar heen maken dat *wetlands* een sleutelrol spelen in de rurale economieën in de Sahel. Rivieren leveren een overvloed aan natuurlijke hulpbronnen voor mens en dier. Niet een enkele speciale activiteit staat centraal, maar de afwisseling tussen de verschillende activiteiten is essentieel. Daarnaast is het strategisch gebruik van natte en droge gebieden van levensbelang (Scoones 1992a). In de Logone vlakte maken verscheidene etnische groepen ieder op hun eigen manier gebruik van de mogelijkheden in de vlakte. Al naar gelang hun milieugebruik kunnen ze in drie groepen worden ingedeeld. Allereerst de sedentaire Kotokogroepen die primair van de visserij leven. Ten tweede de nomadische veehouders: de Fulbe en de Shoa Arabieren. En ten derde de sedentaire Mousgoumgroepen die leven van landbouw, visserij, veehouderij en verzamelen.

Men is geneigd te denken dat iedere groep zo zijn eigen ecologische niche heeft (Headland 1986). De werkelijkheid is echter complexer: het milieugebruik lijkt meer het resultaat van onderlinge competitie en machtsverhoudingen. Deze competitie wordt gedomineerd door de autochtone Kotoko. De Logone vloedvlakte is immers het land van de Kotoko, dat hiërarchisch georganiseerd is in een sultanaat. De macht ligt bij de sultan en notabele Kotoko heren, die een belangrijke rol spelen bij de verdeling en het beheer van land, visgronden, weidegebieden en vestigingsplaatsen. De verdeling van de visgronden tussen Kotoko onderling (elite en volk) is het resultaat van onderlinge strijd (zie hoofdstuk drie en zes). Het multi-activiteiten pakket van de Mousgoum is dan ook enerzijds het resultaat van de mogelijkheden die de vlakte hun biedt, maar anderzijds ook zeker het gevolg van de lokale machtsverhoudingen. Als migranten in 'het land van de Kotoko' hadden de Mousgoum geen andere optie dan van alles wat te doen: vissen en veehouderij was immers reeds het domein van de Kotoko vissers en de Fulbe en Arab Shoa herders. Daarenboven zou de besturende Kotoko elite de Mousgoum nooit de gelegenheid hebben gegeven zich in de visserij alleen te specialiseren: de belangrijkste visgronden worden immers door de Kotoko elite gereguleerd.

Door de vermindering van de overstromingen is specialistisch gebruik van de vlakte (vissen, veehouderij) moeilijk vol te houden. Een verschuiving in het landge-

bruik (integreren van andere activiteiten) lijkt in de nieuwe situatie dan ook adequater om in het eigen levensonderhoud te voorzien. Daarmee komen de verschillende groepen soms min of meer op elkaars terrein, hetgeen conflicten met zich meebrengt (zie hoofdstuk zes).

In de afgelopen decennia is de invloed van buitenaf op het gebruik van de bestaansbronnen steeds belangrijker geworden. De overheid, gesteund door donoren, alsmede ook de geldeconomie, zijn een steeds belangrijkere rol gaan spelen in dit moeilijk toegankelijke overstromingsgebied. Interventies zoals de aanleg van dammen en irrigatiewerken oefenen een toenemende druk uit op de bestaansbronnen in het Logone gebied. Hieronder zal blijken dat de staat en de verschillende ontwikkelingsorganisaties daarbij de verscheidenheid aan waarden en functies van *wetlands* in belangrijke mate hebben genegeerd.

2.3 De getemde overstromingen[22]

"*It is the only way to stop the water running to waste*", zegt een ingenieur in het boek van Adams (1992) over de afdamming van rivieren en de implementatie van irrigatie in Afrika. In deze ene zin zit de ingenieursbenadering besloten die het ontwikkelingsdenken en de planning ten aanzien van stroomgebieden in Afrika domineert (Diemer 1990). De centrale gedachte hierbij is dat water gecontroleerd dient te worden - het moet duidelijk zijn wat water is en wat land. Inmiddels zijn er in West-Afrika vijftig grote dammen geplaatst in de verschillende rivieren die voorheen de *wetlands* met water bevoorraadden. Een ervan is de in 1979 door de semi-overheidsorganisatie SEMRY II (*Société d'Expansion et de Modernisation de la Riziculture de Yagoua*) voltooide Magadam, waarachter zich het Magameer (39.000 ha) vormde. Het meerwater kan via sluizen gecontroleerd gebruikt worden voor irrigatie van de rijstvelden (6.600 ha). Het Magameer en de aangelegde dijken die de rijstvelden tegen overloop van de rivier moeten beschermen, temmen de natuurlijke loop van de Logone. De verstoring van het overstromingsregime is desastreus voor de *wetland*gebieden benedenstrooms, voor de bewoners en de dieren (Drijver en Marchand 1985). Alvorens daarop in te gaan, zet ik hieronder eerst de verschillende argumenten voor irrigatie op een rij.

Er zijn genoeg argumenten voor de noodzaak van irrigatie in Afrika, en Kameroen in het bijzonder. Het belangrijkste argument dat wordt gehanteerd is economisch van aard. Evenals zoveel overheden van andere ontwikkelingslanden had de Kameroense overheid bijzondere aandacht voor het ontwikkelingspotentieel van zijn over-

[22] Drijver & Marchand brachten in 1985 een rapport uit met de titel "Taming the Floods" over de milieu-effecten van interventies in Afrikaanse overstromingsvlakten.

stromingsvlakten: de Logone vlakte en de Bénoué vallei. Irrigatieprojecten, vooral de grootschalige en kapitaalsintensieve projecten, waren de projecten bij uitstek die verschillende ontwikkelingsdoelen tegelijkertijd konden bewerkstelligen, namelijk: de verhoging van de voedselproductie middels irrigatie, het stimuleren van de visserij door de aanleg van meren, de productie van hydro-elektriciteit (Bénoué), het stimuleren van de Kameroenese economie en de ontwikkeling van nieuwe banen. De Kameroenese overheid kreeg bovendien brede financiële steun van de Wereldbank en de EEG om irrigatielandbouw in de Logone vlakte te ontwikkelen (Van Wetten 1993:105-26). Irrigatieprojecten hielpen de Kameroenese overheid dus scoren op een groot aantal ontwikkelingsdoelstellingen tegelijkertijd. In de jaren vijftig werd de geïrrigeerde rijstteelt door het Franse koloniale bestuur opgezet. De overheid zag de rijstverbouw als een middel om de geldeconomie in het stroomgebied van de Logone te ontwikkelen en de landbouw te moderniseren. Na de droge jaren zeventig werd irrigatie gepresenteerd als de oplossing van armoede en voedseltekorten (Roupsard 1984, 1987). De redenering was dat de voedselproductie de snelle bevolkingsgroei niet kon bijhouden, dat de voedselimporten stegen waardoor de zelfvoorziening van het land, in dit geval rijst, in gevaar kwam. Immers, zo werd berekend, variëren de opbrengsten van de traditionele landbouw in stroomgebieden jaarlijks van 700 tot 1500 kg per hectare, terwijl met irrigatie negen ton rijst per hectare per jaar tot de mogelijkheden behoorde (Drijver en Van Wetten 1992). Een grootschalig SEMRY II rijstproject werd in 1979 voltooid. Hiervan werd verwacht dat dit het merendeel[23] van de rijstconsumptie in Kameroen zou kunnen produceren.

Een tweede argument draagt een politiek karakter. Enerzijds heerste er de verwachting dat irrigatie zou leiden tot de verwezenlijking van bovengenoemde ontwikkelingsdoelen. De brede steun die de overheid daarbij van de internationale donorwereld kreeg verstevigde dan ook de positie van het regime in eigen land. Ook op andere wijze versterkten deze projecten de positie van de Staat. Via het SEMRY II project was het bijvoorbeeld mogelijk de ver van het regeringscentrum gelegen noordelijke provincie beter onder controle krijgen. In het verlengde hiervan redeneerde Tchala-Abina (1982) dat het prestigieuze SEMRY II project een substantiële bijdrage leverde aan het aanbod van nieuwe banen die door de overheid gecontroleerd konden worden. Dit bood het regime diverse mogelijkheden om tegenstanders en medestanders middels politieke benoemingen aan zich te binden. Zodoende paste het SEMRY II project prima in de politieke strategie van de president Ahidjo welke door Bayart (1979) werd omschreven als het opbouwen van een hegemonische alliantie.

Maar, zo stelt Adams (1992), '*the power of irrigation*' is niet alleen te verklaren vanuit de politieke economie van de jonge Afrikaanse staat. Volgens deze auteur

[23] Adams (1992:138) noemt een percentage van 70% van de Kameroenese rijstproductie.

bestaat er een streng universeel 'geloof' in de potenties van irrigatie in de internationale ontwikkelingswereld van donoren en ingenieursbureaus. Dit 'geloof' uit zich in het feit dat irrigatie nog steeds een sleutelrol in het ontwikkelingsdenken vervult, ondanks de onbedoelde maar in heel Afrika optredende sterk negatieve effecten van irrigatieprojecten. Het onderstaande citaat vat deze gedachte samen:

> *"The ideology of irrigationism also still has adherents, both within national governments and the donor and consultancy communities. There are those who believe that the environmental impacts of dam construction can best be dealt with by building more dams and shifting water from one river basin to another, or by building canals around swamps to cut 'losses' of water. Similarly, although large-scale irrigation has not worked in the past, there is an argument that it will work given the right technologies (...) and if organized properly (...). In the mind of planners large scale irrigation is still a going concern in Africa. Despite the bad press, there are still engineers to design it, governments to buy it and aid donors willing to lend money for it"* (Adams 1992:184-5).

Overigens is een dergelijke analyse ook tijdsgebonden en modegevoelig. Stond in de jaren zeventig en tachtig economische ontwikkeling *pur sang* hoog op de politieke agenda, eind jaren tachtig komt daar verandering in. Vanaf die tijd winnen de nieuwe ideeën over milieu en ontwikkeling steeds meer terrein, terwijl internationale donoren tegelijkertijd in duurzame ontwikkeling willen investeren (Adams en Thomas 1993). Vooral sinds de Conferentie in Rio (1992) staat het milieu hoog op de internationale prioriteitenlijst hetgeen zich moet vertalen in nationale milieubeleidsplannen van de overheid. Deze invloed is terug te vinden in de nationale politiek van Kameroen: zo komt er een Ministerie van Milieu dat onder andere verantwoordelijk is voor een nieuwe wet (1994) die participatie van de bevolking in milieubeschermingsprojecten (zogenaamde ICDP-projecten) mogelijk moet maken.

Het is vooral deze politieke omslag ten gunste van duurzame ontwikkeling die in de loop van de jaren negentig ook merkbaar is in het onderzoeksgebied. In dit veranderende politieke klimaat heeft het Waza-Logone milieuproject (dat in 1992 startte met als doel het herstellen van de biologische diversiteit in het gebied, in combinatie met duurzame ontwikkeling met, door en voor de bevolking) het tij mee om een paar goede resultaten te boeken. Immers, de pro-milieusfeer en de hieraan gebonden geldstromen, in combinatie met het beperkte succes van de irrigatierijstteelt, droegen ertoe bij dat het project de in de jaren tachtig nog onmogelijk geachte medewerking van de Kameroenese overheid (via SEMRY II) verkreeg om, vijftien jaar na de voltooiing van de Magadam, de dijk langs de Logone bij het dorp Tékélé in 1994 door te steken. Hierdoor kan een gedeelte van de vlakte opnieuw overstro-

men. Het Waza-Logone project repareerde zo een deel van de (milieu)schade welke door het SEMRY-project in de voorafgaande periode was veroorzaakt (Wesseling e.a. 1994).

2.3.1 De gevolgen van de dam in de Logone

In het debat over afdamming van rivieren en irrigatie mengen zich vanaf de jaren tachtig milieukundigen en anderen[24] die zich zorgen maken om de effecten van deze dammen op de natuur en de lokale bevolking in *wetlands* (Drijver en Marchand 1985, Diemer 1990, Adams 1992, Roggeri 1995[25]). Hier bestaat dan ook alle reden toe, zoals de Logone casus duidelijk maakt (Drijver en Marchand 1985).

De lokale economie van de Logone vlakte is afhankelijk van de jaarlijkse overstromingen van de rivier. Goede overstromingen zijn nodig om de bestaanswijze van duizenden mensen te garanderen, alsmede de natuurlijke basis van het gebied te handhaven. Reductie in de overstromingen vermindert de aanwezigheid van natuurlijke hulpbronnen. Dat is precies wat er door de droogte, in combinatie met het feit dat het water wordt tegengehouden (door de dam en irrigatieschema's), gebeurt: de kans op een goede overstroming van de Logone vlakte is met 60% tot 30% afgenomen (Drijver en Van Wetten 1992)[26].

Roggeri onderscheidt drie soorten effecten van interventies in *wetlands*: fysieke, biologische en socio-economische effecten (1995:73-81)[27]. Al deze effecten zijn terug te vinden in de Logone vlakte. De plaatsing van de dam is een markeringspunt voor de meeste mensen: hun leven zag er na de bouw van de dam geheel anders uit dan daarvoor.

Sinds de aanleg van de Magadam in de rivier is er meer dan 1500 km^2 aan weidegronden verloren gegaan. Tegelijkertijd is de visserij bijna ingestort door de

---

[24] Economen maakten alternatieve kosten-baten analyses waarbij de rijstopbrengsten van de dure projecten niet alleen tegenover de landbouwopbrengsten worden gezet maar waarin ook opbrengsten in termen van vis en brandhout zijn meegenomen. Dit alarmeert de overheid en donoren: de moderne rijstproductie blijkt op vele gebieden verliesgevend te zijn (Barbier e.a. 1991).

[25] Het kritische standaardwerk van Roggeri (1995) over de stand van zaken in *wetlands* in de wereld na diverse ingrepen werd gefinancierd door de EEG, een van de financiers van irrigatieprojecten waaronder het SEMRY II project. Ook Adams (1992) geeft aan dat de donoren die de dammen bekostigden eveneens de financiers zijn van onderzoek naar de milieu-effecten van de dammen.

[26] In extreem natte jaren, zoals 1988, is de invloed van de dam beperkt, aangezien grote hoeveelheden water het gebied toch wel overstromen. In de hele droge jaren, zoals 1984 en 1985, is de invloed eveneens beperkt, want ook zonder de dam zouden er geen overstromingen zijn geweest. In gemiddelde jaren daarentegen is de invloed van de dam op de duur en de diepte van de overstroming het grootst - verdroging van de vlakte het resultaat.

[27] Fysieke veranderingen: hydrologisch, veranderingen in de waterkwaliteit en veranderingen in de bodemmorphologie. Biologische effecten: veranderingen in habitat, fauna en obstructie van vismigratie routes. Socio-economische effecten: verlies van natuurlijke hulpbronnen, verlies van inkomen en conflicten.

droogte en de irrigatiewerken. Een studie in het zuidelijke deel van de vlakte, het deel waar de overstroming het meest is verstoord, laat zien dat in dit gebied zo'n 40% van de bevolking het gebied heeft moeten verlaten als gevolg van de droogte (IUCN/CML 1994). De mensen die bleven, hebben hun bestaanswijze ingrijpend moeten wijzigen. Kotoko vissers proberen te tuinieren en *mouskwari* te verbouwen,

Effecten van de Magastuwdam op de overstromingsduur, -diepte en oppervlakte in het benedenstroomse westelijke deel van de Logone vlakte

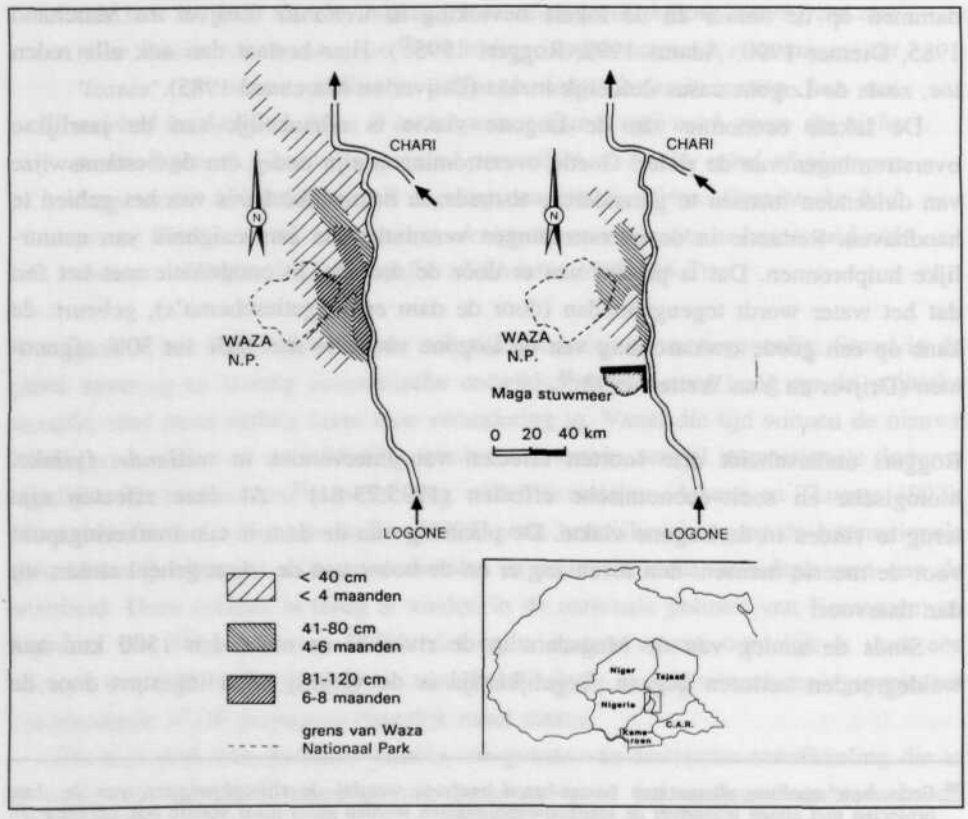

Kaart 2.2. Bron: Van Wetten 1993:118

maar een gebrek aan vaardigheden op deze terreinen bemoeilijkt de integratie hiervan in hun dagelijkse bestaan.

> Kaskala is een Kotoko visser uit Zina. Als ik hem in november 1990 voor het eerst ontmoet, vertelt hij over de tegenvallende visvangsten: slechts een paar zakken had zijn oude kanaal hem dat jaar opgebracht.

"*Dat is niks*", zo stelde hij mismoedig vast. "*Vroeger was twintig tot dertig zakken per kanaal heel gewoon. En ieder jaar hoop je weer opnieuw op geluk. Want vissen is geluk hebben. Maar sinds de overheid die dam daar bij Maga heeft neergezet vangen we niks in onze kanalen. Veel vissers uit Zina zijn naar elders getrokken, de meesten naar Lagdo. Ook mijn eigen broers zijn daarheen. Ik blijf hier. Ik heb mijn werk voor het project. Als ik dat niet had ging ik ook weg. Ik heb nu ook een tuin, een tuin met mango-bomen. Dat helpt. Ik verbouw geen groenten, dat werk is veel te zwaar en ik heb geen geld om het iemand te laten doen. Bovendien geven de geiten enorm veel problemen.*" Als hij mij later zijn tuin laat zien zie ik een boomgaard met een dertigtal nog vrij kleine fruitbomen die beschermd worden door een afrastering van oude visnetten.

Een ander alternatief dat de lokale bevolking rest, is het seizoenswerk op de rijstvelden van SEMRY II. Verschillende mensen - vooral Mousgoum - hebben dat, gedwongen door honger en schulden, uiteindelijk gedaan.

Ambarma is een Mousgoum man van halverwege de veertig. Hij heeft twee vrouwen en vier kinderen. Een van de kinderen heet Kobro, omdat hij tijdens de droogte van 1983/84 werd geboren. Toen was in Badgazzi (een dorp nabij Zina) alles verdroogd: er was geen vis, de gierst verdorde op het land en veel beesten stierven. Hij vertrok daarom naar Maga om op de SEMRY-velden te werken. Eerst alleen als arbeider, maar het jaar daarop verwierf hij een eigen veld en haalde hij zijn vrouwen en kinderen uit het dorp. Het werk op de twee SEMRY-rijstvelden (1 ha) wordt grotendeels gedaan door zijn twee vrouwen, zijn kinderen en soms komen verwanten uit de vlakte hem helpen. Met het bij Semry verdiende geld bouwde hij zijn handel weer op. Met zijn *petite boutique* gaat hij naar verschillende markten in de regio; naar Pouss, Guirvidique, Mazra. Het heeft geen zin voor hem om terug te gaan, want er is niks meer.

Het watertekort werd gezien als het meest urgente probleem van de regio (Scholte, Kari en Moritz 1996). Schrader (1986, 1990) die onderzoek deed onder de pastoralisten in het zeer droge jaar 1985, maakte in zijn studie duidelijk welke rampzalige gevolgen het gebrek aan overstroming en de droogte met zich meebrachten: een derde van de nomadische groepen die normaliter het gebied gedurende de droge tijd gebruiken voor de weiding van het vee verlieten het gebied en waren desperaat op

zoek naar betere weidegronden en water (Scholte, Kari en Moritz 1996). Door de Magadam en de droogte in het algemeen, ontstonden er watertekorten en verslechterde de voedselsituatie voor het wild in het Wazapark. Ondanks de aanleg van nieuwe vijvers (in 1982/83) blijft de situatie er precair waardoor steeds meer dieren buiten het park op zoek gaan naar voedsel en water. Zo verblijft de meerderheid van de kobs (*kobus kob*) en de gazellen in de droge tijd buiten het park. Kuddes olifanten - circa driehonderd olifanten verlaten gedurende het droge seizoen het park - berokkenen veel overlast en schade aan de gierstvelden tot ver buiten het park (Tchamba 1996). De meeste diersoorten zijn fors gereduceerd, alleen de olifanten vormen hierop een uitzondering. Hun aantal nam en neemt nog steeds toe (Wesseling, Drijver, Naah, Namba en Zuiderwijk 1994:2-4, Tchamba 1996).

Zowel de Mousgoum als de verschillende andere gebruikers van de vlakte worden direct geconfronteerd met het verlies van natuurlijke hulpbronnen en daardoor met problemen om in hun eigen onderhoud te voorzien. Vooral het zuiden van de vlakte is zwaar getroffen (Schrader 1986, De Bruijn 1987, Van der Zee 1988, Van Dijk 1989). Maar ook in het midden en meer naar het noorden, waar het onderzoeksgebied ligt, zijn de gevolgen van de droogte aanwezig. Wat dat voor het dagelijkse leven betekent, krijgt een willekeurige bezoeker aan het gebied dagelijks in extensie te horen, waarvan de onderstaande verhalen een voorbeeld zijn:

> *"In 1984 verdroogde de gierst op de velden. Er was geen vis. De vrouwen visten met hun panjes en hoofddoeken maar ze vingen niets. Nu is het geen onoverkomelijk probleem voor mij als er geen vis is, dan eet ik saus van de bladeren die ik in de* brousse *pluk. In 1984 was de gierst gezaaid en opgekomen, maar daarna heeft de zon alles verdroogd. Er was geen vis, maar erger: de zon verbrandde alle veldkruiden en bladeren. Van de boombladeren was alleen tokoyblad nog te gebruiken al smaakte het wel erg bitter. Maar wij kunnen niet leven zonder gierst. Normaal hebben de Mousgoum reserves, maar met de droogte waren de reserves opgeraakt. Met een echte hongersnood* (kobro in het Mousgoum) *helpt men elkaar niet. Het is iedereen voor zich. Bij twee, drie dagen zonder eten mag je bij je broer*[28] *aankloppen. Wij gingen eerst hout kappen om naar de markt te brengen, voor een bos hout kreeg je 100 Cfa terwijl een schaal gierst 750 Cfa kostte - daar kun je twee maaltijden van koken. Toen heb ik net als vele anderen enkele beesten - maar de prijs was erg laag - verkocht om het vervoer naar Maga te betalen. Bij SEMRY kon je werken op de rijstvel-*

[28] Een vrouw mag bij haar broer aankloppen in noodsituaties. Ze klopt in eerste instantie aan bij de broer die voor zijn bruidsprijs de voor zijn zuster gegeven bruidsprijs gebruikt.

den om zo wat rijst te verdienen om in leven te blijven. Ik had familie in Maga, dus ging ik naar hen toe. Ik probeerde zoveel mogelijk rijst te sparen om mijn kinderen te voeden, die in Zimado waren achtergebleven. Maar het werd alsmaar erger. Toen heeft mijn man weer beesten verkocht om het transport voor de kinderen te betalen. De chauffeur zorgde ervoor dat mijn kinderen aankwamen. Hij zette ze af voor het bureau van SEMRY II in Maga. Mijn man ging zelf lopend naar Maga. Samen werkten we op de rijstvelden" (interview: Avalta Evele/Zimado 1993).

"*God is groot, we hebben enorm geleden*", vertelt Aboucar. "*Het vissen leverde niets op, de dieren gingen een voor een dood, zonder dat je wat kon doen. We hadden echt honger. Iedereen moest op zoek naar voedsel en werk, maar er was niets. Voor 1984 had ik veel koeien. Toen mijn zoon stierf, heb ik er een groot aantal geslacht gedurende de rouwperiode. Enkele maanden later trof ons de droogte. De dieren stierven in grote getale. De overheid distribueerde rijst aan de boeren die honger leden. Dat hielp, maar sommigen kregen meer en anderen kregen niets*" (interview: Aboucar/Zimado 1993).

"*In 1983 waren de gierstoogsten niet zo best, maar met het beetje overstroming dat er was kon ik toch nog aardig wat vissen. Ik kocht gierst met het geld dat ik met het vissen had verdiend. In 1984 was er geen gierst maar ook geen vis. In die tijd had ik een koe. Ik verkocht die koe. Mijn oom van moeders kant, moedigde me aan om mee te gaan naar Lagdo. Ik nam het geld van de koe die ik had verkocht en vertrok met mijn oom naar Lagdo. Daar viste ik en begon ik weer te leven dat wil zeggen ik had weer te eten. Zo kwam ik de droogte door*" (interview: Humi/Zimado 1993).

Wat in deze verhalen opvalt is dat de verdroging van de vlakte de bestaansbasis reduceert van de mensen die er wonen. Ze gaan overigens niet bij de pakken neerzitten maar waaieren uit over het hele noorden van Kameroen: naar Lagdo, het Tsjaadmeer en Maga. In de slechtste jaren drijft de honger veel mensen letterlijk in de handen van SEMRY II (zie ook hoofdstuk vijf). Ze werken daar als arbeiders op de rijstvelden om de moeilijkste jaren door te komen, waardoor de paradoxale rol van SEMRY II duidelijk wordt. Dat SEMRY II behalve ecologische problemen ook economische mogelijkheden biedt, wordt in ecologische studies nagenoeg niet besproken. Maar voor handelaren, bureaucraten, politieke en traditionele leiders is de rijst een belangrijke investeringsbron geworden, terwijl ook sommige boeren de

rijstverbouw 'strategischer' inzetten dan uit de voorgaande casussen blijkt (zie hoofdstuk vijf). Punt blijft, dat wie geen rijst wil of kan verbouwen iets anders moet doen voor zijn bestaanszekerheid. Zo gaan mensen over op de teelt van *mouskwari* en het commercieel verzamelen en kappen van hout en boomproducten. Met de commerciële houtkap betreden mannen het gebruiksdomein van vrouwen. Vrouwen krijgen hierdoor te maken met meer concurrentie om brandhout en boomproducten voor het eigen gebruik of inkomen te verzamelen. Veel mensen verlaten tijdelijk (herders) of permanent het gebied. Vooral de vissers "die niet van rijst houden" gaan naar elders. Dit betreft met name Kotoko vissers, maar ook jonge Mousgoum mannen migreren om zo toch nog hun bruidsprijs te vergaren. Ze trekken naar de honderden kilometers zuidelijker gelegen Bénoué vallei. Ook in de vloedvlakte van de Bénoué traden veranderingen op nadat een stuwdam in de Bénoué rivier was geplaatst voor de opwekking van hydro-elektriciteit. Deze dam werd in 1982 gebouwd en leidde tot het 700 km^2 grote Lagdo reservoir, dat onverwacht grote visvangsten bleek op te leveren: 339 kg/ha in 1986/87, 205 kg/ha in 1990 (Van der Knaap e.a. 1991) en 178 kg/ha in 1992 (Postma e.a. 1993). Ter vergelijking, het gemiddelde in Afrikaanse reservoirs is 27-65 kg/ha (Kapetsky 1986 in Van der Knaap 1994). De droogte in het Logone gebied, met name in de jaren 1983-1985, deed veel vissers uit de vlakte besluiten om naar Lagdo te migreren. Ze vormen de grootste groep (41%) vissers die zich rond dat meer hebben verzameld (Rapport NEB/Pêche/Tech/91/01-février 1991).

2.3.2. Getemde overstromingen en de gevolgen voor de visstand

Ingrepen in verschillende rivieren van Afrika zijn inmiddels een feit en deze blokkeren of obstrueren in veel gevallen de migratieroutes van de verschillende vissoorten met alle gevolgen voor de visstand (Roggeri 1995:94-5). Dammen zijn het meest duidelijke obstakel voor migrerende vis. Bij een slechte overstroming is de vis niet in staat de paaiplaatsen te bereiken. Een aantal droge jaren achtereen kan in dergelijke omstandigheden catastrofaal zijn, omdat dan slechts enkele jaarklassen in staat zijn om zich te reproduceren (Geerling 1980). Daar staat tegenover dat verschillende vissoorten[29] in hoge mate aan de dynamiek van de vloed aangepast zijn. In een goed jaar kunnen ze zich snel en in grote aantallen reproduceren(Lowe McCon-

[29] Welcomme (1979) verdeelt de verschillende vissoorten in twee categorieën. De eerste groep is resistent tegen zuurstofarm water, zodat zij kunnen overleven in het staande water op de vlakte. Soorten die tot deze categorie behoren zijn *Siluroidae, Ophiocephlidae, Anabantidae, Osteoglossidae, Polypteridae en Protopteridae.* De meeste van deze soorten broeden het gehele jaar door, wat *multiple spawning* wordt genoemd. De tweede groep probeert de zuurstofarme omstandigheden te mijden door aan het begin van het droge seizoen naar de rivier te migreren. Soorten die tot deze categorie behoren zijn onder andere *Cyprinidae, Characoidae en enkele Siluroidae en Mormyridae.* Deze soorten broeden voornamelijk gedurende de overstroming (zie annex 2 voor specifieke biologische informatie over de meest voorkomende vissoorten).

nel 1985). Als de droogte daarentegen door afdamming van de rivier veroorzaakt wordt, kan het systeem, hoe dynamisch en elastisch ook, instorten. Dit gebeurde na de constructie van de Markala dam in de Niger in Mali (Welcomme 1979). Adeniyi (1980) mat een afname van visvangsten tussen de 47% en 75% na de constructie van de Kainji dam in de Niger. Een ander voorbeeld betreft een substantiële daling van visvangsten in de Sokoto vlakte na de constructie van de Bakalori dam. In 24% van de dorpen was men gestopt met vissen terwijl in andere dorpen de afname zich zichtbaar manifesteerde (Adams 1985). Verliezen in de Senegal vallei als gevolg van de aanleg van de Manatali dam worden geschat op 21.600 ton per jaar, waarvan zo'n 12.000 vissers de dupe zijn (Drijver en van Wetten 1992). Ook in het Logone gebied is er sprake van verminderde vangsten sinds de installatie van de dam in 1979. Daarenboven tekenen zich verschillen af tussen de verschillende zones. Want hoewel de invloed van de dam in de gehele overstromingsvlakte merkbaar is, varieert het effect in de verschillende delen van de vlakte. Drijver en Marchand (1985) onderscheiden in hun studie naar de hydrologische gevolgen van de dam vijf verschillende invloedzones. In zone 1 en 2 is de vloedvlakte vervangen door respectievelijk de rijstvelden en het Magameer. In gebied 3 houden dijken de overstroming tegen, terwijl in zone 4 de natuurlijke vloed beduidend veranderd is. In zone 5 zijn de veranderingen als gevolg van de dam het geringst. De verdroging hier is vooral van klimatologische aard.

De vlakte van de Logone kan voor wat betreft de visserij in een zuidelijk en noordelijk deel verdeeld worden. Het zuidelijke deel, dat tussen Pouss en Zina ligt, is een prairie-achtig gebied dat door grassen wordt gedomineerd en van oudsher het meest geschikt was voor visserij en veehouderij. Door de beperkte aanwezigheid van hoge gronden langs de rivier zijn de landbouwmogelijkheden gelimiteerd en is de bevolking volledig aangewezen op de visserij. Het noordelijke deel ligt tussen Iviye en Khalkousam, de graslanden worden daar onderbroken door moerassen en bosschages die op de hogere gronden te vinden zijn. Naast visserij is ook landbouw op de hier brede oeverwallen mogelijk. Mijn onderzoeksgebied ligt in dit noordelijke deel.

Hoewel de vlakte sinds SEMRY II nog steeds belangrijk is voor de visserij, zijn de vangsten in vooral het zuidelijke deel (zone 3/4) van de vloedvlakte aanzienlijk gedaald: meer dan 50% (Drijver en Van Wetten 1992:24, WLP 1994). Ook is de reproductieve capaciteit van het gebied aangetast, met alle desastreuze gevolgen van dien voor de visproductie. In het Logone-Chari gebied werd de visproductie in de jaren zeventig geschat op zo'n 40.000-50.000 ton per jaar, terwijl die nu jaarlijks nog maar zo'n 20.000 ton bedraagt (Van den Bossche en Bernacsek 1990). Het verlies van vis door droogte, vergeleken met het verlies door ingrepen in de waterhuishouding, is van een geheel andere orde. Als een droogteperiode gevolgd wordt door een natte periode herstellen de vispopulaties zich in rap tempo. Het verlies van vis door een dam is echter meer permanent (Drijver en Van Wetten 1992). Voor het Logone

gebied geldt dit met name voor het zuidelijke deel dat overlapt met de impactzones 3 en 4, en in mindere mate voor het noordelijke deel dat overeenkomt met de impactzones 4 en 5.

Het belang van de visserij is relatief toegenomen in het minder gedegradeerde noordelijke deel van de vlakte (WLP document 1994:9). In tegenstelling tot het zuidelijk gelegen gebied, heeft het noorden minder nadeel ondervonden van de bouw van de SEMRY II dam. Daarbij is de overstroming in het noordelijke deel in 1985 gedeeltelijk hersteld door de plaatsing van een dam in de Logomatya. Deze dam stuwt het water naar de noordelijke zone, water dat zonder die dam in de rivier zou uitkomen. Gedurende het droge seizoen bestaat dit water voor een groot deel uit SEMRY II drainagewater, waardoor de aanvoer van water is gegarandeerd. In het artikel "*What a small dam can do*", beschrijft Drijver e.a. (1995) de verschillende positieve en negatieve effecten van deze dam. Een van de positieve gevolgen is dat de waterhuishouding in het gebied verbeterde. Dat pakt gunstig uit voor de weidegronden en de visproductie. Als gevolg van dit 'extra' water is het belang van de noordelijke zone voor de visserij (en de weiding van het vee) toegenomen (Van Oijen en Haberland 1991, Drijver en Kouahou 1995). Er bestaat dan ook een zekere toevloed van vissers, afkomstig uit de marginalere gebieden uit het zuiden, naar dit noordelijke gebied in bepaalde jaargetijden. De druk op de visgronden alsmede de spanningen tussen de 'autochtone' en 'allochtone' vissers nemen hierdoor toe.

2.4 Het nationale park Waza en de gevolgen van de verdroging

De planning en realisatie van het nationale park Waza (170.000 hectare) is - evenals het SEMRY II project - een voorbeeld van een centralistische top-down aanpak: in 1934 werd het door de Franse koloniale overheid uitgeroepen tot jachtreservaat, vervolgens werd het in 1968 door de Kameroenese overheid uitgeroepen tot nationaal park en tenslotte in 1982 werd Waza aangewezen als Biosfeer Reservaat. De instelling van het Wazapark draagt er mede aan bij dat er nog steeds een grote en gevarieerde wildpopulatie in dit deel van Afrika aanwezig is. Er is echter veel kritiek op de wijze waarop dit beschermd gebied tot stand is gekomen en wordt beheerd.

Door de instelling van het Wazapark werden de natuurlijke hulpbronnen herverdeeld en geherdefinieerd. De dorpen binnen het park werden ontruimd, waarna de bewoners zich aan de rand van het park vestigden. De omliggende dorpen raakten het recht op het gebruik van de natuurlijke hulpbronnen binnen de parkgrenzen kwijt op straffe van hoge boetes. Zo werden bijvoorbeeld visgronden die sinds mensenheugenis aan bepaalde Kotoko-families behoorden, of weidegronden die door de nomadische herders werden gebruikt, tot staatseigendom verklaard en gesloten voor alle gebruik.

De houding van de lokale bevolking ten opzichte van het park is mede bepaald door deze gebeurtenissen. Vooral de ontruiming van de dorpen binnen de parkgrenzen heeft zijn sporen nagelaten, maar ook het strenge managementregime van de verschillende parkbeheerders heeft de relatie tussen parkmanagement en bevolking ernstig verstoord (Drijver 1990). Scholte e.a. (1996) specificeerde dit beeld nader door op te merken dat sommigen, vooral arme veehouders en boeren, heel veel verloren, terwijl anderen, veelal rijkere veehouders, opportunistisch en illegaal gebruik blijven maken van de natuurlijke hulpbronnen in het park.

De twee interventies van de staat in de Logone vlakte, SEMRY II en het Wazapark, hebben ieder op hun eigen rigoureuze wijze de natuurlijke hulpbronnen opnieuw herverdeeld en geherdefinieerd. Wat hier eveneens gebeurt, is dat twee conflicterende overheidsdoelen, een van economische groei (irrigatierijst) en een van natuurbescherming, via de instelling van beschermde gebieden in hetzelfde gebied enorm met elkaar botsen. De verdroging obstrueert de bescherming van het Wazapark. Door water- en voedseltekorten binnen het park ging de wildpopulatie achteruit en tegelijkertijd bleken verschillende dieren buiten het park op zoek te gaan naar voedsel. Vooral de conflicten die hierbij optreden tussen mensen en olifanten lopen steeds vaker uit de hand (Tchamba 1996). En tenslotte is er door de degradatie van de vlakte een grote vraag naar (illegale) producten uit het park, zoals: vis, gras, arabische gom en wild.

2.5 Conflicten over de bestaansbronnen

Milieuveranderingen als gevolg van droogte en interventies leiden tot toenemende druk op de overgebleven bestaansbronnen. In verschillende stroomgebieden ontstaan wrijfpunten en conflicten na de aanleg van dammen. Adams (1992) onderscheidt drie soorten conflicten: tussen projecten en boeren, tussen boeren en nomadische herders, en tussen landgebruikers in het algemeen. Vooral de conflicten tussen herders en boeren, geïllustreerd met casussen uit onder andere Senegal en Nigeria, krijgen in zijn boek veel aandacht.[30] Laurent en Mathieu (1994) vullen Adams visie aan door

[30] Adams (1992) geeft een voorbeeld van conflicten over land in de Senegal vallei. Een conflict over de toegang tot land deed de inter-etnische strijd tussen de Mauretaniërs en de Senegalezen oplaaien. Enkele tientallen mensen vonden daarbij de dood en de grenzen tussen beide landen werden gesloten. Alhoewel dit conflict een lange voorgeschiedenis had, werd het opnieuw actueel toen de aanleg van een dam irrigatie mogelijk maakte. Rijke Mauretaniërs investeerden in de rijstprojecten, terwijl de Senegalese veehouders hun voormalige weidegronden kwijtraakten. Dit conflict laat zowel de nieuwe mogelijkheden van irrigatie zien, als de beperkingen die dit voor de herders met zich meebrengt. Vergelijkbare conflicten, maar op meer lokale schaal, manifesteren zich in Noord-Nigeria. Het betreft een gebied waar natte en droge gebieden elkaar afwisselen, en waarvan herders gebruik maken in het droge seizoen. Overstromingsgebieden slonken als gevolg van droogte en een dam in de rivier. Verdere veranderingen in het gebied manifesteerden zich op het gebied van de landbouw, waarbij vooral irrigatie met motorpompen populair is om de droogte het hoofd te bieden. Dit maakt de verbouw van gewassen in het droge seizoen mogelijk. Land dat voorheen gebruikt

te benadrukken dat de infrastructurele veranderingen wel de '*triggers of conflict*' zijn, maar dat deze in een bredere context van veranderende machtsverhoudingen en de erosie van lokale beheerssystemen geplaatst moeten worden. Dat ligt vaak niet zo zeer aan die beheersvormen op zich zelf maar meer aan de ontwrichtende politieke en economische krachten die samenhangen met de toenemende invloed van de Staat en ontwikkelingsinstituties.

Ook in de Logone vlakte manifesteren zich conflicten tussen de verschillende gebruikersgroepen: tussen boeren en herders, tussen vissers en herders, tussen vissers onderling, tussen mannen en vrouwen. Gedeeltelijk verlopen deze conflicten langs etnische scheidslijnen, waarbij - wat betreft de visserij in de vijvers - de Mousgoum en de Kotoko elite, alsmede de vissers van binnen en van buiten de vlakte de voornaamste met elkaar conflicterende groepen vormen. De veranderende machtsverhoudingen tussen beide groepen worden in een historisch-cultureel perspectief geplaatst. Ook binnen verschillende groepen tekenen zich echter verschillen af rond gender, leeftijd en rijkdom. Dergelijke conflicten, door Laurent en Mathieu (1994) mijn inziens terecht aangemerkt als markeringspunten voor veranderend gebruik en beheer van de natuurlijke hulpbronnen in een situatie van ecologische veranderingen, zullen in mijn boek centraal staan. Mijn studie richt zich daarbij vooral op het veranderende gebruik en beheer van de natuurlijke hulpbron die vanzelfsprekend primair is in de waterhuishouding van het Logone gebied, namelijk: DE VIS.

---

werd door de herders, wordt hierdoor nu aangewend voor landbouw. Conflicten tussen herders en boeren laaien hierbij regelmatig op, waarbij reeds enige doden te betreuren vielen.

3
De vis achterna
Mousgoum in het land der Kotoko

3.1 Inleiding

Het dorp Zimado wordt tegenwoordig overwegend bewoond door mensen die zich als Mousgoum identificeren. Zij zijn afkomstig uit gebieden die ten zuiden van de Logone vloedvlakte liggen en uit Tsjaad. Vanaf het einde van de vorige eeuw migreerden Mousgoumgroepen steeds verder noordwaarts de Logone vlakte in, een gebied dat onder het gezag van de sultan van Logone Birni viel. Zimado is een van de vele dorpen waar Mousgoum zich in de loop van de twintigste eeuw met toestemming van de Kotoko autoriteiten vestigden. "*Zimado is een dorp in het huis van de Kotoko*", zeggen Mousgoum informanten. Wat daarmee bedoeld wordt en wat de implicaties van deze uitspraak zijn voor de toegang tot land en visgronden wordt in dit hoofdstuk uitgewerkt.

Mousgoumgroepen zijn gemigreerd naar de Logone vloedvlakte, waar ze Kotokogroepen aantroffen, die de autochtone bewoners en daarom de vanzelfsprekende heersers over dit moerasland zeiden te zijn. De aandacht gaat in dit hoofdstuk allereerst uit naar verschillende fasen in de migratie van Mousgoumgroepen naar de overstromingsvlakte. Deze migratiegeschiedenis wordt besproken aan de hand van persoonlijke verhalen van informanten. Hieruit komt onder andere naar voren hoe Mousgoumgroepen zich voegden naar hun ondergeschikte positie in de hiërarchische Kotoko machtsconstellatie. De wijze waarop dit gebeurde, en de spanningen die deze onderschikking soms met zich meebracht, komen in de casussen naar voren. Door de overlevering te verbinden met bredere historische processen in Noord-Kameroen (de pre-koloniale slavenjachten, de koloniale overheersing) en de meer specifieke effecten hiervan op de Mousgoum, komen de redenen voor migratie naar voren.

Vervolgens richt de aandacht zich op de Kotoko en de wijze waarop zij hun gezag lieten en laten gelden over de vlakte. In tegenstelling tot over de Mousgoum, bestaat er over de Kotoko een schat aan etnografische berichtgeving. Het echtpaar J.P. en A. Lebeuf heeft in de jaren veertig en vijftig onderzoek gedaan onder de Kotoko, vooral in Logone Birni. Uit het werk van A. Lebeuf blijkt dat de Kotoko van oudsher de vruchtbare, hoogste en grootste terpen in het lege land bewoonden. Deze terpen lagen bovendien in de nabijheid van de belangrijkste visgronden (A. Lebeuf 1969:54). De Kotoko lieten nieuwkomers onder strikte voorwaarden toe op de onbewoonde kleinere eilandjes in de vlakte en op de woeste en beboste gronden van de oeverwallen langs de rivier. De grondbeginselen van de Kotoko machtsconstellatie, zoals die door A. Lebeuf in haar boek *Les principautés kotoko* besproken zijn, worden aangevuld en vergeleken met mijn eigen materiaal. In het boek van A. Lebeuf worden de Kotoko sultanaten als oppermachtig voorgesteld. Het is dan ook niet vreemd dat de huidige sultan en enkele van zijn notabelen met volle tevredenheid uit haar boek citeren. Het boek bevestigt immers het belang van de Kotoko, het Kotoko rijk en haar sacrale vorst.

Het beeld van de machtige sultan met zijn notabelen, zoals A. Lebeuf dat schetst, staat in schril contrast met hun afkalvende autoriteit in het laatste decennium. Typerend voor de geleidelijk afbrokkelende macht van de sultan is het verval van zijn paleis in Logone Birni. Vanouds was het onderhoud hiervan een jaarlijks terugkerende taak waaraan zijn onderdanen - met name de Mousgoum - verplicht waren mee te werken. Van deze herendienst is de laatste jaren echter geen sprake meer en bij een bezoek aan het paleis springt dat onmiddellijk in het oog. Een ander teken is het feit, dat de sultan - in het beeld van A. Lebeuf nog een sacrale vorst die nauwelijks in het openbaar gezien mocht worden - tegenwoordig zelf persoonlijk aanwezig moet zijn om conflicten tussen Kotoko en Mousgoum vissers over toegang tot visgronden te beslechten. Bepaalde (voor)rechten van de Kotoko met betrekking tot machtsposities en toegang tot de natuurlijke hulpbronnen en de visgronden worden door de Mousgoum niet langer als voldongen feiten geaccepteerd, hetgeen tot heftige conflicten tussen de betrokken bevolkingsgroepen leidt. Door het beeld van A. Lebeuf te contrasteren met de huidige situatie kan de balans opgemaakt worden van de verzwakking van de macht van de Kotoko. De veranderende rol van de Staat en de invloed hiervan op de lokale machtsverhoudingen komen hierbij aan de orde.

De hegemonie van de Kotoko, weliswaar tanende, heeft nog altijd belangrijke politiek-economische en sociale gevolgen voor de relaties tussen beide bevolkingsgroepen. Beide groepen hebben verschillende visies op het verleden. We zullen zien hoe de huidige sultan zijn visie geeft op de migratie van de Mousgoum naar het land van de Kotoko. Hij geeft voorbeelden waaruit blijkt op welke wijze 'vreemden', zoals de Mousgoum, in het stramien van de Kotoko geïntegreerd konden worden. Hij benadrukt vooral de vanzelfsprekendheid van de Kotoko autoriteit. Maar Mousgoum

informanten vertellen een ander verhaal. Hoewel de oudere Mousgoum de spanningen en conflicten tussen Mousgoum en Kotoko noemden, spreken ze toch zelden van onderdrukking door de Kotoko. De jongeren daarentegen manifesteren hun onvrede over de onderschikking door uitspraken als: "*Wij Mousgoum zijn altijd door de Kotoko als slaaf behandeld*". Deze verschillende percepties geven een beeld van de Mousgoum-Kotoko verhoudingen en plaatsen de huidige spanningen tussen beide groepen in een historisch perspectief.

3.2 Het onderzoeksdorp Zimado: van Kotoko tot Mousgoumdorp

Zimado is een oeverdorp aan de rivier Logone.[31] Het is een plek waar al vele honderden jaren mensen gewoond hebben: Sao[32] en Kotoko. De terp is minstens zo oud als de sultansresidentie Logone Birni en wordt reeds in de eerste stichtingsverhalen van de Kotoko genoemd (A. Lebeuf 1969). Het dorp ligt net achter de oeverbanken met hier en daar een verhoging waarop bewoning mogelijk is. Deze ligging is gunstig voor de visserij: in de nabijheid van de rivier en met verschillende seizoensgebonden waterlopen en meren op loopafstand. De eerste Mousgoum migranten troffen het gebied bijna verlaten aan. Ze kregen van het dorpshoofd van het naburige Kotoko dorp Matke toestemming om zich op de verhogingen in Zimado te vestigen, met uitzondering van de hoogste terp, die 'de heuvel van Zimado' wordt genoemd. Daar liggen volgens de overlevering, de Kotoko voorouders die uit respect met rust gelaten moesten worden door deze nieuwkomers. Het onderstaande verhaal wordt wel verteld om de oorsprong van deze heuvel, die niet door de Mousgoumbevolking mag worden bewoond, in het verder zo vlakke gebied te verklaren:

> Sinds mensenheugenis wonen er mensen in Zimado. Die mensen zagen iedere dag gieren af en aan naar het dorp komen om resten van kadavers te verschalken. In het dorp werd gediscussieerd over de vraag waar de gieren woonden: in de lucht of ver weg in de *brousse*? Om een antwoord op deze vraag te vinden besloten ze tot een proef, een experiment. Ze vlochten jarenlang aan een koord van gras en op een dag was het touw zo lang dat het tot de hemel zou kunnen reiken. Aan het ene eind van het koord werd een strik gemaakt met daaraan een stuk vlees. Toen de gieren kwamen, stapte er een in de strik en ging er vandoor

---

[31] Zimado is te vinden op 15°05' oosterlengte en 11°39' noorderbreedte.

[32] Volgens A. Lebeuf moeten we de Sao begrijpen als de voorouders van de Kotoko. In de orale traditie zijn de Sao steeds de stichters van de Kotoko plaatsen. Ook in de genealogieën van de Kotoko sultans komen Sao leiders voor. Deze hebben, aldus A. Lebeuf, niets met de geschiedenis te maken, maar ze exposeren een ideologie met betrekking tot afstamming (Lebeuf 1981:210).

met het touw. De kluwen ontrolde zich en verdween met de gier de lucht in. De mensen volgden het touw en zagen dat het touw direct de lucht inging, totdat het niet verder meer kon. Zo wisten de mensen dat gieren in de lucht wonen. De mensen vroegen zich nieuwsgierig af of de gieren daarboven ook in bomen zaten, om een beetje uit te rusten. Ze begonnen aan het touw te trekken in de hoop dat er een tak naar beneden zou vallen. En dat lukte: de gier en een tak vielen naar beneden. Maar toen ontstak God in woede omdat de mensen het geheim van de boom in de lucht hadden achterhaald. Hij liet een zandstorm opsteken. Het zand bedekte het hele dorp. Jaren en jaren later hoorden passanten nog altijd geluiden van bezige dorpelingen in de heuvel van Zimado. Die mensen zijn nu allemaal dood, maar de heuvel, die is er nog steeds.

(De mythe over het ontstaan van de heuvel van Zimado (Zwaal 1997).

De Mousgoum kwamen, door zich in Zimado te vestigen, letterlijk in het huis van de Kotoko te wonen. De huidige bevolking die Zimado bewoont is een heterogene groep van mensen die dezelfde taal spreken. De Mousgoum verschillen onderling wat betreft het gebied van oorsprong, hetgeen geassocieerd wordt met de clan (*ziyba* in het Mousgoum) waarmee individuen zich identificeren (meer hierover in hoofdstuk vier). Tussen de verschillende *ziyba* bestaan zowel historische relaties van aanverwantschap en vriendschap alsook van vijandschap.

De etnische groep, die aangemerkt wordt als Mousgoum, is een samenvoegsel van groepen, gevormd door migratie en vermenging met andere groepen (o.a. Massa). Deze groepen hebben echter een aantal gemeenschappelijk kenmerken op het niveau van de taal (Tourneux 1990)[33], de materiële cultuur en de sociale organisatie. Het belang van de bruidsprijs in de vorm van koeien (een van de onderwerpen in het volgende hoofdstuk) springt daarbij in het oog.

Zimado vormt een conglomeraat van vier dorpen: Zimado I, II II en IV. In Zimado is de heterogeniteit in de verdeling van het dorp terug te vinden. De verschillende dorpen bestaan grofweg uit patrilineaire groepen[34] die afkomstig zijn uit hetzelfde herkomstgebied. De namen van de dorpen[35] herinneren aan dat herkomstgebied en zo ook aan de migratiegeschiedenis. De bewoners van het grootste dorp, Zimado Begeue, hoeven maar kort terug te gaan in de tijd of ze stuiten op een

[33] Er is meer onderzoek gedaan naar de taal van de Mousgoum (Krause en Müller 1886, Lukas 1941, Hoffmann 1970, 1972, Meyer-Bahlburg 1972, Tourneux 1990) dan naar de Mousgoum zelf.

[34] De Mousgoum spreken in het Frans steeds over clan, terwijl ze in het Mousgoum de aanduiding *ziyba*, wat 'soort' betekent. De aanduiding *vok* voor clan wordt weinig gebruikt.

[35] Het betreft hier de namen die de mensen hun dorp zelf hebben gegeven. Administratief wordt gesproken over Zimado I (=Begeue), II, III (=Mourla) en IV.

grootvader, vader of moeder die afkomstig was uit een van de Begeue dorpen, ten zuiden van Maga (zie kaart 3.1: Migratie van Mousgoumgroepen tussen 1900 en heden). In het dorp Zimado Mourla wonen met name migranten afkomstig uit de omgeving van Pouss en Mourla. In de wijk Zimado Doukwa komen veel bewoners oorspronkelijk uit Guirvidig. De Mousgoum uit Begeue duiden zich zelf aan als Begeue, Mousgoum uit Pouss worden Mapasay genoemd, Mousgoum uit Guirvidig heten Munjuk, terwijl Mousgoum uit delen van Tsjaad als Mulwi bekend staan. Tussen Zimado Begeue en Zimado Mourla bestaan van oudsher spanningen die ook nu nog geregeld opspelen. De bewoners van Zimado Begeue karakteriseren de Mapasay (en ook wel de Munjuk) als ruw en gevaarlijk, als notoire veedieven en vechtersbazen. 'Mourla' kinderen, die in Zimado Begeue naar school gaan, hebben het vaak zwaar te verduren temidden van de Begeue kinderen. De Mourla op hun beurt spreken over de 'Begeue' als hypocriet en laf. Ze beweren tevens dat de Begeue zich de voordelen van het SEMRY III project (waarvan een elitezoon afkomstig uit Zimado Begeue projectleider is) toeëigenen. Kortom, er is zeker geen sprake van een homogene Mousgoum gemeenschap die Zimado of de vlakte bevolkt.

3.2.1 De eerste Mousgoum migranten in Zimado

Uit de overlevering komt naar voren dat de eerste migranten na de eeuwwisseling in Zimado arriveerden. Het verhaal van de eerste man die zich hier vestigde is me verteld door een aantal oudere Mousgoum informanten. Hun verhaal over de eerste bewoner en later dorpshoofd Klekle geeft een aardig beeld van zowel de '*push*' als de '*pull*' factoren in de migratie naar de vlakte.

> Klekle was de eerste Mousgoum die zich in Zimado vestigde. Hij was geboren in Begeue Ba. Toen hij jong was kon hij niet goed met zijn vader opschieten. Zijn vader zei vaak tegen hem: "Verlaat mijn erf en kom nooit meer terug". Op een goede dag verliet hij zijn geboortedorp en gin in het leger in Tsjaad dienen. Maar niemand in het dorp wist dat. Toen hij afzwaaide uit het leger verliet hij Tsjaad om zich op de oevers van de Logone te vestigen. Gedurende de overstroming was hij genoodzaakt zich terug te trekken op de uitlopers van een hoger gelegen heuvel. Dat was Zimado. Hij wilde graag op die plek blijven wonen en vroeg het Kotoko dorpshoofd van Matke of hij zich in Zimado mocht vestigen. Hij installeerde zich bij de heuvel en verbouwde er zijn gierst. Verder viste hij veel en zijn echtgenote verzamelde de kruiden en groenten in de *brousse*. Klekle wilde niet meer terugkeren naar zijn geboortedorp Begeue Ba, omdat hij niet met zijn

Migratie van Mousgoumgroepen tussen 1900 en heden.

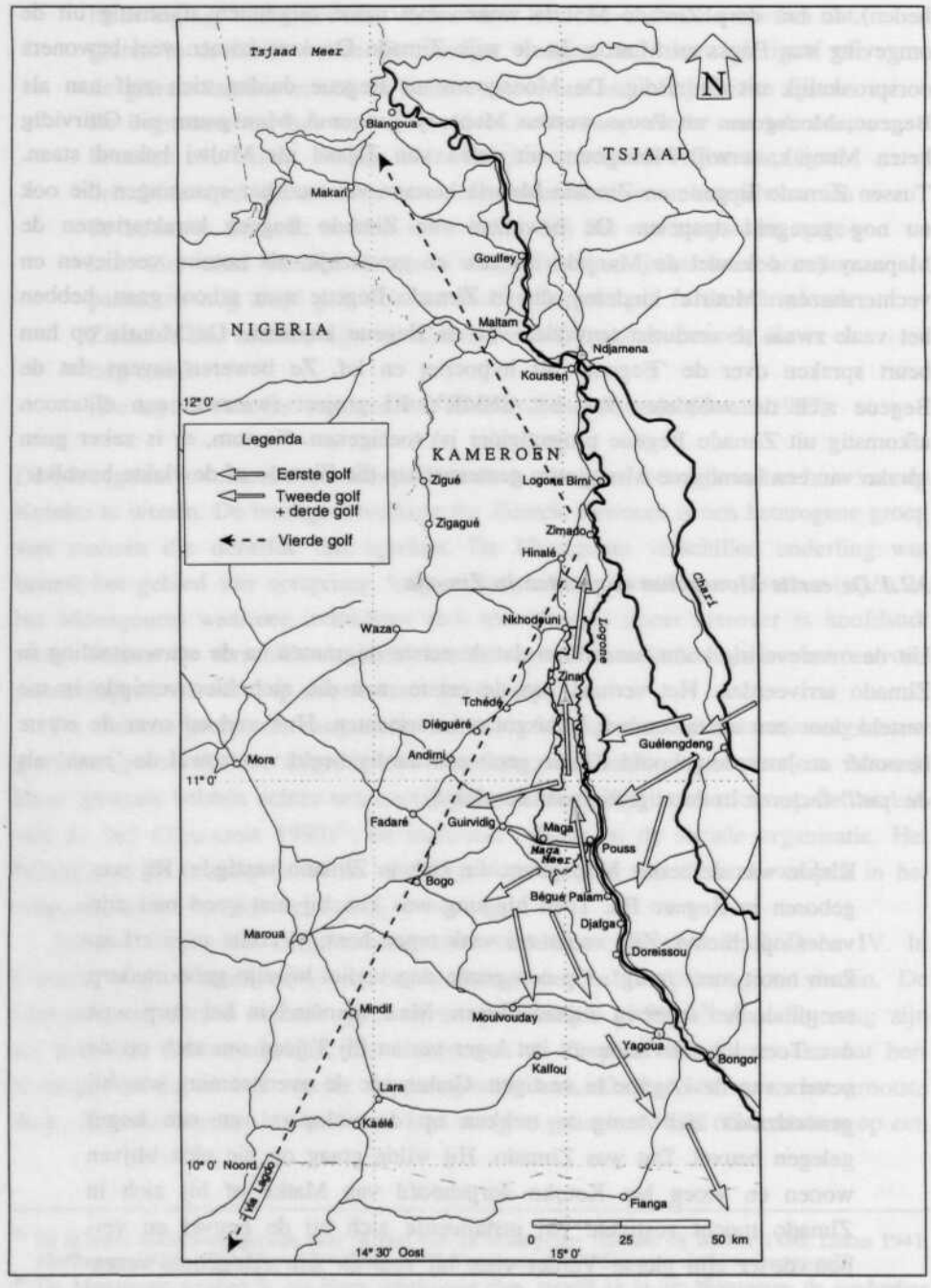

Kaart 3.1 Bron:Tardits (1981:177) en eigen data op basis van bestaande CML-plattegronden

vader overweg kon. Bovendien was zijn vrouw Arabisch en in die tijd werd het niet geaccepteerd als een Mousgoum met iemand van een andere etnische groep trouwde. Als hij wel was teruggekeerd zou zijn vader hem gedwongen hebben te scheiden en met een Mousgoum vrouw te trouwen.

In de tijd dat Klekle en zijn vrouw in Zimado woonden, visten onze voorouders vanaf de zandbanken in de Logone. Ze visten vooral op sardines. Ook waren er mannen die met een boomstamkano de rivier afzakten. Dat wil zeggen, ze hielpen de blanken bij het vervoer van zout of suiker naar Fort Lamy.

Op een dag ging Klekle naar de oever van de rivier om te vissen. Er naderde een boomstamkano in zijn richting. Hij probeerde te zien wie er in zat. Het was Doudwai, zijn oude vriend uit Begeue. De twee mannen begroetten elkaar verrast. Doudwai vroeg: "Waar kom jij nu opeens vandaan?" Klekle antwoordde: "Ik woon hier met mijn familie." "Waarom kom je niet terug naar Begeue?" vroeg Doudwai. Klekle antwoordde dat het hem in Zimado beviel, dat er veel vis zat en dat de gierstoogst groot was. "Waar woon je dan?" vroeg Doudwai. En Klekle nam hem mee naar zijn huis tussen de bomen aan de voet van de terp. Doudwai bleef die nacht bij Klekle slapen en vervolgde zijn reis de volgende dag. In Begeue vertelde hij aan iedereen dat hij Klekle in Zimado had ontmoet. Hij vertelde over de grootte van de vissen en de volle aren van de gierst. Na enige tijd vertrok Doudwai om bij zijn vriend in Zimado te gaan wonen. Hij schaakte de echtgenote van een man die te oud was om hen achterna te komen, en samen met die vrouw ging hij naar Zimado.

Doudwai en Klekle woonden nu samen met hun families in Zimado. Na enige tijd volgden Aguidjira en Aniama, neven van Klekle en vrienden van Doudwai. In de tijd dat zij migreerden viel de sultan van Pouss, Mbang Matti, de mensen uit Begeue lastig. Als je iets fout deed, moest je betalen, als je je recht haalde, moest je betalen, zelfs als je niets van hem vroeg betaalde je nog: soms wel vier koeien! Verschillende mensen sloegen daarom voor Mbang Matti op de vlucht. Sommigen kwamen in Zimado terecht. Anderen die reeds op de zandbanken in de Logone visten, bleven in Zimado en keerden niet meer terug naar hun geboortedorp. Na Aniama kwam zijn broer Domo. Domo kreeg een zoon Evele Domo. Aniama kreeg geen kinderen. Klekle kreeg een zoon Adam.

Toen er steeds meer 'broers' uit hun geboortestreek bijkwamen, hebben Klekle en Doudwai Zimado verdeeld. Iedereen die uit Begeue

> Kaiwang kwam vestigde zich bij Doudwai. De anderen vestigden zich bij Klekle. Klekle noemde zijn deel Zimado Begeue, omdat zijn mensen oorspronkelijk uit de Begeue dorpen kwamen. Als de sultan van Logone Birni zijn notabelen uitzond om de *kasasay* (belasting) op te halen op de zandbanken moest Klekle deze notabelen de weg naar de Mousgoum vissers wijzen. Toen er zich steeds meer 'broers' en kameraden in Zimado vestigden, werd Klekle door de Kotoko aangewezen als de dorpsvertegenwoordiger...

In deze eerste migratiefase van de Mousgoum naar Zimado zijn het met name individuen of kleine groepen die zich verplaatsen en die door verwantschap of vriendschap aan elkaar zijn verbonden. De eerste Mousgoum bewoner van Zimado, zo zagen we, had vanwege de strijd met zijn vader zijn geboortedorp verlaten. Dergelijke individuele redenen, als ruzie met verwanten, zijn een belangrijke grond voor vertrek, zo signaleert ook De Garine (1981) voor aan de Mousgoum verwante groepen als Massa, Musey en Toupouri. Toch is het van belang om na te gaan in welke context het vertrek van Klekle uit zijn geboortestreek geplaatst moet worden.

De onveiligheid die de slavenjachten van de islamitische staten Bornou in het noorden, Mandara en Fulbe in het westen en Baguirmi in het oosten, onder de Kirdi bevolking[36] - dus ook de Mousgoum - met zich meebracht, moet over haar hoogtepunt heen zijn geweest toen Klekle vertrok. De slachtingen die in de negentiende eeuw onder de Mousgoum werden aangericht liegen er niet om en het lijkt onwaarschijnlijk dat er in een dergelijke periode zonder bescherming gereisd kon worden. Door Heinrich Barth (de eerste ontdekkingsreiziger in dit gebied) werd deze periode voor de Mousgoum als volgt beschreven:

> *"(...) deze ongelukkige stam (Mousgoum) zal worden uitgeroeid, ze zullen zich niet kunnen handhaven. Ieder jaar opnieuw worden ze van alle kanten tegelijkertijd bestookt. Deze aanvallen doden honderden zo niet duizenden mannen in de bloei van hun leven (...)"* (Barth [1857] 1962:31. Vertaling DvE).

Deze slavenjachten waren door de komst van de Europeanen aan banden gelegd. Hierdoor verdwenen de migratiebeperkingen, veroorzaakt door vijandige groepen en rondtrekkende slavenjagers (De Garine 1964:221, 1981). Dat was volgens A. Lebeuf dan ook een belangrijke reden waardoor de Mousgoum überhaupt naar het noorden

---

[36] *Kirdi* betekent "heiden". De term werd geïntroduceerd door de Fransen en duidde de niet-Fulbe en niet-geïslamiseerde groepen aan. Schilder stelt dat deze bijnaam in de loop der tijd veranderde in een geuzennaam. De term *kirdi "came to represent a common experience of exclusion and discrimination at the hands of the Muslim population"* (op cit. Schilder 1994:225).

konden trekken. Als men voordien van dorp naar dorp reisde, riskeerde men slavernij of strijd met vijandige clans. Maar dat veranderde onder koloniaal bestuur. Eerst toen kon Klekle het zich dus permitteren om zonder de bescherming van zijn verwanten te vertrekken. Het nieuwe van deze situatie werd ook door een van mijn informanten bevestigd:

> *"(...) De blanken hebben met hun wetten de migratie geholpen. De blanken hebben vrijheid gegeven. Met de komst van de blanken hebben we begrepen dat er veel meer dorpen in de regio waren. Daarvoor reisden mensen niet van dorp naar dorp. Als ze al reisden bestond altijd het gevaar om ergens tot slaaf gemaakt te worden of te worden aangevallen door vijanden. Dus het is die vrijheid die mensen hier in Zimado heeft gebracht"* (interview 1993: Apime Dourai).

Deze relatieve veiligheid opende gemeenschappen die tot dan toe voornamelijk gesloten waren. Groepen en/of individuen konden wegtrekken omdat, aldus De Garine (1964:222), de clan (of linie) voor iemands persoonlijke veiligheid minder belangrijk werd. Enkele Mousgoum mannen, zo verduidelijkt de casus hieronder, leerden het Logone gebied beter kennen door voor de Europeanen als roeier en gids te werken. Ze transporteerden zout en suiker over de rivier naar Fort Lamy. Verplaatsingen van groepen Mousgoum zijn behalve door politieke motieven (*push* factoren) ook vaak ingegeven door de zucht naar vis en vruchtbare gronden (*pull* factoren). Vooral de jonge mannelijke vrijgezellen trokken een gedeelte van het jaar naar de Logone vlakte om te vissen, met als doel een bruidsprijs te verwerven. Weer andere vissers visten hier om hun familie-inkomsten te verhogen. Deze seizoensvisserij betrof, volgens Blache, zo'n 20% van de bevolking (Blache in J. Cabot 1965:152). Maar wat begon als seizoensvisserij gedurende de droge tijd, leidde steeds vaker tot een permanente vestiging in het gebied dat men tijdens het korte verblijf had leren kennen. In de overlevering komt dit thema regelmatig terug.

> *"(...) In vroeger tijd visten mijn ouders*[37] *gedurende de droge tijd vanaf de zandbanken in de Logone. Op de plaatsen met veel vis bleven ze langer. Toen ze terugkeerden in Dougui vertelden ze dat er plaatsen langs de rivier waren waar de bewoners niet lastig gevallen werden door de sultan van Logone. Sommigen zijn er daarop snel heengegaan. De Dougui*[38] *zijn watermensen. Voor hen is de vis het belangrijkste.*

---

[37] De informant spreekt hier over "*mes parents*" als over de Mousgoum van vroeger. De vertaling "mijn ouders" zou misschien ook met "voorouders" vertaald kunnen worden.

[38] Dougui is het dorp waar een patri-linie van de clan Hammerai Dougui naar is vernoemd.

Ze gaan de vis achterna en volgen de vissen, stap voor stap. Ze volgen de geur van de vis, ze willen in de nabijheid van de vis leven. Ze houden meer van vis dan van gierst. Ik ben nog wel geboren in Dougui, maar dat dorp herinner ik mij niet meer, want al snel vertrok mijn familie naar Bedem Bourni, nadat mijn grootvader van vaderszijde was gestorven. Een oom van vaderszijde raadde mijn vader aan om naar Bedem Bourni in Tsjaad te gaan. In dat dorp was volop gierst, maar geen vis. Ik begrijp nu nog steeds niet dat mijn vaders oom die plaats aanraadde. Veel van de volwassenen die uit Dougui vertrokken gingen naar Mibisi. Daar was volop landbouwgrond om gierst te verbouwen, maar geen vis. Ze vonden er alleen maar vis op de markt. We waren nog geen drie jaar in Bedem Bourni toen de oom van vaderszijde stierf. Van Bedem Bourni zijn we naar Mibisi gegaan voor de hereniging met andere familieleden die in Mibisi verbleven. Met de grote droogte (in de jaren dertig) *zijn we naar Zimado gegaan. Dat kwam zo: als de mensen van Zimado naar hun geboortedorp Begeue gingen, kwamen ze door Mibisi. Daar vertelden ze dat de droogte in Zimado minder erg was en dat er volop vis was. Mijn vader is toen op reis gegaan om Klekle* (dorpshoofd van Zimado) *te bezoeken en om te zien of het er inderdaad beter was. Wij migreerden naar Zimado, omdat het er beter was. Ik ben hier nooit meer weggegaan*" (interview 1993: Gangang Amoulna).

3.2.2 De rol van de koloniale machten en de Mousgoum sultan.

De Duitsers koloniseerden in 1884 Kameroen. Zij installeerden een van hun bases in het dorp Mousgoum (Kameroen) en begonnen het volk, dat dezelfde taal sprak als de mensen in het dorp, Mousgoum (Musgu) te noemen (Von Hagen 1912). De Duitsers zijn daarmee de eersten die een onderscheid[39] maken tussen Massa en Mousgoum (Goodhue 1996), en de oorsprong van de naam Mousgoum is dus koloniaal. Om de bevolking in het gareel te krijgen, introduceerde het Duitse koloniale bestuur onder bevolkingsgroepen zonder een centraal bestuur, een organisatievorm naar het inheemse model van de Fulbe, Kotoko en Baguirmi (De Garine 1964, Schilder 1996).

---

[39] De Mousgoum en de Massa zijn in het verleden vaak niet onderscheiden en werden vaak allemaal 'Massa' genoemd. Hierover heb ik de volgende anekdote opgetekend: "Een blanke vroeg aan een man (een Mousgoum) onder een boom tot welke stam hij behoorde. De man onder de boom begreep de blanke niet, dus zei hij: "*Masla*?" In het Mousgoum betekent dat: 'Wat zegt u?' "Oh", zei de blanke toen, "dus jullie zijn Massa". Ook noemen Mousgoum zichzelf *Massakay* wat 'mensen' betekent. Oudere mensen noemen zich nog steeds *Massakay*. De Massa daarentegen worden als *Gumay* of *Gumakay* (de meervoudsvorm) aangeduid.

De eerste Mousgoum sultan Mbang[40] Matti werd in 1902/03 door de Duitsers aangesteld. De Siakou familie, waarvan Mbang Matti een afstammeling was, kwam uit de Baguirmi regio en had goede contacten met de Baguirmi sultan Gourang. De aanstelling van Mbang Matti betekende een belangrijke ommekeer in de geschiedenis van de Mousgoum, waarin het tot dan toe geen enkele leider was gelukt om voor langere tijd zijn opponenten de baas te blijven (Oumar 1987).[41] Door de steun van de Europeanen konden Mbang Matti en later zijn zoon en opvolger Mbang Oumar Evele aan de macht blijven. Tot op heden hebben de nazaten van Mbang Matti hun machtspositie in Pouss weten te handhaven.

De Garine beweert dat de Siakou clan waartoe Mbang Matti behoorde, in het verleden de Baguirmi steun verleende bij de slavenjachten onder de Mousgoum groepen (De Garine 1981:178-180, Schaap 1995). De beruchtheid van deze Siakou familie zou een belangrijke reden voor het Duitse bestuur zijn geweest om een telg van deze familie in 1902/03 als sultan te installeren. Het regime van Mbang Matti duurde tot 1931 en werd gekenmerkt door extreme wreedheid. Minstens zo gevreesd als Mbang Matti was zijn eerste minister Patcha Alouakou. Deze man was blijkbaar opvallend machtig, zozeer zelfs, dat reisverhalenschrijver André Gide bij een bezoek aan het hof van de Mousgoum sultan in 1926 over hem schreef "*dat hij in een stoel op gelijke hoogte van de sultan van Pouss mocht zitten*" (Gide [1928] 1994:281).

Patcha Alouakou trad weinig zachtzinnig op tegen de Mousgoum uit Begeue. Razzia's vonden plaats om de mensen tot afdrachtenbetaling te dwingen. Hij eiste hun koeien, oogsten en soms ook hun kinderen onder het mom van belastingheffing. Zo gaat het verhaal dat hij soms, zodra hij een dorp binnenging, een willekeurige bewoner doodde om iedereen flink angst aan te jagen. Eenmaal in het dorp liet hij in het geheim een schaap slachten dat hij liet roosteren en vervolgens smakelijk opat, iedereen in de veronderstelling latend dat hij menselijk vlees zat te eten (Goodhue 1996). Het was in die periode, dat Patcha Alouakou Mbang Matti diende, dat er veel mensen uit de Begeue en Pouss regio wegvluchtten naar de vlakte. Deze tweede fase in de migratie kenmerkt zich door veel grotere aantallen migranten dan fase een.

Na de Eerste Wereldoorlog kwam de Duitse kolonie Kameroen in Franse en Engelse handen. Frankrijk kreeg de macht over het grootste gedeelte van Kameroen waaronder het Logone gebied. Behalve enkele piekmomenten, zoals de installatie van Mbang Matti en de overgang van het Duitse naar het Franse bestuur, zijn er in de overlevering weinig herinneringen aan de Duitse tijd terug te vinden. Toen de

---

[40] De titel *Mbang* werd aangenomen door de nieuwe chef van Pouss. Deze titel verwijst naar de Baguirmi die hun leider ook *Mbang* noemden (Lembezat 1961)

[41] De bronnen die ik in deze paragraaf gebruik, zijn vooral orale bronnen die zijn opgetekend door Dana Goodhue, een Amerikaanse *Peace Corps* werkster die twee jaar in Pouss verbleef, en die een aantal vragen met betrekking tot de geschiedenis van het sultanaat voor mij heeft uitgezocht. Ze werkte soms samen met Dirk Schaap, die binnen mijn onderzoek een bestuurskundig onderzoek verrichtte.

Fransen Kameroen in 1916 overnamen, regeerde Mbang Matti over de gehele Pouss regio, de linkeroever van de Logone, plus over enkele dorpen op de rechteroever (De Garine 1981:179). Ook de Fransen lieten zijn leiderschap ongemoeid, zoals moge blijken uit onderstaand verhaal, waarin verteld wordt hoe Mbang Matti door de Fransen zou zijn geaccepteerd. Het werd opgetekend aan het hof van de huidige sultan van Pouss. In tegenstelling tot de informanten uit Zimado die vooral de wreedheid van Mbang Matti noemen, benadrukken de huidige Mousgoum notabelen uit Pouss zijn heldhaftigheid (Schaap 1995, interview Mbang Yaya, sultan van Pouss[42]).

> *"(...) Mbang Matti moest zich bij de Fransen in Kousseri melden. Eerst stuurde hij zijn zoon, maar die kwam terug met de boodschap dat Mbang Matti zelf diende te komen. Hij vertrok uiteindelijk met een groot gevolg naar Kousseri. De stoet met aanhangers was zo groot dat de Fransen dachten dat ze aangevallen werden (...). In een onderhoud vertelden de Fransen dat ze wisten dat Mbang Matti veel van de Duitsers hield, maar dat de Duitsers nu niet langer de baas waren, dat de Fransen nu de baas waren. Mbang Matti gaf direct toe dat hij de Duitsers inderdaad respecteerde, maar dat hij tot samenwerking gedwongen was geweest. Hij zei tegen de Fransen: "Ik werk ook met u samen, als u hier de baas bent." Toen zeiden de Fransen tegen hem dat hij sultan mocht blijven (...)."*

Na de dood van Mbang Matti volgde zijn zoon Mbang Evele hem in 1931 op. Hij noemde zich Mbang Evele Oumar nadat hij zich had bekeerd tot de islam. Gedurende zijn bestuur won de islam rondom Pouss aan belang. De islam beïnvloedde de stijl van kleden aan het 'hof', de wijze van rechtspraak en verschillende andere gewoonten (Schaap 1995: interview met Mbang Yaya de huidige sultan van Pouss, april 1995). Zijn regime was echter nog steeds even wreed als dat van zijn vader, zodat ook deze sultan, Mbang Evele Oumar, in de verhalen van de bewoners van Zimado terugkomt als een tiranniek leider.

> *"Toen de periode van Mbang Matti over was, ging de nieuwe sultan van Pouss, Mbang Evele (Oumar), op dezelfde manier door. Hij had*

---

[42] In een documentaire uit 1996 over het Logone gebied getiteld de *Groene Sahel*, een filmverslag dat de TROS in samenwerking met het WNF maakte, komt onder andere de huidige sultan van Pouss aan het woord. Hij maakt van de gelegenheid gebruik om te benadrukken dat het sultanaat van Pouss al sinds mensenheugenis bestaat. "*Er zijn mensen*", zo zegt de sultan in de documentaire, "*die zeggen dat dat niet waar is, maar die vertellen allemaal leugens.*" Ik vond dat een mooi voorbeeld van hoe deze sultan deze documentaire gebruikte om een machtig verleden te construeren, in weerwil van de werkelijkheid.

geweren waarmee hij mensen doodde en hij nam de mensen hun bezittingen af. Verzet tegen hem was moeilijk, omdat hij geweren bezat. De Kotoko sultan was hier in Zimado de baas, maar hij nam niet al je spullen af" (interview André Domo 1992).

De knechting van de mensen door hun eigen sultan is de belangrijkste reden voor mensen om uit de Begeue en Pouss regio weg te vluchten naar de vlakte. Verwanten blijken vaak steunpunten in de verschillende fasen van de migratie. Migranten zoeken zoveel mogelijk verwanten en 'vrienden' uit dezelfde geboortestreek op en gaan bij hen in de buurt wonen. Het zou echter niet kloppen met de reputatie van de Mousgoum om hen alleen te kenschetsen als bange mensen op de vlucht. Ze hebben immers de naam (ook nu nog) dappere vechtersbazen te zijn, omdat ze zich zowel voortdurend tegen hun belagers verzetten als onderling strijden. De dood op het 'slagveld' werd altijd gezien als een 'echte' dood (Haman Oumar 1987:28). De variatie op dit thema in de huidige tijd lijkt te zijn dat 'de gevangenis een echte man van je maakt'.[43] De vlucht naar de Logone vlakte moet dan ook eerder gezien worden als teken van verzet, waarvan het doel was te ontkomen aan de lange arm van de door de koloniale Staat geïnstalleerde Mousgoum sultans, die met gemak de wapens hanteerden.

3.2.3 De migratie in de vijftiger en zestiger jaren

Behalve de 'Mbang Matti-migratiegolf' zijn er nog twee piekmomenten aan te wijzen die van invloed waren op de beweging van migranten naar de overstromingsvlakte en naar Zimado in het bijzonder. Allereerst zorgde de installatie van het eerste SEMRY project in de jaren vijftig in de Mayo Danay regio voor een nieuwe versnelling in de trek naar de vlakte van de Kotoko.

Er zijn verschillende families in Zimado met (clan)namen als Begeue Palams, Djafka, Dougui, Doureissou. Deze namen verwijzen naar namen van dorpen uit de Mayo Danay regio. Deze later gekomenen wonen inmiddels ruim veertig jaar in het dorp. Het motief voor migratie kwam naar voren in uitspraken als: "*Er was geen vis meer in ons gebied*" of: "*De vis was naar het noorden gegaan, dus moesten we de vis achterna*". En inderdaad, de jaren vijftig en zestig waren voorspoedig voor de visserij in de vlakte. Maar als dit zulke goede jaren waren in de Logone regio, waarom heerste er dan in het gebied ten zuiden, de Mayo Danay, een tekort aan vis?

---

[43] De gevangenisbevolking in Kousseri bestaat voor tweederde uit Mousgoum gevangenen (uit vertrouwelijk overdrachtsrapport *sous-préfet* LB 1993)

Daarmee komen wij bij een factor die een grote rol zal spelen in de geschiedenis van de laatste decennia van dit gebied: de aanleg van dammen voor irrigatie. De Franse koloniale overheid stimuleerde de introductie van irrigatierijst in het gebied rondom Yagoua met de oprichting van het SEMRY I project in 1954 (Roupsard 1984, 1987). Dit rijstproject lag tussen Yagoua in het zuiden en Pouss in het noorden. Tussen de dorpjes Guerlo en Begeue Palam werd een dijk van veertig kilometer aangelegd om de overstromingen tegen te houden. Het water werd door sluizen in de dijk direct uit de Logone gehaald om de rijstvelden te irrigeren. Alle dorpen die in bovengenoemde familienamen terugkomen (Dougui, Doreissou, Djafka, Begeue Palam) lagen in deze projectzone. Dat de geïntroduceerde rijstteelt bij de bevolking totaal niet populair was zal niemand verbazen. De Garine (1964) schrijft in zijn boek met betrekking tot de introductie van marktgewassen, dat het werk op de rijstvelden door de bevolking werd beschouwd als dwangarbeid: "*Dans l'organisation actuelle, le piquet du riz, la corde de coton ou d'arachide continuent d'apparaître obligatoires (...).*" De problemen om de traditionele activiteiten te combineren met de rijstbouw speelden hierbij een belangrijke rol.

Door de aanleg van de dijk namen de mogelijkheden voor visserij in dit gebied af als gevolg van de beperkte overstromingen. Ten gevolge van SEMRY I verdween de vis naar het noorden. De vissers gingen achter de vis aan. Door de vis te volgen ontkwamen de migranten tevens aan de lange arm van de koloniale overheid die hen tot de verbouw van rijst probeerde te dwingen. In de Logone vlakte van de Kotoko was er daarentegen nog volop vis. Dat veranderde pas na 1979.

3.2.4 Recente migratiebewegingen

De vierde - en tot dusver de laatste - fase van de migratie in dit gebied had wederom te maken met een plaatsing van een dam in de rivier. Tot het midden van de jaren zeventig trokken Mousgoum families naar Zimado toe. Daarna veranderde dat door de droogte en de minder goede overstromingen. De plaatsing van de Magadam in de rivier in het kader van het SEMRY II project in 1979 droeg verder bij aan de verdroging van de overstromingsvlakte. De veranderingen in de vlakte in het algemeen en in Zimado in het bijzonder voltrokken zich daarna snel. De Mousgoum hadden zich in de vlakte gevestigd vanwege de rijkdom aan natuurlijke hulpbronnen. De droogte dwong vele bewoners echter tot tijdelijke of permanente migratie verder naar het noorden. Vooral in slechte jaren als 1984 en 1985 zocht bijna de helft van de bevolking haar toevlucht buiten de overstromingsvlakte om niet van de honger om te komen. De vanzelfsprekendheid van het vertrek uit Zimado en van het soms ook weer terugkomen naar Zimado in goede tijden is een belangrijk element in de persoonlijke geschiedenissen van de mensen uit het dorp. Hieronder volgt de

geschiedenis van Moussa en Humi, twee Mousgoum mannen die allebei in het verleden gedwongen zijn geweest om Zimado voor enige tijd te verlaten. De familie van Humi kwam tijdens de Mbang Matti periode naar Zimado en de verwanten van Moussa na de installatie van SEMRY I.

> Moussa is 42 jaar en werd in Zimado geboren. Zijn ouders kwamen uit Begeue Palam. Zij volgden de sporen van de vis naar het noorden, want in het zuiden waren de vissen verdwenen. Moussa heeft de meeste tijd van zijn leven in Zimado gewoond. Hij vertelde: "*Toen SEMRY bij Maga begon, ging ik daarheen om als arbeider op de rijstvelden te werken. Ik bleef er drie jaar. Toen hoorde ik dat mijn moeder ziek was en kort daarop kreeg ik het bericht dat ook mijn vader er slecht aan toe was. Daarom besloot ik naar Zimado terug te gaan. Later ben ik opnieuw uit Zimado vertrokken. Toen voegde ik me bij mijn broer die naar het Tsjaadmeer was getrokken om daar te vissen. In dat gebied zitten veel Mousgoum uit het zuiden, maar ook uit het noorden, eigenlijk overal vandaan. Ze wonen bij elkaar op verschillende eilanden. Als de vis naar een ander eiland trekt, ga je er met een groep achteraan. Zie je, wij Mousgoum migreren als er gebrek is, dan zoeken we net zo lang tot we eten vinden en kunnen leven. We gaan liever niet alleen weg, we vertrekken liever samen. We gaan naar plekken toe waar ook andere Mousgoum zijn. Als je ergens nieuw bent, moet je diegenen die daar al langer wonen om steun vragen, je moet hun vragen hoe je iets aanpakt. Iemand van een andere etnische groep*[44] *zal niet zomaar uitleggen hoe het er ergens aan toe gaat. Met hen heb je geen relatie. Ik vind dat als het ergens niet meer goed is, als je niet meer goed kunt leven op een plek, dan moet je ergens anders heen waar dat wel kan. Dus ik ga weg uit Zimado zodra het hier slecht gaat. Maar het is naarmate je ouder wordt wel steeds moeilijker en je denkt altijd aan de plaats waar je bent geboren (...).*"

> Humi is bijna vijftig jaar. Hij vertelde dat zijn grootouders naar Begeue zijn vertrokken op zoek naar vis. Daarna waren zijn ouders doorgegaan naar Zimado, nog altijd voor de vis. Hij zei: "*Ze kwamen hier aan toen in Logone Birni sultan Yusuf*[45] *regeerde. Ik ben in Zimado geboren. Ik trouwde in 1971. Ik woonde een jaar met mijn vrouw in Zimado en*

---

[44] Mousgoum informanten gebruiken het Franse woord *tribu* of *ethnie* als ze spreken over andere etnische groepen. In het Mousgoum zijn er specifieke namen voor Kotoko, Fulbe, Arabieren. enzovoorts.

[45] De Kotoko sultan Yusuf regeerde tussen 1914 en 1940.

toen kwam de droogte. Ik ging naar Blangua, bij het Tsjaadmeer. Tot 1975 ben ik daar gebleven. In 1975 heb ik overal naar vis gezocht maar ik ving niks. Toen ben ik weer teruggegaan naar Zimado. Terug in Zimado heb ik een huis gebouwd en heb ik gierst en wat overstromingsrijst verbouwd. We hadden toen een tijd voldoende te eten. In 1984 heerste er weer een droogteperiode. Mijn zoon werd in die periode geboren en ik noemde hem Kobro, zo noemen wij kinderen dien in een wereld zonder eten worden geboren. Ik ben toen naar het Magameer gegaan en heb daar als arbeider op de rijstvelden gewerkt, bij mijn oom. In 1986 ben ik teruggekeerd vanwege het SEMRY project in Zimado. Mijn oudste broer vroeg me om naar het Lagdomeer te komen maar nu blijf ik hier" (interview Humi: *ziyba* Avaya 1993).

De migranten trekken niet alleen verder naar het noorden, ze gaan halverwege de jaren tachtig ook naar de nieuwe meren met visserijmogelijkheden: het Magameer en het Lagdomeer in de Bénoué vallei. Opvallend is ook de tijdelijke migratie naar de rijstprojecten van SEMRY in Maga en Kousseri. Daarnaast blijkt dat in de moeilijke tachtiger jaren de plaatsen van herkomst in de Mayo Danay nog altijd steunpunten zijn, waar men in tijden van nood op terug kan vallen. Dit geeft aan hoe belangrijk verwantschap is in onzekere tijden. Zowel in de vorige als in de volgende casus komt dit aspect duidelijk naar voren:

> Makaila Dogo vertelt dat zijn *ziyba* oorspronkelijk uit Begeue komt. Hij vertelt: "*Ik ben geboren in Zimado. In 1970 ging ik, nadat mijn vader me na een ruzie het huis uit had gestuurd, naar mijn neef in Logone Birni. Samen met hem viste ik tot ongeveer 1978. Ik heb drie koeien gekocht, die toentertijd 50.000 tot 70.000 Cfa per stuk kostten. Daarna heb ik een gescheiden vrouw geschaakt en vervolgens ben ik met haar getrouwd. De bruidsprijs voor mijn vrouw bedroeg twee koeien. In 1979 stierf mijn vader en ik ben naar Zimado gegaan om hem te begraven. Samen met mijn broers Evele en Apissidi heb ik hem begraven. Ik ben daarna in Zimado gebleven. In 1982 ging ik naar Begeue om mijn familie te bezoeken die in Begeue achtergebleven is. Ik trof daar mijn familie in goede doen aan, ze leefden zelfs beter dan de mensen in Zimado: er was volop gierst en vis. Terug in Zimado vertelde ik mijn broer Evele dat zij in Begeue beter leefden dan wij in Zimado. Evele was niet tevreden, omdat hij op dat moment juist geluk had met de visserij. Ikzelf ben teruggegaan naar Begeue en heb er een veld met gierst verbouwd. Gedurende de droogte van de jaren tachtig kwam Evele ook naar Begeue. Er was in Zimado geen vis en geen gierst.*

Toen hij in Begeue kwam, kon hij zich voeden met de gierst die ik had verbouwd. Daarna gingen we samen naar het Magameer. Omdat Evele een groot visser is kon hij profiteren van het Magameer. Maar vissen hebben geen wortels. Wij visten en onze vrouwen werkten als arbeidsters op de rijstvelden van SEMRY II. Ze betaalden de vrouwen met rijst en wij zorgden voor de vis voor de saus. In 1985 deden blanken een onderzoek om ook een SEMRY in Zimado op te richten. Toen zijn we in 1985 naar Zimado teruggegaan. En zo hebben we een veld gekregen om te bebouwen. Van de rijstvelden hadden we veel profijt. Toen we vanuit Begeue naar Zimado terugkeerden, hebben de schoonouders van mijn broer ons 10.000 Cfa geleend om gierst te kopen. Met het werk bij SEMRY konden we onze schuld snel terugbetalen. Ik ben teruggegaan naar Zimado, want bij SEMRY in Maga moet je betalen voor een perceel. Maar in Zimado, waar de blanken het hebben opgezet, is een veld gratis. Het is vanwege SEMRY dat ik teruggegaan ben naar Zimado. Met SEMRY is het leven minder zwaar geworden. Als het opnieuw slecht gaat in Zimado kan ik altijd nog teruggaan naar Begeue, want daar is altijd gierst. Voor mij is de gierst het belangrijkst. Maar ik ben al oud. Als ik nu naar Begeue ga, is het om gierst te halen. Mijn plaats, de plek waar ik thuishoor, is Zimado. Ik heb hier inmiddels een woning en erf gebouwd" (*ziyba* Kobo/Makaila Dogo: interview 1993).

De periode na de ergste droogte viel samen met de installatie van het irrigatierijstproject SEMRY III in het dorp Zimado. Dat stimuleerde ook vele andere mensen om na de droogtejaren toch weer naar Zimado terug te keren. De installatie van het project in Zimado had talrijke kleine en grote gevolgen. De verbouw van gierst, de visserij en de veehouderij waren de kurk geweest waarop de lokale economie dreef, maar dat pakket was niet meer voldoende om in de droge jaren in het levensonderhoud te voorzien. De verbouw van rijst bood echter nieuwe mogelijkheden (zie hoofdstuk vijf) en Zimado werd hierdoor aantrekkelijker. Na de installatie van SEMRY III nam het aantal erven in Zimado Begeue flink toe, terwijl het aantal inwoners tussen 1976 en 1992 verdubbelde. Dat is des te opmerkelijker, omdat uit demografische gegevens blijkt dat in het gehele kanton Hinalé het aantal inwoners in diezelfde periode daalde (zie tabel 3.1).

Niet iedereen kwam echter terug. De dammen in de rivieren brachten een ruimtelijke herverdeling van water en vis teweeg. Vissers moesten voor hun levensonderhoud een steeds groter gebied bestrijken, waarvoor ze zich vaak genoodzaakt zien vele honderden kilometers te reizen. De 'echte' vissers onder de Mousgoum, die niet van rijstverbouw houden, zijn vaak definitief vertrokken naar het Tsjaadmeer of

naar het Lagdomeer in de Bénoué-vallei. Voor de vissers in Zimado is het vissen buiten de Logone vlakte een belangrijke optie. De aanwezigheid van verwanten en vrienden bij het Tsjaadmeer en het meer van Lagdo, die, indien nodig, accommodatie en steun kunnen geven, is voor de vissers uit Zimado cruciaal. Tussen 1992 en 1993 visten er een of meer leden van dertig verschillende erven uit Zimado Begeue in het Tsjaadmeer of in Lagdo.

Demografische gegevens van vier kantons in het arrondissement Logone Birni in de jaren 1976, 1987 en 1992.

Kantons	1976 aantal dorpen	1976 aantal inwoners	1987 aantal dorpen	1987 aantal inwoners	1992/93 aantal dorpen	1992/93 aantal inwoners
Ngodeuni	13	2185	16	2599	26	3298
Lahai	8	1722	12	1576	12	2488
Mazera	28	5092	37	5999	44	9097
Hinalé (w.o. Zimado)	24	3801	23	6553	31	6220

Tabel 3.1. Bron: dorpen enquête Lienou 1993 (In: WLP 1996:79)

3.2.5 Mousgoum in het land van de Kotoko

Met hun uitgebreide activiteitenpakket (visserij, landbouw, veehouderij), alsmede hun vaardigheden op het gebied van huizenbouw en de fabricage van eenvoudige werktuigen, vormden de Mousgoum een bevolkingsgroep die gemakkelijk in haar eigen onderhoud kon voorzien. Ondanks deze economische onafhankelijkheid konden de Mousgoumgroepen ook in de moeilijk toegankelijke Logone vlakte niet ontsnappen aan de invloed van de (koloniale) Staat. Ze kwamen immers in een hiërarchische structuur terecht: het Kotoko sultanaat Logone Birni. Dit Kotoko bestuur diende als bemiddelende instantie tussen de koloniale Staat en de bewoners van het gebied.

De huidige sultan benadrukt dat de Kotoko elite niet onwelgevallig stond tegenover de komst van de Mousgoum migranten naar de vlakte:

> *"Tijdens de regeringsperiode van mijn grootvader en van mijn vader zijn de meeste Mousgoum migranten naar ons land gekomen. Zij vestigden zich voor een groot deel op de oevers langs de Logomatya en*

de Logone. In die tijd was men voor immigratie, dat betekende namelijk meer onderdanen. En meer onderdanen betekende een vergroting van het prestige van de chef. Deze migranten konden voor hem werken en ook kon er meer belasting worden opgehaald" (interview Mahamat Bahr augustus 1992).

Het beeld, dat uit het voorgaande naar voren komt, is dat van een Kotoko elite die de migranten wel kon gebruiken, als onderdanen en arbeiders, en vooral ook als belastingbetalers.[46] In dit verband is het nuttig nogmaals te wijzen op het feit, dat ten tijde van de migratie van de Mousgoum naar het land van de Kotoko de slavernij officieel door de koloniale overheid was afgeschaft. Daarnaast wijzen statistieken uit dat de Kotoko bevolking in de loop van de tijd nogal uitgedund was door epidemieën en natuurrampen.[47] Deze beide fenomenen veroorzaakten in de Kotoko samenleving mogelijk een tekort aan mensen die het zware werk wilden en konden doen. De Mousgoum migranten lijken dit arbeidstekort te hebben opgevuld.

In de verhalen van de oudere Mousgoum van Zimado komen zowel de herendiensten voor de sultan en zijn notabelen als de dwangarbeid aan de wegen aan de orde. De Kotoko elite, in hun bondgenootschap met de koloniale machthebbers, had als taak om arbeid te rekruteren voor de aanleg van infrastructurele werken. Voor deze taken werden vooral Mousgoum ingeschakeld. Dit onderscheid tussen dwangarbeid voor de Fransen en herendiensten voor de Kotoko elite wordt door informanten niet gemaakt, waarschijnlijk omdat in beide gevallen Kotoko als bazen optraden. Het zwoegen voor de sultan (het werken aan zijn paleis en op zijn velden) en voor de Fransen (het werk aan de wegen) loopt in de verhalen van informanten door elkaar.

In een van de groepsgesprekken met zes oudere mannen vroeg ik hun, me over het verleden en hun relatie met de Kotoko elite te vertellen. Tina Alau, een oude visser uit Zimado, nam als eerste het woord. Hij zei: "*Overal in Logone Birni is het werk dat wij deden nog zichtbaar. Let bij het naar binnengaan van het paleis van de sultan in Logone Birni maar eens op die grote zware balken boven de ingang. Aan iedere balk zit een verhaal vast van zwoegen en afzien. Met een groep van ongeveer twintig man zijn de balken die nu de ingang van het paleis stutten, als bomen in Logone Gana gekapt. Het waren de dikste bomen uit de verre omtrek. Het omhakken van die bomen was een zwaar gevecht. Gelukkig waren wij jong en sterk, dus wonnen we het*

[46] Vergelijk J. Roitman (1996) voor het belang van belasting in het koloniale bestuur.

[47] Een indicatie -want het betreft zeer wiebelige cijfers- voor het voorafgaande: in 1824 werd de bevolking van Logone Birni geschat op 15.000, Nagtigal kwam in 1873 uit op 12.000 inwoners. Terwijl er tegenwoordig zo'n 1500 mensen wonen (in: A.Lebeuf 1969:30-2).

gevecht met de bomen keer op keer. Van deze bomen maakten we een vlot. Daarmee dreven we de Logone af tot aan Logone Birni. Daarna werden de bomen versleept naar het paleis. Dat was het soort werk dat wij in opdracht van de Kotoko sultan moesten doen."

De oude Mourla, die in het groepsgesprek regelmatig het woord voerde, vertelde: "*Wel, het werk voor de sultan was nu eenmaal verplicht. Mra Ngodeuni, de vertegenwoordiger van sultan Yusuf, zorgde ervoor dat er minstens een persoon per erf voor de sultan ging werken. Mijn vader en ikzelf hebben op de rijstvelden van de sultan gewerkt en we hebben de muren van het paleis opgeknapt, ieder jaar weer. Ook voor de Kotoko notabelen heb ik gewerkt: op hun velden en aan hun huizen. Ook het werk aan de wegen was verplicht, als je het niet deed kreeg je werkstraf. In ruil hiervoor gaven ze je te eten, dat was het enige dat men gaf. De Kotoko zelf werkten niet, het waren de Mousgoum die werkten. Als je even rustte, begonnen ze te schelden of zelfs te slaan. Deze dwangarbeid hield pas op na de onafhankelijkheid, na de dood van sultan Marouf.*"

André Domo vertelde in datzelfde gesprek: "*Tijdens de regeringsperiode van sultan Yusuf werden de Mousgoum gedwongen aan de weg van Kousseri naar Nigeria te werken. De latere sultan Marouf was toen nog jong. De Kotoko hoefden dat niet te doen. Waarom niet? Omdat het Kotoko waren en omdat de Kotoko niet kunnen werken.*[48] *In die tijd moest mijn vader een weg meehelpen aanleggen. Als je niet deed wat je was opgedragen kreeg je stokslagen.*"

Ondanks dit beeld van onderdrukking door de Kotoko, spreken de oudere informanten zelf zelden alleen maar negatief over het recente verleden of over de Kotoko sultan. De 'eigen' Mousgoum sultans Mbang Matti en Mbang Oumar Evele waren volgens de oudere informanten immers "*veel erger dan de sultan van de Kotoko*". Wat we ons daarbij moeten voorstellen komt terug in uitspraken van twee oudere informanten. De oude Mourla zei het in een gesprek als volgt:

---

[48] In het groepsinterview dat ik hield met zes oudere mannen (Tina Alau, Oude Mourla, Apime Dourai, Evele Domo, André Domo, Dougui) werd er enorm gelachen om het feit dat Kotoko niet hard kunnen werken en geen gierst kunnen verbouwen: Kotoko gooien te veel zaadjes in een te diep plantgat, ze kunnen de opgekomen planten niet onderscheiden van het onkruid, vijf Kotoko mannen in een rijstveld doen nog minder dan één Mousgoum boer enzovoorts.

" Van de twee sultans, was de Kotoko sultan Yusuf meer gerespecteerd dan de Mousgoum sultan van Pouss. Zelfs als je een fout maakte en je kreeg een boete, dan kreeg je even de tijd om het bij elkaar te zoeken. Bij die van Pouss moest je meteen betalen. Zo niet, dan haalde hij alles wat je had bij je weg (...)" (interview Mourla 1993).

Dougui beaamde dit verhaal en voegde eraan toe:

"De Kotoko sultan was hier in Zimado de baas, maar hij nam je niet al je spullen af zoals de sultan van Pouss. Als je op de velden van Mbang Matti moest werken had je geen tijd meer voor je eigen veld over (...)" (interview Dougui 1993).

Een ander punt waarmee de oudere Mousgoum mannen de onderschikking door de Kotoko relativeerden, was hun toegang tot de rijkdom van het gebied. In het land van de Kotoko was, zoals informanten vaak zeiden, volop vis, gierst, en wild. Vandaar dat de mensen zelfs na de afdrachten aan de sultan nog voldoende voor henzelf overhielden. In een gesprek met een oudere informant kwam deze thematiek als volgt aan de orde. Hij zei:

"Zimado was een rijk gebied en er was volop vis toen wij hier pas woonden. Overal stonden bomen en er was veel wild, vis en gras". Terwijl hij dit zei, maakte hij kapbewegingen met zijn handen om mij duidelijk te maken hoe dichtbegroeid het wel niet was. Hij vervolgde: *"De mensen aten wat ze wilden en de koeien ook. De sultan van Logone Birni was veel slimmer dan die van Pouss. De sultan hier oefende op een andere manier dwang uit dan die van Pouss. Het punt was dat er in de omgeving van Zimado zoveel dingen goed waren: goede weidegronden, gierst en vis. Zelfs als de Kotoko sultan al te veel nam, dan was je nog niet tegen de sultan, want er was nergens gebrek aan. Omdat je zoveel had, was je iedere dag tevreden"* (interview: André Domo 1993).

Opmerkelijk is, dat jongere Mousgoum vaak veel negatiever praten over het verleden met de Kotoko dan de oudere informanten. Jongeren benadrukken dat hun ouders als minderwaardige mensen werden gezien en vaak slecht werden behandeld. In plaats van een gematigd oordeel te hebben, zoals de ouderen, benadrukken zij juist de onderdrukking van de Mousgoum door de Kotoko. Het zijn ook vooral jongeren (met een opleiding) die tegenwoordig de ondergeschikte positie van de Mousgoum niet langer accepteren. Dit emancipatiestreven richt zich eigenlijk pas de laatste tien jaar

tegen de gevestigde Kotoko hegemonie op het terrein van het traditionele lokale bestuur, alsmede tegen de macht van de Kotoko in de politieke partij en in de overheidsbureaucratie. In de volgende paragraaf bespreek ik de wijze waarop het Kotoko sultanaat in Logone Birni georganiseerd is. Deze bespreking wordt voorafgegaan door een korte historische schets van wat wel aangeduid wordt als het Kotoko rijk.

3.3 De hegemonie van de Kotoko

3.3.1 Korte gschiedenis van het Kotoko rijk

Het grondgebied van de Kotoko strekt zich uit ten zuid-oosten van waar nu het Wazapark is geïnstalleerd tot aan het Tsjaad-meer. Deze streek zou het eerst bewoond zijn geweest door de legendarische Sao waarvan de Kotoko zeggen af te stammen (A. Lebeuf 1969). Dit verhaal staat tegenwoordig in de geschiedenisboekjes die in het Kameroenese onderwijs worden gebruikt.

De Kotoko wonen op de grootste terpen, in de nabijheid van de seizoensgebonden stromen en vijvers: de beste gronden. In socio-politiek opzicht zijn ze geprivilegieerd ten opzichte van de andere groepen (Mousgoum, Shoa Arabieren, Bornou, Fulbe) die in de Logone vlakte wonen. Deze privileges worden gelegitimeerd door het recht van de eerst aangekomenen. Zij wonen sinds mensenheugenis in dit gebied: de Kotoko benadrukken autochtoon te zijn. Andere etnische groepen, die door de Kotoko als vreemden worden beschouwd, staan onder het gezag van het Kotoko sultanaat. Dat was al zo gegroeid voor de koloniale tijd en gedurende de koloniale periode werd deze hegemonie nog eens bekrachtigd door de steun vanuit de koloniale Staat.

Het traditionele gezag van de Kotoko over dit gebied is georganiseerd in vier onafhankelijke sultanaten, met een *miarre*, die ik in het vervolg als sultan[49] zal aanduiden, aan het hoofd. De vier Kotoko sultanaten (het sultanaat van Logone Birni, van Kousseri, van Goulfey en van Makari) tezamen vormen het Kotoko rijk, of het land van de Kotoko (A. Lebeuf 1969).

De historie van deze sultanaten gaat terug tot de veertiende eeuw (A. Lebeuf 1969). Voor dit hoofdstuk is vooral het sultanaat van Logone Birni van belang, omdat de Logone vloedvlakte daaronder ressorteert. In de meer recente geschiedenis was het deze sultan die zich in 1790 als eerste tot de islam bekeerde. In diezelfde periode streden de Kotoko sultanaten ook onderling om de hegemonie, hetgeen de elite van Logono Birni ertoe aanzette om de grenzen naar het zuiden toe - waar veel

[49] A. Lebeuf (1969) schreef dat ze "prins" een betere vertaling voor de titel van de *miarre* vond dan sultan. Ik gebruik echter wel de titel sultan omdat dat de titel is die iedereen gebruikt, inclusief de betreffende leider zelf.

Mousgoum woonden - uit te breiden. De dominantie over de Mousgoum zou volgens A. Lebeuf dan ook al uit de negentiende eeuw dateren (1981:215). De Kotoko sultanaten slaagden er in het verleden in een zekere autonomie te bewaren ten opzichte van de hen omringende staten: Kanem Bournou, Mandara en Baguirmi (A. Lebeuf 1969:48). Ze vormden een soort vazalstaten van de Kanem Bornou waaraan ze belasting moesten afdragen, maar waarvan ze bestuurlijk onafhankelijk wisten te blijven.

Alleen Rabah lukte het om een kortstondig einde (tussen 1893 en 1900) aan de Kotoko dominantie te maken. Rabah, in 1840 geboren in Khartoum (Soedan), is een legendarische persoon die eerst als legeraanvoerder werkte voor de Egyptische en Soedanese machthebbers, maar later een eigen leger formeerde. Het benodigde geld hiervoor bracht hij bijeen door op mensen te jagen en deze als slaven te verkopen. Hoewel hij geen Arabier was van geboorte, maar door opvoeding, was het zijn grootste wens een Arabisch rijk te stichten. En met succes: in tien jaar wist hij driekwart van het huidige Centraal-Afrika plus een deel van het Bornou rijk te veroveren. Hij steunde hierbij sterk op de Shoa Arabieren, de traditionele veehouders die naast de Kotoko en de Mousgoum het noorden van Kameroen bevolken. Rabah's ideaal werd echter geblokkeerd door de Franse kolonisten. Het bewind van Rabah eindigde in 1900 met een grote veldslag bij Fort Foureau onder leiding van de Franse generaal Lamy, die hierbij om het leven kwam (Hagenbücher-Sacripanti 1977). Na de onafhankelijkheid werd de koloniale naam Fort Lamy omgedoopt tot N'Djamena en werd de naam Fort Foureau veranderd in Kousseri.

Voor het sultanaat Logone Birni betekende de Rabah periode een zwarte bladzijde in de geschiedenis. Rabah zetelde voor korte tijd in het paleis van de sultan. De notabelen werden gevangen gezet en de sultan plus een deel van de bevolking sloeg op de vlucht. Rabah bevorderde de machtswisseling tussen Kotoko en Shoa Arabieren. Zo zette hij zijn zoon, Fadi Allah, op de troon van Logone Birni. Daarbij kreeg hij ondersteuning van enkele Kotoko notabelen die zijn kant kozen (A. Lebeuf 1969:-49).

Nadat Rabah was overwonnen, kwamen de Kotoko sultans opnieuw aan de macht, eerst gesteund door het Duitse en later door het Franse koloniale bestuur. In Logone Birni was sultan Mahamat III de eerste sultan na de Rabah periode. Hij regeerde slechts enkele maanden en werd opgevolgd door zijn broer Mahamat IV (1900-1914). Sultan Yusuf regeerde van 1914-1940 en sultan Marouf III volgde hem van 1940 tot 1965 op. De zoon van sultan Marouf, Mahamat Bahr, volgde zijn vader na diens dood in 1965 op. Hij was toen nauwelijks acht jaar oud. Sultan Mahamat Bahr vervult tot op heden de positie van traditioneel leider van de Kotoko van Logone Birni.

3.3.2 De politieke organisatie van het sultanaat Logone Birni

J.P. Lebeuf (antropoloog en archeoloog) en A. Lebeuf (antropologe) hebben in de jaren vijftig onderzoek gedaan onder de Kotoko. Zij woonden toen in Logone Birni, van waaruit ze hun studies verrichtten. Vooral het boek van A. Lebeuf (1969) over de Kotoko prinsdommen wordt door de huidige sultan en enkele notabelen gepresenteerd als 'Het Boek' over de Kotoko. In interviews met de sultan werd het boek wel eens tevoorschijn gehaald, als betrof het een naslagwerk. Hieronder beschrijf ik hoe dat boek werd ingezet tijdens een interview, met als onderwerp de veranderende sociale organisatie van het sultanaat van Logone Birni:

> Tijdens een interview met de sultan van Logone Birni waren er altijd wel enkele vragen waarop hij het antwoord schuldig moest blijven, of waarvan hij vond dat een van zijn notabelen een beter of volledige antwoord kon geven dan hijzelf. De betreffende notabele werd dan uit een groep van notabelen (die voor het paleis van de sultan op wacht zat) door de paleiswacht naar binnen gevraagd. De notabele begroette de sultan ritueel en ging enkele meters van hem vandaan op de grond zitten. De sultan legde de vraag aan de deskundige notabele voor. Met de blik naar de vloer gericht vertelde de man dan hoe de kwestie in elkaar stak. De sultan vertaalde zijn verhaal, zodat ik het kon volgen. Het gebeurde echter een paar keer dat ook het beduimelde boek van A. Lebeuf "*Les principautées kotoko*" tevoorschijn werd gehaald om een en ander te verduidelijken. In dat boek stond, volgens de sultan, alles uitgebreid over de Kotoko beschreven. Zijn tevredenheid met dit antropologische werk was groot, omdat hierin het Kotoko rijk beschreven werd "*zoals het hoorde te zijn*". De nadruk in dit boek lag immers op de grootheid en de onbetwistbare macht van de Kotoko sultan en zijn notabelen. De sultan vond het interessant om over stukken uit dit boek - met name de sociale organigram - te discussiëren en mij op de kleine interpretatiefouten van de auteur te wijzen. De basis van het boek bleef echter onbetwist.

Hieronder zal een beeld gegeven worden van de principes van de Kotoko organisatie zoals dat in het bovengenoemde boek is beschreven. De visie van A. Lebeuf op de samenleving is dat deze een geordend geheel vormt, dat verankerd ligt in mythen en ritueel. De mythen vertellen hoe de ordening tot stand is gekomen en de rituelen[50] bevestigen deze ordening telkens opnieuw.

---

[50] In hoofdstuk zes zal op een aantal visserij rituelen worden ingegaan.

Het centrale bestuur van Logone Birni wordt gevormd door de sultan en een groot aantal notabelen. De positie van de sultan en de notabelen behoort idealiter in overeenstemming te zijn met de werkelijkheid, zoals die in de mythen naar voren komt. Ter verduidelijking volgt hieronder mijn samenvatting van de mythe over het ontstaan van Logone Birni, zoals die door A.Lebeuf is opgetekend:

"In den beginne waren er vier Sao (Mbao Zendere, Mbao Zendala, Aba Zenako en Mabiako), die ieder een van de volgende dorpen stichtten: Gala, Malafana, Ounkoual en Zimado[51]*. Daarna kwamen er vijf andere Sao in de regio terecht: Saldoma, Roudama, Zoéma, Gouamac en Belhéma. Saldoma was een jager die samen met zijn hond op zoek was naar wild. Op een dag rustte hij uit op een termietenheuvel. Hieruit schoot plotseling een varaan tevoorschijn. De varaan gaf hem de raad zich te vestigen op de plek waar hij zat uit te rusten. Saldoma deed wat de varaan hem had geadviseerd en streek met zijn familie op de betreffende plek neer.*

Roudama was een visser, die op een dag zijn pirogue *aanlegde bij een termietenheuvel aan de oever van de rivier. Hij besloot er een onderkomen te maken en zijn familie te laten overkomen.* 'Les hommes de l'eau' *kwamen Roudama verwelkomen. Roudama eerde hen met een zwart schaap dat hij verderop bij de veehouders (Arabieren) had gekocht.*

De jager en de visser leefden onafhankelijk van elkaar, zonder elkaar te kennen. Tot op een dag de hond van Saldoma vis stal bij Roudama. Roudama volgde de sporen en kwam zo bij het kampement van Saldoma terecht. Ze besloten samen een dorp te stichten. Ze maakten een weg die hun beider erven verbond en ommuurden hun gebied. De muurconstructie bleek erg zwak en ter versteviging offerden beiden ieder een eigen kind. Een jongen en een meisje werden levend respectievelijk links en rechts van de ingangspoort gemetseld. In de vorm van een varaan en een python leefden zij voort als beschermers van Logone Birni. De varaan verdeelde de stad in tweeën: een bovenstrooms en benedenstrooms gedeelte. De jager kreeg de opdracht de stad verder op te delen in wijken.

Toen arriveerden er twee broers te paard met een heel gevolg achter zich aan. Ze waren jagers noch vissers, maar wel rijk en wijs. De oudste was helderziende. Ze wendden zich tot de eerstgekomenen en

[51] Dit is het onderzoeksdorp Zimado.

met hun toestemming namen ze de leiding in de stad over.[52] *De jongste van de broers vestigde zich precies op de scheidslijn tussen de twee delen van de stad, zoals die door de varaan was aangewezen. Deze nam de titel* miarre *aan. De oudste vestigde zich onder de boom waar het hoofddeksel van de chef van Houlouf was achtergebleven, en noemde zich Iba. Iba huwde de dochter van Roudama. Roudama werd de eerste* Mra Lagwan. *Saldoma werd de eerste* Mra Raa" (A. Lebeuf 1969:56-8).

Deze mythe over het ontstaan van Logone Birni geeft inzicht in de wijze waarop de Kotoko gerelateerd zijn aan de aarde en hoe de verdeling van de grond tot stand is gekomen. Dat laatste is direct verbonden met de organisatie van de macht en daarmee met de sultan (A. Lebeuf 1969:55). De positie van sultan is de hoogste rang in de Kotoko organisatie, wat overigens niet betekende dat zijn macht absoluut was. De sultan werd omgeven door invloedrijke notabelen, die onder zijn aanvoering de belangrijkste bestuursfuncties uitoefenden. Besluitvorming vond plaats door dit centrale bestuur wanneer men in vergadering bijeen was onder voorzitterschap van de sultan. Deze bijeenkomsten van alle notabelen tezamen heten *sawari*. De genomen besluiten werden door boodschappers van het paleis in het gehele sultanaat bekend gemaakt.

Er waren twee soorten notabele waardigheden aan het hof: de erfbare titels en de te verwerven titels (zie schema in A. Lebeuf 1969:171 en 176). De vier erfbare en tevens belangrijkste notabele titels waren beperkt tot de nazaten van de in de mythe genoemde stichters van Logone Birni: *Iba, Madam, Mra Lagwan* en *Mra Raa*. De huidige sultan benadrukt de invloedrijke positie van de *Iba* aan het hof, hetgeen hij terugvoert op de wijze waarop de oudste in de stichtingsmythe aan de jongste de eer gaf om *miarre* te worden, onder de voorwaarde dat hijzelf als 'vader' gerespecteerd zou worden.[53] Niet alleen speelde de *Iba* de belangrijkste rol bij de kroning van de nieuwe sultan, maar bovendien kon de sultan nieuwe notabelen alleen met zijn toestemming installeren. Verder was de *Iba* het hoofd over de stad Logone Birni, en verantwoordelijk voor de relaties tussen het centrale bestuur en de 'vreemdelingen' die zich in het gebied vestigden. Door het verplichte huwelijk van de sultan met een van de *Iba*'s dochters was hij tevens de schoonvader van de sultan. Het is dan ook

---

[52] Dit is typisch voor de Sahel: de heersers zijn later gekomen, de 'echte' autochtonen zijn ondergeschikt. Zie hiervoor bijvoorbeeld Luning 1997, en Jansen 1995 en 1996.

[53] De sultan zei letterlijk: "*Twee broers vinden hun plek in Logone Birni en besluiten er te blijven. Wie van de twee moet er nu de baas worden? De oudste gaf de jongste de eer om* miarre (is nu 'sultan') *te worden op voorwaarde dat de oudste gerespecteerd zou blijven als vader. Hij krijgt de titel Iba. Het leiderschap kwam in handen van de* miarre, *maar hij bleef verantwoording verschuldigd aan de* Iba. *De* Iba *houdt zich bezig met de kroning van de* miarre *en het afzetten van de leider indien hij niet goed functioneert.*" Ook dit, de omkering oudere - jongere, waarbij de jongere de vorst wordt, is typisch voor de Sahel (Jansen 1996)

niet voor niets, dat men in Logone Birni zegt dat de *Iba* en de sultan twee handen op een buik zijn.

De verwerfbare titels konden door iedere Kotoko verkregen worden, mits er een zekere samenhang bestond tussen de titel en de stand waartoe die persoon behoorde. De Kotoko onderscheidden op lokaal niveau drie standen: notabelen *(relimriye)*, gewone burgers *(mi(l)rwade)* en slaven *(reli maze)* ook wel vertaald als 'vreemden' (A. Lebeuf 1969:169). De macht lag bij de notabelen, een stand waartoe alleen mannen konden doordringen. Deze notabelen konden toegang krijgen tot de titels van *migade na kambaye*. Dat waren voornamelijk titels verbonden aan de heerschappij over een deel van het sultanaat in naam van de sultan. Zo was de titel *Mra Ngodeuni*[54] verbonden aan de heerschappij over de plaats Ngodeuni en de dorpen er omheen. De *Mra* speelde een belangrijke rol bij de verdeling van land, de boten, de opening van het visseizoen en de toegang tot de viskanalen. Kotoko van eenvoudiger komaf konden zich opwerken naar titels van *migade na reli mazi*[55]. Zelfs niet-Kotoko of dienaren (slaven) van de sultan konden in principe een titel verwerven. In de praktijk bleek er echter weinig plaats voor andere etnische groepen. Wellicht kwam dit omdat de titels onder Kotoko zeer nastrevenswaardig waren, hoewel er ook aanwijzingen zijn dat men andere etnische groepen bewust buitensloot.[56]

De macht van de sultan was gebaseerd op zijn wereldlijke en religieuze macht. De sultan werd gezien als een schakel tussen de goden en de mensen, als een sacrale vorst (A. Lebeuf 1969). Het sultanaat had een staand leger dat met name werd ingezet om slaven (vooral Mousgoum, Mandara en Kouri, die het zware werk moesten doen) te vangen, om de interne orde te handhaven en om aanvallen van buiten af te slaan. Omringd door machtige rijken (Baguirmi, Bornu, Mandara) had het Kotoko leger vooral een defensieve taak (*ibid*:225). Later, in de koloniale en post-koloniale tijd, kalfde de macht van het leger steeds verder af. De sultan en zijn notabelen konden hun machtige positie echter nog lang handhaven door externe steun. Na de Rabah periode steunden de Fransen de Kotoko elite onvoorwaardelijk. De Franse steun aan de Kotoko is terug te voeren op de angst van de Fransen voor een 'tweede Rabah' oftewel het pan-arabisme. De vier Kotoko sultanaten werden erkend en de positie van de leiders werd wettelijk per decreet (van 4 februari 1933) geregeld. In tegenstelling tot het zuiden van Kameroen, waar leiders per etnische

---

[54] Andere titels zijn: *Mra Lagwan, Mra Mazera, Mra Mae.*

[55] Deze titels waren *Mra Zina, Mra Waza, Mra Ble, Mra Golendra* (A.Lebeuf 1969:174).

[56] Bebili Tsjala & Onambele (1992:74) schrijven over de toegang tot de adellijke posities met betrekking tot de Arabieren: "*(...) les différents souverains Kotoko n'intégrèrent quasiment pas les Arabes au sein de leurs organes de gouvernement, ils les tînrent plutôt à l'écart de toutes les structures organisées du pouvoir: les arabes n'accédaient ainsi pratiquement jamais aux rangs de notabilité dans les cours des chefs Kotokos, de dignitaires religieux et autres...*" De positie van de Mousgoum is vergelijkbaar met die van de Arabieren, met dat verschil dat er enkele Mousgoum wisten op te klimmen aan het hof. Zij waren dan wel voor de buitenwereld 'gekotokoïseerd', dat wil zeggen: deze Mousgoum kenden de Kotoko taal en de etiquette en de kleding van het hof zo goed dat er wat dat betreft geen verschil meer was met een Kotoko.

groep werden aangesteld, werden in dit deel van het noorden de Kotoko chefs met een bepaald territorium verbonden (Tsala & Onambele 1992:79). Na de onafhankelijkheid probeerde de Kameroenese overheid tijdens de regeringsperiode van Ahidjo, de Kotoko elite aan zich te binden door hen in belangrijke overheidsposities[57] aan te stellen. Hierop kom ik nog terug.

Alle Kotoko dorpen op de overstromingsvlakte vielen onder het hof van Logone Birni. Bij onderlinge conflicten werd het advies van dit hof ingeschakeld. De sultan maakte volgens A. Lebeuf eenmaal per jaar een rondreis[58] door zijn gebied, waarbij hij de verschillende Kotoko plaatsen bezocht. De bevolking en met name de notabelen dienden de sultan daarbij dan op gepaste wijze te eren.

Ieder Kotoko dorp was een standenmaatschappij in het klein met zijn notabelen, gewone burgers en vreemdelingen die het zware werk deden. Het volgende voorval tijdens mijn veldwerk maakt duidelijk dat deze hiërarchische ordening nog tot op de dag van vandaag belangrijk is.

> In het Kotoko dorp Hinalé bereidde ik samen met Sali, mijn assistent, de komst van studenten voor. De kantonchef had reeds eerder toestemming gegeven en hij zou er op toezien dat de studenten te zijner tijd over een huisje op zijn erf konden beschikken. Er bleek echter een probleem te zijn: er was geen water voor de studenten. De open putten in het dorp zouden gevaar kunnen opleveren voor de gezondheid van de studenten, en de gesloten put van het dorp was kapot: het rubber binnenin het voetpompmechaniek was verweerd waardoor het water niet meer omhoog gepompt kon worden. Met nieuwe onderdelen was de pomp echter gemakkelijk te repareren. We hadden deze onderdelen in Maroua gekocht en wilden, graag met wat hulp, de put in orde maken. Nadat het rubber en de nieuwe ring gemonteerd waren, moest het buiswerk teruggeplaatst worden en hadden we een aantal emmers water nodig om het pompen weer op gang te kunnen brengen. Zo'n vijftien mannen zaten in hun prachtige *boubous* onder de schaduwrijke bomen. Niemand wilde helpen. Ik begreep er niets van: het was toch (ook) hun eigen put. Sali legde me uit dat de Kotoko nu eenmaal niet van werken

---

[57] Het betreft Ousmane Mey, die Gouverneur was van Noord-Kameroen, Ali Kirna uit Logone Birni, was de hoogste onderwijsambtenaar, Abba Kaka was kolonel en militair intendant van President Ahidjo en tenslotte Mahamat Paba Sale, die zich opwerkte tot minister (Tsala & Onambele 1992:93).

[58] De huidige sultan vertelde mij dat zijn grootvader, sultan Yusuf, bijna nooit buiten zijn paleis kwam. Ter illustratie gooide hij zijn been in de lucht en zei: "*Mijn grootvader stak zijn been naar buiten als de eerste regens vielen en dan zei hij "er is weer een jaar voorbij."* Hij zou zich slechts eenmaal per jaar aan zijn onderdanen hebben laten zien en dat werd dan ook een zeer bijzondere gebeurtenis, waaraan de onderdanen een sacrale kracht toekenden. Het feit dat A. Lebeuf hier over een rondreis spreekt, geeft aan dat de vader van de huidige sultan profaner was geworden.

houden. Hij ging vervolgens op zoek naar hulp van (Mousgoum) vrienden in het dorp. Ik bleef alleen bij de mannen achter, met uitzicht op de kapotte put. Op een bepaald moment stuurde een van de mannen een kleine jongen weg. Hij kwam terug met twee lange jongens, jongens uit Tsjaad. De knullen kregen wat munten toegestopt en gingen water halen. Sali kwam terug met een jongen die hij kende van school. De mannen keken vanonder de boom toe hoe anderen de put in de blakerende zon repareerden.

Pas veel later begreep ik dat de meeste mannen onder de boom niet gewoon lui waren, zoals Sali beweerde, maar een zekere waardigheid binnen de Kotoko sociale organisatie hadden bereikt, waarbij van hen niet meer verlangd kon worden dat ze de handen uit de mouwen zouden steken. Daar waren, bekeken vanuit hun positie, anderen voor.

De notabelen bestuurden, de gewone burgers[59] en zogenaamde vreemden werden bestuurd. Ieder dorp had zijn eigen socio-politieke organisatie, welke hiërarchisch gemodelleerd was naar het voorbeeld van het sultanaat. Daartoe was het dorp opgedeeld in verschillende bestuurslagen, waaraan posities en dus ook titels verbonden waren die door het hof werden uitgegeven en gecontroleerd. In de dorpsraad, de *Mra gevni*, hadden alle traditionele leiders van het dorp zitting. De *Mra gevni* notabelen regelden allerhande dorpszaken. Ze spraken recht in zaken die het familie- en wijkniveau overstegen. Ook namen ze beslissingen aangaande grondconflicten, diefstal, overspel, ruzies, visserijactiviteiten, conflicten met Mousgoum en Fulbe, en altijd gingen ze voor in de rituelen met betrekking tot de visserij (Van der Zee 1987:24-5). De leider van de *Mra gevni* was tevens verantwoordelijk voor het ophalen van de *ada* (tributen)[60] onder de Kotoko bevolking en de *kasasay* (belasting)[61] onder de Mousgoum. Apime Dourai, een van mijn oudere Mousgoum

---

[59] De gewone burgers waren onderverdeeld naar sekse en leeftijd. Vrouwen hadden geen toegang tot de notabele titels (Van der Zee 1987:25). De gewone mannen waren hiërarchisch geordend naar leeftijdsgroep. De jongste leeftijdsklassen waren gehoorzaamheid verschuldigd aan alle notabelen en ouderen in het dorp. Zij konden voor allerlei karweitjes op pad gestuurd worden: water halen, boodschappen doen, huizen bouwen, enzovoort (Van der Zee; 1987:26).

[60] De Kotoko afdrachten bestonden uit gaven, relatiegeschenken en offerandes aan de sultan en zijn hofhouding. De gaven betroffen een deel van de oogst of de visvangst, dat niet door de producent zelf mocht worden opgegeten. Dat moest aan de autoriteiten worden afgestaan. Lukte dat niet dan moest de *ada* in het water worden teruggegooid of aan de vogels worden gevoerd. De sultan moest deze gaven redistribueren onder de *Iba, Mra Zina* en de respectievelijke titeldragers van het territorium waar de afdrachten waren geïnd (zie A. Lebeuf 1969:215-6, 219). Door de afdrachten werden de Kotoko onderdanen opgenomen in een groter relatiesysteem.

[61] Onder de Mousgoum werd *kasasay* (belasting) opgehaald. Deze belasting moet worden onderscheiden van de offerandes van de Kotoko onderdanen, welke hen onderdeel maakte van het Kotoko relatiesysteem. De aparte heffingen voor Kotoko en niet-Kotoko accentueren het onderscheid tussen de groepen (zie ook Trouwborst 1987:75-85, *From Tribute to Taxation*). De Mousgoum blijven letterlijk 'vreemden' in het land van de Kotoko.

sleutelinformanten, vertelde me hoe dat ophalen van de belasting door de Kotoko in zijn werk ging:

> "*Vissers betaalden een deel van hun vangsten om in de Kotoko wateren te kunnen vissen . Als belasting vroeg de sultan van Logone vogelveren, visolie en heel soms koeien. Als we visten rond de zandbanken in de Logone, kwam er een speciale afgezant van de sultan visolie halen bij de vissers. Zo'n afgezant nam* avalagay[62] *en andere kruiden mee om de rituelen voor de watergeesten uit te voeren. De waterrituelen van de Kotoko zijn erg invloedrijk. We gaven wat ze vroegen, want zodra ze het ritueel uitgevoerd hadden en je betaalde de belasting niet, had je grote kans om ziek te worden, je te verslikken in een visgraat of te verdrinken, omdat hun boze watergeesten je naar beneden trekken. Je had altijd angst.*"

Naast belastinginning had de *Mra Gevni* ook als taak om arbeiders - vooral Mousgoum - te rekruteren voor het onderhoud aan het paleis en het werk op de velden van de sultan en zijn notabelen (A. Lebeuf 1969:13). Naast de sultan had ook de *Iba* directe relaties met notabele tussenpersonen in de dorpen. Deze consulteerden de *Iba* over de verdeling van de grond, de rituelen voor de visserij en die voor de jacht (*ibid*:213). De sultan, de *Iba*, de hofhouding en de verschillende Kotoko vestigingen vormden in de visie van A. Lebeuf een gestructureerd, organisch geheel.

A. Lebeuf (1969) heeft nadrukkelijk geprobeerd de coherentie van de sociale organisatie der Kotoko vast te leggen. Het beeld dat zij schetst van de Kotoko organisatie geeft met name inzicht in 'hoe het hoort'. Het beschrijft een harmoniemodel met een complementair karakter: de sultan en de *Iba*, links en rechts, bovenstrooms en benedenstrooms. Wat we daardoor niet te weten komen is, hoe de sociale organisatie in de praktijk werkt, waar eventuele fricties liggen. De dynamiek van de Kotoko organisatie ligt mijns inziens in de mogelijkheid om waardigheden in de vorm van titels te verwerven.[63] A. Lebeuf noemt de kosten van titels niet, maar geeft wel aan dat de uitgifte ervan een van de belangrijkste inkomstenbronnen was van de sultan en zijn hof (*ibid*:173). De competitie die hiermee wellicht samenhing had niet haar interesse.

Het streven naar, en het verwerven van - alsmaar hogere - titels, was een van de fundamenten van de Kotoko samenleving. Dit 'titelcomplex' komt terug in de wijze

---

[62] Dit is de grassoort *vetiveria nigritana*.

[63] Notabele titels konden door iedereen worden verworven, maar de afkomst (nobel, gewone burger of vreemde/slaaf) van de kandidaat bepaalde waar hij in het hiërarchische notabele systeem kon insteken.

waarop notabelen konden opklimmen in de sociale hiërarchie. Indien men wilde toetreden tot de stand der notabelen of een hogere titel wilde verwerven, diende men over grote rijkdommen te beschikken. Immers, alle notabelen van het dorp, de sultan, de hoge notabelen aan het hof, alle vrouwen uit de hogere leeftijdsgroep alsmede de weduwen van de oude sultan, hadden recht op geschenken en geld (Van der Zee 1987:29, A. Lebeuf 1969:173).

Diegenen die op grond van hun titel/positie recht hadden op een deel van de giften van een nieuwe kandidaat stelden zich vaak bijzonder veeleisend op. Helaas worden er door A. Lebeuf geen bedragen genoemd, maar het moet om aanzienlijke sommen zijn gegaan. Hoe hoger de titel, hoe hoger het te betalen bedrag.[64] Niet zelden raakte een kandidaat zijn gehele vermogen kwijt, omdat hij al zijn bezit aan veeleisende notabelen moest schenken. Maar eenmaal zelf notabele met een bepaalde titel was dat van ondergeschikt belang: men kreeg er aanzien en macht voor terug, die tot op zekere hoogte in economische voordelen waren om te zetten.

3.3.3 De Kotoko elite tegenover de Kotoko en Mousgoum onderdanen

De exclusiviteit van de notabelen tegenover de gewone Kotoko burgers uitte zich op allerlei manieren. De notabelen woonden in specifieke huizen op bepaalde plaatsen in het dorp. Ze monopoliseerden sommige kennis en rituelen met betrekking tot de visserij, ze bezaten viskanalen en boten, en gaven toestemming voor het gebruik van bepaalde vangsttechnieken (A. Lebeuf 1969, Van der Zee 1987). De diverse notabele titels zijn altijd gekoppeld aan de controle over de toegang tot de visgronden en de controle over de opbrengsten van specifieke land- en visgronden in de vlakte. Landrechten, rechten op waterlopen en rivieren, rechten op vijvers, plassen en poelen zijn verbonden met de notabele Kotoko aan het hof en in de dorpen en aan de sultan zelf. Deze notabelen hebben het recht op een evenredig deel van de belasting die geïnd wordt over het vruchtgebruik van de gronden en wateren waarop de titel betrekking heeft. De hoogste notabelen en de sultan in het bijzonder toucheren op deze wijze het merendeel van de rijkdommen van het land. Kortom, hun exclusieve rechten komen vooral tot uiting in de regulering van de toegang tot de natuurlijke hulpbronnen.

---

[64] Van der Zee beschrijft een voorbeeld van een notabele in Zina die wilde opklimmen tot de rang van Madam. Dat kostte hem 85.000 cfa (ongeveer 600 gulden). Een andere notabele die de Bénoue titel wilde verwerven betaalde 865.000 cfa (ongeveer 6000 gulden) (1987:28-9). Toen na de dood van de Mra Ngodeuni de Mousgoum kandidaat niet verkozen werd door de sultan en de *sous-préfet*, was de verontwaardiging in de dagelijkse gesprekken het grootst over het feit dat deze Mousgoum kandidaat twee miljoen cfa zou hebben uitgegeven aan de hofnotabelen en nog die post niet had verworven.

De kloof tussen Kotoko autochtonen en Mousgoum migranten moet geplaatst worden in het verlengde van deze bovenstaande Kotoko machtsverhoudingen met zijn vele rangen en standen, en zijn grote interne verschillen tussen notabelen en niet-notabelen. Zoals we al zagen kan zelfs niet iedere Kotoko een notabele functie bekleden in het Kotoko bestel. In de logica van de Kotoko hiërarchie stonden de Mousgoum migranten dan ook helemaal onderaan de maatschappelijke ladder. Misschien is het zelfs beter om te stellen dat ze buiten het sociale veld van de Kotoko organisatie vielen. Fysiek kreeg dit zijn beslag in de aparte dorpen voor de Mousgoum. Zowel sociaal als ruimtelijk leven de Kotoko en de Mousgoum apart van elkaar in hetzelfde gebied.

Slechts bij hoge uitzondering wist een individu van Mousgoum origine een notabele positie in het Kotoko bestel te verwerven. Zo'n uitzonderlijk geval is de huidige kantonchef van Hinalé. Deze inmiddels zestigjarige man groeide op aan het hof. Het verhaal gaat dat zijn vader de belasting niet kon betalen en daarom zijn zoon moest meegeven ter compensatie. Uit de verschillende verhalen van Mousgoum informanten komt de volgende levensgeschiedenis van deze man naar voren:

> Het huidige kantonhoofd van Hinalé, Margaza genaamd, is van Mousgoum afkomst. Toen hij klein was kwamen de Kotoko autoriteiten naar het erf van zijn vader om belasting te innen. Zijn vader had geen geld om de belasting te betalen. De autoriteiten zeiden dat zijn zoon met hen mee moest gaan om gras te snijden dat voor de paarden van de sultan nodig was. De vader van Margaza gaf zijn zoon mee met de autoriteiten van de sultan. Margaza werkte ontzettend hard; hij sneed het gras voor de paarden, hij hoedde het vee van de sultan. Na een aantal jaren werd hij de baas van de slaven aan het hof, omdat hij zo hard kon werken. Weer later stelde de sultan hem aan als notabele vertegenwoordiger van Hinalé. Margaza werd nu verantwoordelijk voor het kanton Hinalé. Hij viel weer op, omdat hij meer belasting wist te innen dan de andere notabelen, zoals visolie, vis, vee. Hij ging naar de dorpen toe en tolereerde geen enkel verweer. Hij zei gewoon dat de sultan met hem ook geen pardon had gehad en nam het geld of de goederen in beslag.
>
> De sultan was blij met Margaza en verleende hem de notabele titel *Mai Logone*. Sindsdien noemt niemand hem meer bij zijn Mousgoum naam Margaza. Zelfs zijn verwanten durven hem geen Margaza meer te noemen. Hij is een Kotoko geworden.
>
> Margaza trouwde twee Kotoko vrouwen. Zijn eerste vrouw woont in Logone Birni, zijn tweede vrouw in Hinalé. Hij heeft twee grote zonen en meerdere kleine kinderen. Hij onderhoudt zijn twee concessies helemaal zelf, zijn kinderen doen weinig, want ze voelen zich 'prins'.

> Vroeger waren veel mensen bang van Margaza, maar sinds de politieke veranderingen, sinds de democratie, hebben de jongeren minder respect voor hem. De jongeren zeggen dat hij conflicten slecht oplost en dat hij een wijze van rechtspreken heeft die nogal afwijkt van wat de politie doet. Maar de ouderen vinden dat hij veedieven en andere boeven goed aanpakt.

Het huidige kantonhoofd van Hinalé begon zijn loopbaan dus als eenvoudige knecht en dienaar aan het hof. Door op te groeien aan het hof leerde hij de Kotoko taal en de Kotoko cultuur kennen. De sultan zei over de kantonchef van Hinalé:

> *"(...) Omdat hij opgroeide aan het hof werd hij ingewijd in de Kotoko gebruiken en gewoonten. Hij spreekt nu de taal en heeft onze cultuur verworven, hij weet zich te kleden en zich te gedragen volgens de etiquette aan het hof."* Ik vroeg hem of de kantonchef hierdoor Kotoko is geworden. De sultan antwoordde: *"Ja, het komt erop neer dat hij Kotoko is geworden, maar ik zou niet weten hoe het anders moet. Theoretisch zou je ook andere gewoonten kunnen toelaten, maar dat is moeilijk. De beste manier is opgroeien aan het hof".*

De kantonchef van Hinalé is tegenwoordig een van de belangrijkste vertrouwelingen van de sultan, omdat dienaren van een eenvoudigere afkomst betrouwbaarder zijn dan dienaren met een notabele Kotoko achtergrond. *"Van een Mousgoumse notabele heb ik minder te vrezen, ze zijn loyaler dan de meeste Kotoko notabelen,"* zei de huidige sultan (interview Marouf Bahr november 1993). De visie van de Mousgoum uit Zimado op de kantonchef van Hinalé is nogal ambivalent. Aan de ene kant symboliseert hij de mogelijkheden van een Mousgoum om op te klimmen tot een hogere positie. Hij wordt - met name door mensen die uit Mourla afkomstig zijn - gezien als een elite van de Mousgoum. Aan de andere kant wordt de kantonchef eigenlijk niet meer als een 'echte' Mousgoum beschouwd. Jong en oud zegt over hem gezegd: *"Hij is meer Kotoko dan de Kotoko"* of: *"Hij gedraagt zich als een Kotoko autoriteit"*. De mening van de kantonchef in deze is zonder meer diplomatiek te noemen. Hij zegt: *"Ik ben geboren in het domein van de Mousgoum en opgegroeid te midden van de Kotoko."*

De laatste jaren is er sprake van titels en functies die langere tijd vacant blijven.[65] De vraag die daarbij rijst is, of dit, gezien de degradatie van het gebied sinds de Magadam in 1979, een kwestie van een tekort aan middelen van potentiële

[65] Zo was de titel van *Mra Zina* vacant en tijdens mijn verblijf kwam de positie van *Mra Ngodeuni* vrij.

kandidaten is. Door de verdroging van het Logone gebied zijn de inkomsten immers sterk gereduceerd. Daarbij zijn opbrengsten van het land, waaraan de titels zijn gekoppeld, enorm verminderd. Het kan ook zijn dat het belang van bepaalde titels dusdanig is afgenomen, dat de kosten van een titel niet meer in verhouding staan tot de maatschappelijke en economische voordelen. Ook lijkt de verminderde steun van de Staat aan de Kotoko in deze een rol te spelen.

3.3.4 De postkoloniale Staat en het Kotoko sultanaat

Na de onafhankelijkheid werd het Kotoko sultanaat geïntegreerd in de Kameroenese Staat en de sultan en zijn notabelen werden belangrijke tussenpersonen tussen de overheid en de bevolking. Kameroen wordt bestuurd door gouverneurs (*préfets*) en door ondergouverneurs (*sous-préfets*). De *préfet* regeert het niveau van het departement, de *sous-préfet* bestuurt een arrondissement. Het sultanaat Logone Birni valt grotendeels samen met het arrondissement Logone Birni. Dit is vervolgens opgedeeld in zeven kantons met een kantonhoofd aan de leiding. De *sous-préfet* wordt benoemd door de overheid en staat formeel gesproken boven de traditionele leiders van de eerste categorie (de sultan), de tweede categorie (kantonhoofd) en de derde categorie (dorpshoofd).[66] Daarnaast is er sinds 1982 in Logone Birni een gekozen hoofd van de rurale raad (*maire*) aangesteld met een eigen budget voor rurale ontwikkeling. Deze 'burgemeester' wordt gecontroleerd door de *sous-préfet*. Zowel de posten op het niveau van de *chefferies* (de sultan en de kantonchefs) als de functies in het moderne bestuur, alsmede de belangrijkste partijposities zijn vanaf de onafhankelijkheid grotendeels in handen van de Kotoko notabelen.[67] Sinds de jaren tachtig is er echter een politieke strijd gaande om de kantonhoofdschappen en andere belangrijke posities ook open te stellen voor niet-Kotoko (Socpa 1992:58).

De Kotoko onder president Ahmadu Ahidjo (1960-1982)

Een notabele positie was na de onafhankelijkheid niet alleen de beste garantie voor een positie in de Kotoko hiërarchie, maar bood tevens toegang tot de belangrijkste overheidsposities. De eerste president van onafhankelijk Kameroen, Ahmadu Ahidjo steunde gedurende zijn bewind de Kotoko elite volledig. Hij bond deze elite aan zich door hen op hoge posten in het overheidsapparaat te benoemen (zie ook Bayart 1979, Van Santen 1993, Schilder 1994, Van den Berg 1997). Op deze wijze werd de Kotoko elite in de nieuwe allianties van de post-koloniale Staat opgenomen. Tevens

---

[66] Decreetnummer 77/245 van 15 juli 1977 (in: Van den Berg 1997:54).
[67] Ook in de andere drie Kotoko sultanaten is dit het geval.

bezette de Kotoko elite alle belangrijke posities op departementsniveau alsmede in de - enige - regeringspartij UNC (*Union Nationale Camerounaise*). Andere etnische groepen kwamen er nauwelijks aan te pas (zie annex 3a), aangezien in het noorden alleen die bevolkingsgroepen in de nieuwe hegemonische allianties (Bayart 1979) werden opgenomen die al een zekere hiërarchische organisatie hadden. De Kotoko konden zo, op basis van oude en nieuwe machtsverhoudingen, die andere groepen blijven overheersen. In deze periode waren ook de aangestelde *sous-préfets*, hoewel formeel het hoogst, in de praktijk vaak ondergeschikt aan de sultan en zijn notabelen. Dat was de situatie toen Biya in 1982 aan de macht kwam (Tsala & Onambele 1992:93-4)

De Kotoko onder de president Paul Biya (1982-heden)

President Paul Biya trad aan met de steun van Ahidjo en de elite uit het noorden in 1982. Twee jaar later vond er een staatsgreep tegen hem plaats waarvan de noorderlingen de schuld kregen. Onder andere de Kotoko elite en andere belangrijke noorderlingen werden ervan verdacht hieraan te hebben deelgenomen. Deze gebeurtenis leidde tot een politieke scheiding tussen de noorderlingen en Biya (Tsala & Onambele 1992:94-5). De steun van overheidswege aan de Kotoko (en Fulbe) elite viel weg. Verschillende islamitische functionarissen werden vervangen door christelijke functionarissen uit het zuiden (Schilder 1994:160). Biya zocht vervolgens politieke steun bij andere etnische groepen uit het noorden: de Shoa Arabieren en de Kirdi, waaronder de Mousgoum. Het veranderde politieke getij werd gemarkeerd door de nieuwe naam voor de enige regeringspartij in 1985: de UNC werd omgedoopt tot RDPC (*Rassemblement Démocratique du Peuple Camerounais*).

Tijdens Biya's regering zijn er vervolgens twee momenten aan te wijzen, die duidelijk maken dat het met de oppermacht van de Kotoko in het noorden is afgelopen. Het eerste moment betreft de verkiezingen in 1988. Tot 1986 waren alle posten in de UNC, later de RDPC, in handen van Kotoko, maar bij de verkiezingen in 1988 verloren de Kotoko alle voorzittersposten in de RDPC aan de Shoa Arabieren. Het tweede moment valt samen met de instelling van het meerpartijenstelsel in Kameroen in december 1991. Kameroen was toen inmiddels in een diepe politieke en economische crisis geraakt en vele Kameroenezen hadden hun hoop op veranderingen gezet. Zo ook in het Logone gebied. Shoa Arabieren, die nu de macht in de RDPC hebben, blijven Biya en zijn partij steunen. Voor de Kotoko is de RDPC geen optie meer en zij richten zich op de oppositie: de UNDP (*Union Nationale pour la Démocratie et le Progrès*). De Mousgoum lijken, al naar gelang hun positie en opportunisme, op beide partijen te stemmen. Tijdens de eerste meerpartijen verkiezingen in 1992 won de RDPC in het noorden alsmede in Logone Birni (zie annex 3b). Van de vier RPDC afgevaardigden uit het noorden in het parlement zijn er twee Shoa

Arabier, een Mousgoum en nog slechts een Kotoko. De Shoa Arabische afgevaardigden koketteren openlijk met hun goede relaties met de huidige president.[68]

3.4 Recente veranderingen: afkalving van de Kotoko heerschappij

Tegenover de aarden wallen waarbinnen zich het paleis van de sultan in Logone Birni bevindt staat het witte stenen kantoor van de *sous-préfet* van Logone. De ruimte tussen de twee gebouwen is anderhalf voetbalveld groot. Een hoge trap leidt naar het bordes van het kantoor van de *sous-préfet*. Daar tref ik Damma Haman, een van de weinige niet-Kotoko ambtenaren. Ik heb met hem een gesprek dat al snel gaat over zijn frustratie dat alles in handen van de Kotoko elite is. Hij heeft echter wel hoop op verandering:

> "*Vroeger was het hier prima. Men had de Staat niet nodig. Nu, sinds de dijk van Maga, is het anders. Er heerst nu aan alles gebrek. Er bestaat wel een comité voor de ontwikkeling van het arrondissement dat een vijfjaren plan maakt. Maar ja, met de crisis in Yaoundé*[69] *komt er weinig van terecht (...). De verhoudingen zitten hier helemaal vast. Alles is in handen van de Kotoko, terwijl zij maar 15% van de bevolking uitmaken. De Shoa Arabieren zijn hier in de meerderheid met 45%, daarna komen de Mousgoum met 25%. Alle burgermeestersposten* (mairies) *in het departement zijn in handen van de Kotoko. Dit staat niet in verhouding tot het aantal van de bevolking. Met de komende verkiezingen*[70] *zijn er mogelijkheden voor de andere groepen om te winnen*" (interview Danan Haman 8-7-1992).

Sinds het aantreden van Paul Biya doet de overheid pogingen de oppermacht van de Kotoko in de provincie Extrême Nord te verminderen, teneinde de andere etnische groepen zoals de Shoa Arabieren, en in mindere mate de Mousgoum, aan zich te binden. Zo zette Biya er vaart achter om een in 1982 uitgevaardigd decreet, dat de Kotoko *chefferies* moest hervormen en democratiseren, uitgevoerd te krijgen. In 1988

---

[68] De arrogantie van de Shoa Arabische elite - met name rijke handelaren - tegenover verschillende - vaak Kotoko- ambtenaren is groot. Ze zeggen dingen als: "*Je discute avec le Président BIYA, je ne vois ce que tu peux me faire.*" Een ander voorbeeld: tijdens een bezoek van Biya aan het Noorden zet een groep Shoa Arabische handelaren 160 minibusjes in om de RDPC aanhang tussen Kousseri en Maroua te vervoeren. Volgens de geruchten krijgt Biya van de Shoa Arabieren ook veel miljoenen (in cfa) om campagne te voeren (Tsala & Onambele 1992:101).

[69] Met de crisis in Yaoundé wordt zowel de economische stagnatie bedoeld als de politieke crisis die te maken heeft met de roep om meer democratie, om het aftreden van Paul Biya als hij het meerpartijenstelsel niet toestaat.

[70] Hij bedoelt hier de nationale verkiezingen van oktober 1992.

kreeg de nieuwe *préfet* dan ook de taak om dit daadwerkelijk te doen, tegen alle felle protesten van de sultans en de Kotoko elite in (Socpa 1992:58-9). Uiteraard saboteerden zij de implementatie.

In het arrondissement Logone Birni speelden tijdens mijn onderzoek twee opvolgingskwesties: een in het kanton Ngodeuni waar de meerderheid van de bevolking Mousgoum is en een in het kanton Kala Kafra waar de Shoa Arabieren domineren. In beide kantons zetelden van oudsher Kotoko kantonhoofden. De opvolgers van deze kantonhoofden zouden naar de letter van bovengenoemd decreet, democratisch gekozen moeten worden.

De opvolgingskwestie werd onderdeel van de politieke emancipatiestrijd van de Mousgoum (in het kanton Ngodeuni) en Shoa Arabieren (in kanton Kala Kafra)[71] tegen de dominantie van de Kotoko. Beide kwesties deden zich voor gedurende een periode, waarin regelmatig etnische rellen tussen de Kotoko en de Shoa Arabieren uitbraken (vooral in Kousseri). Hierbij vielen verschillende slachtoffers te betreuren (Tsjale & Onambele 1992). De Mousgoum blijven, als derde partij in dit conflict tussen Kotoko en Arabieren, op de achtergrond. Ze profiteren echter wel van de afkalving van de oppermacht van de Kotoko elite.

Het geval met betrekking tot het kantonhoofdschap van Ngodeuni maakt duidelijk dat de Mousgoum daadwerkelijk proberen om toegang te krijgen tot posities als die van kantonhoofd. De informatie over de opvolgingskwestie in Ngodeuni is gebaseerd op het feit dat deze gebeurtenis begin februari 1993 het gesprek van de dag bepaalde, ook in Zimado.

> Halverwege 1990 stierf het Kotoko kantonhoofd van Ngodeuni. Twee jaar na zijn dood vonden de herverkiezingen plaats. Er waren drie kandidaten: een zoon en de broer van de overleden kantonchef en een Mousgoum kandidaat. De Mousgoum kandidaat was jaren de rechterhand geweest van de Kotoko chef van Ngodeuni en hierdoor gold hij als de intermediair voor de Mousgoum in dat gebied. Gesteund door de meerderheid van de bevolking wilde hij na diens dood chef worden. Hij kende immers alle *ins* en *outs*. Hij betaalde, volgens ingewijden, grote sommen geld aan de diverse partijen (de sultan, de *sous-préfet*) die zijn kandidatuur moesten ondersteunen. Zijn kandidatuur liep, naar men zegt, stuk op de bureaucratische molen, omdat belangrijke papieren, onder andere zijn geboorteakte, ontbraken. Hierdoor kon zijn kandi-

[71] Sinds 1992 hebben alle 42 Arabische dorpshoofden het vertrouwen in de nieuwe Kotoko kantonchef van Kala Kafra, de zoon van de oude kantonchef, opgezegd. Hij wordt alleen gesteund door de vier Kotoko dorpshoofden en het hof. Eind 1993 overwoog de Sultan van Logone Birni de Arabische kandidaat aan te stellen, maar hij voorzag grote moeilijkheden omdat de kandidaat niet ingewijd was in de gewoontes en gebruiken van het hof. Hij kon bovendien niet aangeven wanneer de mogelijkheid zich wel zou voor doen.

datuur niet worden geaccepteerd. Bij de uiteindelijke verkiezingen stonden alleen de twee Kotoko kandidaten kandidaat. De achttien Mousgoum dorpshoofden uit het kanton weigerden daarop verder iedere steun aan de verkiezingen, die zij zonder hun eigen kandidaat geen verkiezingen meer wilden noemen. De overige zeven Kotoko dorpshoofden kozen de zoon van de overleden kantonchef als opvolger. Op 5 februari 1993 kwamen de *sous-préfet*, de sultan en de 'burgemeester' naar Ngodeuni om de Kotoko kandidaat als nieuw kantonhoofd te installeren. Dit leidde tot heftige rellen, waarbij de Mousgoum 'echte' verkiezingen eisten.

In een discussie over dit geval met mijn Mousgoum tolk Sali en Kotoko tolk Kaskala kwamen de volgende visies naar voren. Kaskala zei:

> "*Het was oorlog in Ngodeuni, en zo zie je maar weer dat democratie in de* brousse *niet werkt, democratie is voor de stad. De democratie vind je in politieke partijen, maar niet in de* chefferies, *dat is altijd zo geweest. Er zijn nu gewoon te veel sultans en voor niemand bestaat er nog respect.*"

Sali zei:

> "*Het is normaal dat de Mousgoum hun eigen chef willen, ze zijn immers in de meerderheid. De Mousgoum hebben gelijk dat ze niet aan de verkiezingen hebben meegedaan, want de voorwaarden waren niet in orde. De Mousgoum willen nu democratie, ook in de* brousse. *Ze hebben ons het idee gegeven dat er verkiezingen mogelijk waren, dat hebben ze teruggedraaid op het belangrijkste moment. Het is niet gek dat zoiets tot problemen leidt.*"

Een visie die onder Mousgoum jongeren domineerde, betrof het feit dat er nu democratie was in de *brousse*. Deze kwam op het volgende neer:

> "*In deze tijd van democratie gaat het er niet meer om wat Logone Birni wil, maar zijn het de stemmen van de kiezers die tellen. Vroeger accepteerden we het nee van de Kotoko, maar dat is nu voorbij.*"

Een visie die ouderen naar voren brachten was:

"Er is geen angst meer voor de Kotoko. Met de democratie verdwijnt het respect."

Dat er minder angst en respect is voor de Kotoko notabelen en zelfs voor de sultan blijkt regelmatig in het dagelijkse leven in Zimado. Eerder in dit hoofdstuk beschreef ik een voorbeeld met betrekking tot de betaling van *kasasay*, waarin de angst van de Mousgoum voor de Kotoko naar voren kwam. Tegenwoordig zeggen de Mousgoum, niet meer bang voor hun vroegere overheersers te zijn. Zoveel mogelijk dorpelingen proberen de belasting te ontduiken. Op de dag dat de sultan met de *sous-préfet* naar Zimado komt om de belasting te innen, is het dorp op enkele ouderen na leeg. Ze zitten dan tijdelijk aan de overkant van de rivier: in Tsjaad. Een ander punt is dat enkele Mousgoum mannen afkomstig uit Zimado inmiddels zelf tot de (lage) elite behoren. Zij zijn via het onderwijs opgeklommen en profiteerden van de banen die bij de SEMRY projecten vrijkwamen. Ook werken zij bij de politie, in het leger, in de gezondheidszorg. Deze (lagere) elite draagt bij aan het zelfrespect en de emancipatie van de Mousgoum in het huis van de Kotoko.

3.5 Conclusies

Het dorp Zimado aan de oever van de rivier Logone werd in de loop van deze eeuw door steeds meer Mousgoum bevolkt. Ik presenteerde een overzicht van de vier belangrijkste fasen in de migratie van de Mousgoum naar de Logone vloedvlakte. Iedere migratiegolf van een bepaalde fase hing samen met een specifieke context van bredere politieke processen die zich in het noorden van Kameroen afspeelden. Allereerst opende de afschaffing van de slavernij gemeenschappen die tot dan toe voornamelijk gesloten waren. In de tweede fase betrof het grotendeels migranten die uit angst voor de wrede praktijken van de eerste Mousgoum sultans vluchtten. Fase drie en vier werden gekenmerkt door herverdeling van hulpbronnen als een effect van de nieuwe dammen in de Logone rivier. In de vijftiger jaren stimuleerde de Franse koloniale overheid de verbouw van irrigatierijst in de Mayo Danay regio, het gebied waar de meeste Mousgoum uit Zimado vandaan komen. Door de vis te volgen ontkwamen de Mousgoum migranten aan de lange arm van de koloniale overheid. In 1979 was de plaatsing van de dam bij Maga er de oorzaak van dat water en vis opnieuw op een complexe manier werden herverdeeld, met als gevolg de verstrooiing van vissers (Mousgoum en Kotoko) over heel Noord-Kameroen.

Verder is in dit hoofdstuk verduidelijkt wat het betekent dat 'Zimado in het huis van de Kotoko ligt'. Concreet hield het in dat de Mousgoum migranten Zimado mochten bewonen, maar onder bepaalde voorwaarden: geen bewoning van de hogere gronden en geen toegang tot de belangrijkste visgronden, tenzij toegestaan door de

Kotoko. De Mousgoum werden voornamelijk geplaatst in de positie van onderdanig werkvolk dat corvee-arbeid moest leveren en belasting (*kasasay*) aan de sultan en zijn notabelen betalen. Deze situatie werd door de oudere Mousgoum vaak vergoelijkt: men woonde nu eenmaal in het huis van de Kotoko en er bleef genoeg voor de Mousgoum over. Bovendien bleken de door de koloniale overheid aangestelde Mousgoum sultans in Pouss veel wreder te zijn dan de Kotoko sultan en zijn notabelen in Logone Birni.

Het kolonialisme pakte voor de Kotoko en de Mousgoum in de Logone vlakte dus totaal verschillend uit. De Mousgoum in de vlakte kregen te maken met dwangarbeid dat hen via het Kotoko bestel werd opgelegd. Het Kotoko sultanaat daarentegen kreeg onvoorwaardelijke steun van de Franse koloniale machthebbers. Een belangrijke reden hiervoor was dat de Kotoko sultanaten een buffer moesten vormen tegen het pan-arabisme, dat door Rabah aan het eind van de vorige eeuw een nieuwe impuls had gekregen en waarvoor de Fransen benauwd waren.

Na de onafhankelijkheid continueerde de Staat haar steun aan de Kotoko sultanaten. De Kotoko waren terug te vinden op verscheidene hoge landelijke bestuursposities en regeringsposten. Ook in de regio waren de Kotoko dusdanig ruim vertegenwoordigd in het ambtenarenapparaat, dat posities in het sultanaat en functies in het moderne bestuur elkaar in sterke mate overlapten. Voor de Mousgoum waren verantwoordelijke posities binnen het sultanaat en de Staat alleen bij hoge uitzondering toegankelijk.

Pas in het laatste decennium is de macht van de Kotoko autoriteiten over de Mousgoum aan het afkalven. De Kotoko hegemonie was gebaseerd op de controle over natuurlijke hulpbronnen - vooral vis en weidegronden - in de vlakte, een zeer sterke sociale organisatie met een sultan aan het hoofd en de brede steun vanuit de koloniale Staat en Kameroenese overheid gedurende de regering van president Ahidjo. De laatste jaren heeft zich onder het regime van Biya een groot aantal veranderingen voorgedaan in het bondgenootschap van de Kotoko elite en de Kameroenese Staat. Hierdoor kalft de sterke machtsbasis van de Kotoko af. Dat blijkt uit de volgende processen en veranderingen:

1. De plaatsing van de Magadam en de daaropvolgende verdroging van de vlakte reduceerden de opbrengsten van vis en andere hulpbronnen, hetgeen ook de materiële basis van het sultanaat en zijn notabelen drastisch ondermijnde.
2. De desacralisatie van de sultan en de afbrokkeling van het Kotoko titelcomplex.
3. Afgenomen steun van de Staat voor de Kotoko elite onder President Paul Biya.
4. Politieke transitie: de invoering van het meerpartijenstelsel en daardoor de legalisering van de oppositie (*"C'est la démocratie"*) tegen de autoriteit van de sultan en zijn notabelen.

De Mousgoum daarentegen krijgen nu de ruimte om zich te emanciperen:

1. Binnen de Mousgoum gelederen zijn er mensen die onderwijs hebben genoten, die bij SEMRY een staffunctie hebben of die tamelijk succesvol zijn in de handel. Deze nieuwe (lage) elite speelt een belangrijke rol in de emancipatie en het zelfrespect.
2. 'Kotokoïsatie' is niet langer de enige weg omhoog.
3. De Mousgoum zijn een belangrijke derde partij geworden in de felle etnische strijd tussen de Kotoko en de Shoa Arabieren in de regio.
4. De democratie schept nieuwe politieke mogelijkheden, juist voor de Mousgoum die numeriek in de meerderheid zijn in verschillende kantons.

In Logone Birni en in de dorpen nabij de residentie is de dominantie van de Kotoko nog steeds sterk op het niveau van het sultanaat, de rurale raad, de politieke partij en het moderne lokale bestuur. Daar zit echter wel beweging in, hetgeen onder andere blijkt uit het feit dat vrijkomende posities worden opgeëist door niet-Kotoko. De anti-Kotoko gevoelens beheersen het democratiseringsdebat van het noorden en dit uit zich regelmatig in onlusten, relletjes en strijd. Deze anti-Kotoko gevoelens, die vooral sterk zijn bij jongeren, komen voort uit het toegenomen Mousgoum zelfbewustzijn: "*On n'a plus peur*". Deze complexe situatie vormt de dynamische achtergrond waartegen het lokale beheer van de hulpbronnen, de toegang tot en de competitie over de vis moet worden beschouwd.

4
De Mousgoum van Zimado
Sociale structuur en veranderende gezagsverhoudingen

4.1 Inleiding

In relatie tot het beheer van natuurlijke hulpbronnen heeft het begrip lokale gemeenschap een centrale plaats gekregen: de verwezenlijking van duurzaam beheer moet gebaseerd zijn op initiatieven en oplossingen die de lokale gemeenschappen zelf aandragen. Het geloof in de mogelijkheden van het beheer van natuurlijke hulpbronnen door zulke gemeenschappen lijkt, behalve op (wankele) feiten, vooral te steunen op hoop. De feiten betreffen voorbeelden van gemeenschappen die hun natuurlijke hulpbronnen over langere perioden hebben weten te beheren (Berkes 1989, Bromley 1992, Ostrom 1990, Netting 1981). De hoop van milieu-organisaties (WNF, IUCN) en milieu-activisten (OXFAM) bestaat eruit dat overheden, wier 'top-down' natuurbeschermingsbeleid jammerlijk heeft gefaald, het beheer in handen van gemeenschappen zullen geven, teneinde duurzaam beheer te kunnen realiseren.

Een van de assumpties die ten grondslag ligt aan het 'lokale beheer van natuurlijke hulpbronnen' is, dat mensen op lokaal niveau 'gemeenschappen' vormen. Vaak wordt de term gemeenschap op een vrij losse manier gebruikt, maar, zoals Crehan zegt, wel altijd op een positieve manier:

> "*This cosy term also tends to imply something that is synonymous with internal solidarity and mutual care*" (Crehan 1997:227).

Er bestaat in de literatuur over beheer van natuurlijke hulpbronnen een tendens om de gemeenschap te beschouwen als een relatief homogeen geheel, met leden die gelijke belangen zouden hebben. Deze literatuur gebruikt voornamelijk concepten uit het structureel-functionalisme (Evans-Pritchard 1940, Radcliff-Brown 1952) en de

vroege ecologische antropologie (Rappaport 1968). De laatste 25 jaar worden deze 'functionalistische' benaderingswijzen bekritiseerd door onderzoekers die sociale verschillen benadrukken (zoals de feministische antropologie) of de verschillende actoren (Long en Long 1992) en hun acties (De Groot 1992) als uitgangspunt nemen. Deze kritische perspectieven verlaten daarmee niet de notie van de gemeenschap, maar contextualiseren deze meer naar plaats en tijd. Dit kritische perspectief op de *fractured*[72] gemeenschap - inmiddels gemeengoed in de sociale wetenschappen - is opvallend afwezig in de literatuur over lokaal beheer van natuurlijke hulpbronnen (Leach, Mearns en Scoones 1997:11).

Dit 'gemeenschap-als-een-geheel' concept is bij uitstek voor Zimado en de andere dorpen in de vlakte problematisch[73]: in de eerste plaats - zoals we in het vorige hoofdstuk zagen - treden er veranderingen op in de machtsverhoudingen tussen de Kotoko en Mousgoum alsmede tussen deze beide groepen en de Staat; in de tweede plaats is er sprake van instortend gezag, zowel op het niveau van het dorp als op het niveau van het huishouden. Het feit dat de ideale gemeenschap in sterke mate afwijkt van de realiteit heeft belangrijke implicaties voor het beheer van hulpbronnen.

In dit hoofdstuk staan het dorp Zimado, zijn verschillende bewoners en de veranderende machtsverhoudingen centraal. De ruimtelijke en socio-politieke aspecten van het dorp zullen in hun onderlinge samenhang beschreven worden. Economische aspecten bespreek ik in het volgende hoofdstuk. Door een kort overzicht van de ruimtelijke component en het patroon van samenwonen van mensen in het dorp te geven, stuiten we op vragen als: Waar wonen mensen wel en waar niet? Wie wonen er samen, en wie juist niet? En waarom is dat zo? Bij de beantwoording van deze vragen komen enkele principes van de sociale organisatie en de wijze waarop mensen via verwantschap en huwelijk met elkaar verbonden zijn, naar voren. De interesse gaat vooral uit naar het antwoord op de vraag welke interne veranderingen in de sociale organisatie van Mousgoum in Zimado zijn opgetreden. De nadruk hierbij ligt op de veranderende machtsverhoudingen. De keuze voor een dergelijke gerichtheid op veranderend gezag en lokale machtsverhoudingen heeft te maken met het vitale belang hiervan voor de toegang tot en controle over mensen en natuurlijke hulpbronnen. Allereerst komen de verhoudingen op het niveau van het erf aan de orde en daarna bespreek ik de machtsverhoudingen op dorpsniveau.

---

72 Deze term is van Crehan (1997).

73 Gibson en Koontz (1998:626-7) bespreken drie problemen die met de veronderstelling dat de gemeenschap een homogene eenheid is samenhangen: 1. er wordt zelden expliciet gemaakt welke waarden precies gedeeld worden, 2. er is geen relatie van zogenaamde gemeenschappelijke waarden en het beheer van natuurlijke hulpbronnen, 3. waarden en normen worden teveel als statische gegevenheden beschouwd.

Mousgoum wonen in het algemeen in uitgebreide families op een erf (*fung*). Over ieder erf heeft de oudste man zeggenschap en zo'n erf bestaat uit patrilineair verwante mannen, hun vrouwen en kinderen. Een erf wordt dus meestal door meerdere 'huishoudens' (*delemiye*) bewoond. Het gemiddelde aantal mensen per erf lijkt echter af te nemen, hetgeen een indicatie is voor de relatieve verzwakking van de uitgebreide familie in het dorp van onderzoek. Door de variatie tussen de verschillende erven nader te bekijken wordt mogelijk duidelijk wat hier aan de hand is. Een verklaring ervoor wordt gezocht in de problemen die veel erfhoofden hebben om de bruidsprijzen voor hun zonen of jongere broers te betalen. De wijze waarop dit probleem het gezag van het mannelijk erfhoofd ondermijnt, wordt nader geïllustreerd.

De diverse patrilinies vormen het web van verwantschappelijke relaties tussen de erven. De verschillen in herkomst, geschiedenis en verwantschappelijke binding dragen bij aan de onderlinge rivaliteit, hetgeen zichtbaar wordt in de besluitvorming op het niveau van het dorp. Deze wijze van besluiten is, op zijn zachtst gezegd, moeilijk grijpbaar. De onderlinge verbanden en tegenstellingen komen regelmatig terug in de ideeën die men heeft over dorpshoofden en de diverse groepen. Een en ander beïnvloedt ook de mate van samen- en/of tegenwerking op het gebied van besluitvorming en beheer. Dit licht ik toe aan de hand van de ambivalente positie van de verschillende dorpshoofden. Tenslotte wordt de doorwerking van het staatsgezag in de specifieke casus van Zimado nader geïllustreerd. De interesse gaat hierbij uit naar de ondergraving van de traditionele autoriteit van de Kotoko door de overheid, en de weerslag die dat heeft op de machtsverhoudingen binnen Mousgoum dorpen zoals Zimado.

4.2 Het dorp Zimado

Het is na vier uur in september in het dorp Zimado. De rivier is buiten de oevers getreden en het water staat bijna geheel rond het dorp. In tegenstelling tot de vloedgolf van verwoesting die in mijn geboortedorp in 1953 tot de dood van 157 mensen leidde, betekent de overstroming van de Logone een 'vloed van vreugde'. Vissers varen met hun boomstamkano's uit om fuiken en lijnen uit te zetten op plaatsen waar enkele maanden geleden nog een weg liep of waar het rundvee gehoed werd. Enkele kinderen leuren met de vangst van de dag langs de erven. Verschillende mensen komen terug van de gierstvelden of van de SEMRY III-rijstvelden die buiten het dorp liggen. Vrouwen en jonge meisjes halen water bij de dorpspomp, overal klinkt het geluid van stampers in vijzels en het geloei van de runderen is al even krachtig als hun geur. Kinderen doen spelletjes temidden van het rundvee. Onderwijl vliegen kraanvogels in hun karakteristieke vlucht over het dorp. Oudere mannen zitten aan het einde van de dag in groepjes bij elkaar. Verschillende voorwerpen doen

dienst als zitplaats: oude autobanden, een houten bank, een omgewaaide boom. Hun aandacht is gericht op de verzamelplaats waar het vee door de dagherder naar toe wordt geleid. Vee geldt voor Mousgoum mannen als het belangrijkste bezit. Het is belangrijker dan mooie kleren, dan consumptie-artikelen of andere statusverlenende goederen. Mannen en jongens halen het rundvee op en brengen het naar de stallen op de verschillende erven, waarvandaan inmiddels de rook van de kookvuren opstijgt.

4.2.1 De natuurlijke omgeving

Zimado is een oeverdorp aan de Logone rivier. De gunstige ligging voor de visserij wordt gevormd door de nabijheid van de rivier en de verschillende seizoensgebonden waterlopen en plassen. Het dorp maakt deel uit van het kanton Hinalé, een van de zeven kantons van het arrondissement Logone Birni. Zimado ligt op 15 kilometer afstand van het regionale centrum Logone Birni, waar zich de overheidsgebouwen bevinden alsmede het paleis van de Kotoko sultan. Ongeveer 30 kilometer ten noorden van het dorp bevinden zich de steden Kousseri en N'Djamena welke eenvoudig met de *taxi brousse* te bereiken zijn. De belangrijkste plaatsen ten zuiden van Zimado zijn Pouss, Maga en Maroua, die respectievelijk op 150 tot 250 kilometer afstand liggen.

Bereikbaarheid is overigens meer afhankelijk van toegankelijkheid dan van afstand. De Logone vlakte bestaat uit eindeloze weidegronden en woeste gronden die gedurende de natte tijd in een slecht toegankelijk moeras veranderen. Tot 1985 was Zimado tijdens de overstroming alleen over water bereikbaar. Het SEMRY III project dat zich in dat jaar in Zimado vestigde, bracht daarin verandering. In het kader van dit project werd de weg naar het dorp verbeterd, waardoor het nu ook in de regentijd voor auto's uit het noorden toegankelijk blijft. De zuidelijker dan Zimado gelegen dorpen zijn tijdens de overstroming nog steeds alleen per boomstamkano bereikbaar. Nadat het water zich heeft teruggetrokken, worden de paden telkens weer opnieuw gebaand. Stoffige zandpaden en hobbelige kleiwegen, onderbroken door droogstaande viskanalen, verbinden de verschillende dorpen dan met elkaar.

Het ritme van regen en overstroming beïnvloedt in belangrijke mate de mogelijkheden van de bevolking in Zimado. De Logone kronkelt met brede bochten oostwaarts langs het dorp. Aan de overkant, de rechteroever van de rivier, ligt het buurland Tsjaad. De grens wordt door militairen bewaakt, hetgeen de oversteek voor familiebezoek, visserij of andere zaken soms hindert, maar niet verhindert. In de droge tijd staat er weinig water in de rivier. Zandbanken met struiken vallen dan droog, terwijl de sleetse oeverwallen in deze periode hoog boven de brede zandbedding uittorenen. De zandbanken zijn in de droge tijd populaire visstekken voor vissers. Tijdens de natte periode verandert de Logone in een snel stromende water-

massa, die buiten haar oevers treedt via de in de oever geslagen bressen en waterlopen. De strook van lager gelegen graslanden[74] die in de droge tijd tussen het dorp en de rivier ligt, loopt onder water. Deze moerassige zone (*avaya*) wordt, afhankelijk van het seizoen, zowel voor de visserij als voor de veehouderij gebruikt. Het vee houdt namelijk van jong gras. Zodra het gras doorschiet, is het niet meer geschikt als veevoer. Branden is volgens informanten noodzakelijk om de jonge spruiten te laten opkomen. Het branden gebeurt twee keer per jaar: bij de eerste regens en enige tijd na de overstroming.

In de overstromingsperiode komt het rivierwater tot aan het dorp, totdat het eind oktober zijn hoogste punt bereikt heeft. Met het terugtrekkende water worden poelen en graslanden weer opnieuw zichtbaar. Dit ritme bleek overigens minder vanzelfsprekend dan ik had gedacht. Over de wisselvalligheid van het gebied, geeft de volgende casus een aardig beeld:

> In oktober 1992 ging ik voor een kort verlof naar Nederland. Ik vroeg mijn onderzoeksassistent Sali om met behulp van een pijlstok de waterstanden in de buurt van het dorp Zimado te meten. Ik vertelde hem vooral geïnteresseerd te zijn in de datum waarop de vloed zijn hoogste punt bereikt en het verloop van de periode daarna. Sali noteerde trouw de waterstanden, maar naarmate het water verder en verder steeg werd hij steeds banger. Alhoewel hij het komen en gaan van het water zijn hele leven al meemaakte, begon hij zich nu grote zorgen te maken. Hij vertelde:
>
> *"Iedere dag dat het water verder steeg op de pijlstok werd ik banger. Ik dacht na hoe ver ik kon zwemmen, ik vroeg me af of ik het dorp moest inlichten over het alsmaar stijgende water. Ik zonderde me af van mijn vrienden om mijn angst verborgen te houden. Ik sliep slecht. Gelukkig steeg het water na 29 oktober 1992 niet meer. Toen het water zakte, was ik zo opgelucht."*

Zimado ligt op de brede zanderige landrug die bij Zimado begint en via Logone Birni en Kousseri de rivier volgt tot aan het Tsjaadmeer. Deze hogere zandgronden beschermen mensen tegen het overstromen van de Logone. De huidige schaarse vegetatie, bestaande uit struiken en hier en daar een boom, herinnert op geen enkele manier meer aan de dichte bosschages waartussen zich, naar verluidt, de eerste

---

[74] Grassoorten zoals: *avalagay (Vetiveria nigritana), majam (Hyparrhenia rufa)*, hier en daar boomsoorten zoals: *mejek (Kigelia Africana), ganang (Mitragyna inermis), amargassa (Philio stigma reticulata) en aseme (Combretum spec.)*. Voor de botanische naam van meer soorten verwijs ik naar annex 4.

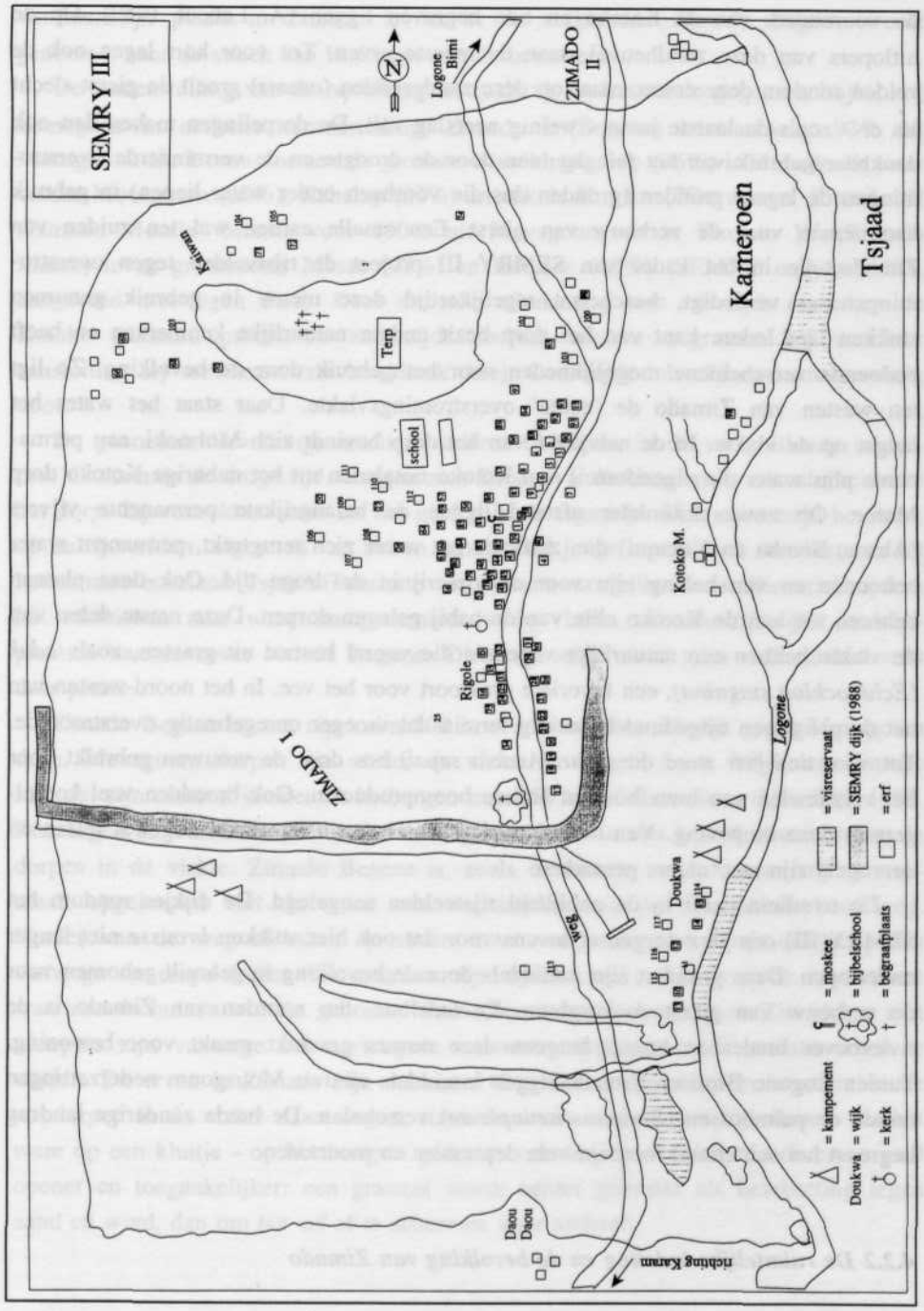

Kaart 4.1. Bron: auteur (DvE) in samenwerking met dorpsbewoners

migranten vestigden. Bovenop 'de heuvel van Zimado' woont niemand, omdat daar de voorouders van de Kotoko en Sao begraven liggen (A. Lebeuf 1969). Op de uitlopers van deze zandheuvel staan de meeste erven. Tot voor kort lagen ook de velden rondom deze erven, maar op deze zandgronden (*amass*) groeit de gierst slecht als er - zoals de laatste jaren - weinig neerslag valt. De dorpelingen maken dan ook dankbaar gebruik van het feit dat men door de droogte en de verminderde overstromingen de lagere gronden (gronden dus die voorheen onder water liepen) in gebruik kan nemen voor de verbouw van gierst. Een smalle aarden wal ten zuiden van Zimado, die in het kader van SEMRY III project de rijstvelden tegen overstromingswater verdedigt, beschermt tegelijkertijd deze nieuw in gebruik genomen stukken land.Iedere kant van het dorp bezit andere natuurlijke kenmerken en heeft zodoende verscheidene mogelijkheden voor het gebruik door de bevolking. Zo ligt ten westen van Zimado de 'echte' overstromingsvlakte. Daar staat het water het langst op de vlakte. In de nabijheid van het dorp bevindt zich Molmoki, een permanente plas water die eigendom is van Kotoko notabelen uit het naburige Kotoko dorp Matke. Op zeven kilometer afstand liggen de belangrijkste permanente vijvers (Abana, Semha en Kotaqui) die, zelfs als het water zich terugtrekt, permanent water behouden en van belang zijn voor de visserij in de droge tijd. Ook deze plassen behoren toe aan de Kotoko elite van de nabij gelegen dorpen. Deze natste delen van de vlakte hebben een natuurlijke vegetatie die vooral bestaat uit grassen, zoals *aduk (Echinochloa stagnina)*, een favoriete grassoort voor het vee. In het noord-westen van het dorp ligt een uitgedund bosachtig terrein dat vroeger onregelmatig overstroomde. Tot voor tien jaar werd dit *galar (Acacia seyal)* bos door de vrouwen gebruikt voor het verzamelen van brandhout en andere boomproducten. Ook broedden veel koereigers in deze omgeving. Van dit voormalige bos bestaan nu alleen nog wat resten en de vogels zijn naar elders getrokken.

De overheid heeft in de nabijheid rijstvelden aangelegd. De dijkjes rondom het SEMRY(III)-complex zorgen er tevens voor dat ook hier stukken *brousse* niet langer onderlopen. Deze gronden zijn inmiddels door de bevolking in gebruik genomen voor de verbouw van gierst en sorghum. En tenslotte, ten noorden van Zimado is de rivieroever breder en hoger, hetgeen deze oevers geschikt maakt voor bewoning. Tussen Logone Birni en Zimado liggen inmiddels nieuwe Mousgoum nederzettingen tussen de palmbossen (*Borassus aetiopicum*) verscholen. De brede zanderige landrug begrenst het achterland met zijn vele depressies en moerassen.

4.2.2 De ruimtelijke indeling en de bevolking van Zimado

Zimado heeft tegenwoordig ongeveer 1400 inwoners, verdeeld over vier ver uit elkaar liggende dorpen, die ieder hun eigen dorpshoofd hebben: Zimado I (518),

Zimado II (537), Zimado III (171) en Zimado IV (178). Mijn onderzoek vond voornamelijk plaats in Zimado I, dat in de volksmond Zimado Begeue wordt genoemd, naar de streek van herkomst van de bewoners.

De samenstelling van de bevolking is, zoals uit onderstaande gegevens blijkt, vrij homogeen in etnische samenstelling. Zimado I (Begeue) bestaat voor 93% uit Mousgoum. De Bornu vormen de grootste bevolkingsgroep (36%) in Zimado II, waar verder Mousgoum (30%), Kabalay (27%) en enkele Kotoko (7%) wonen. Zimado III (Zimado Mourla) bestaat voor 100% uit Mousgoum en in Zimado IV (Zimado Massa) leven grotendeels Massa (77%) en Kabalay (13%) (SEMRY enquête 1984, aangevuld met eigen data). Deze etnische afbakening was enerzijds een door de Kotoko gestuurd proces en anderzijds zochten nieuwe migranten bij voorkeur aansluiting bij verwanten (zie hoofdstuk drie). Gemengde huwelijken komen weinig voor.

De genoemde bevolkingsaantallen variëren overigens in de verschillende seizoenen. Gedurende de droge tijd vestigen zich Shoa en Fulbe herders in de nabijheid van het dorp. Zij vertrekken weer uit het gebied in de regentijd. Daarnaast trekt het werk op de rijstvelden migranten van buiten aan, vooral jonge mannen uit de vlakte en uit het armere buurland Tsjaad. Tenslotte verplaatsen verschillende families zich tijdens het visseizoen naar visserskampementen in de vlakte, of naar tijdelijke verblijfplaatsen aan de oever van de Logone. Dientengevolge vond mijn onderzoek tevens daar plaats.

Zimado Begeue is met zijn ruim 500 inwoners een betrekkelijk groot Mousgoum dorp. Mousgoum dorpen die verder de vlakte in liggen, zoals Mbile en Zimado Mourla, zijn meestal kleiner en herbergen maar 50 tot 150 inwoners (Van Dijk 1989, Rhebergen en Van Beek 1996). De oeverdorpen bezitten een andere structuur dan de dorpen in de vlakte. Zimado Begeue is, zoals de meeste oeverdorpen, vrij symmetrisch opgebouwd met de erven aan weerszijden van de doorgaande hoofdweg. Verder van de weg af staan de erven meer verspreid, niet in de laatste plaats vanwege de diepe kuilen die ontstaan zijn tijdens het maken van de leemstenen waarmee de huizen worden gebouwd. In de buurt van de heuvel van Zimado en zijn uitlopers zijn vanwege het - vroegere - overstromingsgevaar de meeste erven te vinden. De erven in Zimado zijn ommuurd door lemen muren of grasmatten. In de terpdorpen in de vlakte daarentegen, staan de erven veel dichter bij elkaar - als het ware op een kluitje - op het hoogste gedeelte van de terp. Verder zijn de erven veel opener en toegankelijker: een grasmat wordt eerder gebruikt als beschutting tegen zand en wind, dan om het erf af te schermen voor anderen.

Langs de doorgaande weg in Zimado en voor de erven zijn bomen aangeplant van de soort *neem (Azadiracta indica)*[75]. Er staan verschillende moderne gebouwen tussen het bruine leem. De witte muren van de school, bijvoorbeeld, steken scherp af tussen de aarden wallen. Veel bewoners bezochten deze school en voor enkele mannen betekende het onderwijs hier zelfs de eerste stap op weg naar een carrière in overheidsdienst. De laatste jaren staat het onderwijs steeds meer onder druk. Door de Kameroenese crisis worden de leerkrachten - alsmede de andere ambtenaren - niet alleen gekort op hun salaris, vaak lopen de betalingen enkele maanden vertraging op. Zo gebeurt het regelmatig dat kinderen tijdens schooltijd hout sprokkelen voor hun schoolmeesters, die dit vervolgens verkopen om in hun onderhoud te voorzien. Daarnaast groeit de twijfel over het nut van onderwijs onder de ouders, aangezien jongeren met een middelbare schooldiploma geen betaalde overheidsbaan meer kunnen vinden en net als de ongeschoolde jongeren moeten vissen. Andere openbare gebouwen zijn de SEMRY-rijstsilo's en -kantoren in Zimado II.

In Zimado Begeue verdeelt religie de mensen in drie groepen: moslims (37%), animisten (28%), christenen (23%).[76] Er staat een kleine kerk in het dorp die de gelovigen zelf hebben gebouwd met de lokaal aanwezige middelen. Een moskee is er niet. Sommige moslims bidden met elkaar op het erf van El Hadji Issa Malboung, maar de meesten bidden op hun eigen erf. Twee waterputten, geheel vernieuwd in 1993, een eerste hulppost en graanmolens vormen de meest recente aanwinsten van dit dorp in ontwikkeling.

Ook in materieel opzicht hebben veel vernieuwingen hun intrede gedaan. Nogal wat mannen en een enkele vrouw bezitten een fiets, een enkeling heeft een brommer. Hoewel men de meeste gebruiksgoederen, zoals vijzels, kruiken, manden en slaapmatten nog steeds lokaal vervaardigt, worden ze steeds vaker vervangen door artikelen uit Nigeria[77], zoals emaillen kommen en schalen, plastic teilen, emmers, matten en gieters. Ook zaklampen, radio's en doeken zijn populair. Een getrouwde vrouw heeft recht op minstens één nieuwe doek, *panje*, per jaar. Al deze spullen worden wekelijks te koop aangeboden op de grote maandagmarkt van Zimado II. Deze marktdag doorbreekt voor de meeste mensen de dagelijkse sleur van hard werken. Sinds de komst van SEMRY III en de daarbij behorende infrastructurele

---

[75] Deze boomsoort werd in de hele Sahel geplant in het kader van de strijd tegen de ontbossing en heeft in het Mousgoum de naam *ganje* gekregen, die verwijst naar het Franse woord *gagner* (winnen) gekregen, omdat hij zo voorspoedig groeit.

[76] In 1985 was de verdeling per erf (n=74) in Zimado I: 23 erven islamitisch, 19 erven animistisch, 20 erven christelijk (Lutherse dominantie) en 12 erven gemengd (dat wil zeggen: ouders animistisch en kinderen islamitisch of christen), (SEMRY enquête 1985). In 1992 was de verdeling als volgt (n=100) 37 erven islamitisch, 28 erven animistisch, 23 erven christelijk en 12 erven gemengd.

[77] In Nigeria worden deze artikelen gemaakt en verkocht op de grensmarkten van Banki en Maiduguri. De inkoop van goederen in Nigeria en de verkoop ervan in Kameroen is zeer lucratief als gevolg van het grote koersverschil tussen de Nigeriaanse munteenheid (naira) en de Cfa. In geheel Noord-Kameroen liggen deze - veelal gesmokkelde - Nigeriaanse waren op de markt.

voorzieningen is deze markt de grootste van de directe omgeving. Het is een belangrijke markt voor vis en vistuig, en voor de handel in rijst en graan. Mousgoum uit Zimado zijn er trots op dat hun markt tegenwoordig in regionaal belang kan concurreren met de zondagsmarkt van Logone Birni, het administratieve centrum van de vlakte en, zoals we eerder zagen, het centrum van de Kotoko heerschappij.

4.3 Het patroon van samenwonen

Een Mousgoum dorp bestaat eigenlijk uit een verzameling erven. Zimado Begeue telde in 1984, voor de installatie van de SEMRY III-rijstvelden, 74 erven. In 1992 waren er 43 nieuwe erven bijgekomen en 17 erven verlaten. De uitbreiding bestond voornamelijk uit nieuwe erven (24) gesticht door (jonge) mensen uit het dorp en voor een ander deel (19) uit migranten die voornamelijk afkomstig waren uit Tsjaad.[78] De aantrekkingskracht van Zimado is te danken aan de komst van het SEMRY III-rijstproject en de hierdoor toegenomen mogelijkheden voor loonarbeid.

Een *fung*[79] bestaat in het algemeen uit een aantal sobere, rechthoekige hutten met grasdaken die gegroepeerd zijn rond een binnenplaats en ommuurd worden door grasmatten of lemen muren (zie foto 4.1: een hedendaags huis in Zimado). Een aantal erven dat aan de weg gelegen is heeft een voorportaal. Voor de constructie van de huizen wordt het materiaal in bijna alle gevallen uit de directe omgeving gehaald. De huidige rechthoekige hutten herinneren op geen enkele wijze meer aan de beroemde Mousgoum architectuur: de zogenaamde *case obus*, een ronde hut in de vorm van een enorme ananas (zie foto 4.2: een traditioneel Mousgoum huis, nu alleen nog een toeristische attractie in Pouss), die schrijvers als André Gide en andere reizigers in het begin van de twintigste eeuw nog overal in de regio van Pouss aantroffen, maar die ook daar inmiddels bijna verdwenen is.[80]

Behalve lemen huizen staan er in Zimado Begeue ook enkele bakstenen huizen met een dak van golfplaat. Deze moderne woningen bevinden zich op de erven van families die een 'elite-zoon' hebben. Een goede en succesvolle zoon bouwt er een stenen huis als teken van zijn verbondenheid en ter ontwikkeling van het dorp.

---

[78] De Tsjadiens zijn met name om economische redenen naar Kameroen gekomen. Het overgrote deel bestaat uit jonge mannen die tijdelijk of permanent op de rijstvelden werken. Ook met andere voorkomende werkzaamheden, zoals: leemstenen maken en sjouwwerk, verdienen zij hun geld.

[79] Het woord *fung* betekent in het Mousgoum zowel 'dorp' als 'erf'. Dit is waarschijnlijk terug te voeren op de tijd dat een 'dorp' nog voornamelijk bestond uit een of twee erven.

[80] In 1994 stonden er nog tien van deze 'Mousgoum' huizen in de regio van Pouss. Drie ervan waren nieuw en door jongeren uit Pouss en Mourla in het kader van een ontwikkelingsproject voor toerisme gebouwd. Zij kregen hiervoor een 'metselaars-training' van oudere mannen en vrouwen. Deze huizen worden namelijk alleen van klei, versterkt met stro, gemaakt. Er komt geen hout aan te pas. In een van deze nieuwe 'traditionele' Mousgoum huizen is een klein museum ingericht voor de toeristen (Goodhue 1996).

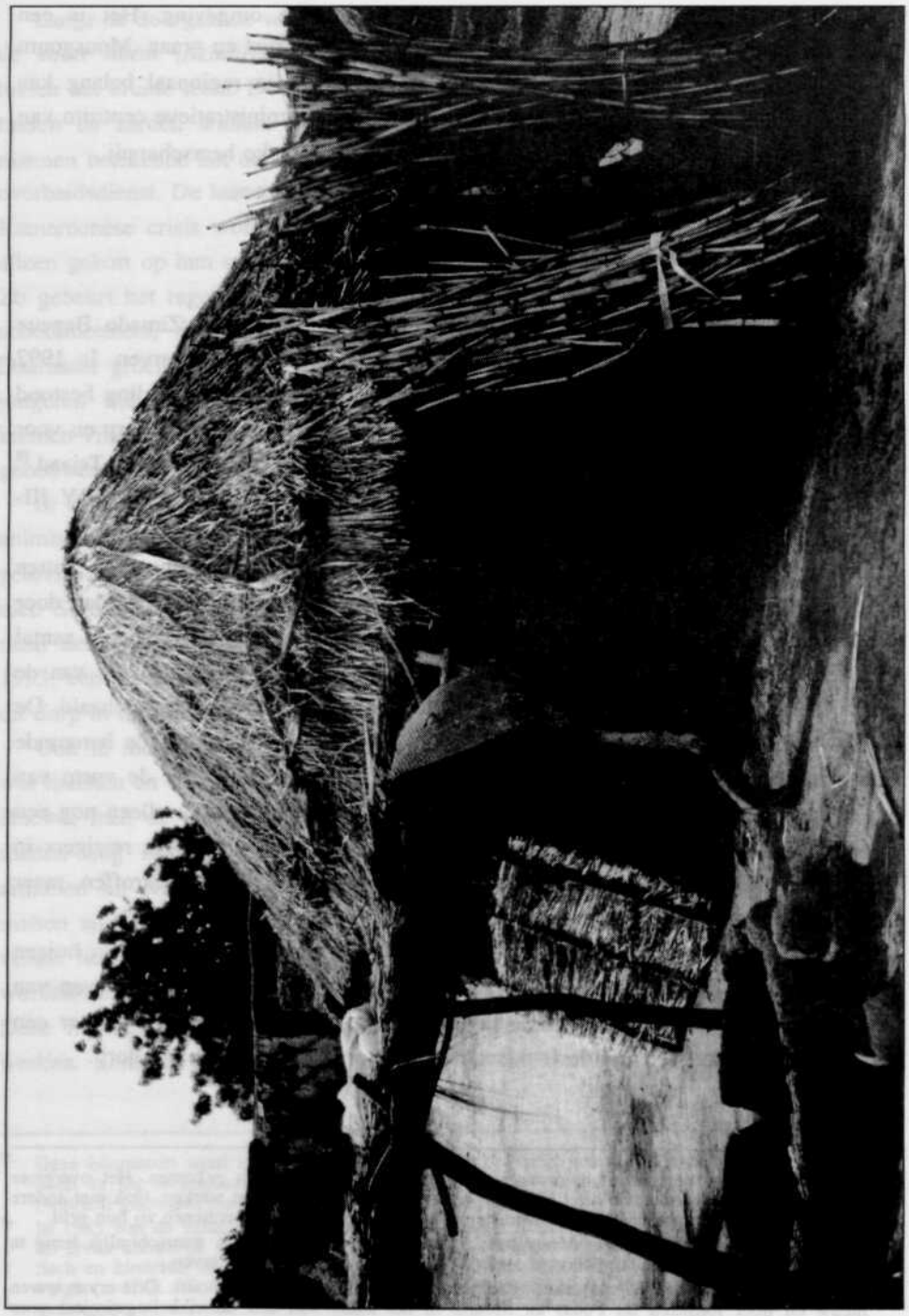

Foto 4.1: Een hedendaags huis in Zimado (fotograaf: auteur [DvE])

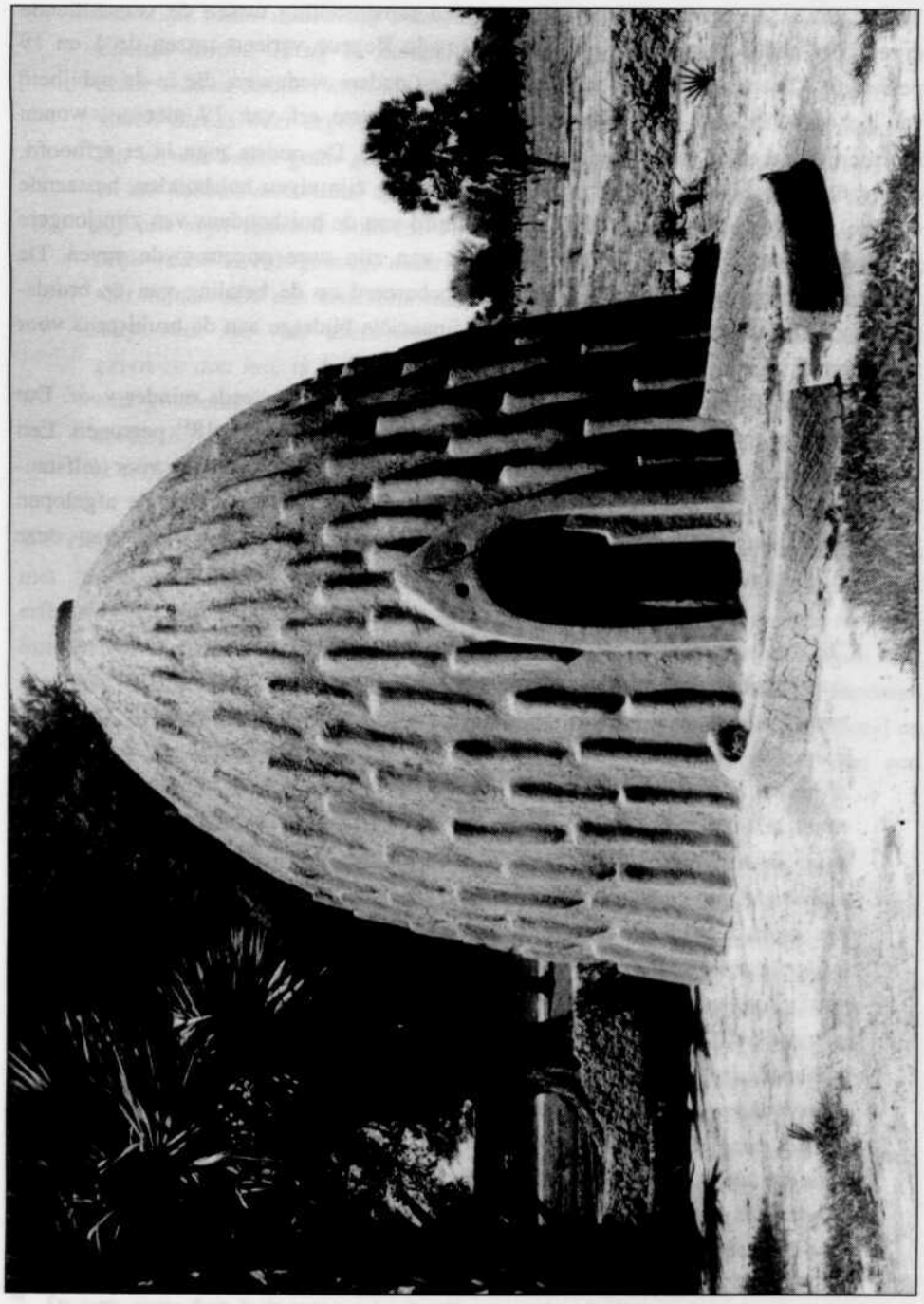

Foto 4.2: Een traditioneel Mousgoum huis, nu alleen nog een toeristische attractie in Pouss (fotograaf: auteur [DvE])

Er bestaat een grote variatie in grootte en samenstelling tussen de verschillende erven. Het aantal mensen op een erf in Zimado Begeue varieert tussen de 1 en 19 personen. Alleenstaanden waren in alle gevallen oudere weduwen, die in de nabijheid van het erf van een broer woonden. Op het grootste erf van 19 mensen, wonen meerdere generaties van eenzelfde familie bij elkaar. De oudste man is er erfhoofd, *apung fung*, en hij is daarmee zowel het hoofd van zijn eigen huishouden, bestaande uit drie vrouwen en kinderen, alsmede het hoofd van de huishoudens van zijn jongere gehuwde broers, van zijn gehuwde zoon en van zijn twee ongetrouwde neven. De autoriteit van het erfhoofd is voornamelijk gebaseerd op de betaling van de bruidsprijs voor zijn vrouw of vrouwen en op de financiële bijdrage aan de bruidsprijs voor zijn zoon of broers.

In Zimado Begeue komen dergelijke uitgebreide families steeds minder voor. Dat is te zien aan het lage gemiddelde aantal bewoners per erf van 5,18[81] personen. Een van de redenen is dat zonen en jongere broers een duidelijke voorkeur voor zelfstandigheid aan de dag leggen. Het feit dat 24 van de 43 'nieuwe' erven de afgelopen jaren door 'jongeren' zijn gesticht, geeft dat onder andere aan. Een van deze jongeren, Adrama Issa, vertelt waarom hij het erf van zijn vader verliet:

> *"Ik trouwde in 1991. Ik groeide op op het erf van mijn vader. Ik ben de oudste zoon van mijn moeder, en mijn moeder is de eerste vrouw van mijn vader. Mijn vader heeft vier vrouwen. Toen mijn moeder stierf bleven ik en mijn drie broers bij mijn vader wonen, maar wij kregen slecht te eten. Vooral als mijn vader op reis ging, kregen we thuis bijna niets te eten, we aten voornamelijk bij vrienden. Als mijn vader weer thuis kwam ging het beter. Toen ik negentien jaar oud was, heeft mijn vader me geholpen om een vrouw te trouwen. Hij dacht waarschijnlijk: als mijn zoon maar getrouwd is dan kan hij beter voor zijn jongere broers zorgen. Na mijn huwelijk riep mijn vader ons bij hem en zei tegen ons: 'Jongens, vandaag is jullie broer een man geworden, hij heeft nu een vrouw, ook jullie moeten voortaan hard werken om zijn vrouw te onderhouden. Zij zal jullie eten koken. Jullie moeten echter geen problemen maken met jullie co-moeders.' Mijn vader gaf me twee zakken gierst, en daarmee moesten we het doen. Toen de gierst op was weigerde hij om ons opnieuw voedsel te geven. In die tijd deed ik er alles aan om gierst te vinden. Ik ging met mijn vader mee op pad, ik ging naar mijn ooms die in het Lagdomeer vissen. Ik bleef daar zes maanden. Toen kreeg ik een brief*

[81] In 1985 was het gemiddelde nog 6,36 personen. Zimado Mourla heeft gemiddeld grotere erven met 9,37 personen. Informanten wijzen er op dat Zimado Mourla veel homogener is: er wonen alleen moslims en animisten en er zijn maar een beperkt aantal *ziyba*.

van mijn vader waarin hij beloofde me te helpen als ik weer terug naar Zimado kwam. Terug in Zimado kreeg ik opnieuw twee zakken gierst. Maar telkens hadden mijn kleinere broers ruzie met de vrouwen van mijn vader. Steeds weer ergerde mijn vader zich aan mijn broers. Ik vond toen dat er wat moest gaan gebeuren. Ik heb mijn broers bij elkaar geroepen en we hebben met elkaar afgesproken om twee nieuwe kamers buiten het erf van mijn vader te bouwen. Vanaf dat moment doen we alles samen. Mijn vader is rijk genoeg, maar hij is gierig. Ik vind het fijn om samen met mijn broers een concessie te bewonen, omdat ik nu de baas ben. Dat heeft voor mij veel voordelen: al het geld dat mijn broers verdienen geven ze aan mij, ik beheer het geld. Als ik nu nog steeds bij mijn vader had gewoond, was alles naar hem gegaan, omdat hij apung fung *is, omdat hij de gierst beheert en kleding betaalt. Een ander voordeel is dat ik vrijer ben, omdat mijn vader me niet de hele tijd commandeert."*

We zien dan ook steeds vaker dat de functie van erfhoofd (*apung fung*) samenvalt met hoofd van het huishouden (*apung delemiy*[82]). Het prestige van een 'echt' erfhoofd, van een grote concessie, is volgens informanten echter veel groter. Ablinkai Sumay verwoordde het verschil in aanzien tussen een 'grote' (een concessie met meerdere huishoudens, waarbinnen verschillende eenheden van vrouwen en kinderen [*hearthholds* (Ekejiuba 1995) of in het Mousgoum; *dif gaidi falakakay gaidi aliny*] en verwanten) en een 'kleine' concessie (een wooneenheid die samenvalt met een huishouden bestaande uit een man, vrouw en kinderen) als volgt:

"*Een echte concessie herbergt meerdere huishoudens* (delemiy) *en verwanten binnen zijn muren. Ook staat er (veel) rundvee op het erf of het is ergens anders* gusum *ondergebracht. Een grote concessie wordt gerespecteerd in de dorpsgemeenschap. Een groot erf impliceert rijkdom, dat wil zeggen veel vrouwen, kinderen en vee. De taak van een* apung fung *is belangrijker dan van een* apung delemiy. *Een* apung fung *moet veel meer mensen leiden en sturen dan de* apung delemiy, *die alleen voor zijn vrouw(en) en kinderen hoeft te zorgen.* Een apung fung *moet alle voorkomende problemen oplossen (...). Om goed samen te leven moet een erfhoofd zich goed organiseren, dat wil zeggen: hij moet het rundvee goed beheren, hij moet zorgen dat er het hele jaar*

---

82 De term *apung fung* is de term voor erfhoofd, *amung fung* is de term voor de eerste echtgenote van het erfhoofd. Er wordt niet gangbaar een andere term gebruikt voor een hoofd van een erf dat maar één enkel huishouden herbergt. Ook deze persoon wordt meestal als *apung fung* aangeduid, maar bijna gekscherend zou ik zeggen. Er bestaat wel een weinig gebruikte aanduiding *apung delemiy* heer des huizes, die als aanduiding voor het mannelijk hoofd van een huishouden kan worden gebruikt.

gierst is, hij moet zorgen dat iedereen naar hem luistert, dat zijn zonen bij hem blijven.

Een zoon die na zijn huwelijk op het erf van zijn vader blijft wonen is niet lui, die werkt hard. Hij denkt veel aan zijn familie en wil niet dat zijn familie honger lijdt. Vanaf het moment dat een erfhoofd zijn zoon een vrouw geeft, moet deze zich volledig met het welzijn van de hele fung *bezighouden, dat wil zeggen dat hij alle voorkomende activiteiten op zich neemt, dus vissen, gierst verbouwen, alles. Een zoon die zijn vrouw van zijn vader heeft gekregen*[83] *heeft respect voor zijn vader, want bij de Mousgoum zeggen we:* 'Le respect dépend des vaches.' *Na zijn huwelijk denkt hij aan het welzijn van zijn hele familie, hij wil niet dat zijn familie het slecht heeft, hij wil niet dat zijn vader er alleen voor opdraait om iedereen te onderhouden, die wil met zijn hart dat iedereen iedere dag te eten heeft, die blijft op het erf van zijn vader wonen.*

Op het moment dat een apung fung *ziet dat zijn zoon goed zijn best doet om te zorgen dat er genoeg voedsel voor iedereen is, krijgt hij een belangrijkere rol, namelijk* guidani fung. Apung fung *bespreekt alles met deze* guidani fung. *Als* guidani fung *kan de zoon niet overal naar toe reizen, hij heeft zijn verantwoordelijkheden. De* apung fung *geeft een opdracht aan de* guidani fung *en die geeft de besluiten aan iedereen door. De vrouwen en de kinderen moeten zich vervolgens aan deze wensen en besluiten houden. Zonder een sterke* apung fung *valt een concessie snel uit elkaar. Een sterke* apung fung *beheert het vee zodanig dat hij zijn zonen een vrouw kan geven.*

Ik geef een voorbeeld: Evele Domo en André Domo worden allebei gerespecteerd, omdat iedereen weet dat hun kinderen goed getrouwd zijn, en dat ze nog steeds koeien bezitten. Maar Evele Domo staat in hoger aanzien omdat hij drie vrouwen heeft, omdat zijn zonen met hun vrouwen en hun kinderen bij hem zijn gebleven en hem respecteren. Zijn erf heeft grandeur, zijn erf zal zich verder ontwikkelen.

Tegenwoordig hebben veel concessies in Zimado Begeue maar één huishouden. Vroeger was dat anders, toen was er volop te eten en waren de mensen tevreden genoeg om bij elkaar te blijven op een erf. Een man kon goed leven met meerdere vrouwen. Er was genoeg om koeien te sparen: (dat wil zeggen) er was het hele jaar door gierst, zodat met de opbrengsten van alle andere activiteiten koeien en scha-

---

[83] Met andere woorden: waarvoor de vader de bruidsprijs van een x-aantal koeien heeft betaald.

pen gekocht konden worden. Tegenwoordig zijn de gierstoogsten onvoldoende, waardoor al onze energie in ons levensonderhoud gaat zitten. Zodoende hebben we geen middelen meer om koeien te kopen. Als iemand al gierst heeft, wil hij dat niet delen met anderen, maar alleen opeten. Een andere reden is, dat als twee broers een verschillend geloof hebben, ze niet meer samen kunnen eten en dus ook niet meer samen kunnen leven in een concessie" (Ablinkay: juni 1996).

Het is interessant dat deze informant duidelijk aangeeft waar het probleem precies zit: door de verminderde voedselopbrengsten (gierst) moet met de inkomsten uit andere activiteiten voedsel worden aangeschaft, inkomsten die niet langer kunnen worden aangewend voor de aankoop van rundvee. Dat brengt ons op een ander verschil tussen de erven: het al dan niet aanwezig zijn van runderen. Op verschillende erven staan nog wel de resten van stallen, maar het vee is eruit verdwenen. De droogte in de jaren tachtig en een recente pestepidemie hebben de veestapel echter uitgedund.

Hieronder wordt als voorbeeld van een Mousgoum wooneenheid de *fung* van een van mijn belangrijkste informanten, de visser Evele Dogo en zijn drie vrouwen Haoa, Miriam en Fatme, besproken. De *fung* van Evele Dogo is op een groot aantal punten een voorbeeld van de gemiddelde Mousgoum *fung* die tegenwoordig vaak bestaat uit een man, zijn vrouw(en) en hun ongetrouwde kinderen. De meeste huishoudens maken echter een bepaalde cyclus door, waarbij woonvorm en samenstelling van het huishouden in de loop van de tijd veranderen. De geschiedenis van het huishouden van Evele illustreert dit punt. De verschillende activiteiten, verantwoordelijkheden en belangen van Evele en zijn vrouwen worden in het volgende hoofdstuk beschreven.

De fung *van Evele Dogo, Haoa, Miriam en Fatme*

De *fung* waarop Evele en zijn vrouwen en kinderen wonen ligt aan de noordrand van Zimado Begeue. De vijf rechthoekige woonhutten en toebehoren zijn rond een binnenplaats geplaatst. Het erf is ommuurd en heeft een voorportaal. De positie van de verschillende hutten en het patroon van samenwonen zijn traditioneel bepaald. De hut van Evele staat centraal op het erf met de ingang naar het noorden. De woning van zijn eerste vrouw[84] bevindt zich daar tegenover, die van de tweede en derde echtgenote respectievelijk rechts en links. Alle drie de vrouwen beschikken dus ieder over een eigen hut, waarin ze hun spullen (voedsel, gedroogde vis, bonen, *gombo*) bewaren en slapen met

[84] Indien de moeder van het erfhoofd op het erf zou wonen, zou dat de plaats van de hut van de moeder zijn.

hun kinderen. De muren van het huis van de eerste vrouw Haoa zijn van buiten en van binnen geel gesmeerd en versierd met geometrische figuren. In de woningen van de vrouwen hangen waslijnen met kleren, opgerolde rieten matten en tassen met persoonlijke eigendommen. Ook bezitten ze ieder een eigen vuurplaats en enkele pannen, schalen en teilen. Evele heeft zijn eigen hut, die vooral dienst doet als ontvangstruimte en opslagplaats voor zijn visnetten en kleine fuiken. In zijn eenvoudige onderkomen is een enorme gettoblaster de belangrijkste blikvanger. Verder vindt men weinig luxe op zijn erf. Het belangrijkste teken van zijn welslagen als man en visser is zijn polygyne huwelijk met drie vrouwen: Haoa van achtendertig, Miriam van negenentwintig en zijn derde echtgenote Fatme van zestien jaar. Hij heeft de bruidsprijzen voor alle drie de vrouwen betaald, en dat verklaart mede waarom hij het huishouden zo strak kan organiseren. De kleinste hut op het erf doet dienst als stal voor geiten en schapen. Centraal op het erf staat de graanpot met de gierst en sorghum van het collectieve veld. Evele haalt hier het graan uit dat nodig is om de vrouwen en hun kinderen te voeden. Naast de hut van Haoa, de eerste vrouw, staat een kleinere graanpot, waarin het graan bewaard wordt dat ze samen met haar dochters heeft verbouwd.

De geschiedenis van Evele's fung

Evele D. is een energieke man van rond de vijftig. Zijn vader, afkomstig uit Begeue, stierf toen Evele nog betrekkelijk jong was. Samen met zijn oudere broers, Makaila en Appisidi, groeide hij op in Zimado en legde zich toe op het vissen. Evele is een van de eerste dorpelingen die zich in de jaren zeventig in de visserij met werpnetten specialiseerde (in hoofdstuk vijf wordt daar nog op teruggekomen). Met de opbrengst van de visvangst kocht hij koeien. Hiermee kon hij, in 1975, zijn eerste vrouw Haoa trouwen, zelfs zonder de hulp van zijn broers, die toen, net al de meeste dorpelingen, nog niet met het werpnet visten. De bruidsprijs voor Haoa bedroeg negen koeien. Evele, Haoa en hun twee dochters leefden eerst lange tijd op het erf van Makaila. Ook de vrijgezel Apissidi bewoonde daar een hut. Maar na een ruzie tussen de vrouw van Makaila en Haoa - er was door Haoa's schoonzus een vis in haar waterkruik gestopt - zijn ze apart gaan wonen. De ongehuwde Apissidi volgde Evele en Haoa. Toen Apissidi in 1989 trouwde, bouwde ook hij een eigen concessie, naast de *fung* van Evele. Alleen gedurende de periode van de visvangst maken de broers nog een soort

gezamenlijk erf in het visserskampement aan de oever van de rivier. In 1982 trouwde Evele met Miriam. Ook haar "viste hij met het werpnet", zoals hij dat zelf zegt. Ieder jaar betaalde hij met een deel van de vangst de bruidsprijs van tien koeien af. Kort na zijn huwelijk met Miriam brak er een slechtere tijd aan, waardoor hij gedwongen werd om tijdelijk met zijn vrouwen en kinderen naar het Magameer te trekken. Ook zijn twee broers gingen mee. Terwijl Evele met zijn broers bleef vissen, werkten Haoa en Miriam als arbeidsters op de SEMRY II-rijstvelden. Zodra de situatie echter verbeterde, keerde iedereen weer terug naar Zimado. Toen ik deze familie in 1992 leerde kennen had Evele twee vrouwen, vier dochters en was er een kind op komst. In de loop van 1993 trof Evele voorbereidingen voor een derde huwelijk. Zijn twee oudste dochters trouwden in datzelfde jaar en verlieten zijn *fung*. Met behulp van de voor zijn dochters verworven bruidsprijzen kon Evele halverwege 1993 zijn derde vrouw Fatme trouwen.

4.4 Sociale organisatie

Uit de geschiedenis van de *fung* van Evele krijgen we een idee van het veranderende woonpatroon bij de Mousgoum, dat zich in Zimado Begeue kenmerkt door een verdergaande individualisering. Een proces dat ook in de vlakte, zij het minder sterk, aanwezig is (Rhebergen 1997, Van Beek 1997, WLP 1996a). In de geschiedenis van de *fung* van Evele Dogo herkennen we nog wel de verwantschapsprincipes die het bij elkaar wonen van mannelijke verwanten bepalen. De volgende vier principes zijn daarbij van belang: afstamming, huwelijksregels, huwelijkstype en huwelijksvestiging. Deze zullen kort worden toegelicht.

Het afstammingsprincipe van de Mousgoum is patrilineair. Een nakomeling wordt dus lid van de clan van de vader.[85] Deze clans zijn te herkennen aan dezelfde naam, welke weer is terug te voeren op een bepaald gebied van herkomst. Voor Evele Dogo geldt dat hij tot de Komo-*ziyba* behoort. Er zijn in totaal vier concessies in Zimado die tot deze *ziyba* behoren[86], welke verspreid over het dorp liggen.

---

[85] De patrilinie bestaat uit een aantal personen die zichzelf zien als behorende tot een bepaalde *ziyba*, hetgeen 'soort' betekent in het Mousgoum. In de meeste gevallen is er sprake van een (al dan niet mythische) mannelijke voorouder en zijn mannelijke afstammelingen. Deze identiteit wordt verder onderstreept door een eigennaam (zoals Dourai, Dougui enz.) waaraan ook anderen refereren, en een eigen geschiedenis en - geheime - totem. Er is een huwelijksverbod tussen leden van dezelfde clan hetgeen tot op heden zoveel mogelijk wordt nageleefd.

[86] De verschillende *ziyba* in Zimado Begeue zijn de Dourai (13 concessies), Afaya (10 concessies), Mourala (9 concessies), Aloua (8 concessies), Dougui (6 concessies) Ba (6 concessies), Adoua (5 concessies), Kaiiwang (5 concessies), Makataoua (4 concessies), Palam (4 concessies), Bagalia (3

Het afstammingsprincipe wordt versterkt door de huwelijksregels. Het principe van exogamie is hierbij het belangrijkst: men moet huwen buiten de eigen patri-clan en buiten de patri-clan van moederszijde. Ook de clan van vadersmoeder is uitgesloten. Men kan echter wel met een vrouw uit de clan van moedersmoeder trouwen, en wel met een moederszusterdochter. Die werd gezien als behorende bij een andere 'soort'.[87] Om een vrouw te kunnen huwen moet daarnaast een hoge bruidsprijs (acht tot tien koeien) betaald worden. Indien er meerdere broers in een gezin aanwezig zijn, trouwt de oudste het eerst waarna de jongere broers een voor een kunnen volgen mits daarvoor de middelen aanwezig zijn. Indien een gehuwde broer overlijdt, 'erft' de oudste broer zijn weduwe. Het leviraat komt in Zimado Begeue nog geregeld (vier keer) voor.

De bruidsprijs, met de uitwisseling van koeien en goederen tussen bruidgevers en bruidnemers, is cruciaal voor de Mousgoum. Het bruidsprijzensysteem vormt de drijvende kracht in hun sociale en economische leven. Zo berust de hiërarchische relatie tussen *apung fung*, zijn vrouw(en) en kinderen, en eventueel jongere broers op de betaling van de bruidsprijs voor zijn echtgenote(s) en de mate waarin hij in staat is zijn (jongere) broers en zonen van een echtgenote te voorzien. Of in de woorden van Ablinkay Sumay, enkele pagina's terug: "*Le respect dépend des vaches*". In het geval van Evele was het voor hem relatief gemakkelijk om zich los te maken van zijn oudere broer Makaila. Door zijn eigen succes in de visserij kon Evele, zonder de steun van deze broer, zelf de bruidsprijs voor zijn eerste vrouw betalen. Ook voor de andere twee vrouwen heeft hij de bruidsprijs betaald. Hierdoor werd het huishouden van Evele door jonge mannelijke informanten als voorbeeld gegeven van een huishouden "waar de man het voor het zeggen heeft en waar goed wordt samengewerkt". In huishoudens waar de bruidsprijs niet is afbetaald, is een goede samenwerking tussen man en vrouw(en) vaak veel problematischer, aldus informanten. Dat laatste komt steeds vaker voor.

De huidige economische situatie stelt Mousgoum mannen nauwelijks in staat om schulden af te lossen, te sparen en koeien te kopen ter betaling van de bruidsprijs. De visvangsten zijn immers sterk verminderd, de sorghumverbouw is net voldoende voor de zelfvoorziening en de nieuw geïntroduceerde rijstverbouw levert nog geen stabiel aandeel aan het inkomen (zie hoofdstuk vijf). Ondanks de verarming wordt verspilling van rundvee, door dit bijvoorbeeld te verkopen om voedsel of medicijnen

---

concessies), Komo (4 concessies), Mouzouk (3 concessies), Dama (3 concessies), Avagoum (3 concessies), Magaya (3 concessies), Mbectang (3 concessies), Gria (3 concessies), en een vijftal individuele concessies.

87 Informanten geven aan dat de invloeden van buitenaf de exogamieregels van de Mousgoum tarten. Zo mag er volgens islamitisch gebruik gehuwd worden met een vrouw van de *ziyba* van moedersmoeder en vadersmoeder, maar wat erger is: een islamiet mag trouwen met een vrouw van de eigen *ziyba*. Dat laatste wijzen de christenen af. In de praktijk houdt men zich echter zoveel mogelijk aan de traditionele exogamieregels omdat men vreest dat overtreding leidt tot onvruchtbaarheid.

betalen, met misprijzen beloond. Het gezag van het familiehoofd is hier in het geding. Hij wordt geacht onder alle omstandigheden de veestapel goed te beheren. Dit lukt een groot aantal *apung fung* steeds minder goed. In slechte jaren is wachten vaak de enige manier om aan een echtgenote te komen. Wachten tot er een zuster huwt, of zoals in het geval van Evele's derde huwelijk, wachten tot een dochter huwt. De broer (of de vader) kan dan trouwen met behulp van de bruidsprijs die voor de zuster is gegeven. Zodra de situatie verbetert, wordt er vee gekocht om langzamerhand de bruidsprijs voor de echtgenote van een zoon te betalen. De jonge mannen stellen overigens ook zelf alles in het werk om de bruidsprijs te completeren: ze vissen, migreren tijdelijk en werken als arbeiders op rijstvelden. Hoe meer zij zelf bijdragen aan de bruidsprijs hoe onafhankelijker ze zich kunnen opstellen ten opzichte van hun vader en broers. Toegenomen armoede blijkt onder meer uit het feit dat er relatief veel vrijgezelle mannen zijn, toegenomen verschulding en schaking van bruiden. Dit aspect is zo belangrijk dat ik er in de volgende paragraaf apart aandacht aan zal wijden.

Mousgoum mannen, behalve de christenen, beschouwen polygynie (een huwelijksvorm waarbij een man met twee of meerdere vrouwen gehuwd is) als de ideale huwelijksvorm. Ze zijn dan ook voortdurend op dit doel gericht. De hoge bruidsprijs en de degradatie van de natuurlijke hulpbronnen, met de hieraan gekoppelde daling van inkomsten bemoeilijken de haalbaarheid van dit doel. Het type huwelijk dat in Zimado dan ook domineert is monogamie: 81% van de man-vrouw verbintenissen is monogaam. Polygynie kunnen alleen de (19%) oudere en 'rijke' mannen zich veroorloven.[88] De visie van vrouwen op deze laatste huwelijksvorm is ambivalent. Verschillende vrouwen benadrukken dat polygynie altijd moeilijk is voor vrouwen, omdat er onderlinge rivaliteit, maar aan de andere kant, zo zeggen ze, maken meer handen het werk lichter. De christelijke vrouwen verklaren dat God nu eenmaal tot monogamie had besloten.[89]

De Mousgoum vrouwen verlaten als ze eenmaal gehuwd zijn, het erf van hun vader en vestigen zich bij hun echtgenoot. Dit wordt virilokale huwelijksvestiging genoemd. Het is gebruikelijk dat jonge paren, zoals Evele in de eerste periode van zijn huwelijk met Haoa, op het erf gaan wonen van de vader van de echtgenoot of (als die niet meer leeft) bij een oudere broer. Vrouwen komen door hun huwelijk in een andere verwantengroep terecht. Hier begint hun nieuwe leven als *drei*.[90] Dat

---

[88] Van de 96 man-vrouw verbintenissen waren er in 1992 78 monogaam (81%) en 18 polygaam (19%). In 1985 (SEMRY enquête 1985) waren er van de 81 man-vrouw verbintenissen 61 monogaam (75%) en 20 polygaam (25%).

[89] Zie voor een uitgebreide beschrijving van polygynie en christendom in Kameroen: Notermans (1999).

[90] De term *drei* kan vertaald worden met 'kleine vrouw', een vrouw die zich nog moet waarmaken zowel in de betekenis van vruchtbaarheid als van arbeidskracht.

leven speelt zich tot de geboorte van het eerste kind, idealiter[91], binnen de muren van het erf af.

Door naar de herkomst van de gehuwde vrouwen te kijken wordt duidelijk dat mensen in Zimado Begeue huwelijksrelaties blijven onderhouden met Mousgoum uit de regio van herkomst. In Zimado kwam 24% van de echtgenotes uit Zimado, 22% uit de omringende regio (en in tweede instantie afkomstig uit Begeue), 14% van de echtgenotes kwam uit de Begeue regio, 12% van de vrouwen uit Pouss/Yagoua, 9% van de vrouwen kwam uit Tsjaad, en van 19% was het onbekend (SEMRY enquête 1985). Door huwelijken houdt men dus de relatie en het contact met het gebied van oorsprong, zoals de Begeue en de Pouss regio, in stand. Oudere vrouwen[92] keren na de dood van hun echtgenoot vaak terug naar hun geboortedorp, om zich op of nabij het erf van een broer te vestigen.

4.4.1 Onbetaalde bruidsprijzen en verzwakte mannelijke autoriteit.

In een artikel van Pottier (1994) worden op basis van data, berustend op vier casussen (Mbeya in Tanzania, Bwisha in Zaïre, de Mbala in Zambia en de Soroti in Oeganda), het probleem van de economische crisis en de daarmee samenhangende problemen om de bruidsprijs te betalen, gerelateerd aan de verzwakte autoriteit van mannen in het algemeen en van de vader in het bijzonder. Pottier stelt dat mannen die de bruidsprijs niet volledig kunnen afbetalen in een verzwakte onderhandelingspositie terecht komen ten opzichte van echtgenotes en aanverwanten (Pottier 1994, Fairhead 1990). Tevens merkt hij op, dat de vader, als hoofd van een huishouden, gezag verliest, indien hij zijn zonen niet kan ondersteunen bij de betaling van bruidsprijs.

Bij de Mousgoum zijn aspecten van Pottiers bevindingen terug te vinden. Ook bij de Mousgoum zorgt de toegenomen armoede in het laatste decennium ervoor dat aan de bruidsprijsverplichtingen slechts zeer moeizaam kan worden voldaan. Een van de gevolgen is dat 'bruidroof' - "*on vole la femme*" - steeds vaker voorkomt. Van de twaalf huwelijken die gedurende mijn veldperiode plaatsvonden was er in acht gevallen sprake van 'bruidroof'. Dit houdt in, dat slechts een deel van de bruidsprijs is voldaan en de rest nog zal moeten worden afbetaald. Volgens jonge mannen is het voordeel van deze huwelijksvorm dat de jongeman geen vrijgezel meer is, maar als nadeel noemt men dat de echtgenoot "de slaaf van de schoonvader en zijn schoonfa-

---

[91] In de dagelijkse werkelijkheid moet de pas gehuwde vrouw vaak al meteen flink meewerken op de gierst- en rijstvelden. Vooral oudere vrouwen lieten zich hierover misprijzend uit en vertelden over hun eerste tijd op het erf van de schoonfamilie die gekenmerkt werd door een zeer bescheiden opstelling. Bescheidenheid, gehoorzaamheid en schaamte werden gezien als de belangrijkste deugden. Daar stond tegenover dat de *drei* extra goed gevoed werd.

[92] De leviraatregel geldt in de praktijk niet voor oudere - lees: onvruchtbare - vrouwen.

milie" wordt. Door deze 'bruidroof', die overigens vaak met ondersteuning van beide partijen plaatsvindt, wordt tevens voorkomen dat er een 'echt' huwelijk moet worden gesloten, waarbij de kosten voor de bruidnemers enorm kunnen oplopen, omdat allerlei verwanten mogelijk om cadeaus vragen nog voor de bruid officieel wordt overgedragen. Alhoewel deze vorm van huwen steeds vaker voorkomt, betekent dit in concrete zin dat de positie van de echtgenoot zwakker is dan die van een echtgenoot die de bruidsprijs op de gebruikelijke wijze heeft voldaan en volgens de regels is gehuwd. In dit opzicht bestaat er dus een overeenkomst met de bevindingen van Pottier.

Maar dat is niet het enige. Tot voor kort was geld van een secundaire waarde, vergeleken met de circulatie van koeien (zie ook De Garine 1964). De behoefte aan geld en kredieten voor investeringen is echter met het vergrote belang van de markt voor vis en rijst enorm toegenomen. De Mousgoum van Zimado zijn met de introductie van SEMRY III en de hiermee samenhangende behoefte aan geld en kredieten, als het ware versneld de markt in gekatapulteerd (zie hoofdstuk vijf). Deze drastische monetarisering zorgt voor allerlei ambigüe situaties waarvan de reikwijdte nog niet helemaal te overzien is. Opmerkelijk is dat in sommige arme (of verarmde) huishoudens de bruidsprijs voor 'nog lang niet huwbare' dochters als onderpand wordt ingezet, in ruil voor krediet. Informanten vatten dit samen als: "*C'est prendre les dettes et ça devient le dot.*" Verarming en verschulding op deze schaal hangen direct samen met de doorwerking van de markt in de verschulding. Het voorbeeld van het huwelijk van de dochter van Humi Buzeyna is illustratief voor 'een schuld van de vader die vervolgens bruidsprijs wordt'.

Het eerste dat ik bij terugkeer in het dorp in september 1993 hoorde was dat mijn buurmeisje Linda was getrouwd en niet meer in Zimado woonde. Ik was oprecht verbaasd, want Linda, die regelmatig op mijn erf kwam aanlopen, had het nooit over een aanstaand huwelijk gehad. Bovendien was ze nog vrij jong, niet veel ouder dan dertien/veertien jaar. In de buurt maar ook daarbuiten werd veel commentaar geleverd op dit huwelijk. De belangrijkste kritiek betrof het feit dat vader Humi zijn dochter "*Linda had opgegeten*[93] *omdat hij teveel van geld houdt*". Maar nu eerst wat feiten die mij verteld werden door diverse informanten:

> Op 1 augustus 1993 verliet Linda, de dochter van Humi Buzeyna, Zimado om te trouwen. De echtgenoot van Linda heet Jean. Bana, de vader van Jean - een handelaar afkomstig uit Djafka in de Mayo Danay - had zes koeien *gusum* gestald, bij Humi Buzeyna. Enkele jaren later kwam Bana op bezoek in Zimado om zijn koeien te bekij-

[93] Iemand opeten wordt ook wel in verband gebracht met hekserij (Geschiere 1997) Dat is in dit voorbeeld overigens nadrukkelijk niet het geval.

ken. Maar Humi had inmiddels alle koeien verspeeld en verkocht om zijn schulden (aan SEMRY en de nethandelaren) te betalen. Bana stond erop dat Humi hem zijn koeien terugbetaalde. Humi zei tegen Bana dat hij hiervoor geen middelen bezat en stelde voor: "*Je moet wachten tot mijn dochter Linda oud genoeg. Als ze wat ouder is kun je haar trouwen.*" Bana stemde daarmee in.

Enkele jaren later kwam Bana Linda ophalen. Linda weigerde met hem mee te gaan. Ze vond Bana te oud en zei dat ze niet met hem wilde trouwen. Daarop stelde Bana voor dat zij dan maar met zijn zoon Jean moest trouwen. Humi ging hiermee accoord, maar verhoogde de bruidsprijs tot negen koeien. In juli 1993 kwam Jean met een delegatie naar Zimado om de huwelijksdatum af te spreken. Humi weigerde een huwelijk en vroeg opnieuw om geld: 20.000 Cfa. Jean kwam terug met het gevraagde bedrag en wilde zijn bruid meenemen, maar weer wilde Humi geen duidelijkheid geven. Jean kreeg er genoeg van en stelde Humi voor hem de bruidsprijs dan maar in zijn geheel terug te geven.

Humi lichtte toen zijn jongere broer Alaua Simon in over de problemen rond het huwelijk van zijn dochter. Deze maakte vervolgens ruzie met zijn broer Humi. Alaua Simon riep hem toe: "Eerst neem je de hele bruidsprijs, je laat me vervolgens niets weten en tenslotte kom je me lastig vallen met jouw probleem. Waarom doe je dat?" Humi moest het probleem zelf oplossen en kreeg geen steun. Hij stuurde uiteindelijk Zacharias, zijn oudste zoon, achter diens toekomstige zwager aan met de mededeling dat hij Linda zondag mocht komen halen. En die zondag vertrok Linda om te trouwen (*on remet Linda en mariage*).

Verschillende mensen in het dorp leverden commentaar op de gang van zaken met betrekking tot het huwelijk van Linda. Er was veel kritiek op Humi en op het feit dat hij zoveel schulden[94] heeft gemaakt. Verschillende mannelijke informanten benadrukten dat hij teveel op geld gesteld was en dat hij iemand was "*qui bouffe ses enfants et les autres*". Volgens verscheidene informanten hoort het niet om schulden met de bruidsprijs van een dochter te vereffenen. Dat kan ertoe leiden dat de dochter slecht behandeld wordt door haar echtgenoot. Tevens kan dat betekenen dat een echtgenoot zijn vrouw minder respecteert. Het respect van de echtgenoot voor zijn vrouw wordt mede bepaald door de bruidsprijs die volgens de regels voor deze

[94] Het woord voor "schuld" in het Mousgoum is *tumun* en wordt gebruikt in relatie tot niet afbetaalde bruidsprijzen. Er zijn inmiddels ook woorden voor schulden bij SEMRY (*tumundi SEMRY*) en voor schulden waarover men rente moet betalen, waarbij het woord rente (*riba*) geleend is uit de arabische taal: *tumun gayni riba* (schuld waarover rente moet worden betaald).

vrouw is betaald. Het commentaar van een oudere informant was dat Linda nog veel te jong was om te trouwen. Hij zei:

> *"Het is een schande om de bruidsprijs al te nemen voor je dochter de huwbare leeftijd heeft. In zo'n geval zal de schoonfamilie weinig respect hebben voor de dochter. Ze zullen haar voortdurend zeggen dat ze uit een arme familie komt. Men laat tegenwoordig veel te jonge kinderen trouwen. Vroeger gaf men zijn dochters niet zo snel weg. Dat betekende niet dat het vroeger niet voorkwam dat men zijn dochter uithuwelijkte op te jonge leeftijd, maar dat gebeurde alleen in tijden van echt grote problemen, die samenhingen met de* kobro."

Ook enkele vrouwelijke informanten benadrukten dat het voor Linda erg moeilijk kon worden in haar huwelijk.

> *"In een huwelijk moet je wat terug kunnen zeggen als je man op je scheldt. Een echtgenoot kan dan zeggen: "Hoeveel koeien heb ik niet aan jou verloren? Is je vader wel in staat om die terug te betalen? Of: "Als je vader rijk was geweest had hij niet zoveel koeien voor je hoeven vragen." In zo'n geval als dat van Linda is het moeilijk om een weerwoord te hebben. En als ze een scheiding zou willen omdat ze slecht behandeld wordt, kan de bruidsprijs niet terugbetaald worden. Indien er voor een vrouw een lagere bruidsprijs (of een nog niet afbetaalde bruidsprijs) is betaald heeft een vrouw wel een weerwoord. Ze kan dan zeggen: "Ik houd er niet van dat je steeds loopt te schelden. Hoeveel koeien heb je eigenlijk aan mijn vader gegeven?" Dat betekent dat hij minder koeien dan normaal voor haar heeft betaald. Als de bruidsprijs nog niet afbetaald is door de echtgenoot heeft hij vaak minder te vertellen over zijn vrouw. Ze respecteert hem minder omdat hij de bruidsprijs nog niet heeft afbetaald."*

Verschillende argumenten in de uitspraken van de vrouwelijke informanten worden ondersteund door bevindingen in de literatuur. Zo stelt Boserup (1970) dat in veel delen van Afrika een hoge bruidsprijs, die niet terugbetaald kan worden, het scheiden bemoeilijkt. Maar het hoge aantal echtscheidingen dat Van den Berg (1997) tegenkwam bij bruidsprijsbetalende Guiziga in Noord-Kameroen, zij het een lagere bruidsprijs dan bij de Mousgoum, lijkt daarmee weer in tegenspraak. Pottier (1994) legt mijns inziens dan ook terecht de nadruk op de variatie in de bruidsbetalingen om de invloed op de genderverhoudingen, waaronder scheiding, te kunnen begrijpen.

Ook de vrouwelijke informanten geven hierboven verschillende opties (hoge en lage bruidsprijs, mate van afbetaling) aan in relatie tot de positie van de bruid.

> Jonge mannen, voor wie de prijs van een vrouw een van de meest geliefde gespreksonderwerpen is, benaderden de zaak van Linda vanuit de positie van haar broer, Zacharias. Die heeft nu een groot probleem, zo zeiden ze. Zijn vader heeft de bruidsprijs van zijn zuster al verspild waardoor het voor hem erg moeilijk wordt om nog snel te kunnen huwen. Zacharias probeert net als de jongens van zijn leeftijd zijn toekomstige vrouw al vissend bij elkaar te krijgen. Hij wil net als iedereen "*chercher le dot avec des poissons*". Samen met zijn neef Adrinkay huurt hij een *pirogue* om op de rivier te vissen en vol hoop gooien ze iedere keer hun werpnetten uit. Ook heeft hij fuiken die hij in de overstroomde vlakte uitzet. Aan het einde van de droge tijd werkt hij samen met andere jonge mannen als knecht voor een *tarauw*-eigenaar. Met een *tarauw*, een enorm sleepnet, wordt de laatste vis uit de meertjes gehaald en naar rato verdeeld. Ook een goede rijstoogst draagt bij om dichter bij het doel te komen. Zacharias moet zijn inkomsten uit de visserij en de rijstverbouw afdragen aan zijn vader. Maar die beheert de inkomsten, zoals de casus liet zien, zeer slecht. De onderhandelingen met de aanstaande schoonvader van Zacharias, Alaua Isack, zijn al lange tijd bezig. Alaua Isack is net als Zacharias een christen. Hij zegt van de kerk te hebben geleerd dat een vrouw geen geit is die je verkoopt en er in deze tijden van crisis, zoals nu, rekening gehouden moet worden met de moeilijke economische situatie. De kerk wil daarom dat het aantal koeien in de bruidsprijs niet hoger ligt dan vijf. Ideaal gesproken worden drie van de vijf koeien aan de verwanten van de bruid geschonken, een wordt er gegeten tijdens het feest en een wordt er verkocht om de uitzet te kopen. Zacharias zegt dat de kerk inderdaad vijf koeien bij een huwelijk voorschrijft, maar dat als zijn schoonvader met zijn vader praat, deze toch meer dan vijf koeien voor zijn dochter wil hebben. Zijn schoonvader wil het liefst dat Zacharias' vader, Humi, alleen met hem de zaken bespreekt, zonder de vertegenwoordigers van de kerk. Ook al is er nu een zeker akkoord bereikt, de kans bestaat dat als de aanstaande schoonvader ter ore komt wat er met zijn zuster Linda is gebeurd, hij nu de voorkeur geeft aan een andere, rijkere, kandidaat. Voorlopig blijft Zacharias dus nog vrijgezel.

De casus, bekeken vanuit verschillende gezichtspunten, illustreert dat de problemen met de bruidsprijsbetalingen leiden tot verzwakte mannelijke autoriteit van zowel de

vader als de zoon. Daarnaast wordt in dergelijke gevallen ook de positie van de bruid aangetast. Het respect voor de bruid wordt immers gerepresenteerd door de hoogte van de bruidsprijs en de wijze waarop de uitwisseling tot stand is gekomen. Daarnaast kan de broer van de bruid middels de bruidsprijs van zijn zuster status en relaties verwerven. Zowel de hoogte van de bruidsprijs als de wijze waarop er onderhandeld is in het beschreven voorbeeld eroderen de onderlinge betrekkingen.

4.5 Lokaal leiderschap en gezag

Zimado Begeue is als migrantendorp nauw verbonden met de dorpen uit de Begeue regio. Daarnaast valt het dorp, zoals ook de andere dorpen, onder de invloed van het Kotoko sultanaat van Logone Birni. We gaan na wat beide aspecten betekenen voor gezag en leiderschap op dorpsniveau van Zimado Begeue. Allereerst beschrijf ik leiderschap en gezag in de Begeue regio. Dat vormt voor veel oudere informanten nog steeds het referentiepunt in hun denken over deze aspecten. Vervolgens worden beide aspecten besproken voor wat betreft Zimado Begeue, waarbij onderscheid gemaakt wordt tussen de periode van de eerste twee dorpshoofden en de huidige situatie.

4.5.1 Leiderschap en autoriteit in de Begeue regio

In vroeger tijden vormden in de Begeue regio een of enkele patrilineaire Mousgoum *ziyba* autonome dorpen. Er bestond geen basis voor een centrale autoriteit over deze dorpen, hetgeen overigens niet betekende dat er sprake was van egalitaire dorpen: er bestonden en bestaan verschillen op basis van eerder- en latergekomenen, gender, leeftijd en capaciteiten.

De aanduiding in het Mousgoum voor autoriteit, *deina bagay*, was gereserveerd voor de oudsten van het dorp. Een aanzienlijke, oudere man werd met de eretitel *difna bey* (groot man) aangesproken. Op het niveau van het dorp waren deze ouderen van belang bij de besluitvorming in - veelal openbare - dorpspalavers, waar de participatie van andere dorpelingen niet per definitie was uitgesloten. De problemen waarover de ouderen delibereerden, betroffen vooral geschillen over rundvee en vrouwen. Dit waren en zijn immers de belangrijkste kwesties in de dorpen. In de verhalen over vroeger benadrukken informanten het 'vanzelfsprekende respect voor het gezag' van de ouderen die alleen bij elkaar kwamen als er problemen optraden.

Elk Begeue dorp kende een stichtersfamilie: 'de mensen van de aarde'. De belangrijkste uitdrukking van de positie van de stichtersfamilie was het feit dat de mannelijke oudste de *apu anaka* (vader of 'meester van de aarde', ook aan te duiden

als grondvoogd) van het dorp werd. Hij verdeelde als eerste de grond en begeleidde ritueel de gierstverbouw. Op basis hiervan zou men misschien verwachten dat de *apu anaka* een centrale rol in het dorp speelde. Maar volgens de informanten was dat niet het geval. De *apu anaka* was belangrijk gedurende de teelt van de gewassen, maar op andere momenten of gebieden stond hij gelijk aan de anderen. Op het terrein van de visserij bijvoorbeeld, ging een andere specialist, *apu mana* (vader of 'meester van het water') genaamd, voor bij de collectieve visvangst in de meren en rivieren.

Dat het gezag van de grondvoogd en de 'meester van het water' domeingebonden is, komt tot uitdrukking in de volgende zegswijze, waarbij het nijlpaard symbool staat voor het water en de leeuw voor het land: "Als het nijlpaard en de leeuw vechten op het land dan wint de leeuw, als zij beiden vechten in het water dan wint het nijlpaard." Behalve op grond van leeftijd konden mannen, maar soms ook vrouwen, tevens aanzien verwerven op basis van moed en kennis van zaken. Zo waren er bijvoorbeeld de 'meesters van het vuur', *apu afu*, zij die de *brousse* zodanig in brand konden steken dat het beste gras ontsproot en het dorp niet in brandgevaar kwam. Een andere positie van tijdelijke aard was die van leider van het veekampement tijdens het droge seizoen. Zo'n persoon blonk uit in de kennis van het rundvee en de (eetbare) *brousse*, alsmede van de rituelen om buiten het dorp te overleven en niet lastig gevallen te worden door de geesten van de *brousse*, waarvan Math de bekendste is. Het belang van rundvee in de Mousgoum samenleving komt tot uiting in de 'titel' die is weggelegd voor een rijke man, namelijk *difsi faray*, een man met veel koeien.

Samenvattend kan gesteld worden dat er in de Begeue dorpen zeker wel leidende personen binnen de verschillende gemeenschappen aanwezig waren, maar deze moeten als *primi inter pares* beschouwd worden. De leidersrol van respectievelijk de grondvoogd en de 'meester van het water' zijn het meest geïnstitutionaliseerd en bevinden zich in handen van oudere mannen. Leden van stichters-*ziyba* werden beschouwd als mensen van de aarde, leden van *ziyba* die een 'meester van het water' hadden geleverd, werden mensen van het water genoemd. De rest bestond uit *ziyba* van minder aanzien. Naast het gezag van de ouderen konden dorpelingen ook aanzien verwerven op basis van kennis en moed. Soms bestond er overlap. De mogelijkheid tot onderlinge competitie in de diverse domeinen zorgde ervoor dat er gemakkelijk verschuivingen met betrekking tot de bekleding van leidende posities konden optreden. Een centraal gezag dat een krachtige hiërarchie vormt, bestaat in zo'n situatie dan ook vrijwel niet. Een van mijn informanten beschreef dat in de volgende treffende bewoordingen:

> "Les Mousgoum sont très simples. Chez les Mousgoum c'est nous tous! *We respecteren de ouderen, zij kennen de weg, wij volgen hun voetstappen. Maar niemand beveelt ons wat we moeten doen. Een Mous-*

goum laat zich door niemand commanderen. Als iemand een Mousgoum commandeert, ontstaat er een probleem."

4.5.2 Leiderschap en gezag in Zimado Begeue: de eerste dorpshoofden

De band tussen Mousgoum dorpen in de Logone vlakte en dorpen in het gebied van herkomst blijkt uit het feit dat familiegroepen met eenzelfde verwantschappelijke verbondenheid (*ziyba*) ook in de nieuwe regio bij elkaar in hetzelfde dorp gingen wonen. In de kleinere terpdorpen (Mbili, Zimado Mourla) is deze saamhorigheid het meest duidelijk: slechts drie à vier *ziyba* domineren. In grotere dorpen, zoals Zimado Begeue of Karam wonen echter veel meer *ziyba*. Tussen deze *ziyba* bestaan historisch gezien zowel relaties op basis van aanverwantschap, vriendschap alsook soms vijandschap. Een van mijn sleutelinformanten, Apime Dourai, legde me het in de volgende bewoordingen uit:

> *"(...) tussen de Begeue* ziyba *Dourai, Dougui, Kaiwan, Bagiawa en Gaya bestonden goede relaties. Tussen de Begeue* ziyba *Hubay, Malia, Abdu, Ba, Palam en Wadang bestonden eveneens vriendschapsbanden.*
> Ik vroeg hem daarop wat 'goede banden' betekende. Hij vertelde het volgende: *"Een goede relatie betekende in het beste geval dat er niet gevochten werd tussen deze groepen of dat er slechts met stokken werd gevochten. Als er ernstige blessures bij de tegenpartij waren, ging je na het gevecht op ziekenbezoek. Tegen de vijand vocht je met de lans, dat was 'oorlog'. Tussen de mensen van Begeue en de Mouzouk was het altijd oorlog, omdat de Mouzouk anders zijn dan de Begeue. Dankzij de blanken is de oorlog tussen de Begeue en de Mouzouk gekalmeerd. Tussen de Mouzouk en de mensen van Begeue werd wel gehuwd."*[95]

Diverse leden van de in de casus genoemde *ziyba* wonen tegenwoordig in Zimado Begeue bijeen. De aloude verbanden en tegenstellingen komen regelmatig terug in de ideeën die men heeft over dorpshoofden en de diverse groepen. Ook de mate van samen- en/of tegenwerking op het gebied van besluitvorming en beheer wordt hierdoor bepaald.

---

[95] Françoise Dumas (1983) schrijft in haar studie over de Massa dat ook bij deze etnische groep het onderscheid tussen het gevecht met de stok en de lans terugkomt. Ze schrijft: *"Entre parents, à l'intérieur du groupe exogame, l'arme employée pour le combat est le bâton (...). En revanche, hors de cette parenté, les combats s'effectuent à la lance. Il visent à écraser l'adversaire (...), ...les gens qu'on combat à la lance sont des alliés potentiels"* (op cit. 163).

Gezag in Zimado wordt vooral bepaald door het recht van de eerstgekomene. Daarnaast is het traditionele gezag van de *ziyba* in de Begeue regio van groot belang voor het aanzien in Zimado: een lid van een aanzienlijke *ziyba* (bijvoorbeeld stichtersfamilies) heeft dus een iets betere start. Ik zal dat toelichten aan de hand van de soms ambivalente positie van het eerste dorpshoofd, Klekle.

In het voorgaande hoofdstuk beschreef ik dat Klekle van de Ba-*ziyba* door oudere informanten als eerstgekomene in het dorp werd erkend. De belangrijkste implicatie van het stichten van het dorp is, dat de oudste man van de stichtersfamilie (de mensen van de aarde) de rol van grondvoogd moet gaan vervullen. Dit betekende dat Klekle de eerste grondvoogd in Zimado werd. Gezag ontleende Klekle - zo viel te begrijpen uit de woorden van informanten - vooral aan zijn krachtige persoonlijkheid. Zijn afkomst daarentegen was onaanzienlijk, omdat zijn eigen Ba-*ziyba* in de Begeue regio geen positie als grondvoogd had bekleed. Maar ondanks dat werd hij zeer gerespecteerd op basis van zijn persoonlijke kwaliteiten. Zo zei een informant van de Dourai *ziyba*, wiens *ziyba* wél mensen van aarde in Begeue waren: "*De mensen van Ba respecteerden ons vroeger in Begeue en daarom moeten wij hen nu hier in Zimado respecteren.*" Een dergelijk 'respect' is dus niet vanzelfsprekend en moet iedere keer opnieuw door het dorpshoofd verworven worden.

De Mousgoum van Zimado Begeue vielen onder het, door het Frans koloniale *direct rule* beleid gesteunde, bestuur van de Kotoko. Binnen die politieke context ontwikkelden zich dan ook de autoriteitsrelaties. De belangrijkste consequentie van het verblijf in 'het huis van de Kotoko' was, dat de (externe) beslissingsbevoegdheid over de mensen en het gebruik van de ruimte uiteindelijk bij de Kotoko autoriteiten lag.[96] Met name ten aanzien van de visserij uitte dit zich zeer expliciet: de regulering van toegang en gebruik van de belangrijkste visgronden was geheel in Kotoko handen. De rol van 'meester van het water' werd door de dominantie van de Kotoko op het terrein van de visserij weggedrukt. Door de incorporatie van het dorp in de Staat via het Kotoko bestel, moest een dorpsvertegenwoordiger, de *blama*, aangesteld worden. Deze taak betrof voornamelijk de inning van de *kasasay* (belastingen) voor de Kotoko en het bijeenbrengen van mensen voor de herendiensten aan het hof van de Sultan. Klekle werd de eerste dorpsvertegenwoordiger, en dientengevolge het belangrijkste aanspreekpunt voor de buitenwereld. Het is dit samengaan van de traditionele functie van grondvoogd en de nieuwe positie van *blama* die er mede voor zorgt dat Klekle en zijn opvolger een centralere leidersrol in het dorp kregen. De

[96] De mate van Kotoko bemoeienis met de interne gang van zaken bleef beperkt. Dit betekende dat ze zich niet bemoeiden met de onderlinge afspraken in kwesties met vee, vrouwen en bruidsprijzen. Deze problemen werden dus zoals vanouds door een raad van oudere mannen (*tibi*) en andere betrokkenen in dorpspalavers besproken en opgelost.

relatie van deze dorpshoofden met de Kotoko kenmerkte zich door gehoorzaamheid en volgzaamheid.

Informanten uit Zimado schetsten een uiterst positief beeld over de eerste twee *blama*'s: Klekle Maloum Massa en Adam Klekle. Zij waren beiden dorpshoofd ten tijde van overvloed en orde, zo komt uit de gesprekken met ouderen naar voren. Ook benadrukte men de gemeenschappelijke religieuze basis - animisme - in het dorp: "*Iedereen vreesde dezelfde God en we aten samen.*" Een ander punt is ook dat informanten het leiderschap over het dorp in dezelfde termen beschrijven als waarin de grondvoogd beschreven wordt.

Oudere informanten, zowel vrouwen als mannen, deden hierover verschillende uitspraken in de interviews met hen. Hieronder enkele uitspraken die ik noteerde:

> "*(...) Klekle stichtte het dorp, hij kende de plek zoals ik je eerder verteld heb. Hij leerde de nieuwkomers de rituelen van de aarde, zoals onze voorouders deden. Hij ging als eerste naar zijn veld en zaaide de gierst. Daarna slachtte hij een dier en het hele dorp at vervolgens samen. Daarna zaaide iedereen de gierst (...). Klekle, maar ook Adam Klekle zijn zoon na hem, bepaalde wanneer de gierst precies geplant en geoogst moest worden. Hij besliste in geval van een conflict tussen de mensen. Hij leefde op de aarde en volgde de regels (...). Bij een probleem, bijvoorbeeld diefstal, keek de chef naar de grond en de grond vertelde hem welk besluit hij moest nemen. De mensen luisterden naar de chef (...). De mensen hadden angst voor God en angst voor de chef (...). Adam Klekle besprak met de Kotoko van Matke wanneer er in de plas van Molmoki gevist mocht worden. Hij begeleidde de vertegenwoordiger van de sultan naar de zandbanken in de rivier.*"

Bij zowel Klekle als Adam Klekle vielen de rollen van *blama* en *apu anaka* samen in één persoon. De gemeenschappelijke religieuze basis in het dorp maakte dat mogelijk. Tegenwoordig is Zimado Begeue echter verdeeld in christenen, islamieten en animisten. Iedere religieuze groep heeft zijn eigen gerespecteerde voorgangers. De volgende uitspraak van een oudere informant geeft aan hoe anders tegenwoordig de positie van het dorpshoofd is in vergelijking met vroeger:

> "*(...) Vroeger ging het dorpshoofd als eerste naar zijn veld. We aten met elkaar en daarna ging iedereen zaaien. Men luistert nu niet meer naar de chef, men is niet meer bang van God, dus regent het niet meer. Kijk maar, sinds de dood van Adam Klekle regent het niet meer (...).*"

4.5.3 De huidige dorpshoofden

Toen Adam Klekle in 1980 overleed kwam de positie van dorpshoofd vrij. De ouderen van het dorp besloten, na rijp beraad, dat uit respect voor het overleden dorpshoofd zijn oudste en enige zoon Abame Adam hem moest opvolgen, zoals Adam Klekle indertijd ook zijn vader Klekle had opgevolgd. Maar aangezien een dorpshoofd de vertegenwoordiger van de Staat op dorpsniveau is, is Abame's dorpsleiderschap vervolgens officieel bekrachtigd door de vertegenwoordigers van de Staat (*sous-préfet* en *chef de canton*) en de sultan.

Het aantreden van Abame Adam vond plaats in een slechte tijd. De jaren tachtig waren niet alleen droog, maar er heerste halverwege de jaren tachtig zelfs hongersnood. In tegenstelling tot zijn overleden vader werd Abame maar matig gerespecteerd door de oudere dorpelingen, omdat ze hem, zo werd gezegd niet zo goed kenden, daar hij voor zijn opleiding tot onderwijzer grotendeels buiten Zimado was opgegroeid. Volgens informanten kleefden er aan de benoeming van Abame tot dorpshoofd van het begin af aan een aantal bezwaren. Allereerst beschikte hij niet over voldoende adequate kennis van de mores en de verhoudingen in het dorp, wat nog eens verergerde doordat hij jong en snel[97] was. Te snel, vonden de meeste ouderen. Een tweede probleem hing samen met het feit dat Abame moslim was en in die hoedanigheid niet kon optreden als grondvoogd (*apu anaka*), de persoon die de verbouw van de gierst (van zaaien tot het binnenhalen van de oogst) ritueel begeleidt. In het voorafgaande heb ik betoogd dat zijn grootvader en vader (beiden animist) juist door beide taken te combineren een sterke machtspositie wisten op te bouwen. Bij het aantreden van Abama kwam dit grondvoogdschap in handen van de broer van zijn vader, Evele Domo. Tenslotte zag men het als een probleem dat Abame als onderwijzer aan de dorpsschool van Zimado te weinig beschikbaar was om dorpsproblemen op te lossen.

De ontevredenheid onder de dorpsoudsten over Abame nam met de jaren toe. Verschillende oudere informanten vertelden dat hij weinig respectvol met hen omging: *"Hij luisterde slecht en hij toonde weinig schaamte."* De onvrede over het functioneren van Abame bereikte de *chef de canton* van Hinalé diverse malen, wat er in 1986 toe leidde dat hij, gesteund door de toenmalige *sous-préfet*, Abame's dorpshoofdschap introk. De officiële verklaring voor het ontslag van Abame was dat hij de twee taken van dorpshoofd en onderwijzer niet goed met elkaar kon verenigen. Binnen de *ziyba* van Abame, zo vonden de ouderen, was geen andere geschikte kandidaat voor het dorpshoofdschap beschikbaar. Zijn oom Evele Domo bleef

---

[97] In het Frans hebben informanten het over "*rapide*" (snel). *Rapide* is het tegenovergestelde van *calme* (kalmte). Kalmte wordt door informanten gezien als een 'juiste' attitude, terwijl *rapide* weergeeft dat iemand zichzelf niet in de hand heeft.

evenwel grondvoogd, maar het dorpshoofdschap kwam - op voorspraak van de ouderen - in handen van Malboum Sirra. Deze man is sinds 1986 belast met het dorpshoofdschap van Zimado Begeue. Maar ondanks het feit dat Abame niet meer officieel de functie van dorpshoofd bekleedt, is hij - zo blijkt in de praktijk - nog steeds belangrijk in het dorp.

> Toen we Zimado voor het eerst bezochten liepen we direct tegen het problematische en labiele leiderschap in Zimado aan. Wij probeerden bij aankomst als eerste in contact te komen met het dorpshoofd van Zimado Begeue. We vroegen een jonge man om ons naar het dorpshoofd te brengen. De jongen bracht ons allereerst in contact met Abame. Die sprak immers Frans en werkte al eens eerder voor blanken. Tijdens een gesprek met Abame kwamen we erachter dat hij het dorpshoofd niet was. We vroegen hem of hij ons wilde introduceren bij het echte dorpshoofd. We wilden hem immers persoonlijk vragen of we ons in Zimado konden vestigen. Abame begon onbedaarlijk te lachen en zei:
>
> "*Dat kan ook zonder toestemming van het dorpshoofd. Ik ben ook dorpshoofd geweest - het was verschrikkelijk, altijd die problemen aan je hoofd - dus ik kan jullie wel helpen. Ik zorg er voor dat het in orde komt. Bovendien is het dorpshoofd mijn broer en die zegt toch nooit nee. Een vreemdeling is altijd welkom.*" Na enig aandringen bracht hij ons uiteindelijk toch naar Malboum Sirra, het huidige dorpshoofd. We kwamen vrij ongelegen: Malboum was druk bezig met het repareren van zijn dak. Hij kwam naar beneden, schudde ons de hand en begroette ons in het Mousgoum. Vervolgens sprak hij kort met Abame. Die vertaalde zijn woorden: "*Een vreemde kunnen wij niet weigeren,* morkoy (*welkom*)." Abame en het dorpshoofd brachten ons daarop naar een hut waar we mogelijkerwijs in zouden kunnen wonen.

Sinds 1986 is Malboum Sirra de *blama* van Zimado. Malboum is christen geworden, maar niet monogaam: hij heeft drie vrouwen. Zijn eerste vrouw, Maria, heeft geen kinderen. De weduwe van zijn gestorven broer is zijn tweede vrouw. Bij haar heeft hij een zoon. Enkele jaren geleden trouwde hij een derde vrouw. In een gesprek met Malboum (4 juli 1992 en 4 december 1993) beschreef hij zijn taak als dorpshoofd als volgt:

> "*Je vraagt me om de verantwoordelijkheden van een* blama *op te noemen. Nou, dat zijn een heleboel zaken: je moet de veiligheid van de*

dorpelingen verzekeren, je moet de belastingtickets verkopen, je moet de Staat in het dorp representeren, je moet de dorpelingen informeren over de verschillende zaken die er gebeuren, zoals een bezoek van de sous-préfet, *het tijdstip van de vaccinaties. Ook moet je problemen in het dorp oplossen. De belangrijkste problemen zijn diefstal (van vee en goed) en schulden. Voorheen loste de* blama *die problemen zelf op maar tegenwoordig gaan mensen sneller naar de politie. Alleen met de kleine interne conflicten komt men bij de* blama. *De* blama *roept de ouderen van het dorp bijeen en we beslissen samen. Vaak is het laatste woord voor de* blama, *maar als de ouderen het willen dan mogen ze ook het laatste woord hebben. Als we het niet op kunnen lossen dan gaan we naar de* chef de canton *of de sultan. Als we dat niet doen komt het ze daar toch wel ter ore, omdat de mensen roddelen. De oren van de* chef de canton *zijn overal (...). Het moeilijkst is het bijeenhalen van de belastinggelden. De mensen van Zimado gaan de grens over als de belasting wordt opgehaald. De mensen houden niet van belasting en door de democratie heeft men geen angst en respect meer. De belastinggelden zijn daardoor moeilijk te innen. Het dorpsleiderschap is veel werk, maar je krijgt er niks voor terug. Vroeger moest de belasting afgedragen worden aan de sultan, maar sinds twee jaar gaat het direct naar de* sous-préfet. *Als er problemen met de afdrachten zijn, moet ik daar de* chef de canton *over informeren. Tegenwoordig komen alle hogere autoriteiten samen met de politie om bij het innen van de belasting te helpen."* Ik vroeg hem of er nog enkele voordelen aan zijn positie van *blama* zaten. Hij zei: "*Vroeger had het voordelen om* blama *te zijn, maar tegenwoordig zijn die voordelen er niet meer. Vroeger waren er minder (verschillende) autoriteiten en er bestond geen democratie. Tegenwoordig gaan mensen meteen naar de* sous-préfet, *of naar de politie. Alleen voor zaken die van minder belang zijn gaat men tegenwoordig nog naar een dorpshoofd. Het dorpshoofdschap geeft weinig voordeel. Vroeger betaalde men* 'les droits de blama' *als de* blama *iets had op gelost. Nu gaat men liever naar de hogere autoriteiten."*

Uit de beschrijving van Malboum blijkt dat hij het als zijn taak ziet om de Staat te vertegenwoordigen op dorpsniveau. Tegelijkertijd maakt hij duidelijk hoe moeilijk dat tegenwoordig is. Hij geeft hier twee redenen voor: de democratie en de regelmatige aanwezigheid van de hogere autoriteiten. Het respect van de mensen voor het

dorpshoofd is daardoor verminderd.[98] En inderdaad er zijn maar weinig informanten die respectvol over Malboum Sirra spreken. De animistische mannen en vrouwen nemen het Malboum kwalijk dat hij het dorp niet bij elkaar kan houden: hij is als het ware de verpersoonlijking van het feit dat de religie het dorp verdeelt. De moslims hebben meer respect voor Abame, het voormalige dorpshoofd. Ze rekenen het Malboum aan dat hij met twee monden spreekt en de protestanten bevoordeelt. Maar ook het protestantse deel bekritiseert hem, vooral om het feit dat hij, ondanks zijn bekering tot het christendom, meerdere vrouwen heeft. Jongeren hekelen zijn analfabetisme en zijn onvermogen om kordaat en dynamisch naar buiten te treden. Ze vinden dat problematisch voor een vertegenwoordiger van het dorp. De belangrijkste steun komt van zijn eigen *Afaya ziyba*, een van de grootste en inmiddels ook een van de rijkere *ziybas* van het dorp. Zo behoort onder andere de SEMRI III-coördinator, die onder andere de verdeling van de rijstvelden regelt, tot deze *ziyba*. Deze man is de zoon van Malboums tweede vrouw, een vrouw die hem door het leviraatgebruik is toegekomen. De *blama* wordt verweten dat hij zijn eigen familie bevoordeelt en de strijd tussen de *ziyba*[99] in het dorp stimuleert.

De rol van het dorpshoofd kan men dan ook met recht als ambivalent beoordelen. Dorpelingen beschouwen hem wel als de vertegenwoordiger van de Staat, maar hiervoor krijgt hij weinig respect. In de dorpspalavers is zijn rol al evenmin indrukwekkend: hij houdt zich op de achtergrond, spreekt weinig, terwijl Abama en anderen in veel gevallen de discussie domineren. Het kost de *blama* vaak de grootste moeite de verschillende groepen met elkaar samen te laten leven. In het voorbeeld over het beheer van de visreservaten, later in dit boek, komt dat uitgebreid terug.

Het gezag van het dorpshoofd in Zimado Begeue is zwak, maar het is niet alleen een kwestie van een krachteloze leider. Verschillende factoren kunnen de houding van de bevolking ten aanzien van hun dorpshoofd verklaren. Ambitieuze concurrenten en interne tegenstellingen (zowel oude als nieuwe) spelen steeds een belangrijke rol. Daarbij komt dat Mousgoum zich niet zo gemakkelijk door een leider laten imponeren en overheersen. Het lijkt er dan ook op dat leiderschap zich steeds opnieuw moet waar maken, moet bewijzen. Verbale kwaliteiten in publieke bijeenkomsten lijken hierbij van groot belang (zie ook Geschiere 1978).

Daarnaast is het dorpshoofdschap inmiddels geïnstitutionaliseerd in de dorpen, waardoor dorpshoofden een vanzelfsprekende rol vervullen bij conflictbeslechting in het dorp. Ze hebben ook naar buiten toe de officiële status van dorpsvertegenwoordiger. Als er geen dorpshoofd is, zoals in de hierna volgende casus over de dorps-

---

[98] De interviews die Schaap (1995) met andere dorpshoofden in de regio voerde, versterken deze conclusie.

[99] De informanten gebruiken hier het woord *tribalisme*.

hoofdverkiezing in Zimado Mourla, komt de onderlinge verdeeldheid pas goed naar voren. De autoriteit van de Staat moet er in zo'n geval aan te pas komen.

Op 24 november 1993 is er een politieke bijeenkomst in Zimado Mourla met alleen de volwassen mannelijke dorpelingen[100], de *sous-préfet*, de *maire*, de commissaris, het hoofd van de politie, de *chef de canton* van Hinalé en de inspecteur van het lager onderwijs. Aanleiding voor de bijeenkomst vormt het ontbreken van een *blama* in Zimado Mourla. De *blama* zit reeds een half jaar in de gevangenis van Kousseri vanwege veediefstal en een vechtpartij met de politie. Voor de Mousgoum van het dorp bepaald geen reden om hun dorpshoofd te zien als een crimineel. Ze vinden dan ook dat het dorpshoofd na zijn ontslag uit de gevangenis weer gewoon dorpshoofd moet kunnen worden. De autoriteiten denken daar anders over en hebben de dorpelingen bevolen om een nieuwe leider aan te wijzen. Dat is tot op heden niet gebeurd. Er blijken in dit kleine dorp (150 inwoners) vijf tot acht kandidaten te zijn. De opvolgingskwestie ligt vrij moeilijk.

De vergadering wordt om 12.30 uur precies door de *sous-préfet* geopend. Na een woord van welkom maakt hij in een toespraak duidelijk dat een dorpshoofd met een strafrechtelijke veroordeling niet in zijn functie kan terugkeren. Hij benadrukt sterk de voorbeeldfunctie van een dorpsbestuurder. Hij geeft vervolgens aan dat het dorp een kandidaat naar voren moet schuiven. Slagen zij daar vandaag niet in, dan zal hij het dorpsbestuur moeten onderbrengen bij Zimado II of IV. Hij geeft het woord aan de aanwezigen.

Een oude man eist zijn rechten op als eerstgekomene in het dorp. Hij is in de jaren tachtig geëmigreerd en pas recentelijk weer teruggekomen. Hij wil de oude rechten voor zijn familie terug en stelt zich kandidaat. De *sous-préfet* neemt het woord weer en zegt dat het niet aan hem is om de *blama* aan te wijzen, maar dat het dorp zelf moet beslissen. Het dorp dient de beste kandidaat te kiezen en niet op basis van familie of relaties.

---

[100] Er waren dus geen vrouwen aanwezig bij de stemming over het nieuwe dorpshoofd. Vrouwen zeiden: "*Het kiezen van het dorpshoofd is een zaak van mannen bij de Mousgoum. Het is mogelijk dat een echtgenoot, die het goed met zijn vrouw kan vinden, zijn vrouw consulteert. Maar vaak hebben we gewoonweg geen tijd.*" Mannen zeiden hierover: "*Vrouwen kunnen geen dorpshoofd kiezen, want vrouwen kennen het belang hiervan niet. Sinds onze over-overgrootouders hebben de vrouwen de stembijeenkomsten voor deze administratieve autoriteit nog nooit bezocht. Het dorpshoofd is er om de belasting op te halen. Nou, de mannen betalen belasting, de vrouwen niet. Daarom is het een zaak van mannen.*" Een jongere informant zei: "*Volgens mij mogen vrouwen gewoon stemmen, maar de ouderen willen het niet. Ze zijn bang dat ze de verkeerde persoon stemmen, bijvoorbeeld de mooiste in plaats van de beste.*"

Enkele mensen uit het publiek nemen vervolgens het woord en geven te kennen dat ze uitstel willen. De *sous-préfet* is het daar niet mee eens en wil dat er vandaag nog een *blama* gekozen wordt. De *sous-préfet* stelt daarop voor dat de kandidaten zich bekend maken. Er melden zich vijf kandidaten. Zij proberen opnieuw uitstel te bewerkstelligen. Maar de *sous-préfet* laat zich niet vermurwen. Hij geeft het dorp twintig minuten de tijd om met een voordracht te komen.

Als de vergadering om 14.20 uur wordt hervat, worden er twee kandidaten aan de *sous-préfet* voorgesteld. Het zijn allebei 'zonen van het dorp'. Beiden krijgen vervolgens enkele minuten het woord om het publiek toe te spreken. De eerste kandidaat, Aruna, verklaart dat het dorp hem gevraagd heeft zich kandidaat te stellen, het is niet zijn eigen keuze. Als er problemen zijn wil hij samenwerken. De tweede kandidaat, Moussa, benadrukt dat hij mee wil werken aan het oplossen van problemen en dat hij zich daarom kandidaat stelt voor de functie van dorpshoofd.

De beide kandidaten worden na hun korte toespraak weggezonden voor de stemming. Ook de aanwezigen die niet in het dorp wonen moeten vertrekken. Hierop verlaat meer dan de helft van de aanwezigen de vergadering: er blijven uiteindelijk twintig mannen over. Opnieuw ontstaat er onenigheid onder de aanwezigen. Er gaan stemmen op om maar één kandidaat naar voren te schuiven. De twee kandidaten zijn immers broers. De buitenstaanders mengen zich ook weer in de discussie. Maar dan grijpt de *sous-préfet* in en zegt nogmaals dat mensen die niet in Zimado Mourla wonen moeten vertrekken.

De kandidaten worden teruggeroepen in verband met de problemen rond de kandidaatstelling. Na wat over en weer gepraat trekt Aruna zich terug. Maar dan stelt zich een neef van de gevangen gehouden ex-*blama* zich alsnog beschikbaar. Een geïrriteerde *sous-préfet* spreekt de aanwezigen bars toe. Hij zegt:

"*Iedereen mag zich kandidaat stellen, maar men moet zich wel durven uitspreken. Men dient te begrijpen hoe een democratie werkt. Als* sous-préfet *kan ik een kandidaat aanwijzen, maar in een democratie wordt de mogelijkheid geboden om zelf te kiezen. Ik vraag me af of deze kandidaat een identiteitskaart kan overhandigen. Ik zou Zimado een zeer slechte dienst bewijzen als ik deze man als kandidaat accepteer. Hij zal waarschijnlijk binnen drie maanden zijn familielid in de gevangenis van Kousseri volgen. Ik vraag u allen goed na te gaan of u verder verdeeld wil blijven of dat u de gelederen sluit.*"

Uiteindelijk blijft toch alleen Moussa over als kandidaat. Bij de stemming krijgt hij veertien stemmen voor en zes stemmen tegen. Moussa wordt dus de nieuwe *blama*. De *sous-préfet* spreekt een afsluitend woord. Hij bedankt iedereen voor de participatie en zegt: *"Het is goed voor Kameroen dat mensen ja of nee durven zeggen. In deze samenleving geldt de stem van een ieder en de stem van de meerderheid. Voor u ziet u de nieuwe* blama. *Zoals zijn broer Aruna zich achter Moussa heeft gesteld, zo moet het hele dorp zich achter Moussa stellen. De autoriteiten zullen Moussa steunen. Ik wil rust en orde in dit dorp en zal daar de komende weken op toezien."*

De *chef de canton* bedankt daarna de *sous-préfet* voor zijn vermogen een compromis te sluiten en de voorzitter van de rurale raad (*maire*) sluit af met een gebed.

4.5.4 Invloeden van buitenaf

De positie van de Mousgoum dorpshoofden en hun gezagsrelaties werden hiervoor bekeken in de context van de veranderende interne verhoudingen. Het ontbreken van een traditionele (eerstgekomene) basis voor gezag, alsmede de verdeeldheid onder de Mousgoum op basis van oude en nieuwe tegenstellingen speelden daarbij een belangrijke rol. Dorpsspecifieke problemen, zoals in Zimado Begeue de strijd tussen het dorpshoofd en het ex-dorpshoofd en in Zimado Mourla de strijd bij de opvolging van een dorpshoofd in detentie, versterken dit beeld van het zwakke lokale leiderschap in de Mousgoum dorpen.

Bij deze interne ontwikkelingen spelen echter ook veranderingen van buitenaf. De Staat en zijn vertegenwoordigers in het gebied spelen hierbij een belangrijke rol. Zoals we in het voorgaande hoofdstuk al zagen heeft de overheid vanaf het midden van de jaren tachtig de steun aan de traditionele Kotoko leiders verminderd. Mede hierdoor is de autoriteit van de sultans tanende, hetgeen zijn weerslag heeft op de taken en het gezag van zijn notabelen, die vaak tegelijkertijd chef van de tweede categorie (*chef de canton*) of chef van de derde categorie (*chef de village*) zijn. Op alle niveaus gaat het hierbij om het verlies van macht, aanzien en inkomsten.

Het dorpshoofdschap wordt steeds verder uitgehold. In het voorbeeld van de opvolging van het dorpshoofd van Zimado Mourla zagen we een betrekkelijk zware delegatie aan het werk. Normaliter is het niet de *sous-préfet* die zich mengt in conflicten over de opvolging van dorpshoofden. Dergelijk zaken werden gewoonlijk

door *chef de canton* opgelost. Maar kennelijk[101] is dat niet meer voldoende en wordt de aanwezigheid van staatsautoriteiten tegenwoordig noodzakelijk geacht om dergelijke lokale conflicten te beslechten. Naast bovenstaande uitholling van de traditionele taken zijn ook de inkomsten van alle traditionele autoriteiten sterk gereduceerd. Legden de sultan en 'zijn' *chef de canton* voorheen de bevolking zelf belasting op, tegenwoordig haalt de Staat de belasting direct zelf op. Daarnaast innen de rurale gemeenten (zoals de commune de Logone Birni) nu verschillende lokale belastingen, zoals marktplaatsbelasting, passeerbewijzen voor rundvee, vervoersbelasting voor de *taxi brousse* en de veekeuring. Voorheen gingen de inkomsten hiervan naar de sultan en zijn *chef de canton*. Bij de rechtspraak doet eenzelfde fenomeen zich voor. De meer complexe rechtszaken worden steeds vaker in behandeling genomen door de *brigade*, de *sous-préfet* of het gerechtshof. Dit maakt, dat het recht op een deel van de opgelegde boete aan de neus van de lokale leiders voorbij gaat. Met name de lagere geledingen van het lokale bestuur en de *blama* in het bijzonder lopen hierdoor inkomsten mis.

Vroeger werden er veel meer taken aan de dorpshoofden overgelaten dan nu het geval is. De dorpshoofden werden daarbij in de rug gedekt door de sterke traditionele macht van het Kotoko sultanaat, hetgeen hun autoriteitsbasis op dorpsniveau verstevigde. In de uitspraken van de huidige dorpshoofden van Zimado komen twee punten steeds terug: ze hebben minder belangrijke taken dan voorheen, en ze houden er effectief minder aan over. Hieronder staan enkele van deze uitspraken.[102]
De *blama* van Zimado II zei:

> "*Vroeger betaalde men voor de consulten. 'Het recht van de* blama' *werd betaald. Maar tegenwoordig gebeurt dat niet meer. De mensen weigeren te betalen. Bovendien prefereren de meeste mensen om met hun problemen naar de hogere autoriteiten te gaan.*"

De *blama* van het buurdorp Karam zei:

> "*Vroeger kon je als* blama *geld verdienen maar tegenwoordig gaat dat niet meer, er zijn geen middelen. Vroeger als men belasting inde, kreeg de* blama *een deel. Dat gebeurt nu nooit meer. Ook betaalde men vroeger de boete die werd opgelegd. Als het een grote boete was moest er een deel naar de* chef de canton. *Als het een kleine boete was mocht*

[101] Hier zit onder andere achter dat het betreffende kantonhoofd niet door de *sous-préfet* werd vertrouwd. Het is een publiek geheim dat dit kantonhoofd veedieven, waaronder het in bewaring gestelde ex-dorpshoofd van Zimado Mourla, in bescherming neemt.

[102] De interviews met dorpshoofden door de student bestuurskunde Dirk Schaap (1995), werden tussen 16 november 1993 en 18 januari 1994 gehouden in het kader van een studentenonderzoek getiteld: "De rol van lokale leiders in het beheer van de visreservaten in de Logone rivier."

de blama *het zelf houden. Vroeger hield een* blama *zelf iets over van de boetes en de belastingen. Tegenwoordig krijgt hij niets. Als er vis en geld zou zijn in het dorp, zou alles beter gaan."*

De *blama* van Zimado IV:

"Vroeger besliste een blama *over veel meer zaken dan tegenwoordig. De boetes werden aan de* blama *betaald. Als een* blama *nu een boete oplegt, komt de* chef de canton *het afnemen. Vroeger had een* blama *het goed: hij hield er geld aan over. Tegenwoordig blijft er weinig meer over voor ons dorpshoofden. Het zijn de moderne autoriteiten die nu profiteren. Vroeger gingen de belasting voor de markt naar de traditionele autoriteiten, maar tegenwoordig gaat dat naar de 'gemeentekas'. Ook de commissaris van politie en de militairen profiteren* (ils bouffent trop d'argent). *De gemeente is de kas van de overheid. Die lui uit Logone Birni verslinden de belastingen die wij op de markt betalen. Vroeger waren het de traditionele autoriteiten die het geld kregen, maar dat is niet meer zo. Wij kunnen niets doen."*

De *blama* van Karam:

"Het komt door de economische crisis en de democratie dat een blama *geen enkele autoriteit meer bezit. De democratie, daarmee bedoel ik dat een* blama *tegenwoordig geen middelen meer heeft om zijn wil op te leggen of om te beslissen. Als een* blama *zijn eigen wil oplegt, gaat iemand direct naar de* chef de canton *of de* sous-préfet *om een klacht in te dienen. Zij beslissen dan dat een* blama *dat niet mag doen (...). Ook de economische crisis is belangrijk, omdat de mensen geen geld meer hebben. Vroeger was er volop geld hier. En als de* blama *een besluit nam, kon hij ervan op aan dat de boete werd betaald, dat de belasting, enzovoorts werd betaald. Tegenwoordig is er geen geld meer, en daarom kan hij niemand dwingen om te betalen. De* chef de canton *neemt te veel. Hij heeft geen medelijden met de* blama. *Deze krijgt niets (...)."*

Uit het relaas van met name het laatste dorpshoofd blijkt dat hij zijn positie van meerdere kanten bedreigd ziet. Hij onderscheidt hierbij de ecologische crisis met zijn weerslag in de lokale economie, de veranderde houding van de bevolking en de veranderde positie en houding van de diverse autoriteiten. Het verlies van respect voor de traditionele autoriteiten komt naar voren in uitspraken als: *"De* chef de

canton *neemt te veel*", "*niet het feit dat hij afroomt is het probleem, maar dat hij niets meer overlaat voor het dorpshoofd is problematisch*" (vergelijk ook Van den Berg 1997).

De formele staatsstructuur ondergraaft de traditionele autoriteit nog verder. Hetgeen, zoals we eerder zagen, hoort bij de verminderde steun voor de Kotoko elite van de Staat. De 'moderne' autoriteiten zijn overigens onmachtig een alternatief te bieden. Het ontbreekt hen aan middelen en kennis van het gebied. Illustratief voor het feit dat er een autoriteitscrisis heerst, vormt het probleem van de belastingontduiking. Een dorpshoofd krijgt het tegenwoordig niet meer voor elkaar om de belasting onder de bevolking te innen. De *sous-préfet*, bijgestaan door de *chef de canton* en soms zelfs door de sultan, moet er aan te pas komen. Ze treffen vaak een uitgestorven dorp aan:

> "*Er is een spreekwoord in het Mousgoum* "domo da a luing ki luy", *dat zoveel betekent als: je moet meteen vluchten zodra een autoriteit belasting wil innen. De Mousgoum houden niet van autoriteiten en niet van officiële papieren. Vanaf het moment dat een oudere of een jong iemand de autoriteiten ziet, begint hij met waarschuwen door een speciale harde uitroep. Iedereen die deze gil hoort, waarschuwt weer anderen en vlucht vervolgens het dorp uit. Alle mensen, behalve de ouderen die niet hoeven te betalen, houden zich schuil in de* brousse *totdat de autoriteiten weggaan. Vroeger betaalden onze ouders ook niet volledig, maar als je toen niet betaalde, haalden de notabelen je spullen van het erf. Ook waren de mensen bang voor de magische 'kracht' van de Kotoko. Dat zorgde ervoor dat mensen vaak wel betaalden. Tegenwoordig vluchten de mensen die geen geld hebben, de mensen die wel geld hebben betalen meestal wel*" (Aloueng Hamia Gara).

Ondanks de aanwezigheid van al deze gezagsdragers is het haast onmogelijk om meer dan 50% van de belastingplichtigen tot belasting betalen te dwingen (persoonlijk commentaar *sous-préfet* Logone Birni, 24 november 1993).[103] Als resultaat van dit 'machtsvacuüm' lost de bevolking problemen op eigen wijze op. Ze maken daarbij in de dagelijkse praktijk gebruik van een palet van mogelijkheden dat is ontstaan tegenover de verschillende autoriteiten. Overigens slagen degenen met middelen en goede contacten buiten het dorp hier beter in dan degenen zonder deze contacten en middelen.

---

[103] In 1992/1993: *émission* 24.943.760, *recouvrement* 308.620, *reste à recouvrir* 24.635.140 (in: Procès Verbal de Passation de Commandement: 9).

4.6 Conclusies

Op verschillende niveaus staat het gezag van de autoriteiten onder druk. Op het niveau van het erf heeft het mannelijke erfhoofd in principe zeggenschap over een aantal mannelijke patrilineaire verwanten, hun vrouwen en kinderen. In ruil daarvoor is hij verplicht zijn jongere broers en zonen te helpen bij het verwerven van de bruidsprijs. Door de verarming van het leefgebied wordt deze taak steeds moeilijker te volbrengen. Het gezag van erfhoofden verzwakt als ze hun verplichting om de bruidsprijs mede te betalen niet kunnen nakomen.

Het gemiddelde aantal bewoners per erf in Zimado Begeue bedroeg in 1985 6,36 personen, in 1992 was dat gedaald naar een gemiddelde van 5,18 personen. Dit duidt op verzwakking van de uitgebreide familie en verbrokkeling van de erven in individuele huishoudens. Deze ontwikkeling schaadt het prestige van mannen, aangezien erfhoofden van een uitgebreide familie meer aanzien genieten dan erfhoofden die alleen een huishouden bestieren. Hoewel er voor het lage gemiddelde per erf ook andere verklaringen zijn dan het bruidsprijsafdrachtencomplex, heeft dit laatste de meest directe gevolgen voor de onderlinge betrekkingen en de gezagsrelaties. De verstoring van de verhouding tussen de afdrachten van de erfbewoners aan het erfhoofd (steeds vaker samenvallend met huishoudhoofd) en wat zij daarvoor terugkrijgen is het belangrijkste strijdpunt. In een aantal gevallen blijkt het voor jonge mannen dan ook gunstiger om zoveel mogelijk op eigen kracht de bruidsprijs te vergaren. Hoe problematisch dit echter is, blijkt uit het grote aantal vrijgezellen. Een duidelijke tendens is dan ook het huwen, voordat de betalingen zijn voldaan. Maar dit heeft als nadeel dat de jonge echtgenoot onder het juk van de schoonvader en de schoonfamilie komt. Hij wordt, zoals wel wordt gezegd, "de slaaf van de schoonfamilie". De onderhandelingsruimte van een echtgenote tegenover haar echtgenoot zou in een dergelijke situatie toenemen (Pottier 1994, Fairhead 1990). Een andere tendens in Zimado Begeue is, dat schulden en afbetalingen van kredieten steeds vaker door de vaders worden omgezet in een bruidsprijs voor - nog niet huwbare - dochters. Mousgoum noemen dit misprijzend het "opeten van de dochter". De onderhandelingsruimte van een echtgenote in dit soort situaties vermindert. Andere factoren die bijdragen aan het kleiner worden van de uitgebreide familie op de erven zijn de migraties uit en naar het dorp en het grote aantal alleenstaande weduwen (15) dat een eigen erf bewoont.[104] Deze beide factoren hebben met het eerste punt gemeen dat ook zij hun oorsprong vinden in de beperkte middelen.

---

[104] In een demografische studie van het Waza Logone project in zeventien dorpen (zestien Mousgoum en een Kotoko dorp) in het zuidelijk deel van de vlakte stond in 55 (7.7%) van de 725 huishoudens een vrouw aan het hoofd (WLP 1996a:31). Dit hoge aantal had te maken met de migratie van mannen naar betere visserijgebieden.

De veranderende autoriteit werd ook op dorpsniveau besproken en gekoppeld aan de positie van de dorpshoofden. Door een vergelijking te maken met de wijze van besluiten in een 'Begeue-dorp' dat uit een of twee *ziyba* bestond, worden veranderingen in de gezagsrelaties duidelijk. Als gevolg van migratie verbrokkelden de clans over het noorden van Kameroen. Zimado Begeue bestaat dan ook uit een groot aantal verschillende *ziyba*, namelijk achttien, verspreid over meerdere concessies in het dorp en vijf groepen zonder verwantschapsbanden.

De lokale interne besluiten werden door de ouderen in publieke palavers genomen. Een centraal gezag dat een krachtige hiërarchie vormt, is in zo'n situatie afwezig. De incorporatie van het dorp in de Staat, via het Kotoko bestel, vereiste echter een duidelijk aanspreekpunt in het dorp en hiervoor was de aanstelling van een officiële dorpsvertegenwoordiger, *blama*, noodzakelijk. De eerstgekomen man, die traditioneel ook al grondvoogd was, werd als dorpsvertegenwoordiger door de Kotoko aangesteld. Deze gezagsdrager kwam in een ambivalente positie terecht, omdat Mousgoum zich niet zo gemakkelijk door een leider laten aanvoeren en leiders zich intern steeds opnieuw moeten waarmaken. Aan de andere kant werd de autoriteitspositie van de dorpsvertegenwoordigers versterkt, doordat ze 'vazallen' waren van het Kotokobewind. Dit regiem bezat immers de uiteindelijke beslissingsbevoegdheid over de mensen en de toegang tot de visgronden en andere natuurlijke hulpbronnen. In deze Kotoko machtscontext won het leiderschap van dorpsvertegenwoordigers aan gezag.

Tegenwoordig verzwakken interne en externe veranderingen het lokale gezag van de dorpshoofden opnieuw, hetgeen een stabiele organisatie op dorpsniveau in de weg staat. Krachteloze Mousgoum dorpshoofden en onderlinge verdeeldheid op basis van oude en nieuwe tegenstellingen bepalen de politieke dorpsarena. Tegelijkertijd wordt de autoriteitsbasis van de dorpshoofden niet langer gesteund door de aanwezigheid van een sterke Kotoko hiërarchie. Integendeel, Mousgoum dorpshoofden worden meegenomen in de neergang van de Kotoko leiding.

Terwijl het traditionele Kotoko bewind sinds de jaren tachtig wordt uitgehold door de Staat, zijn de 'moderne' autoriteiten niet in staat een alternatief te bieden. Nieuwe ontwikkelingen zoals de democratiseringsbeweging in Kameroen dragen verder bij aan de autoriteitscrisis in dit gebied.

5

Vissen: hard werken en schulden

Onzekerheden van milieu en markt en Mousgoum creativiteit

5.1 Inleiding

*"Terwijl de hete septemberzon al wat lager aan de hemel staat, zit Anna Paul met haar zoon op de rug vis schoon te maken in het vissers-kampement aan de oever van de Logone. De vis is zojuist door haar echtgenoot Awinikai aan land gebracht, nadat hij de hele dag samen met een jonge knecht heeft gevist. De kinderen hebben de magere vangst overgeladen van de kano in een emaillen schaal en deze naar hun moeder gebracht. Anna zoekt nu samen met hen de vis uit. Ze leggen enkele grotere karpers apart om vers in het dorp te verkopen, drie meervallen en wat kleinere vissoorten prepareren ze om te roken of te drogen. Een paar vissers zitten onder de enige grote boom op de oever. Ze repareren de netten of maken nieuwe vislijnen. Af en toe komt er een gemotoriseerde boot (het enige openbare vervoer nu de vlakte onderloopt) voorbij, beladen met mensen en vracht. Er wordt gegroet en het lawaai van de buitenboordmotor sterft langzaam weg. De vissers willen thee maken en kopen dit bij Anna. Een oudere tante komt terug van haar gierstveld en vertelt Anna dat ze haar gierst bij elkaar heeft gebonden. Haar stem klinkt schor. Iedere dag, zegt ze, is ze bezig vogels te verjagen uit haar veld. Al een paar jaar valt er te weinig regen voor een goede gierstoogst. Dit jaar heeft ze twee keer opnieuw moeten inzaaien en nu vreten de vogels ook nog alles op. Ze geeft Anna een zakje groenten (*gombo *en wat verzamelde kruiden uit de* brousse*) in ruil voor enkele visjes. "*Om langs de saus te zwemmen,*" grapt ze. Anna's dochter komt terug uit Zimado, waar ze het afgelopen*

anderhalf uur de verse vis heeft verkocht en daarna de gierst laten malen. Ze overhandigt het geld en de meel aan haar moeder en gaat water halen uit de rivier. Wat later komt Awinikai met een stapel hout achterop zijn fiets aanrijden. Hij legt de stapel naast de oven waarin de meervallen gerookt moeten worden, vervolgens voegt hij zich bij de mannen onder de boom. Daar gaat het gesprek inmiddels over het feit dat SEMRY III de kunstmest niet langer wil voorschieten aan de boeren. Ze praten verontwaardigd over de gierigheid van SEMRY, over geld, schulden, en klagen erover hoe weinig ze aan de rijstverbouw overhouden. En nu is er momenteel ook nog weinig vis (...)" (aantekeningen bij bezoek aan visserskampement: 20 september 1993).

Risico's en onzekerheden domineren het dagelijkse leven van de Mousgoum bevolking in de eens zo rijke Logone overstromingsvlakte, waarvan de verdroging de Mousgoum tot een grote verscheidenheid van activiteiten en combinaties van activiteiten dwingt om in hun levensonderhoud te kunnen voorzien. Mousgoum mannen en vrouwen gebruiken het milieu op een verschillende manier, maar in het algemeen doen ze wel 'van alles wat': ze vissen, bebouwen het land, houden vee, verzamelen, jagen, handelen en brouwen bier om de belangrijkste werkzaamheden te noemen. Het relatieve belang dat aan de verschillende activiteiten binnen de diverse huishoudens wordt toegekend, verschilt nogal. Je zou kunnen zeggen, dat de enige overeenkomst tussen de huishoudens en tussen de verschillende individuen daarbinnen hun flexibiliteit en diversiteit ten aanzien van gekozen opties is.

Deze verscheidenheid aan activiteiten kan volgens Scoones gezien worden als de manier van groepen om hun omgeving optimaal te gebruiken en zo effectief mogelijk om te gaan met de onzekerheden die bij dergelijke gebieden horen. Combinaties van verschillende milieugebruiksvormen vormen in dat kader een belangrijke manier om risico's te spreiden en de kwetsbaarheid te beperken (Scoones 1996:180). Alhoewel dit voor wat betreft de Mousgoum ook heel aannemelijk is, lijkt het feit dat de Mousgoum migranten in dit gebied zijn van doorslaggevender betekenis. De Mousgoum moesten als nieuwelingen wel diversifiëren, want de visgronden behoorden reeds toe aan de autochtone Kotoko vissers, terwijl de weidegronden voor een belangrijk deel al door de Fulbe en de Shoa Arabische veehouders gebruikt werden. De Kotoko elite zou bovendien nimmer hebben toegestaan dat de Mousgoum zich op de visserij zouden hebben toegelegd. Niet alleen zijn de Kotoko zelf gespecialiseerd in de visserij, ze hebben ook de toegang tot en controle over de beste gronden. Mousgoum zijn mede door de beperkte toegang tot de visgronden gericht op een verscheidenheid aan mogelijkheden: ze gebruiken een veelvoud aan 'niches' die de andere groepen als tweede keus laten liggen. De verschillen binnen de Mousgoum

gemeenschap, vooral tussen mannen en vrouwen - zo zullen de casussen laten zien - springen daarbij in het oog.

Alhoewel diversificatie een goede strategie lijkt in onzekere situaties (zie ook De Garine en Koppert 1991), bespeurt Boutrais nog een andere trend in het noorden van Kameroen, namelijk die van specialisatie (verbouw van katoen, rijst, visserij en rundveehouderij). Deze ontwikkeling wordt gestimuleerd door principes van accumulatie en de markt. Het gaat hierbij om nieuwe actoren (*absentee cattle holders* uit de stad, migrerende vissers en entrepreneurs in de landbouw) die concurreren met de lokale bevolking en zich weinig aantrekken van de lokale vormen van beheer en regulering (Boutrais 1995). De vraag is in hoeverre deze beide aspecten (diversificatie en specialisatie) terug te vinden zijn in het onderzoeksgebied.

In dit hoofdstuk staat de visserij 'onder moeilijke omstandigheden' centraal. De visvangst wordt besproken in combinatie met de andere middelen van bestaan. De relatie tussen vissen en andere middelen van bestaan correspondeert in zijn algemeenheid met een genderspecifieke arbeidsverdeling. De verschillende patronen die zich in de verhouding tussen de visserij en de overige middelen van bestaan kunnen manifesteren, vormen in dit hoofdstuk het onderwerp van aandacht.

Het beeld dat Mousgoum mannen graag van zichzelf geven, is dat van de hardwerkende boer, die vist en met de opbrengsten daarvan koeien koopt. Met deze koeien betaalt hij de bruidsprijs en huwt hij zijn echtgenote(s). Door de betaling van de bruidsprijs verwerft hij het recht op de arbeid van zijn vrouw(en) en op de kinderen die uit deze huwelijken voortkomen. Dit is in kort bestek de 'traditionele' basis van de Mousgoum economie, waaraan mannelijke informanten idealiter refereren. Een beeld ook, dat in de literatuur over aan de Mousgoum verwante groepen als de Massa (De Garine 1964) en de Toupouri (Guillard 1965) overheerst en dat wordt samengevat in de metafoor van de driehoek van sorghum, vis en vee. Het is hoog tijd om dit perspectief en de erbij horende driehoekmetafoor eens aan een kritische beschouwing te onderwerpen. Allereerst zal er gekeken worden naar wat de ruimte voor vrouwen binnen dit perspectief is: in hoeverre geldt deze driehoek ook voor hen. Ten tweede wordt nagegaan wat de gevolgen zijn van de verdroging. Ten derde is het van belang om na te gaan wat de introductie van commerciële irrigatierijst voor de contouren van de driehoek betekenen.

In het eerste deel van dit hoofdstuk zullen de manieren waarop verschillende Mousgoum mannen en vrouwen voedsel en inkomsten kunnen verwerven - door visvangst, gierst en rijstverbouw, veehouderij, verzamelen, loonarbeid, huisnijverheid, enzovoorts - besproken worden, teneinde het relatieve belang van de visserij te laten zien. Iedere activiteit heeft zo zijn eigen merites en risico's. Het succes en falen van

activiteiten is afhankelijk van een groot aantal wisselende factoren. Naast ecologische problemen speelt de snelle incorporatie in de markt een belangrijke rol. Zowel de visserij als de rijstverbouw zijn namelijk steeds afhankelijker van geld en kredieten ter bekostiging van de noodzakelijke investeringen. De vissers/boeren zijn daarom steeds vaker verbonden met handelaren en - via dergelijke patroon-cliëntrelaties - met bredere handelsnetwerken. Het risico om in de schulden te raken neemt hierdoor toe. De verschulding draagt vervolgens bij aan de verdieping van de armoede in de dorpen en vergroot de verschillen tussen huishoudens onderling.

In het tweede deel worden casussen gepresenteerd, waarin naar voren komt hoe in de diverse huishoudens mannen en vrouwen omgaan met de in deel één geschetste mogelijkheden en beperkingen. Zowel tijdens de presentatie van de casussen als in de analytische bespreking ervan achteraf krijgt de wisselwerking tussen de verschillende bestaansmiddelen en de plaats van de visserij daarin de meeste aandacht. Deze casussen, waarin mannen en vrouwen van verschillende leeftijden naar voren komen, zijn zo gekozen dat de interne variatie in het dorp inzichtelijk wordt. Het gaat er daarbij om, verschillende patronen in de wijze waarop mannen en vrouwen op een eigen wijze met de veranderende omstandigheden omgaan, te verkennen. Uit deze bespreking zal de enorme veerkracht van deze mensen blijken om met de dynamiek van de leefomgeving om te gaan. De vraag is of dit het milieu extra belast.

5.2 Het 'huishouden' in de domestieke economie van de Mousgoum

Mousgoum gebruikten van oudsher de mogelijkheden van de overstromingsvlakte op verschillende manieren: in de bespreking hiervoor van de driehoek van gierst, vis en vee kwam dat tot uiting. Zelfvoorziening stond centraal, terwijl voor mannen de vis een belangrijke rol speelde in de (ruil)handel om vee te verwerven. De toegenomen visserij voor de markt alsmede de recente introductie van irrigatierijst, vercommercialiseert de domestieke economie in rap tempo. De invloed van deze veranderingen op de wijze waarop de Mousgoum met de natuurlijke hulpbronnen omgaan, wordt nader bekeken. Daarvoor wordt het niveau van het 'huishouden' als ingang genomen, omdat daar deze veranderingen bij elkaar komen en 'verwerkt' worden. Maar alvorens dit te doen, is het nodig eerst vragen rond dat begrip huishouden in relatie tot de domestieke economie van de Mousgoum te bespreken.

Feministische auteurs hebben terecht gewezen op het feit dat huishoudens te lang gezien zijn als onproblematische eenheden waar harmonie en eerlijke verdeling van de hulpbronnen overheersen. Ze houden dan ook een warm pleidooi om voor iedere context het huishouden als eenheid te deconstrueren, door aandacht te hebben voor - eventuele - tegengestelde belangen, rechten, plichten en toegang tot (natuurlijke) hulpbronnen, en voor de wijze waarop de individuele leden betrokken zijn in onder-

handelingen en soms zelfs in conflicten (Van de Berg 1997). Huishoudens, zo menen zij, moeten gezien worden als arena's (*sites of struggle*), waar mannen in bepaalde mate zeggenschap hebben over vrouwen (en kinderen) en de diverse leden conflicterende belangen hebben (Moore 1994:87). Deze kritiek, die inmiddels tot het gangbare antropologische denken is gaan behoren, betekent dat voor iedere onderzoekssituatie - dus ook voor de studie naar de Mousgoum - steeds opnieuw moet worden vastgesteld wat er wel of niet onder een huishouden kan worden verstaan.

Een *fung* (erf of concessie) van de Mousgoum bestaat uit een groep - paternale - verwanten en hun vrouwen die samenwonen, werken en consumeren. Een *fung* refereert zowel aan het erf, bestaande uit een aantal hutten, stallen en graanpotten die met een muur van andere *fung* zijn afgescheiden, als aan de (uitgebreide) familie die erop woont. Een 'ideale' Mousgoum *fung* bestaat uit een *apung fung*, het hoofd van de *fung*, meerdere vrouwen (de eerste vrouw heet *amung fung*) met hun ongetrouwde kinderen, alsmede getrouwde zonen of broers met hun vrouwen en kinderen. In werkelijkheid, zo zagen we reeds in het vorige hoofdstuk, varieert de samenstelling van een *fung* enorm en bezit het een 'levenscyclus' van groei en afname. Idealiter valt een *fung* niet precies samen met de eenheid van een man, vrouw en kinderen (*dawa na ha war fung*), al zagen we in het vorige hoofdstuk dat dat in de praktijk steeds vaker wel het geval is. In beide situaties wordt echter de term *fung* gebruikt om de samenwonende eenheid als totaliteit aan te duiden. Binnen de *fung* is de onderverdeling rond de keuken of graanpot van een vrouw en haar kinderen van belang. Deze eenheden, zogenaamde *hearthholds* (Ekeyia 1995), worden in het Mousgoum aangeduid als *dif gaidi falakay gaidi aliny*. De *hearthhold* als onderscheid binnen een *fung* is van belang, omdat het de nadruk legt op de eigen positie van vrouwen en tevens aangeeft waar mogelijk de belangen van vrouwen liggen. Zodoende breekt het met het beeld van het harmonieuze huishouden. De *hearthhold*, aldus van de Berg (1997), is niet alleen een belangrijk onderscheid voor de polygyne situatie, maar ook voor de (al dan niet seriële) monogame huwelijken, omdat genoemde argumenten gelden in beide situaties.

Behalve gevarieerd zijn *fung* erg flexibel. De individuele leden reageren op veranderingen in het seizoen: in het visseizoen bijvoorbeeld trekt een deel van een *fung* naar tijdelijke kampementen in de nabijheid van visgronden en blijft de rest op het erf achter,terwijl in het regenseizoen iedereen vanaf het erf opereert. Bovendien is de vlakte, in die periode een moeras met onvoorstelbaar veel muggen, niet de prettigste plaats om te verblijven, met als gevolg dat er weinig vrienden of verwanten van elders op bezoek (*morkoy*) komen.

De leden van een Mousgoum *fung* hebben, al naar gelang de samenstelling, verschillende taken, inkomsten en financiële verantwoordelijkheden op grond van leeftijd en geslacht. De seksespecifieke verdeling van arbeid wordt gekenmerkt door verschillende (ongelijke) uitgaven, financiële verantwoordelijkheden en hulpbronnen in de

fung en binnen het huwelijk. Het mannelijk hoofd van een *fung* heeft door het betalen van een aanzienlijke bruidsprijs voor zijn vrouw recht op (een deel van) haar arbeid en die van de kinderen. Daar staat idealiter wel wat tegenover, zoals kleding, voedsel en andere relevante beloningen. Zowel mannen als vrouwen leveren een belangrijk aandeel in de landbouwactiviteiten en vervullen diverse taken binnen de visserij en de veehouderij. Tevens hebben zij, al naar gelang leeftijd en huwelijkse staat, veelal ook hun eigen domeinen (Van Est 1997, Van Beek 1997, Rhebergen 1997). Vrouwen zijn medeverantwoordelijk voor de provisie van gierst en geheel verantwoordelijk voor diverse huishoudbenodigdheden (zout, zeep, olie en dergelijke) en de ingrediënten voor de saus. Mannen worden geacht hun vrouw en kinderen en eventuele andere afhankelijken te voorzien van gierst, vis, medicijnen, kleding en schoolgeld. Daarenboven zien ze zich gesteld voor de taak om vee te verwerven. Beide taken kunnen met elkaar conflicteren. Met de komst van de rijst als marktgewas hebben de aan de rijstverbouw gerelateerde taken de genderrelaties stevig onder druk gezet, onder andere vanwege de grotere werkdruk, de overlap in de activiteitenkalender, die de competitie om arbeid vergroot, en door het feit dat er loonarbeid in de rijstteelt en handel mogelijk is (Jones 1986).

De 'ideale' verdeling van taken (en inkomsten) tussen mannen en vrouwen pakt in de praktijk van alle dag anders uit. Verschillende mannen hebben hun bruidsprijs nog steeds niet afbetaald, waardoor hun controle over de arbeid van hun vrouw minder rigide is dan in het 'ideale' geval wordt geschetst (zoals al bleek in hoofdstuk vier). Welke onderhandelingsruimte een dergelijke situatie voor vrouwen creëert, is dan ook een belangrijk vraagpunt. Investeringen van mannen in vee worden bovendien bemoeilijkt door variabele en onzekere opbrengsten van gierst en vis, en ook door de noodzaak tot dure investeringen in de visserij en rijstverbouw. Mannen lopen hier aan tegen het dilemma, dat hun autoriteit gebaseerd is op de afbetaling van de bruidsprijs, maar dat ze tegelijkertijd risicovol moeten investeren om de kans op inkomen te vergroten. Daarbij komt dat de veehouderij zelden (direct) in het belang is van vrouwen: mannen worden bijvoorbeeld geacht om schoolgeld, medicijnen en kleren te kopen voor vrouw en kinderen, maar schieten daarin vaak tekort, omdat investeringen in rundvee prioriteit hebben. Aan vrouwen vaak de taak om ook deze eindjes aan elkaar te knopen, waardoor hun inkomsten uit eigen nevenactiviteiten vaak opgeslokt worden door de noden van het huishouden, die eigenlijk onder de verantwoordelijkheid van de echtgenoot vallen. Punt is dat al deze aspecten in de arena van de *fung* om onderhandeling vragen teneinde de problemen van alle dag op te lossen. We kijken nu eerst naar de veranderende materiële basis, te beginnen met de visserij.

5.3 De visserij: ontwikkelingen en belemmeringen

De visserij is voor de Mousgoum van oudsher een belangrijke bron van voedsel en inkomen. De visserij vond tot halverwege de zeventiger jaren plaats binnen een kader waar andere activiteiten zeker zo belangrijk waren, zo niet belangrijker. Hiertegenover staat de huidige trend dat enkelen zich steeds meer lijken te specialiseren in een activiteit, bijvoorbeeld de visserij of de commerciële rijstverbouw, die gerelateerd is aan de markt van vraag en aanbod. De veranderende rol van de vis in de domestieke productie wordt hieronder geschetst.

De visserij in de Logone vloedvlakte vormt een variabele bron van voedsel en inkomsten. Ze is sterk afhankelijk van de mate en diepte van de overstroming. In droge jaren valt de overstroming in het algemeen kleiner uit dan in natte jaren. De vangsten tussen droge en natte jaren variëren derhalve aanzienlijk,[105] terwijl ook binnen eenzelfde jaar de hoeveelheid vis fluctueert (Van der Voort 1994). Met de overstroming zorgt de binnentrekkende en zich in de vlakte voortplantende vis voor een aanzienlijke productie van jonge vis (zie hoofdstuk twee). Als het water zich terugtrekt verplaatst de vis (eerst de volwassenen, daarna de juvenilen) zich via natuurlijke waterlopen en door vissers gegraven viskanalen naar de rivier en de permanente plassen in de vlakte. De vissers exploiteren deze productie- en reproductiecyclus van de vis. De wijze waarop Mousgoum vissers dat kunnen en mogen doen is afhankelijk van een aantal omstandigheden. In het recente verleden bestond er een vijftal factoren die het belang van het aandeel van de visserij in de domestieke economie van de Mousgoum limiteerden.

Een eerste beperkende factor betrof de vangstuitrusting van de Mousgoum. Alhoewel er een heel gamma aan inventieve vistechnieken werd gebruikt in de vlakte en op de rivier (Monod 1928, Blache & Miton 1962, Stauch 1966), waren de technieken met het hoogste rendement, de viskanalen en de barrières van biezen matten[106] in de (permanente) plassen, voornamelijk verbonden met de Kotoko vissers. De Mousgoum visten met name in de tijdelijke poelen rond hun dorpen met speren, fuiken en korven, en/of werkten als knechten voor Kotoko eigenaren van kanalen en barrières. De exploitatie van de rivier bij hoog water was met de traditionele vangstmethoden onmogelijk vanwege de sterke stroming en de diepte van het water (Monod 1928). Pas bij een lager waterpeil konden de Mousgoum vissers op en rond de zandbanken in de rivier en langs de oever vissen. Ze gebruikten harpoenen,

---

[105] Een grove schatting kan aanduiden om welke verschillen het gaat. De inkomsten per jaar uit de visserij van een visser die permanent vist lagen in 1992 tussen de 200.000 Cfa en 350.000 Cfa. In 1993 daarentegen bleven de inkomsten onder de 100.000 Cfa. 1994 was vergelijkbaar met 1992. Tot en met 1993 was het equivalent van 1500 Cfa 10 gulden.

[106] *Als het water in de vijvers begint te zakken worden tien tot vijftien meterslange rieten matten van oever tot oever geplaatst. Aan beide uiteinden van de matten worden kuilen gegraven waarin de vis - meestal meervallen - opgevangen wordt die de barrière springend probeert te nemen.*

fuiken, korven en viskooien (zie annex 5) Een deel van de vangst moesten ze afstaan aan de Kotoko sultan en zijn notabelen.

Een tweede bijkomende moeilijkheid gold de beperkte beschikbaarheid van boomstamkano's. Ook tegenwoordig zijn boten nog steeds geen vanzelfsprekend bezit,[107] maar tot de jaren zestig helemaal niet. Het feit dat de vissers alles te voet moesten doen, beperkte hun mobiliteit. Kotoko vissers daarentegen, en zeker de elite, beschikten van oudsher wel over boomstamkano's (Monod 1928, A. Lebeuf 1969, Van der Zee 1987).

De toegang tot de verschillende vangstmethoden en de beschikbaarheid van kano's hing nauw samen met de lokale machtsverhoudingen en de plaats van de Mousgoum als migranten. Dat brengt ons op het derde punt, namelijk het feit dat de Kotoko autoriteiten de belangrijkste visgronden reguleerden en beslisten over toegang van Mousgoum tot de visgronden en de wijze van exploitatie. Hoe dit gebeurde - en tot op heden nog gebeurt - is onderwerp van het volgende hoofdstuk.

Als vierde limiterende factor moet de rol van de handel en de geldeconomie genoemd worden. Alhoewel vis ook vroeger al het belangrijkste handelsproduct van de vlakte was (Gide 1928, Monod 1928:270), stelt Couty dat pas in de jaren vijftig en zestig de visserij voor de markt langzaam toenam (Couty 1964). Tot aan de zeventiger jaren zou de rol van de markt, onder andere vanwege de slechte infrastructuur, de beperkte transportmogelijkheden en conserveringstechnieken, nog gering blijven (Bouquet 1990). Deze beperkte marktontwikkeling was dan ook lange tijd de belangrijkste limiterende factor binnen de visserij.

Het laatste punt betreft het feit dat de Mousgoum visten binnen een kader, waarbij andere activiteiten zeker zo belangrijk waren. Niet de vis, maar vooral succes in de gierstverbouw en veehouderij was bepalend voor de culturele identiteit van de Mousgoum (zie paragraaf 5.4). De relatie tussen vissen en andere werkzaamheden correspondeerde in zijn algemeenheid met een genderspecifieke arbeidsverdeling: mannen visten met diverse technieken en vrouwen verwerkten de vis en verbouwden - samen met mannen - het graan. Onderlinge verschillen binnen de Mousgoum samenleving in relatie tot het belang van de visserij in de domestieke economie hadden betrekking op de nabijheid van water, de toegang tot visgronden en wat wel 'de verbondenheid met het water' genoemd wordt. Met dat laatste wordt bedoeld, dat *ziyba* die behoren tot de 'watermensen', over meer talent, kennis en vaardigheden met betrekking tot de visserij beschikken dan *ziyba* van 'aardemensen'. Kotoko informanten vertelden, dat toen de Mousgoum in het gebied arriveerden ze zich niet bijzonder veel met de visserij bezig hielden. Een Mousgoum informant formuleerde het enigszins anders, hij zei:

---

[107] Op de 235 Mousgoum vissers die visten in december 1993 in het onderzochte deel van de Logone rivier tussen Karam en Zimado (een stuk rivier van 17 kilometer) waren er 157 boomstamkano's. Dat betekent dat iets meer dan de helft (0,67) over een kano beschikte (Van der Voort 1994:31).

"Toen wij hier kwamen hadden we geen kanalen en visvijvers, omdat de Kotoko alles hier al van hun voorouders geërfd hadden. Wij hadden geen kanalen, maar dachten vooral aan de gierst. We hoefden toen ook niet zoveel te vissen als nu, omdat de vis die de haken passeerde al vanzelf gevangen werd. Sommige soorten waren zo groot dat je ze met moeite op je hoofd kon dragen. We aten saus die alleen bestond uit vis (...)."

Mousgoum visten vooral op de piekmomenten in het visseizoen. Uitzonderingen op die regel waren de jonge mannen die met de visvangst hun bruidsprijs probeerden te verwerven, en de (weinige) 'specialisten' uit de groep van 'mensen van het water', die, zoals informanten uitleggen, *"meer van vis houden dan van gierst"*.

5.3.1 De grenzen voorbij: de vis als cashcrop

De visserij-activiteiten van de Mousgoum veranderden aanzienlijk in de laatste dertig jaar: de vangst- en conserveringsmethoden[108] veranderden, de visserij werd intensiever, er vond vanaf de tachtiger jaren meer migratie plaats naar visgronden, zowel binnen als buiten de vlakte en, tenslotte, werd de betrokkenheid op de markt vergroot. De belangrijkste redenen voor de genoemde veranderingen zijn de degradatie van de vlakte en de verdergaande incorporatie in de markt.

Het lijkt misschien met elkaar in tegenspraak, dat aan de ene kant de vlakte degradeert en aan de andere kant de marktontwikkeling juist toeneemt. Enige uitleg is dan ook op zijn plaats. De lager dan gemiddelde regenval in de jaren tachtig, in combinatie met de aanleg van de Magadam (1979) in het kader van het SEMRY-rijstproject, temde de overstromingen. De vissers ondervonden dagelijks de gevolgen van de degradatie, zoals verminderde visproductie, verdwijnen van visgronden en vissoorten, afname van het belang van tijdelijke poelen en plassen, en de ontoereikendheid van sommige traditionele vangstmethoden. De degradatie is overigens niet overal gelijk in de vlakte: het zuiden werd zwaarder getroffen dan het noorden (Van Oyen & Kemdo 1986). Het noordelijke deel van de vlakte bleef, mede dankzij de aanleg van een kleine dijk in de Logomatya in 1987 (Drijver e.a. 1995), een aantrekkelijk visserijgebied waar de vishandel van profiteerde. Ook de verschillen tussen jaren zijn hier van belang. In relatief goede jaren stort iedereen zich op de visserij en floreert de handel.

---

[108] Met conserveringsmethoden bedoel ik die methoden die gebruikt worden om de bederfelijke vis langere tijd te bewaren. Het drogen van de vis in de zon was van oudsher de belangrijkste methode. Meer recent is het roken van de vis geïntroduceerd (zie ook 5.3.2) Het langdurig bewaren van vis door deze te zouten en/of te bevriezen is hier niet mogelijk.

Al eerder werd vermeld dat de marktontwikkeling reeds eerder was begonnen. Deze ontwikkeling kon zich voortzetten, omdat er een impuls kwam vanuit een nieuwe hoek: de migratie naar andere, buiten de vlakte gelegen, visgronden. Veel vissers, zowel Mousgoum als Kotoko, trokken in de jaren tachtig tijdelijk (maar sommigen ook permanent) naar andere plaatsen. Vooral de kunstmatige meren van Maga, Lagdo[109] en Tibati alsmede het Tsjaadmeer, boden met name in die moeilijke droge jaren nieuwe mogelijkheden. Dankzij deze kunstmatige meren was er toch volop vis: ze bevond zich alleen op andere plaatsen dan in de vlakte. De vishandel kreeg hierdoor een extra impuls, aangezien de handelaren de verschillende visserijgebieden met elkaar gingen verbinden. In al deze gebieden hadden de handelaren patroon-cliëntrelaties met vissers, die voor hun investeringen van deze kooplieden afhankelijk waren.

De kredietprogramma's die in de jaren zeventig door de Staat werden georganiseerd, bleken van korte duur en bereikten de vissers in de vlakte niet (interview ambtenaar MINIPIA februari 1993). De kredietverlening door commerciële handelaren nam na de jaren zeventig echter verder in betekenis toe. Hiervoor zijn drie belangrijke redenen: Ten eerste de nieuwe visserijmogelijkheden in de kunstmatige meren van Maga en Lagdo, ten tweede de introductie van nieuwe vistechnieken, en in de derde plaats het, in vergelijking met de tijd voor SEMRY, toegenomen belang van de recente inkomsten uit de rijstverbouw en -handel, die worden aangewend om in de visserij te investeren. Ik bespreek hier alleen het eerste en het tweede punt, die nauw met elkaar samenhangen, het derde komt later in dit hoofdstuk uitgebreid aan de orde. In de nieuwe meren werd vooral met moderne netten en vishaken gevist. Voor sommige gemigreerde vissers waren de verdiensten zo goed dat ze in (sleep)-netten gingen investeren en handelen. Ze stimuleerden verwanten en anderen, die in de vlakte waren achtergebleven om met de nieuwe technieken te vissen, in ruil voor een deel van de vangst. De handelaren waren de drijvende kracht achter deze snelle introductie van nylon werp- en kieuwnetten (Couty 1989:9-16, Bouquet 1990). De rol van de overheid daarbij was miniem. De nieuwe netten maakten het mogelijk om ook de diepere plaatsen in de Logone, die men voorheen met traditionele technieken niet kon exploiteren, te bevissen. Tijdens mijn onderzoek in de jaren negentig waren werpnetten, kieuwnetten en vislijnen inmiddels de meest gebruikte technieken op de rivier geworden. In de vlakte bestaan de succesvolle traditionele technieken, zoals de viskanalen, de barrière, en fuiken, voort naast de recent geïntroduceerde Malinese korven, de vishaken en de moderne netten: kieuw-, werp- en sleepnetten. De maaswijdte van de gebruikte netten bedraagt momenteel 10-20 mm, 35 mm, 55 mm en 75 mm (Van der Voort 1994:29). Bovendien hebben de werpnetten (*épervier divini*) die

[109] In Lagdo bijvoorbeeld komt 41% van de aanwezige vissers uit de vloedvlakte (in het rapport Extrême Nord genoemd) (Rapport Pêche Lagdo 1990: 3-4).

op de rivier domineren maar een maaswijdte van 10 mm. De door de wet voorgeschreven minimale maaswijdte (voor de vangst op sardines) is 25 mm. Voor andere vissoorten moet de maaswijdte tussen de 35 mm en 85 mm bedragen. De maaswijdte van de gebruikte netten is dus extreem klein, iets wat de vissers op ironische wijze aangeven door hun netten als 'muskietennet' aan te duiden.

De modernisering van de vangstmethoden betekende een grotere betrokkenheid op de markt. Aangezien de kosten voor het traditionele vistuig minimaal waren - met uitzondering van de viskanalen - betekenden de investeringen in het moderne vistuig een enorme ommezwaai voor de vissers. De kosten voor een werpnet bijvoorbeeld bedragen 250 gulden, terwijl voor het vissen met een dergelijk net bovendien een boomstamkano noodzakelijk is. De aanschaf daarvan bedraagt al snel 300 gulden. Het verwerven van kredieten ter bekostiging van de noodzakelijke investeringen in de visserij is dan ook een onmiskenbaar onderdeel geworden van de lokale visserij.

De nieuwe visserijmogelijkheden buiten de vlakte betekenden een extra impuls voor de vishandel in het noorden van Kameroen. Deze handel kwam in handen van een weinig doorzichtig hiërarchisch netwerk van handelaren die in de verschillende visserijgebieden (de voornoemde meren alsmede de Logone vlakte) opereren (zie foto 5.1: vishandelaar uit de Logone vloedvlakte voor zijn vishandel op de markt in Lagdo wacht op zijn handelaar uit Yaoundé). Ze vervoeren de vis over heel Kameroen, Nigeria, Tsjaad en Centraal Afrika. Enkele Mousgoum handelaren weten zich niet alleen in deze handelsnetwerken in te werken, maar worden zelfs dominant in de vishandel. Roëll constateert dat van de 1263 handelaren die haar enquêteurs op zestien markten in het Logone gebied aantroffen, er 46% een Mousgoum achtergrond hebben en ongeveer 28% van Kotoko origine zijn (1996:32-5). De vissers raken steeds meer verbonden met deze netwerken via etnische patroon-cliëntrelaties, dat wil zeggen dat Mousgoum handelaren vooral samenwerken met - de vele - tussenhandelaren en vissers met een 'Mousgoum' achtergrond. Via deze relaties ontvangen de vissers leningen om vistuig aan te schaffen. Het maakt daarbij niet uit of ze zich in de vlakte dan wel elders ophouden. De meeste vissers krijgen hun netten dus op krediet van handelaren en in ruil hiervoor hebben ze de (morele) verplichting de vis aan de betreffende vishandelaar te leveren. Dit heeft veroorzaakt dat de visserij op twee manieren risicovol is geworden: allereerst door de onzekere ecologische omstandigheden en ten tweede vanwege de moeilijkheden die schulden aan handelaren met zich mee kunnen brengen.

uitrusting	gebruiksduur	kosten in Cfa
boomstamkano	6 - 10 jaar	20.000 - 30.000
kanaal	heel lang	40.000 - 200.000
werpnet	2 - 3 jaar	25.000
sleepnet	2 - 3 jaar	200.000
kieuwnet (200 m)	2 - 3 jaar	100.000
1000 haken	1 - 2 jaar	2000
korven	1 - 2 jaar	500 - 1000
speer	3 jaar	1000 - 1500
zakken	—	750
dozen	—	500

Tabel 5.1. Bron: onderzoeksdata van de auteur (DvE) tussen 1992 en 1994

Sinds de introductie van moderne netten, waarmee ook de diepere plaatsen in de rivier bevist konden worden, en de vergroting van de afzetmarkten, is de rol van de visserij in de economie van Mousgoum toegenomen. Een oudere informant, Tina Alaua, die bekend staat als een 'echte' man van het water, verwoordt de toegenomen rol van de visserij als volgt:

> "*Iedereen vist tegenwoordig, ongeacht afkomst.*[110] *Zelfs de vrouwen nemen iedere gelegenheid te baat om de* brousse *in te gaan. Ze vissen iedere dag, hun geest is troebel en ze gaan maar door. De jongeren denken dat ze de kinderen van Mana*[111] *zijn, maar ze denken niet aan de vis, ze denken alleen aan geld*" (Tina Alaua augustus 1992).

Met de toegenomen visserijactiviteiten van de Mousgoum aan de ene kant en de afname van het aantal visgronden door de degradatie van de vlakte aan de andere kant, komen Mousgoum vissers - met name in de vlakte - op het terrein van de Kotoko vissers. Dit gaat gepaard met overtredingen van de traditionele Kotoko regelgeving en conflicten over het Kotoko visserijmanagement. Gezien het belang van dit management en de conflicten daarover wordt het volgende hoofdstuk daaraan volledig gewijd.

---

[110] Met afkomst bedoelt de informant dat vissers die traditioneel niet of minder met het water verbonden zijn ook vissen.

[111] Mana wordt door de vissers gezien als de watergodin. Succes in de visvangst wordt gezien als een teken dat de watergodin je goed gezind is, met andere woorden: je bent een kind van Mana.

5.3.2 Visserij en de genderspecifieke arbeidsverdeling

Uit het onderzoek van Van der Voort (1994) dat in het kader van mijn promotieonderzoek werd gehouden, kwam naar voren dat van de 235 Mousgoum vissers, die in de Logone[112] visten, 65% jonger was dan 29 jaar; 30% was tussen de 30 en de 45 jaar, en de ouderen waren met 5% duidelijk in de minderheid (Van der Voort 1994:26-7). Het grootste gedeelte van de visserij-activiteiten wordt uitgevoerd door groepen ongehuwde mannen en door vissersfamilies. Is dat laatste het geval, dan zijn het de mannen die de vis vangen en de geschikte vissoorten roken. De vrouwen die soms ook vissen, verkopen een deel van de verse vis in het dorp en het resterende deel. Ook kinderen helpen daarbij.

Visserij

Vissen is een activiteit die mannen niet beschouwen als zwaar werk, ze vinden het prettig en minder vermoeiend dan landarbeid. De visserij wordt vooral verkozen boven andere activiteiten, omdat het - in goede jaren - mogelijk meer geld op kan leveren dan de landbouw. Dit geld wordt - zeker als er voldoende voedsel is - ingezet voor de aankoop van vee. De meeste vrouwen gebruiken hun visvangst, die veel lager ligt dan van mannen, voor consumptie. Alleen als er veel vis is kan de visvangst ook voor vrouwen inkomsten opleveren.

De hedendaagse visserij speelt zich af op een continuüm, met aan de ene kant de 'specialisten' (dat wil zeggen vissers die over een boot en diverse passieve en actieve vismethoden[113] beschikken om de visvangst te optimaliseren) en aan de andere kant de 'gelegenheidsvissers,' die met zelfgemaakt vistuig op piekmomenten in het seizoen uit vissen gaan. Het zijn met name vrouwen en arme mannen die tot de laatste categorie behoren, omdat zij de moderne technieken niet kunnen bekostigen of, in het geval van vrouwen, omdat ze slechts met de techniek van de viskorf, *arin*, mogen vissen. Vistechnieken zijn dus niet alleen aangepast aan de diverse visgronden met de verschillende waterniveau's, maar ook is toegang tot het soort techniek genderspecifiek.

"Ik loop langs de oever van de Logone rivier en zwaai naar Ramadan
Domo die samen met Adrinkay aan het vissen is. Ramadan zit achterop

---

[112] Het betreft hier het deel van de Logone tussen Zimado en Karam, een stuk van ongeveer zeventien kilometer.

[113] Verderop in de tekst zullen we zien dat het verschil tussen passief en actief vistuig van belang is voor de mogelijkheden om te vissen. Onder actief vistuig wordt verstaan vistuig dat de visser daadwerkelijk steeds moet uitgooien en ophalen. Het werpnet is daarvan een voorbeeld, een hengel ook. Een fuik, een staand net of een vislijn zijn passieve technieken, omdat de visser zijn vistuig plaatst en het een aantal uren later pas weer ophaalt om te kijken of hij wat gevangen heeft. In die tussentijd kan hij andere activiteiten doen.

de pirogue, *manoeuvreert de boot in de juiste positie en houdt hem in evenwicht. Adrinkay staat rechtop voorin de boomstamkano. Hij houdt het net in positie en wacht op het juiste moment om het uit te werpen. Het is een prachtig gezicht als het enorme net met een machtige zwaaibeweging wordt uitgegooid. Even zweeft het breed in de lucht, waarna het zware lood aan de uiteinden in het water terecht komt en naar beneden zinkt. Adrinkay recht zijn rug, het uiteinde van het net vasthoudend. Kort daarop trekt Adrinkay het net met krachtige halen weer naar boven. De gevangen vis wordt op de bodem van de* pirogues *gegooid bij de reeds gevangen vis. En zo gaat dat door tot aan het einde van de middag. Die dag brengen ze drie schalen vis aan land (...). Het is wel eens minder*" (Dagboeknotities).

"*Een vrouw vist niet alleen, een vrouw gaat niet alleen de* brousse *in*", legt Falmatta me uit. "*We vissen in een groep en het zijn de oudere vrouwen die het organiseren. Als je viskorven bezit of leent kun je meegaan met de groep. Als het water tot kniehoogte is gedaald vissen de vrouwen met hun* arin." De *arin* is een cilindrische constructie van twijgen. Het bovenste gat is smaller dan het onderste. Half mei (1992) ga ik een keer mee. De vrouwen van Evele Dogo en nog drie vrouwen met hun dochters uit het dorp gaan vissen in Abana. Het tijdstip verbaast me, want de vijvers zijn een paar weken geleden volledig leeggevist door een groot aantal sleepnetvissers. Maar de vrouwen zeggen dat ze anders saus zonder vis moeten eten. Het is ruim anderhalf uur lopen naar Abana. Er zijn al meer groepjes vrouwen aan het vissen. Daar aangekomen, gaan de vrouwen op een rij in de breedte het water in. Ze woelen met hun voeten de modderige bodem om en jagen zo de vissen uit hun schuilplaats. Regelmatig bukken ze. Ze duwen een of twee *arin* die aan hun handen zitten in het water en zetten deze stevig vast op de bodem. Ze voelen met hun handen of er een vis zit. De zo met de handen gevangen vis wordt in een schaal of kalebas gedaan die, met een touw aan het lichaam vastgebonden, achter de vissersvrouwen aan drijft. De vangsten worden bij elkaar gegooid, een halve schaal voor bijna een dag ploeteren, en daarna onderling verdeeld. Maar de vrouwen zien het anders: "*We eten goed vanavond en voor morgen is er ook nog wat (...).*"

Midden op de rivier vissen de 'specialisten' met zowel werpnetten, kieuwnetten als met vislijnen. Vissers, die met het werpnet op de rivier vissen, werken in tweetallen: een vader met een zoon, twee broers, twee vrienden of verwanten. Een van de twee

stuurt daarbij de boot en houdt hem in evenwicht, terwijl de ander het met lood verzwaarde werpnet uitgooit, zoals in de bovenstaande casus werd verteld. De vangstverdeling wordt bepaald door de onderlinge relatie en/of eenieders inbreng in de vorm van vistuig of de boot. De eigenaar van de boomstamkano telt bij de verdeling van de vangsten voor twee en indien hij ook het net inbrengt telt hij voor drie. Vissers die zowel visgereedschap als een boot bezitten schakelen vaak een zoon of (jonge) knecht in, die in ruil voor een deel van de vangst gedurende een seizoen met hen samenwerkt. Verder zijn er 'parttime' vissers die een belangrijk deel van het jaar met louter passieve technieken (vislijnen, fuiken) langs de oever van de rivier vissen, en met korven en lijnen in de vlakte op de piekmomenten. Op de piekmomenten in het seizoen, tenslotte, is iedereen visser: mannen, vrouwen en kinderen vissen met het hun toegestane vistuig. Voor vrouwen is dat in hoofdzaak de *arin*, al zijn er enkele oudere vrouwen die in de piekperiodes kieuwnetten uitzetten. Rhebergen stuitte in haar onderzoek op een minder rigide verdeling dan ik hiervoor beschreef. In het zuiden (rond Zina) leenden sommige vrouwen (uit de vlakte) af en toe een net van hun man. Ze merkte daarbij op dat

> *"(...) mannen hun vrouw het net lenen in periodes dat er genoeg vis is, als zij niet beperkt worden in hun mogelijkheden"* (Rhebergen 1997:49).

Dit is in zekere zin opmerkelijk, omdat de mening van zowel mannen als vrouwen over het vissen van vrouwen met ander tuig dan de *arin* op bedenkingen stuit. De volgende uitspraken getuigen hiervan:

> *"Vissen met een net door vrouwen is veel te zwaar werk, het vissen met de* arin *is voor vrouwen (...)"*
>
> en:
>
> *"Het zijn mannen die met netten vissen, het is niet goed als vrouwen de netten van mannen nemen (...)"*
>
> en:
>
> *"Het gaat fout als de vrouwen met mannennetten gaan vissen, mannen vissen toch ook niet met de* arin, *alles wordt dan te gecompliceerd (...)."*

Er zijn verschillende incidentele werkverbanden, gekoppeld aan het maken van een boomstamkano of verbonden met groepsvissen. Voor het uithollen van een boom (de

meest geschikte boomsoort is *agam* (*Kaya senegalensis*) kunnen vissers die daarvoor de middelen en relaties hebben, tijdelijk de hulp van anderen inroepen. Ze brengen dan een groep van twaalf à vijftien personen bij elkaar om een geschikte boom te kappen en uit te hollen. In ruil voor dit zware werk zorgt de eigenaar voor maaltijden, thee en colanoten (zie foto 5.2: de toekomstige eigenaar van de boomstamkano ziet toe op het uithollen van de boom). Na het grove werk zorgt een 'specialist' voor de afwerking van de kano. Samenwerkingsverbanden die gerelateerd zijn aan vistechnieken zijn commerciëler van aard. Eigenaren van barrières en van sleepnetten ronselen (veelal) jonge (lokale en migranten) vissers om tegen een deel van de vangst voor hen te vissen. Het samenbindende element is hier het sleepnet van de eigenaar, waarmee een groep van visvijver naar visvijver migreert en zo de hele vlakte afschuimt. Dit sluit aan bij de trend die ook Boutrais (1995) signaleerde en waarover ik in de inleiding schreef: de nieuwe actoren, hier de migrerende vissers, die concurreren met de lokale bevolking. Mijns inziens is het overigens niet altijd duidelijk wie er nu als 'lokaal' wordt gedefinieerd en wie er 'van buiten' komt. Het in- en uitsluiten is immers een door lokale machtsverhoudingen gekleurde zaak. Het is wel zo, dat conflicten met betrekking tot toegang en beheer van de visvijvers zich toespitsen op het gereguleerde gebruik van deze sleepnetten in de visvijvers. Hierbij komt het regelmatig tot conflicten tussen vijvereigenaren, vooral de Kotoko elite, en neteigenaren, waaronder veel Mousgoum vishandelaren. Deze 'slepende kwesties' komen in het volgende hoofdstuk uitgebreid aan de orde.

Conserveren van de vis

Het schoonmaken en drogen van de vis is in familieverband vrouwenwerk. Ongehuwde vissers drogen de vis uiteraard zelf. De vrouwen onderscheiden twee vormen van drogen. Kleine vissoorten, zoals *divini* en *armour,* worden alleen gewassen en in de zon te drogen gelegd op een rieten mat op de grond of op een verhoging. Voor het drogen van sardines en tegenwoordig ook vele andere soorten[114] is een voorbehandeling vereist. De vrouwen halen eerst de ingewanden eruit, waarna ze de vis uitgebreid schoonmaken. De vis wordt daarna op rieten matten gelegd, regelmatig gekeerd, en de zon doet de rest. Na drie dagen tot een week in de zon (afhankelijk van het seizoen) wordt de gedroogde vis in plastic zakken gedaan. Bederven wordt tegengegaan door een poeder (pesticiden en insecticiden die in de rijstteelt en katoenteelt gebruikt worden) over de vis te strooien. Deze praktijk is zeer twijfelachtig, en de eventuele gezondheidsrisico's worden onvoldoende onderkend.

Mannen en jongens roken meestal de vis, terwijl vrouwen ondertussen druk doende zijn met het schoonmaken en drogen, waardoor ze niet aan het roken toeko-

[114] De vissers vangen drogen ook grote meervallen en *Bagrus* (*malauw*).

Foto 5.1: Vishandelaar uit de Logone vloedvlakte voor zijn vishandel op de markt in Lagdo wacht op zijn handelaar uit Yaoundé (fotograaf: auteur [DvE])

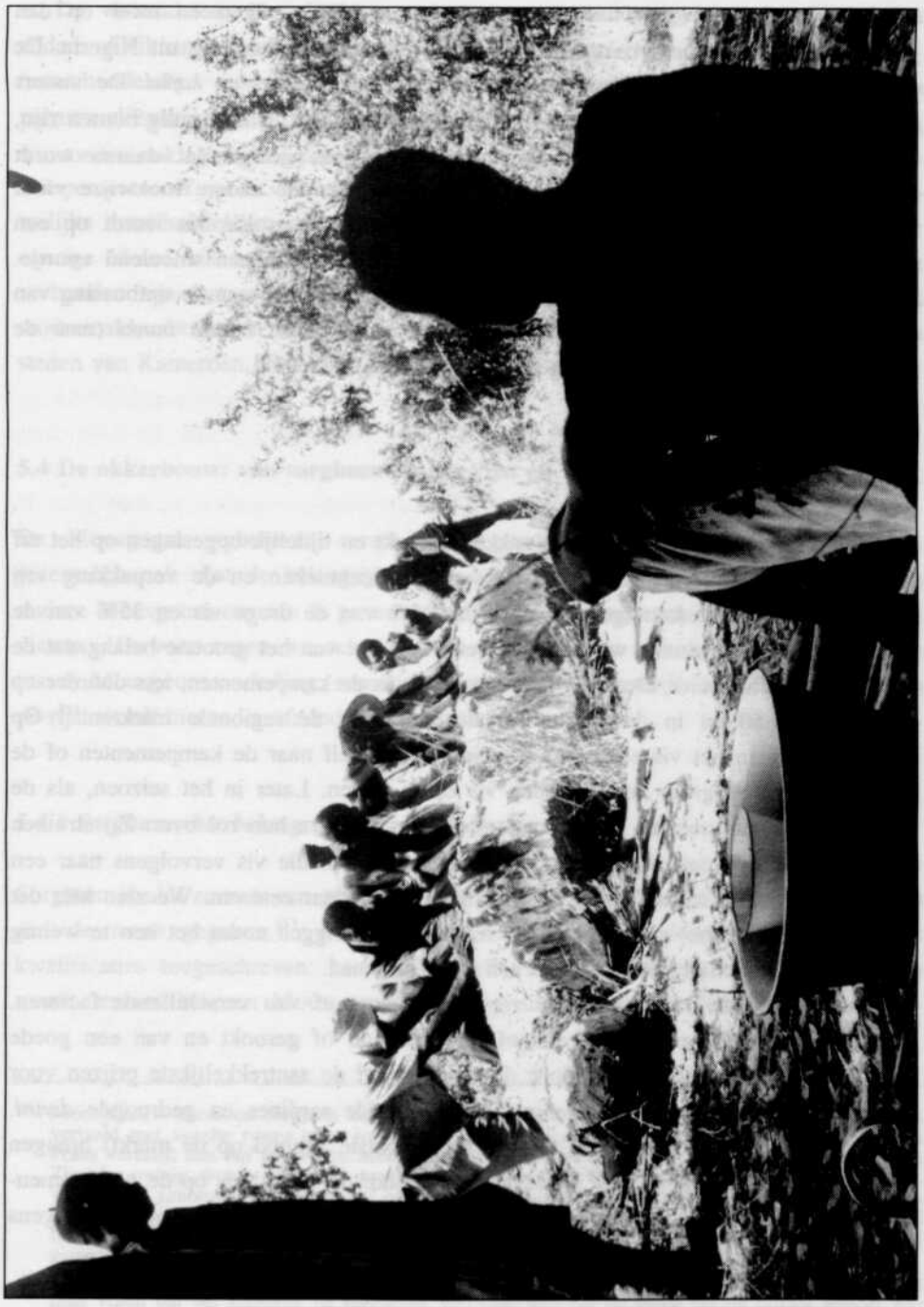

Foto 5.2. De toekomstige eigenaar van de boomstamkano ziet toe op het uithollen van de boom (fotograaf: auteur [DvE])

men. Gerookte vis, *hilif banda* genaamd, brengt in het algemeen meer op dan gedroogde vis. De twee rooktechnieken zijn (recentelijk) afkomstig uit Nigeria. De vissoorten die gerookt worden zijn meervallen, grote karpers en *kafka*. De vissers rollen een vis op en pinnen hem op een stokje. In de vlakte, waar weinig bomen zijn, wordt de opgerolde vis simpelweg onder droog gras gelegd dat daarna wordt aangestoken. Deze techniek noemt men *banda nigeria*. De andere rookwijze vindt vooral langs de meer beboste rivieroever plaats. De opgerolde vis wordt op een rooster van kippengaas in een aarden oventje gelegd, boven een smeulend vuurtje. Het vele brandhout dat nodig is om de vis te roken draagt bij aan de ontbossing van de oeverbosschages. De op deze wijze gerookte vis wordt *banda banki* (naar de marktplaats op de grens tussen Nigeria en Kameroen) genoemd.

5.3.3 De vishandel

De bewerkte vis wordt in dozen en zakken verpakt en tijdelijk opgeslagen op het erf van het kampement. Aangezien de conserveringstechnieken en de verpakking vrij rudimentair zijn - deskundigen beweren dat 25% van de droge vis en 35% van de gerookte vis door insecten wordt aangevreten - is het van het grootste belang dat de vis snel verkocht wordt. De visprijs is het laagst in de kampementen, iets duurder op de verzamelmarkten in de vlakte en het duurst op de regionale markten.[115] Op piekmomenten in het visseizoen komen handelaren zelf naar de kampementen of de dorpen toe om de grote hoeveelheden vis op te kopen. Later in het seizoen, als de handelaren de vangsten te mager vinden, nemen vrouwen hun rol over. Zij struinen de *brousse* af op zoek naar vissers met vis en brengen die vis vervolgens naar een verzamelmarkt. De maandagmarkt van Zimado is er daar een van. We zien hier dat vrouwen in de 'niche' springen die de mannen laten liggen zodra het hen te weinig oplevert. Dit verschaft deze vrouwen een klein inkomen.

De prijs die de visser voor de vis krijgt, hangt af van verschillende factoren. Allereerst de staat van de vis, dus of hij gedroogd of gerookt en van een goede kwaliteit is. Ten tweede de vissoort: de visser krijgt de aantrekkelijkste prijzen voor respectievelijk grote gerookte meervallen, gedroogde sardines en gedroogde *divini*. Kleine meervallen en gedroogde karpers (het grootste aanbod op de markt) brengen veel minder op. Ten derde het moment van aanbod: de visprijs is op de piekmomenten het laagst, terwijl de vis uiteraard duur wordt betaald als hij schaars is. Volgens Roëll (in WLP 1996b) levert dat een gemiddeld prijsverschil op van 25%.

---

[115] Een handelaar die een zak sardines koopt voor 32.000 Cfa op een verzamelmarkt in de vlakte en die naar Pouss brengt verdient bruto 6.500 Cfa. Als hij diezelfde zak verkoopt in Maroua of Lagdo (de plaats waar de handelaren voor Yaoundé en ook Lagos inkopen doen) wordt bruto 22.700 Cfa verdiend (WLP 1996b:50).

De vishandel in Noord Kameroen is vergelijkbaar georganiseerd met die van andere Afrikaanse landen. Ook hier is de verdeling visser - kleine handelaar - tussenhandelaar - grossier - distributeur terug te vinden. De meeste vissers zijn via patroon-cliëntrelaties verbonden met de handelsnetwerken. De kleine vishandelaren, waaronder ook vrouwen, kopen de vis op bij de visser, in de verschillende visserskampementen of op de verzamelmarkten, waarvan Zimado er een is. De meeste vrouwelijke detailhandelaren verkopen hun waar direct in het dorp en de omgeving. De overige kleine vishandelaren verkopen hun handel door aan tussenhandelaren, die verbonden zijn met grossiers en groothandelaren in de steden. Zij zorgen via eigen wijdvertakte netwerken voor het verdere transport van de vis naar de markten in de steden van Kameroen, Tsjaad en Nigeria.

5.4 De akkerbouw: van sorghum[116] naar rijst en van rijst naar sorghum

De Mousgoum verbouwen verschillende gewassen, waarvan rode sorghum en recentelijk ook rijst de belangrijkste zijn. "*Sorghum was er voor de vis*," zeggen oudere Mousgoum om aan te geven dat ze van oorsprong meer landbouwers zijn dan vissers. Hiervoor zagen we echter dat er, wat voorkeur betreft, verschillen bestaan tussen Mousgoum onderling: sommigen prefereren de visserij. De teelt van sorghum en rijst wordt hieronder afzonderlijk besproken.

5.4.1 Sorghum: het belangrijkste voedselgewas.

Sorghum is niet zomaar een gewas, de zaden zijn volgens de overlevering door *Alaua* aan de mens gegeven.[117] Aan het eten van sorghum worden allerlei positieve kwalificaties toegeschreven: het geeft kracht, is lekker en het eten van sorghum maakt iemand tot een Mousgoum.[118] Het is rond de groeicyclus van dit gewas -

---

[116] Mousgoum verbouwen sorghum en gierst. Rode sorghum (*mossoko mekele*) wordt in het Frans vertaald met *sorgho rouge* maar soms ook door *mil*, gierst (*way* in het algemeen) wordt in het Frans vertaald met *mil rouge*. De Mouskwari (*mossoko moudouki*), een witte sorghumsoort die in Zimado weinig wordt verbouwd maar wel op de markt wordt verkocht, wordt in het Frans, verwarrend genoeg, vertaald met *mil blanc*. De verschillende sorghum- en gierstsoorten worden in het Mousgoum onderscheiden door de grootte van de korrel (kleine gierst is *méfié*), de kleur [rood (*mekele*) wit (*moudouki*) of geel (*safra*)], of door de naam van het gebied waar de sorghum- of gierstsoort geacht wordt vandaan te komen (Colo, Mataram, Woulaga, Bongor).

[117] De sorghum is wel een ambivalent geschenk. In de verhalen over de oorsprong van de gierst komt naar voren dat het eigenlijk de bedoeling van God was dat de gierst bij de olifant terecht zou komen. Door een slimmigheidje van de hond, de sluwe kameraad van de mens, kwam het toch in handen van de mens.

[118] Een van mijn informanten antwoordde op de vraag waarom hij de verbouw van gierst verkoos boven de rijst: "*Iemand die geen sorghum verbouwt is vergelijkbaar met een beest, het is niet menselijk.*" (interview Etienne T. 17-4-1993)

door de Garine (1964) terecht "cultureel supervoedsel"[119] genoemd - dat de boeren het jaar indelen.

Het inzaaien begint nadat enkele regenbuien de droge gronden hebben bevochtigd, zo ongeveer in de maanden mei en juni. De oogst ervan valt, al naar gelang de variëteit, eind september of oktober. De sorghumvelden bevinden zich in principe op de hoger gelegen gronden, hetgeen het gewas moet beschermen tegen overstromingen. Het begin en einde van de groeicyclus werd tot voor kort ritueel begeleid. De 'meester van de aarde' (*apu anaka*) opende het landbouwseizoen, en het eerste inzaaien van de velden gebeurde op zijn teken collectief. Ook het oogstmoment werd door hem gemarkeerd. Daarnaast hadden boer(inn)en in tijden van droogte vertrouwen in de 'regenrituelen' van de 'meester van de aarde'.

Deze gereguleerde begeleiding van de groeicyclus en de centrale plaats, die de 'meester van de aarde' daarin innam, lijkt tegenwoordig afwezig. In interviews vertellen informanten dat zij - nu ze islamiet of christen zijn - niet meer luisteren naar de 'meester van de aarde'. Ook gaf men aan weinig respect te hebben voor de huidige 'meester van de aarde', die als een weinig serieus mens en dronkaard werd getypeerd. Animistische informanten benadrukken uiteraard andere aspecten. Zij betreuren het verlies van het collectieve ritueel en het hiermee verbonden feit dat er niet meer gezamenlijk gegeten wordt. Ze benadrukken de wanorde die daaruit is voortgekomen en schrijven de huidige droogte toe aan het feit dat zovelen in het dorp de eigen Mousgoum religie hebben losgelaten. In interviews met zowel ouderen als jongeren komen de verschillende meningen over de veranderingen terug:

> "*Tegenwoordig heeft de nieuwe religie de droogte meegenomen (...) de jongeren zeggen dat ze, omdat ze een andere religie hebben, niet meer volgens de rites en rituelen van hun grootouders willen leven*" (Hire Gulme/oudere).

> "*Er is niet genoeg sorghum, omdat er niet genoeg regen valt. Er valt niet genoeg regen, omdat Alaua boos op ons is, omdat we de regels niet meer kennen: omdat ze in de bijbel of in de koran geloven, respecteren ze de traditionele gebruiken niet meer en daardoor verandert alles (...). Maar de verklaring voor het probleem ..., het komt door de gelovigen ..., zij willen geen rituelen meer uitvoeren, willen niet meer gezamenlijk eten. Vroeger had ieder 'iets' zijn eigen 'god', het water, de* brousse, *het vuur, de regen, maar de mensen geloven daar niet meer*

[119] Er bestaan verschillende verhalen over de kracht die mensen krijgen van sorghum, er zijn ook vele taboes met betrekking tot sorghum; zo is stelen van sorghum een van de ergste vergrijpen evenals het onzorgvuldig omgaan met dit graan.

in (...). Volgens mij moet je geloven in een god die groot is, maar men moet ook de kleine goden respecteren van het water, van de aarde (...)" (Alaua Zigla 1996).

"*De ouderen zijn trots op het verleden en verwijten de jongeren dat ze het goede doen verdwijnen. Maar ik ben het niet met de ouderen eens. Het verdwijnen van de vis, het gras, de gierst, heeft andere redenen. Het staat ook in de koran dat het einde zich aankondigt met droogte en hongersnood. Daar kunnen de ouderen met hun rites niets aan doen*" (Abdoulaye Sali, moslim).

"*Ik houd niet van de rituelen van de ouderen. God zegt dat een ware gelovige geen rituelen uitvoert. Er is maar een god en de ouderen die de rituelen uitvoeren misleiden ons, wijzen ons de verkeerde weg (...). De methoden van de ouderen zijn archaïsch en onnuttig voor ons. We kunnen niet vanwege regen en een betere overstroming weer animist worden (...). Dat is namelijk de kracht van de duivel*" (Aramadan Malboung, protestant).

In de praktijk bleek echter het eerste inzaaien - ook zonder collectief ritueel - gelijktijdig plaats te vinden: in 1992 was dat 17 juni, in 1993 op 8 juni. Een uitzondering hierop vormden enkele christelijke boeren, wier velden bij de rivier al in mei ingezaaid waren, de droogte overbruggend met irrigatiewater uit de rivier. Het gelijktijdige inzaaien wordt *tchoc* genoemd. Alhoewel er geen collectief ritueel meer voorkomt, voeren animistische mannen en vrouwen nog wel individueel een ritueel uit alvorens met het zaaien te beginnen. Mannen offeren bij de graanpot op het erf voor de aardegod *Alaua,* terwijl vrouwen hun gaven (tabak en een ei) op hun eigen veld offeren voor de aardegodin *Zigla.*

Mousgoum mannen en vrouwen beschikken over veel kennis met betrekking tot het sorghumgewas. Die kennis betreft zaken als de kenmerken van de verschillende variëteiten, grondsoorten en planttechnieken die bodem en water conserveren. Kennis varieert uiteraard van persoon tot persoon en al naar gelang zijn of haar betrokkenheid bij de sorghumproductie. Met betrekking tot de verschillende bodems en de harde klimatologische omstandigheden (droogte zowel als overstromingsrisico's) hebben Mousgoum mannen en vrouwen vijftien verschillende sorghumvariëteiten ontwikkeld, die droogte en overstroming kunnen overleven eerder of later geoogst kunnen worden. Animistische vrouwen zaaien daarnaast sorghumsoorten die geschikt zijn voor het brouwen van bier. Al die verschillende graansoorten worden strategisch over het veld verspreid. Drie arbeidsintensieve planttechnieken (*abu, gougo* en *minhidik*) zijn aangepast aan de verschillende grondsoorten en conserveren bovendien

water. Deze drie technieken kenmerken zich door hogere zaaibedden waarin het graan wordt gezaaid. Boeren zeggen dat deze heuveltjes het gewas zowel beschermen tegen hevige regenval (de aarde wordt minder snel weggespoeld) als tegen droogte (zaaibedden houden vocht langer vast). Bovendien, zo zeggen informanten, is de productie hoger dan in het geval waarbij direct in de aarde wordt gezaaid (de zogenaamde *djikki*-methode). Tenslotte beweren informanten, dat het planten op heuveltjes de velden in een betere conditie houdt en zelfs een zekere bescherming biedt tegen sprinkhanen. Het inzaaien gebeurt op van te voren schoongemaakte velden. Dit schoonmaken is een taak van mannen, alhoewel ook - oudere - vrouwen en weduwen dit werk doen. Het schoonmaken van een veld, zeker als dat de eerste keer is, heeft gevolgen voor de controle over het land: degene die het veld als eerste bewerkt wordt de eigenaar van het veld.

Na enkele dagen komen de zaailingen op en als de regen regelmatig blijft vallen worden de velden weldra lichtgroen. Bij onvoldoende regen moet men het inzaaien overdoen. In 1992 moest het inzaaien eenmaal en in 1993 zelfs tweemaal worden herhaald. Nadat alles is gezaaid volgt eind juli het eerste wieden (*crao*). Het wieden is zeer arbeidsintensief en het komt vaak voor dat mannen, vrouwen en kinderen van de vroege ochtend tot laat in de middag doorwerken. Tijdens het wieden laat men eetbare planten en kruiden ongemoeid. In deze periode moet ook het vee nog per toerbeurt gehoed worden om de velden tegen hun ongewenste bezoek te beschermen. Halverwege of eind augustus volgt de tweede wiedronde, *boubouda* in het Mousgoum. De familievelden worden in ieder geval een tweede keer gewied, terwijl dit bij andere velden, waaronder de velden van vrouwen, alleen gebeurt als daar nog tijd voor overblijft. In drogere jaren - zoals in 1993 - laat men de tweede wiedronde soms helemaal achterwege, omdat het wieden de aarde uitdroogt. Na het wieden kan de sorghum doorgroeien, al moet het wel tegen loslopende geiten, ratten, apen en vogels beschermd worden. Kleine kinderen, en in een enkel geval vrouwen, moeten deze indringers verdrijven. Gedurende deze periode verzamelen vrouwen volop bladgroenten en kruiden, *smer*, in de *brousse*, waarmee de saus wordt bereid. Ook leggen vrouwen kleine tuinen bij het erf aan of verbouwen tussen de sorghum en de maïs, *okra* (*Abelmoschus spp.*), kalebassen en lokale bladgroenten.

Naarmate de regen minder regelmatig wordt of zelfs helemaal ophoudt, worden de sorghumpluimen rijper en zwaarder. De vrouwen binden nu de sorghum op in schoven om het graan tegen vallen te beschermen. Ze combineren dit werk met het verzamelen van groenten en boomblad ter aanvulling van het dagelijkse dieet. De vroege sorghumsoorten zijn nu halfrijp, maar enkele soorten zijn rijp genoeg om ze te roosteren en te eten. De oogst van de late sorghumsoorten begint als de regens zijn opgehouden en de overstroming op zijn hoogtepunt is. Als diverse mannen de voorbereidingen voor de visserij treffen, maken de meeste vrouwen en kinderen zich op voor de oogst van de sorghum. De oogstduur is afhankelijk van de grootte van de

velden en de aanwezige arbeidskracht en ligt tussen enkele dagen en een paar weken. De rijpe pluimen snijdt men met een mes los van de stengel. Ze worden vervolgens vergaard in schalen en op een hoop midden in het veld verzameld. De sorghum wordt op het hoofd naar het erf vervoerd. Plantresten worden op de velden achtergelaten voor het vee.

Sorghum vormt het belangrijkste voedselgewas en goede boer(inn)en hebben veel aanzien in de Mousgoum gemeenschap. Daarentegen wordt iemand die zijn veld niet goed bewerkt gezien als iemand "*die niet geïnteresseerd is in wat anderen van hem of haar denken. Een dergelijke beperkte inzet is net zo slecht als te veel drinken, smerig of lelijk zijn*", zei een van mijn informanten, om te vervolgen met de uitspraak dat "*niemand je zal helpen als je problemen hebt, omdat je iedereen voortdurend beledigt door je desinteresse en je gebrek aan schaamte*" (Falmatta Ba 3 april 1993). Iedereen, die niet aan de normen van hard werken voldoet, wordt betiteld als een luiaard (*mouquil*): een zware belediging!

5.4.2 Toegang tot arbeid, land en controle over de oogst

Voor een succesvolle teelt van sorghum in Zimado is de toegang tot arbeid en land belangrijk. De gierstverbouw vereist veel arbeid, maar is daarentegen weinig kapitaalintensief. Zo worden de zaden door de boeren zelf bewaard, terwijl men voor het bewerken van het land een eenvoudige hak gebruikt. Diertractie en ploegen vindt men in dit deel van de vlakte niet.[120] Op het niveau van een *fung* worden zowel familievelden als individuele velden met sorghum ingezaaid. Gehuwde vrouwen werken op het familieveld zolang de kinderen klein zijn. Ook de kinderen werken vanaf zeer jonge leeftijd op deze velden mee. Naarmate vrouwen ouder worden, of op het moment dat een man een tweede vrouw trouwt, beginnen ze een eigen veld. Dat laatste betekent overigens niet, dat een vrouw met een eigen veld niet tevens een bijdrage moet leveren op het familieveld. Ook haar kinderen werken voornamelijk op de familievelden, dus voor de vader en/of *apung fung*. Wel nemen dochters vaak de huishoudelijke taken van de moeder over, zodat die op haar eigen veld aan de slag kan. Vrouwen met huwbare dochters krijgen eventueel hulp van jonge mannen die naar de hand van een dochter dingen, maar overwegend doen vrouwen het werk alleen. Een andere categorie, de jongens, krijgt vanaf zekere leeftijd een eigen veld, maar moet altijd de eerste uren van de dag op het familieveld werken, waardoor ze pas op het heetst van de dag aan het werk op hun eigen veld toekomen. In zijn algemeenheid kan men stellen, dat de bewerking van de 'gemeenschappelijke'

[120] Dit in tegenstelling tot de Moundang (Steenhuysen-Piters 1995) of de boeren in de omgeving van Mindif (Van den Berg & Van Est 1991).

familievelden voor de andere velden (die van vrouwen en jongeren) gaat. Door het vele werk op de rijstvelden, dat ook nog eens overlapt met de sorghumteelt, schieten de individuele velden van vrouwen en jongeren er regelmatig bij in. Niet de toegang tot land is hier een probleem, maar een tekort aan arbeidskracht of, beter gezegd, de toegang tot arbeidskracht.

Men verbouwt de sorghum op de hogere gronden. In deze door overstromingswater begrensde ruimte is de toegang tot het gebruik van de grond geregeld. Die verloopt via het dorpshoofd en de eerstgekomenen. Vrouwen verwerven toegang tot de grond via hun echtgenoot of via mannelijke verwanten. De hogere gronden, waarop sorghum verbouwd kon worden, waren rondom Zimado altijd beperkt. Dit is veranderd. Zowel de droogte als de lage bedijking aan de zuidwest zijde van het dorp hebben ertoe bijgedragen dat er meer voor de sorghumverbouw geschikte velden zijn bijgekomen. De dijk die de SEMRY III-velden moet behoeden voor een overstroming, beschermt tegelijkertijd de lagere gronden, gronden die voor de aanleg van de aarden wal altijd de kans liepen te overstromen. Afhankelijk van verschillende grondsoorten, de variabele regenval, alsmede de altijd aanwezige overstromingsrisico's (1988 in het recente verleden), gebruiken mannen en vrouwen verschillende sorghumvariëteiten. De toegang tot meerdere soorten velden, zoals hoger gelegen velden, lager gelegen velden en verschillende grondsoorten, vergroot de kans op een goede sorghumoogst in variabele omstandigheden. De conclusie is gerechtvaardigd, dat de toegang tot land in Zimado (nog) niet echt een probleem vormt, maar dat de toegang tot een ruime variatie van velden voor wat betreft grondsoort een knelpunt is.

De opbrengst van de familievelden, de velden van de vrouwen en de ongehuwde zonen is in principe voor de voedselvoorziening. De oogst wordt opgeslagen in verschillende graanpotten van klei die op ieder erf staan. De granen van de jongeren en de vrouwen worden als eerste gegeten. Ook is het gebruikelijk dat vrouwen bij levensceremonies (geboorten, huwelijken) een schaal van hun eigen gierst cadeau geven. Indien er voldoende gierst is, wordt er ook wel wat gierst op de markt verkocht.[121] De graanpot van de familievelden, de grootste op het erf, wordt beheerd door *apung fung* en bewaart men bij voorkeur om bij rituelen, bezoek en calamiteiten te gebruiken. Echter, tegenwoordig zijn de meeste graanpotten al leeg, lang voordat de eerste regens vallen, waardoor veel mensen de dan dure - want

[121] Het verkopen van je gierst op de markt zou betrekkelijk recent zijn. Verschillende christelijke vrouwen vertelden mij dat ze "*(...) door de religie een beetje meer vrij waren geworden, vrij om bijvoorbeeld gierst te verkopen, iets wat vroeger (toen iedereen nog animist was DvE) niet kon.*" Ook vertelde een van mijn sleutelinformanten Apime Dourai (een oudere animistische man) dat hij niet houdt van mensen die hun gierst op de markt verkopen, het getuigt zijns inziens van weinig respect voor de gierst, en dus voor Alaua. Apime verbiedt zijn vrouw Delme om haar gierst op de markt te verkopen.

tijdens de zogenaamde *soudure* schaarse - sorghum op de markt kopen[122]. In de droge jaren wordt de controle van de mannen op de granen verscherpt: één graanpot domineert het erf en de inhoud wordt onder toezicht van *apung fung* gesteld. Informanten vertelden dat ze in de droge tachtiger jaren hun vertrouwen in sorghum kwijt waren. In 1984/85 en 1990/91 mislukte de oogst vanwege de droogte en plagen van sprinkhanen en in 1989 ging een deel verloren door een vogelplaag. Nu is droogte geen nieuw gegeven in deze regio. De wijze waarop de boeren hun sorghum verbouwen heeft zich, zoals we zagen, hieraan in zekere mate aangepast. Maar zelfs dergelijke aanpassingen konden niet langer goede oogsten garanderen. Het had daarom voor veel vrouwen weinig zin, zo zeiden ze, om een eigen graanpot te handhaven: "*Zelfs de* vrai *(graanpot) van de familievelden is al ver voor de eerste regenbuien leeg.*" Na de goede oogst van 1992 loonde het voor veel vrouwen weer wel de moeite om een eigen graanpot te maken: overal verschenen nieuwe potten op de erven.

Een belangrijke manier om aan sorghum te komen is tegenwoordig het verbouwen van rijst, en deze rijst dan te ruilen tegen zakken sorghum. De meeste Mousgoum mannen en vrouwen kunnen het eten van rijst namelijk niet waarderen: "*Als we geen sorghum kunnen eten, hebben we honger.*"

5.4.3 Rijst als marktgewas

De rijstteelt onder irrigatie wordt aangeduid met de naam SEMRY (Société d'Expansion et de Modernisation de la Riziculture de Yagoua). Dit semi-overheidsbedrijf evolueerde in drie verschillende subschema's die achtereenvolgens SEMRY I, II en III genoemd worden[123] (Tchala Abina 1982). De SEMRY III-rijstprojecten zijn gesitueerd op verschillende locaties in de Logone Chari, onder andere sinds 1985 in Zimado.[124] Dit rijstproject startte tijdens een periode dat de droogte het dagelijks leven ernstig bemoeilijkte, en veel mensen geven dan ook aan dat ze dankzij dit project deze moeilijke tijden hebben kunnen overleven. Maar er zitten meer kanten

---

[122] Ter indicatie: een zak gierst (100 kg) verkocht in de oogstmaand levert 4500 Cfa op. Gierst verkocht in de *soudure* levert meer dan het dubbele op.

[123] Ieder van deze SEMRY projecten heeft zijn eigen karakteristieken: het SEMRY I project (jaren vijftig) is het oudste project en ligt in de buurt van Yagoua. Het irrigatiewater wordt er opgepompt. Het SEMRY II project (jaren zeventig) is afhankelijk van irrigatiewater uit het speciaal daarvoor gecreëerde Magameer. Hiermee kan 6000 hectare geïrrigeerd worden. Door inefficiëntie, beperkte belangstelling van de kant van de boeren en achteruitgang van de kwaliteit van de grond, wordt er begin jaren negentig slechts de helft daarvan onder irrigatie gehouden (van Wetten 1993). SEMRY III (jaren tachtig) is voor irrigatie afhankelijk van waterpompen die het water direct uit de rivier halen. Deze projecten zijn kleinschaliger in vergelijking met SEMRY II. Het gaat om arealen van 200 tot 600 hectaren.

[124] Andere SEMRY III deelprojecten bevinden zich in: Logone Birni (in 1994 stopgezet), Kousseri, Goulfeij, Goulfeij Gana, Moubouang, Hilélé.

aan de introductie van rijst. Hieronder wordt de rijstteelt beschreven, alsmede de vaak wisselvallige wijze waarop de boer(in)nen de rijst inzetten in hun totale activiteiten pakket. Daarbij blijkt ook SEMRY, in de jaren negentig gedwongen tot reorganisatie door de Staat en de donoren, een onbetrouwbare medespeler.[125]

Het SEMRY-teeltpakket

De bewoners van Zimado teelden voor de introductie van SEMRY geen rijst op hun akkers, maar zoals we hiervoor zagen, sorghum en gierst - afgezien van enkele mensen die elders als loonarbeiders werkten. De rijstteelt is van een geheel andere orde dan de sorghumteelt. Het brengt de boer(inn)en in contact met nieuwe landbouwmethoden, kunstmest, teeltschema's, investeringen, loonarbeid en schulden.

Niet de boer(in), maar SEMRY is verantwoordelijk voor de organisatie van het teeltschema. De activiteiten van de boeren zijn aan teeltschema gekoppeld. Het streven van SEMRY richt zich op twee rijstoogsten per jaar, een doelstelling - opgelegd door donoren en overheid - die niet wordt gehaald, omdat een groot deel van de velden in de natte tijd door gebrek aan interesse niet wordt bebouwd (Hodgekinson 1996). Tot 1992 betekende dit een teeltcyclus in de droge tijd, van januari tot juni/juli, en één in de regentijd, van juli tot en met december/januari. Vragen over wat dit betekende voor de overlap met andere lokale activiteiten en of de SEMRY-doelstellingen wel reëel waren, laten we voorlopig terzijde om eerst dit gereguleerde teeltpakket te bekijken.

Bij de start van het SEMRY III-project werden 200 hectaren opengelegd en kreeg iedere *apung fung*[126] uit de omliggende dorpen een veld van 25 are. Inmiddels is deze 'eerlijke' verdeling per huishouden verdwenen: verschillende huishoudens raakten door schulden aan SEMRY hun veld kwijt. Vervolgens werden de velden, na 1988, heringedeeld, zodat een veld nu 40 are beslaat. Rijkere *fung*, alsmede de ambtenarenelite uit de stad, zijn door de betaling van de schulden aan SEMRY de nieuwe eigenaren van deze velden geworden.

SEMRY verzorgt de infrastructuur, zoals irrigatiekanalen, waterpompen, kantoren, silo's en verbeterde wegen naar het dorp. Tevens levert het SEMRY-bedrijf gedurende iedere teeltcyclus een aantal diensten aan de boeren: ze ploegen de velden met machines, ze leveren water voor irrigatie, ze stellen zaaigoed, kunstmest en zakken ter beschikking en ze zorgen voor het transport en de vermarkting van de rijst. Ook bieden ze technische ondersteuning, teeltadvies, en daarenboven controleren ze de werkzaamheden van de boeren. De boeren betalen - met veel tegenzin - voor deze diensten in natura: namelijk zo'n twaalf zakken rijst per veld van 40 are na de oogst.

---

[125] Zie ook hoofdstuk twee over de context en de politiek-economische rationaliteit achter SEMRY.

[126] Ook de vrouwen die een huishouden aanvoerden kregen een veld.

Aangezien de gemiddelde opbrengst (met uitschieters naar beneden (vijftien zakken) en naar boven (drieëndertig zakken) per veld zo'n zesentwintig zakken bedraagt, gaat dus bijna de helft van de opbrengst naar SEMRY ter betaling van de verleende diensten. De ontevredenheid van boeren hierover is groot. Maar ze hebben - in ieder geval in mindere jaren - geen alternatief.

De boerenfamilies leveren arbeid. Onder het toeziend oog van SEMRY-ambtenaren bedijken en egaliseren ze hun velden, kweken de rijst op in kweektuinen en planten de jonge planten na enige weken over op het veld, irrigeren en wieden de velden, strooien kunstmest, beschermen de oogst tegen vogels en oogsten en dorsen de rijst. Uit een studie naar tijdsbesteding van Roupsard (1984) komt naar voren dat het werk van het begin tot het einde van de teeltcyclus voor een persoon gemiddeld 80 à 100 dagen bedraagt op een halve hectare grond. Arbeidspieken ontstaan tijdens het overplanten, wieden en het oogsten van de rijst. De vraag is wie al deze werkzaamheden uitvoert.

De verschillende werkzaamheden op de rijstvelden worden in het algemeen door mannelijke huishoudhoofden gecontroleerd, maar voornamelijk door vrouwen, jongeren, kinderen en loonarbeiders[127] uitgevoerd. Arbeidspieken in de rijstverbouw, alsmede de overlap van de rijstverbouw met andere activiteiten, zorgen er namelijk voor dat de arbeidskracht op het niveau van de *fung* regelmatig tekort schiet. Dit geldt met name voor *fung* die meerdere rijstvelden bezitten. Daar komt nog bij dat vooral de hoofden van welvarender huishoudens, alsmede hoofden van de gespecialiseerde vissersfamilies, zelden een stap in de 'modder'[128] zetten. Zij gebruiken het met de visserij verdiende geld om anderen voor hen op SEMRY te laten werken.[129] Dat wil zeggen, dat er loonarbeiders in tijdelijke dienst genomen worden om het mannenwerk (egaliseren en dijken maken) en het werk op de piekmomenten uit te voeren. Armere mannen werken wel zelf op hun eigen velden of, als ze geen eigen veld meer hebben, als loonarbeider. Dat laatste is, als het een *apung fung* betreft, een grote schande. Voor jongere mannen en voor vrouwen vormt het een van de inkomensmogelijkheden. In het algemeen voeren vrouwen en kinderen vaak het leeuwendeel van de werkzaamheden uit, hetgeen overeen komt met ervaringen elders in het gebied (Jones 1986). In ruil voor al hun werk hebben vrouwen recht op twee zakken rijst eventueel aangevuld met een Afrikaanse doekjurk (*panje*).

---

[127] Landarbeid wordt betaald per dag: tieners werken voor een loon van 500 tot 750 Cfa per dag en volwassenen voor een loon van 800 tot 1000 Cfa per dag. Dit zijn dagen van 10 uur. Het minimumloon in Kameroen is 1500 Cfa (10 gulden) per dag.

[128] 'Modder' is de gangbare - bijna cynische - aanduiding voor een rijstveld.

[129] Informanten noemen dit letterlijk: *"C'est l'argent qui travaille nos champs."*

5.4.4 Rijstopbrengsten, schulden en toenemende ongelijkheid

De opbrengst van een rijstveld van 40 are varieert al naar gelang de kwaliteit van de velden, de hoeveelheid kunstmest, tijd en arbeid die er in is gestopt, en de toegang tot water op het juiste moment. Bovendien verslechtert de productie in het natte seizoen vaak vanwege ziektes en insecten in de planten en door de overlap met andere taken. Sinds de reorganisatie van SEMRY in 1992 (onder druk van de structurele aanpassingspolitiek van de Wereld Bank) is de doelstelling van twee oogsten per jaar losgelaten, waardoor alleen nog in het droge seizoen rijst wordt verbouwd. De *apung fung* beschikt over de opbrengst van het rijstveld. In Zimado is het de norm dat mannen hun vrouw(en) na de oogst een standaardcompensatie van twee zakken rijst geven. In armere huishoudens schiet deze vorm van compenseren er soms bij in, hetgeen tot veel onenigheid tussen mannen en vrouwen leidt. Hoe dwingend deze compensatie is, blijkt uit een van de casusstudies. Hierin komt Falmatta aan het woord, die weigerde om nog langer voor niks op het veld van haar man te werken. Zij ging als loonarbeidster voor anderen werken (vergelijk ook Jones 1986). Deze compensatieproblemen zijn regelrecht terug te voeren op de ongelijke opbrengsten per veld en de problemen van verschulding.

De hoogste rijstproductie op een veld in 1992 bedroeg zesendertig zakken[130] (vijfendertig zakken in 1993) en de laagste productie zeventien zakken (elf zakken in 1993) per veld. De betaling van twaalf zakken rijst aan SEMRY is voor ieder veld gelijk, ongeacht de opbrengst. Een boer met een matig producerend veld houdt dus weinig over na betaling van de vereiste cijnzen. De hierna volgende casus stelt dit probleem aan de orde.

> Het onderstaande verhaal is van Falmatta Ba, een vrouw van 28, die getrouwd is met Salomon, een weduwnaar met vier oudere kinderen uit een eerder huwelijk. Falmatta heeft zelf vier jonge kinderen uit het huwelijk met Salomon. Zij was mijn vriendin en tolk in het dorp voor gesprekken met vrouwen en rekende mij voor hoe de problemen van schulden en rijst met elkaar samenhingen. Verschillende andere informanten vertelde mij vergelijkbare verhalen. Falmatta komt hieronder aan het woord:
>
> *"Om de velden van SEMRY te bewerken heb je eigen geld nodig. Vooral in onze situatie, waar de twee oudere kinderen op school zitten*

[130] SEMRY betaalde voor een zak *paddy*-rijst 6000 Cfa in 1992 en 1993. Na de drastische devaluatie van de Cfa begin 1994 (1 gulden was voor de devaluatie 150 Cfa en na de devaluatie 300 Cfa waard) steeg de prijs voor een zak rijst naar 8500 Cfa.

en mijn eigen kinderen nog te klein zijn om mee te werken. Daarom moet je geld hebben om rijst te verbouwen. Tot op heden heb ik niets gekregen van mijn man. Als ik voor hem werk zie ik mijn deel niet. Hij vraagt me aldoor: 'Ben jij soms degene die het werk doet? Het is toch het geld dat werkt,[131] *of niet soms?' Omdat hij het zo bekijkt, geeft hij me slechts een beetje geld. Zowaar ik hier zit, ik heb in geen tijden een nieuwe* panje *kunnen kopen. Ik zal je uitleggen hoe het dit jaar met ons ging, dan begrijp je waarom zo veel mensen hun veld kwijtraken. De opbrengst van onze drie velden bedroeg respectievelijk vijfentwintig, dertig en achttien zakken. Totaal hebben we drieënzeventig zakken rijst geoogst. Voor ieder veld moesten er twaalf zakken aan SEMRY betaald worden voor de verschillende diensten en het water. Maar toen moesten we onze schulden nog aflossen. We hadden schulden bij handelaren van wie we kunstmest kochten. Een zak kunstmest kost 4500 Cfa. Voor ieder veld heb je minstens twee zakken nodig. Dat is totaal 18.000 Cfa. Voor een schuld van 9000 Cfa betaal je na de oogst zes zakken rijst. Voor drie velden is dat dus achttien zakken rijst. Zodoende bleven er na de betaling hiervan nog negentien zakken over. We hadden ook geld geleend om de rijstplanters te betalen, want Salomon was ziek en ik heb mijn zoon nog aan de borst, en kon het zware werk niet alleen aan. Voor ieder veld hebben we 10.000 Cfa moeten lenen, oftewel twaalf zakken rijst. Zodoende bleven er nog zeven zakken over voor al ons werk. We hebben deze zakken geruild tegen gierst, want dat voedt beter dan rijst. Zo zie je dat we voor niets op SEMRY hebben gewerkt*" (interview Falmatta Ba, september 1993).

Deze casus laat zien dat behalve de cijnzen aan SEMRY maar al te vaak ook schulden aan commerciële kredietverschaffers moeten worden afgelost. Hierdoor merken de boeren aan den lijve wat het betekent, dat de overheid zich sinds de jaren negentig steeds meer uit SEMRY terugtrekt en bijvoorbeeld niet langer kunstmest op krediet levert. De meeste boeren moeten vooruit lenen op de rijstoogst om investeringen en arbeid te bekostigen. Na de oogst betalen ze hun schuld terug in zakken rijst, waardoor kredietverleners/handelaren *de facto* de eigenaren van de rijst worden. Door verschulding raakten al verschillende huishoudens hun veld kwijt. Deze velden zijn in de loop der tijd overgenomen door dorpelingen of door mensen van buiten opgekocht. In een aantal gevallen lukte het ook vrouwen om zo een veld in hun bezit te krijgen, maar in het merendeel van de gevallen zijn het de welvarendere huishou-

[131] Er werd letterlijk gezegd: "*C'est l'argent qui travaille.*" Hiermee wordt bedoeld dat ze door loonarbeid in te huren hun veld kunnen bewerken.

dens en de handelaren en ambtenaren uit de stad, die van deze mogelijkheid profiteerden. In jaren dat het Zimado rijstproject bestaat zijn de onderlinge verschillen tussen *fung* enorm toegenomen. Aan de ene kant heb je nu eigenaren van meerdere velden (maximaal acht velden) en aan de andere kant de huishoudens die ieder moment hun enige veld kunnen kwijtraken, en huishoudens die door verschulding verder uitgesloten zijn van eigendom. Deze laatste groep werkt als loonarbeider op de velden van eigenaren van meerdere velden. De incorporatie in de geldeconomie leidt dus tot een groeiende lokale en regionale ongelijkheid en tot een verdergaande concentratie van geldelijke inkomsten. Deze trend bespeurde Roupsard (1987) al eerder ook bij de SEMRY I- en II-projecten.

5.4.5 De wisselvallige rol van rijst in de domestieke economie

Naast het feit dat veel informanten aangeven dat men zonder de rijst niet kan overleven, of dat de rijstopbrengsten noodzakelijk zijn om de bruidsprijs bijeen te brengen, levert de rijstverbouw ook andere problemen op. Ze tast namelijk de dynamische omgang van de bevolking met haar omgeving aan, onder andere vanwege de overlap van werkzaamheden in de rijstverbouw en die van de verbouw van sorghum. Veel boer(inn)en blijken daar echter op strategische wijze mee om te gaan: ze zetten de rijst naar eigen goeddunken in, al naar gelang het seizoen. Hoe dat in het algemeen gebeurt en tevens dat dat niet zonder beperkingen is, komt naar voren in het onderstaande verhaal van de bedrijfsleider van SEMRY III in Zimado. Hij is Mousgoum en groeide op in Zimado. Na een landbouwkundige opleiding in Nigeria werd hij ingezet door SEMRY III als *chef de périmêtre*. Ik vraag meneer Philip Huyuk naar de typering van de rijstproductie door de jaren heen. Hij antwoordt:

> *"In het eerste jaar van het bestaan van SEMRY hebben de boeren goed gepresteerd. Daarna is het minder geworden. In 1988 zijn veel boeren de rijst vergeten, ze dachten alleen aan de gierst en de vis. Ze hebben hun rijstvelden verlaten."* Ik vraag hem of dat niet vooral door de schulden komt. Maar Philip zegt: *"Nee, het zijn niet de schulden maar de droogte. De mensen werken in de rijstvelden, omdat ze geen gierst hebben, maar als er in een jaar volop gierst is, is er voor hen geen enkele reden om in de rijst te gaan werken. Pas in de droge jaren van 1990 kwamen een aantal mensen weer naar me toe om me een veld vragen. Dat kregen ze pas weer terug als ze eerst hun schulden betaalden. Sinds die tijd hebben veel boeren de rijstteelt opnieuw in hun werkzaamheden opgenomen. Je moet weten: een Mousgoum houdt*

alleen van rijst als er geen gierst is. En de Mousgoum vissers denken niet aan SEMRY als er vis is. Het zijn onze vrouwen die op de rijstvelden werken, want als je gaat kijken wie er in de modder staan dan zijn dat onze vrouwen. Als er een slecht jaar is geweest, betalen sommigen hun schulden af om weer rijst te kunnen verbouwen. Sinds 1992 is het moeilijker geworden om telkens opnieuw een veld te verwerven. Er zijn namelijk steeds meer mensen uit de stad en ook Mousgoum uit Zimado die van de rijst houden om er koeien van te kopen. Zij kopen de verlaten velden op (...)" (interview Philippe Huyuk 24 januari 1993).

In bovenstaand relaas komen een aantal punten aan de orde die refereren aan de moeilijkheden van huishoudens om de verbouw van rijst te combineren met de andere activiteiten. Een manier om met dat probleem om te gaan vormt dus de strategische inzet van de rijstverbouw: als het seizoen goed is, 'vergeten' Mousgoum (mannen) de rijst en pakt het seizoen slecht uit, dan kloppen ze weer bij SEMRY aan. Maar in het algemeen proberen mensen sorghum en rijstproductie te combineren, ondanks het feit dat de werkzaamheden op de rijst- en gierstvelden overlappen. Dit resulteert over het algemeen in minder aandacht voor sorghum- en gierstvelden. De relatie tussen de rijstverbouw en de visserij heeft ook implicaties voor de wijze waarop deze activiteiten worden uitgevoerd. Naarmate binnen een huishouden de nadruk meer ligt op de verbouw van rijst (minimaal één veld of meer), zien we dat zowel mannen als vrouwen op de rijstvelden werken en dat het vissen in zijn algemeenheid met passieve vismethoden gebeurt. Succes in de visserij betekent dat mannen meer kunnen investeren in de rijstteelt. Een slecht visseizoen beperkt de mogelijkheden om in de rijst te investeren en vermindert de opbrengsten.[132] Deze combinatie geeft een zeker evenwicht wanneer de visserij de investeringen in de rijst kan betalen en de rijstopbrengsten op hun beurt de investeringen in de visserij kunnen financieren. In de andere situatie waarbij de nadruk meer op de visserij ligt dan op de rijstteelt (maximaal één veld) worden de rijstopbrengsten verregaand gebruikt om te investeren in de visserij.

De taakverdeling tussen mannen en vrouwen is vaak scherp: mannen vissen dagelijks met werpnetten en lijnen terwijl hun vrouw(en), al dan niet bijgestaan door loonarbeiders, op de rijstvelden werken en zo nodig op de gierstvelden. Deze vissers zijn er bovendien trots op dat ze bijna nooit een voet in de 'modder' zetten en dit werk aan hun vrouwen kunnen delegeren. Een dergelijke verdeling kan goed uitpakken in gemiddelde jaren. In een heel goed jaar vergeten deze vissers SEMRY:

[132] Bij de vijf door Van der Voort (1994) gevolgde vissers is er een directe relatie tussen visvangsten en rijstproductie. In 1992 correleren betrekkelijk redelijke vangsten met een redelijke rijstoogst. In 1993 vallen de visvangsten tegen waardoor er minder geld was om in de rijst te investeren, zodat ook daar de opbrengsten lager waren.

ze zetten dan in op de gierst en de vis. Valt het jaar echter tegen, dan wordt op SEMRY gemikt.[133] Overigens gaf de SEMRY-bedrijfsleider in zijn verhaal aan dat het steeds moeilijker wordt om ook in de toekomst de rijst zo strategisch te blijven inzetten, omdat zowel mensen van buiten als binnen het dorp steeds meer velden opkopen. De casussen in deel 2 zullen explicieter ingaan op de relatie vis, rijst en gierst en op hoe de rijstteelt de wijze waarop er gevist kan worden, beïnvloedt, en andersom.

Behalve de boeren, zijn SEMRY en de Staat minstens zo onberekenbaar. De economische crisis, welke zich tegen het einde van de jaren tachtig manifesteerde, noopte de Kameroenese overheid namelijk tot veranderingen onder druk van het structurele aanpassingsbeleid van de Wereldbank. Dit structurele aanpassingsprogramma (SAP) bestond onder andere uit de reorganisatie van semi-overheidsbedrijven, waarbij sleutelwoorden als privatisering en liquidatie van verliesgevende bedrijven de boventoon voerden (Hodgkinson 1996:234). Voor SEMRY leidde dit tot de afname van de overheidssteun.[134] Steeds meer werkzaamheden komen door de zich eenzijdig terugtrekkende overheid bij de boeren te liggen: de boeren moeten zich organiseren in boerengroepen en krijgen de verantwoordelijkheid voor meer onderdelen van de teeltcyclus (SEMRY Dossier III 1992, Van Wetten 1993:119). In de praktijk betekent dit een toename van de werkdruk, alsmede een grotere afhankelijkheid van commerciële kredietverleners. Daarbij komt ook nog eens dat de afdrachten aan SEMRY niet evenredig zijn verminderd.[135] De boeren hebben dan ook veel problemen met de hoge investeringen en onderhoudskosten. Verschulding (niet alleen meer het terug betalen aan SEMRY maar ook aan geldschieters tegen zeer hoge rentes) vormt dan ook een groot probleem.[136]

Dit verhaal zou niet compleet zijn als er niet kort aandacht werd besteed aan enkele nieuwe mogelijkheden en lokale initiatieven om inkomen te verwerven, met andere woorden de *spin off* van SEMRY. De mogelijkheden voor betaald werk en handel zijn toegenomen, hetgeen een positieve invloed heeft op de markt van Zimado. Van een kleine, onaanzienlijke markt is het uitgegroeid tot een van de

---

[133] Mijn tolk Sali heeft zich bijvoorbeeld sinds mijn vertrek helemaal toegelegd op de gierst en de visserij. Toen ik in 1996 voor een kort bezoek terug was vertelde hij dat zijn vertrouwen in de gierst en de vis weer helemaal terug was. In 1997, weer een minder goed jaar, schreef hij mij dat hij zich toch weer bij SEMRY had gemeld.

[134] Tussen 1986 en 1991 slokte het SEMRY-project ruim driekwart van de totale investeringen in de landbouwsector in de uiterst noordelijke provincie van Kameroen op (Schrader 1990).

[135] Ter vergelijking: voor een veld van 25 are moesten boeren tien zakken rijst betalen ter compensatie van de diensten, zaaigoed, kunstmest en zakken. Nu, met een veld van 40 are, moet men twaalf zakken rijst aan cijnzen betalen, terwijl de SEMRY-diensten zijn afgenomen. Kunstmest, zaaigoed en zakken moeten tegenwoordig vooraf betaald worden. Geld daarvoor wordt bij commerciële handelaren geleend tegen woekerprijzen.

[136] De onvrede tegen SEMRY is zeer groot en gedurende mijn verblijf in Zimado is het voorgekomen dat men massaal in opstand kwam tegen het feit dat de kunstmest vooraf betaald moest worden. Mensen braken de silo's open en de zakken kunstmest werden op de erven achtergehouden. Pas na tussenkomst van de *sous-préfet* zijn de meeste zakken geretourneerd.

grotere markten van de vlakte in het noordelijke deel en zelfs Logone Birni in belang voorbij is gestreefd.

Door de terugtrekkende overheid schoont SEMRY zijn *paddy*-rijst niet meer zelf. Deze activiteit is in snel tempo overgenomen door verschillende ondernemers (ex-SEMRY-ambtenaren, kleine en grote handelaren), die graanmolens in Nigeria hebben gekocht. Drie elitezonen uit Zimado hebben bijvoorbeeld rijstmolens in het dorp geïnstalleerd, die door jongere verwanten draaiende worden gehouden.[137] De installatie van de graanmolens heeft voor twee marginale groepen voordelen gebracht: voor vrouwen die de rijst schonen en voor de eigenaren van duwkarren (een populaire investering door jongeren) die het vervoer van de rijst van de concessie naar de molen en/of de markt regelen. Een zak rijst malen kost 1000 Cfa. Verschillende Mousgoum vrouwen kopen (al dan niet op krediet) zakken *paddy*, laten ze malen in de rijstmolen en schonen deze 'vuile' rijst. De winst (tussen de 200 en 500 Cfa per zak[138]) bestaat uit de opbrengst van de schone rijst minus de kosten voor een zak *paddy*, de maalprijs en de eventuele kredietkosten. Vrouwen schonen de rijst niet alleen, ze verkopen deze schone rijst vaak zelf aan de grossier. Dit moet volgens Courade (1994:266-7) gezien worden als een vorm van emancipatie van vrouwen: de financiële inbreng van de mannen is immers nul en ook zijn advies of beslissingen hebben weinig invloed. In Zimado profiteren vooral de graanmoleneigenaren en dan pas die vrouwen, die uit de kleine kinderen zijn, van de nieuwe mogelijkheden.

Een andere nevenactiviteit is de varkenshouderij. Het restproduct van het schonen van de rijst blijkt zeer geschikt voor varkens. Dit heeft de belangstelling voor de varkenshouderij gestimuleerd bij christenen, vooral onder jongeren. Een bijkomstige moeilijkheid hier is echter dat de loslopende varkens veel overlast veroorzaken in het dorp en de verhoudingen tussen de verschillende religieuze groepen problematiseert.

5.5 De veehouderij

Vee speelt een belangrijke rol in het leven van de Mousgoum.[139] Vee wordt verworven om prestigieuze redenen, het is het belangrijkste onderdeel van de bruidsprijs en fungeert als spaarpot. In de paragraaf over de rijst kwam al kort naar voren dat er Mousgoum zijn die van rijst houden om koeien te kunnen kopen. Men zou ook kunnen zeggen dat er Mousgoum zijn die van vis houden om koeien te kunnen kopen. Met andere woorden, het doel van Mousgoum, en dan vooral mannen, is het

---

[137] Ook de Kotoko sultan van Logone Birne heeft rijstmolens in dorpen staan. In Zimado II exploiteert hij een grote rijstmalerij naast de marktplaats.

[138] Een vrouw is drie à vier uur bezig met het schonen van een zak rijst.

[139] Dumas-Champion (1983) wijdt haar boek geheel aan de sociale rol van vee bij de Massa, een bevolkingsgroep die cultureel nauw verwant is aan de Mousgoum.

verwerven van vee. '*Faray* ' betekent in het Mousgoum dan ook zowel vee, rijkdom, als bruidsprijs. De prijs van een koe varieert tussen de 30.000 en de 50.000 Cfa.[140] De droogte, onzekerheden en noodzakelijke andere investeringen frustreren het streven van de Mousgoum mannen om zo veel mogelijk rundvee te verwerven.

Gedurende de nacht verblijft het vee in stallen op het erf. Mannen en zonen verzorgen het: ze stallen en melken de beesten. Ze nemen slechts een kleine hoeveelheid melk - die door de kinderen wordt gedronken - zodat het kalf goed kan groeien. Dat is ook de reden dat mannen melken: vrouwen nemen, volgens de mannen, te veel melk. Vrouwen maken de stallen schoon. Op basis van het aantal beesten, vooral koeien en geiten, wordt de relatieve welvaart van een Mousgoum *fung* aangegeven. Hoe groter de veestapel hoe groter het prestige van de *apung fung*. Tegenstrijdig is echter dat de grootte van de veestapel tevens het best bewaarde geheim van iedere Mousgoum is. Het veeweidingssysteem zelf, waarvan lenen en uitlenen essentiële onderdelen zijn, versterkt de onduidelijkheid over de juiste aantallen. De relatieve welvaart (in stuks vee) van oudere vrouwen, zo bleek uit een *wealth ranking* onder mannen, is voor hen een witte vlek. Enkele oudere vrouwen, ook wel *les grandes femmes* genoemd, die in voornoemde welvaart *ranking* in de categorie der armen werden geplaatst, bleken in de rangschikking door vrouwelijke participanten veel hoger te scoren, hetgeen de scheiding van de mannen- en vrouweninformatie in de verschillende compartimenten van de dorpsgemeenschap weer eens onderstreept. Voor een getrouwde vrouw geldt overigens dat haar echtgenoot in nood over haar pluim- en kleinvee kan beschikken. Daarom stallen vrouwen, buiten weten van de echtgenoot, enkele beesten (het gaat hierbij overigens nooit om rundvee) bij vrouwelijke verwanten of vriendinnen. Het belang van eigen hulpbronnen en eigen netwerken wordt hiermee aangegeven. *Fung* zonder vee zijn arm. De helft[141] van de *fung* zou volgens informanten arm zijn: ze hebben alleen kippen, eenden en een enkele geit.

Het veeweidingsysteem bestaat uit meerdere lagen. Allereerst, het dagelijkse hoeden van het in het dorp aanwezige vee. Dit gebeurt in de natte tijd per toerbeurt. Deelnemers aan deze *pool* hebben, overigens ongeacht het aantal koeien dat men bezit, een keer in de zoveel weken de taak om het vee te hoeden. In de droge tijd graast het vee in en rond het dorp. Water is geen probleem gezien de aanwezigheid van de rivier. Maar gras en veevoer zijn aan het einde van de droge tijd schaars. Vroeger werd dit opgelost door voor korte tijd met het rundvee op *transhumance* (*grou*) te gaan, naar betere weidegronden, vaak laagst gelegen delen van de vlakte. Jonge en volwassen Mousgoum mannen sloegen daar dan tijdelijk een veekampement

---

[140] De prijs van pluimvee ligt tussen de 700 en 1000 Cfa, de prijs van kleinvee (geiten en schapen) bedraagt tussen de 3500 en 8000 Cfa.

[141] In een welvaartschaal (*wealth ranking method*: Scoones 1995) die ik met verschillende individuen (met een groep lukte dit niet) maakte, werd meer dan de helft (39 van de 77) van de huishoudens uit Zimado Begeue door informanten in de armste categorie geplaatst.

op, terwijl vrouwen[142], kinderen en ouderen in het dorp achterbleven. De mannen leefden tijdens de *grou* van melk, visvangst en jacht. De *grou* was een sociaal gebeuren van belang, adolescenten werden tijdens de *grou* door oudere mannen geïnitieerd en vermaakten zich met het 'traditionele' worstelen (*waz*), danswedstrijden (*yemma*) en wat *body building* genoemd zou kunnen worden. Het gebruik dat hier *grou* wordt genoemd, is vergelijkbaar met gewoonten die in de literatuur "*cure du lait*" (melkkuren) worden genoemd (zie hiervoor Dumas-Champion 1983). Dit gebruik leeft nu alleen nog voort in verhalen en liederen[143], die met heimwee naar een verleden tijd met ruimte voor plezier en vrije tijd worden verteld.

Toen de *grou* verdween[144], werd het grazen meer en meer geconcentreerd nabij de dorpen, waardoor de druk op de weidegronden toenam. De tweede laag, het systeem van uitwisseling of het uitlenen van een koe, *gusum* genaamd, zou de begrazingsdruk kunnen compenseren. *Gusum* impliceert namelijk dat vee wordt uitgeleend aan vrienden, verwanten en relaties die de dagelijkse verzorging van het vee op zich nemen. De zorg voor het vee van anderen helpt mannen bij het opbouwen van een netwerk van relaties of de instandhouding ervan. Het vee wordt op deze wijze verspreid over de vlakte in zowel Kameroen (van de Begeue dorpen tot Kousseri) als Tsjaad, hetgeen de risico's van diefstal en verliezen als gevolg van ziekte en veevoertekorten verkleint. Tevens motiveren informanten dit gebruik met het argument dat het er mensen van weerhoudt (te snel) koeien te verkopen om een grote investering in de visserij te bekostigen, of andere gevallen van acute geldnood te lenigen. Oudere vrouwen die rundvee bezitten, brengen het beest overigens altijd *gusum* onder bij een mannelijke verwant, omdat vrouwen zelf geen rundvee behoren te hoeden. Via een eigen verwant (meestal een broer) kan ze een uitwisselingsrelatie aangaan, hetgeen ook een zeker prestige met zich meebrengt.

Droogte en verlies van vee (door runderpest) in het recente verleden hebben het veeweidingssysteem, vooral het *gusum*systeem, verder gewijzigd. Mensen die hun vee verloren hebben, dreigen buiten de netwerken, die vaak van vader op zoon overgaan, te vallen. De afwezigheid van vee toont het duidelijkst de huidige armoede en belemmert een volwaardige participatie in het economische en sociale leven (zie ook hoofdstuk vier). Niet voor niks wordt een man zonder vee een man zonder relaties

---

[142] Voor vrouwen was het taboe om zich in deze kampementen te vertonen, omdat dat een negatieve invloed zou hebben op de melkproductie van de koe en op de vruchtbaarheid van de vrouwen. Kinderen waren intermediair tussen het dorp en de kampementen. Mannen die deelnamen aan de *grou* kwamen alleen bij hoge uitzondering naar het dorp, bijvoorbeeld in geval van een begrafenis. Zij mochten dan onder geen beding met hun vrouwen communiceren.

[143] Het vertellen over de *grou* was een geliefde bezigheid van oudere mannelijke informanten. Als mijn informant Apime hierover aan het vertellen sloeg, begon hij soms spontaan liederen te zingen waarin die herinneringen besloten liggen.

[144] Er worden vooral sociale redenen gegeven voor het verdwijnen van de *grou*, maar ik heb daar verder geen diepgaand onderzoek naar gedaan. De genoemde redenen zijn: introductie van het christendom, de onveiligheid van de achtergebleven vrouwen in de dorpen, scholing en onderwijs.

genoemd (*dif nas da gidinini slaï gusumkaï*). Daartegenover staat dat de rijke Mousgoum elite (*dif zi gidimi faray gusum*) tegenwoordig een steeds dominantere rol binnen deze netwerken speelt door haar vee *gusum* bij de dorpelingen in de vlakte te stallen. Deze zogenaamde *absentee cattleholders* gebruiken de dorpelingen mijns inziens eigenlijk als goedkope veehoeders, maar de meeste informanten zien dat toch anders. De casus van Moussa, verderop, illustreert dat. Tenslotte is de veeweiding intensiever geworden, omdat het vee behalve in de natte, nu ook in de droge tijd gehoed moet worden. Dit heeft te maken met de toegenomen onzekerheid en veediefstallen, welke grotendeels gepleegd worden door Mousgoum in samenwerking met Shoa Arabieren (Rapport Interim 1993, Scholte 1996).

Mousgoum mannen zijn gericht op de accumulatie van inkomen uit vis en rijst om dit vervolgens in vee te investeren, onder andere om de bruidsprijs te betalen of af te betalen (hoofdstuk vier). Deze veegerichtheid is niet direct in het belang van vrouwen, en zeker niet in onzekere tijden, omdat alles in principe ondergeschikt is aan dit streven. Het verwerven van vee wordt gefrustreerd door de droogte en marginale overstromingen en het feit dat men geld nodig heeft om in de visserij en rijstverbouw te investeren. Enkelen compenseren deze belemmeringen en dilemmas met veediefstal en heling.[145] In de onderstaande casus komt de samenhang tussen accumulatie van rijkdom door veediefstal, de investeringsmogelijkheden in visserij en rijst, de controle over de arbeid van vrouwen in de economie en de tegengestelde belangen van mannen en vrouwen onderling aan de orde.

Issa Malboung is de oom van mijn assistent en tolk Sali en wordt algemeen beschouwd als de rijkste man van het dorp: hij heeft vier vrouwen, zijn zoon is met een afbetaalde bruidsprijs getrouwd, zijn geschatte rijkdom bedraagt zo'n tachtig koeien. Tegenover Issa's stugge zwijgzaamheid staan de vele speculatieve verhalen die over hem de ronde doen. De volgende twee zijn daarvan voorbeelden.

"*Issa Malboung was een grote armoedzaaier totdat hij zich met heling* (compolie) *ging bezighouden. Toen werd hij snel rijker en rijker (*kreeg hij steeds meer vee*). Hij koopt het vee goedkoop bij veedieven, hij verkoopt het voor meer geld door, of hij bewaart het vee op een plaats waar niemand het kan vinden. Dat is zijn spaarpot. Met zijn vee heeft hij vier vrouwen kunnen trouwen. Nu spaart hij van het werk van zijn vrouwen. Issa is rijk, hij heeft veel vrouwen en zijn zonen hebben al*

[145] Veediefstal en de handel in gestolen vee, *compolie* genaamd, gaan hand in hand. Informanten beweren dat *"de armsten het vee stelen, maar dat de rijken doen aan heling (compolie)"*. Verschillende lokale leiders (zoals kantonhoofden) staan dit oogluikend toe in ruil voor een deel van de winst (Rapport Interim 1992).

een echtgenote. En dat terwijl de kinderen van armen, die reeds de huwbare leeftijd hebben, nog niet eens een vrouw hebben. Verder bezit Issa meerdere rijst- en gierstvelden. Zijn zonen bezorgt hij goede netten en een boomstamkano. Een arm iemand kan dat allemaal niet doen. Zijn vrouwen zijn nu de basis van zijn economie. Met de oogst van de gierstvelden kan iedereen eten. Wat de rijstvelden opbrengen is voor hem. Zijn vrouwen krijgen een zak rijst voor hun werk. Alles (wat verdiend wordt met vissen en rijst) *gebruikt hij om nog meer vee te kopen. Op deze wijze zijn zijn vrouwen de basis van zijn rijkdom (...)*" (interview Malboung Moulna, 23 oktober 1993).

De hoeveelheid vee draagt niet altijd bij aan de verbeterde voedselsituatie van zo'n huishouden. Een van de vrouwen van Issa Malboung maakt duidelijk dat zij zelf en haar kinderen er niet zoveel beter aan toe zijn dan de andere, zogenaamd armere, huishoudens in het dorp. Ze zegt:

"*Ja, ik weet dat iedereen spreekt over de rijkdom van mijn man. Maar ik merk niets van die rijkdom. Hij leeft net als de armen in het dorp. Hij eet slecht, hij kleedt zich slecht. Een rijk iemand is iemand met veel geld. Maar wat doet hij* (Issa) *met zijn geld? In mijn ogen is hij* (Issa) *armoedig, maar hij handelt in vee. Als iedereen hem als de rijkste man van het dorp beschouwt, dan weten zij meer dan ik. Zijn vrienden kennen misschien zijn geheim* (de hoeveelheid koeien). *Maar voor mij is hij* (Issa) *een grote gierigaard. Waarschijnlijk zie ik daarom zijn rijkdom niet. Ja, ik leef met hem op hetzelfde erf, maar het is moeilijk om zijn rijkdom te kennen. Hij heeft koeien, maar hij eet slecht en heeft geen mooie kleding. Zijn rijkdom is niet belangrijk voor mij. Voor mij is hij een armoedzaaier (...). Voor een vrouw is het moeilijk om de rijkdom van een man te kennen, want een man doet zijn dingen in het geheim. Hij vertelt het misschien tegen zijn zoon of zijn vriend. Ik weet alleen wat ik van hem krijg voor al mijn werk op de rijstvelden: slechts een* panje *uit Nigeria en een zak rijst. Ik verbouw mijn eigen gierst en groenten voor de saus. Mijn zoon denkt aan me en geeft me af en toe vis. Op hem* (Issa) *moet ik altijd wachten (...)*" (interview Kaltouma Asmaba, mei 1996).

Uit het relaas van Kaltouma komt duidelijk de relevantie van het concept *hearthholds* naar voren: de inkomensstromen van mannen en vrouwen zijn behalve ongelijk, ook gescheiden. Kaltouma heeft een blinde vlek voor de precieze omstandigheden van

haar echtgenoot. Ze zegt expliciet dat het feit dat haar man rijk is, niet *per se* in haar voordeel is. Ze moet desondanks heel hard werken om in haar eigen levensonderhoud te voorzien. Daarnaast draagt ze rechtstreeks bij, door haar arbeid op de rijstvelden, aan de vergroting van het inkomen van Issa. Als het waar is wat ze zegt, dan is de vergoeding hiervoor ook nog beneden de maat.

5.6 Verzamelen

De oogst van wilde producten[146], die door Scoones (1992) zo raak de *hidden harvest* wordt genoemd, maakt een belangrijk deel uit van de voedselvoorziening voor bijna iedereen in de dorpen. Met name in de schaarse periodes van het jaar vallen huishoudens hierop terug. Sommige van hen verzamelen deze producten, terwijl andere ze op de markt kopen. De toegang tot deze producten is open en de benodigde middelen om te verzamelen zijn nihil. De afhankelijkheid van het huishouden van de producten uit de wildernis hangt samen met het welvaartsniveau, maar ook zeker met de genderverhoudingen. Het economische belang van de producten varieert sterk (Eaton & Search 1997). Enkele producten (zoals riet, de bruikbare onderdelen van de doempalm en de *rônier*[147], tamarindevruchten en Arabische gom) voorzien in een belangrijke behoefte aan inkomen van verschillende groepen, waaronder vrouwen. Een opmerkelijk punt is dat het verzamelen van deze voor de markt aantrekkelijke producten steeds meer door mannen erbij wordt gedaan. Zo blijken vissers op het vlechten van matten en manden terug te vallen als de vangsten - tijdelijk - tegenvallen. Zij concurreren dan met vrouwen om deze schaarse middelen van bestaan.

De meeste bomen worden geëxploiteerd voor brandhout (onder andere voor het roken voor de vis) en voor constructie. De schaarste aan bomen heeft deze gewoonte niet veranderd, noch is er sprake van herbeplanting op een schaal die verder gaat dan het aanplanten van enkele schaduwbomen in het dorp. Jonge vissers concurreren met vrouwen om het steeds schaarser wordende brandhout. De eerste groep verhoogt namelijk de economische waarde van de vis door deze te roken in plaats van te drogen. Vrouwen moeten brandhout verzamelen voor het bereiden van voedsel, een taak die oudere vrouwen vaak delegeren aan jongere meisjes uit het huishouden. Voor enkele bomen bestaan er evenwel restricties. De *tokoi* (*Balanitus aegyptica*) ,bijvoorbeeld, is een van de weinige boomsoorten die beschermd wordt op de velden.

---

[146] Voor een uitgebreide beschrijving van de verschillende wilde producten zie Van der Beek 1997, Rhebergen 1997 en Van Dijk 1989.

[147] Vooral de bladeren van voornoemde bomen worden lokaal gebruikt om matten en manden te vlechten. Matten brengen 1000 tot 1200 Cfa op, bezems 50 tot 100 Cfa, manden 750 tot 1500 Cfa. Grasmatten (*secco*) brengen per stuk zo'n 400 tot 500 Cfa op.

De *rônier*palm (*Borassus aethiopum*) wordt gezien als een boom die mensen door de droogte helpt en mag niet gekapt worden. Tenslotte genieten de tamarinde (*Tamarindus indica*) en de *agam* (*Kaya senegalensis*) enige bescherming. Dat verhindert evenwel niet dat de belangen met lokale gebruikers van de boomproducten regelmatig botsen.

5.7 De knelpunten in de activiteitenkalender

Het jaarritme van de Mousgoum in Zimado vinden we terug in de seizoensindeling. De vier seizoenen die zij onderscheiden zijn: *Mougoubour*[148], het regenseizoen dat loopt van juni/juli tot september; *Apia*[149], het seizoen van de overstroming dat begint in oktober en eindigt in december; *Amsai*[150], het koude droge seizoen dat loopt van december tot half februari, en tenslotte *Afath*[151], het snoeihete droge seizoen dat in februari begint en voortduurt totdat de eerste regens weer vallen in juni/juli. Deze vier seizoenen worden verder opgedeeld in naar activiteiten te onderscheiden periodes (zie noten 45 tot en met 48).

In deze 'traditionele' kalender zijn de cyclus van de gierst en de veehouderij de dominante activiteiten. Een expliciete verwijzing naar de visserij ontbreekt, hetgeen lijkt te bevestigen dat de visserij in het verleden van veel minder groot belang was dan nu het geval is.[152] Interessant is de nadrukkelijke verwijzing naar een specifieke periode voor sociale activiteiten en feesten, temeer daar hiervoor tegenwoordig weinig 'tijd' resteert.

De meeste Mousgoum hebben hun economische activiteitenpakket moeten uitbreiden, intensiveren en commercialiseren, teneinde in hun levensonderhoud te voorzien. Zonder overdrijving kan dan ook gezegd worden, dat zowel de meeste Mousgoum mannen als de vrouwen en kinderen bijna het gehele jaar door enorm

---

[148] Mougoubour bestaat uit de 'maanden' *kré, kré fouti* en *kré vègn*, oftewel het zaaien, begin van het wieden en het laatste wieden van de gierst.

[149] *Apia* heeft de 'maanden' *douboum, awal agoui, awal anaï*, die gekenmerkt worden door de overstroming van de vlakte.

[150] *Amsai* bestaat uit de koude 'maanden' *nurbok-a-vuway* (het water staat nog rond het dorp) en *nurbok-a-ful* (het water is rondom het dorp verdwenen).

[151] *Afath* bestaat uit de 'maanden' *Gdé Mordaï* (de maand van de feesten), *Afou* (de maand dat het gras gebrand wordt), *Gozom*, (de periode dat het gras droog is).

[152] Dit in tegenstelling tot de Kotoko, waarbij de jaarkalender door de beweging van het water en de verschillende visserij-activiteiten wordt gekenmerkt (Van der Zee 1987).

periode	visserij	gierst	rijst	regen	vloed	v&v
januari/*amsai*	xx+s		x+k		vv	x
februari/*amsai*	xx+s		xx+k		v	x
maart/*afath*	xx+k		xx+k			x
april/*afath*	xx+s		xx	*soudure*		x
mei/*afath*		xx	xx	*soudure* x		x
juni/*afath*		xxxx (z)	xxxx (o) s	*soudure* r		xx
juli/*mougoubour*		xxxx (z)	xxxx (o) s	*soudure* rr		xx
aug/*mougoubour*	k	xx		*soudure* rr		xx
sept/*mougoubour*	xx+k	xx		rr	vv	x
oktober/*apia*	xxxx+k	xxxx (o)			vv	x
november/*apia*	xxxx k+s	xx			vv	x
december/*apia*	xx+s		x+k		vv	x

Tabel 5.2: Legenda: k = kredieten nodig; s = schulden aflossen; v = overstroming; r = regenval; x = dagelijks terugkerende werkzaamheden; xx = activiteit vindt plaats in deze maanden; xxxx = piekmomenten in de betreffende activiteit; o = oogsten van het betreffende gewas; z = zaaien gewas of overplanten zaailingen; v&v = verzorging van het vee en verzamelen

hard moeten werken. De activiteitenkalender van tabel 5.2 staat overvol. Daar bovenop besteden vrouwen en meisjes nog zeker 30 tot 40% van hun tijd aan huishoudelijke taken (onder andere koken, water halen, vegen, wassen) en de verzorging van kinderen (Van der Beek 1997, Rhebergen 1997). De belangrijkste knelpunten zijn: arbeidstekorten, geld voor noodzakelijke investeringen in de visserij en de rijstverbouw en de aflossing van schulden. Arbeidstekorten ontstaan op momenten dat de visserijpraktijken concurreren met de verbouw van gierst (met name de oogst) en rijst, en op momenten van overlap in de gierst en rijstverbouw. Om arbeidstekorten in de rijstverbouw te compenseren is geld nodig om loonarbeid in te zetten. Inkomsten uit de visserij zijn hiervoor vaak een voorwaarde terwijl die op hun beurt weer zeer variabel zijn en ook afhankelijk van investeringen in de visuitrusting. Zo grijpt het een in het ander en laveren mensen van krediet naar afbetaling. Dit gaat uiteindelijk ten koste van de zekerheid van het huishouden en het sparen voor onder andere de *faray* (de bruidsprijs). De interne variatie is echter groot: met andere woorden, het ene huishouden is succesvoller dan het andere. In het volgende deel worden verschillende huishoudens bekeken alsmede de factoren, die succes en falen structureren, verder ontrafeld.

5.8 Mogelijkheden en beperkingen met betrekking tot combinaties van visserij met andere activiteiten: enkele casussen.

Combinaties van diverse milieugebruiksvormen en de verhouding tussen deze verschillende activiteiten komen in de literatuur weinig aan bod. Meestal richt men zich alleen op een van de bestaansmiddelen, zoals de visserij, de veehouderij of de landbouw. In de Logone vlakte, waar de omstandigheden gekenmerkt worden door onzekerheid over voldoende visvangsten en opbrengsten, breiden Mousgoum mannen en vrouwen echter hun activiteitenpakket op velerlei manieren uit teneinde hun bestaansniveau te handhaven. Sommigen lukt dat overigens beter dan anderen, zoals de verschillende casussen zullen laten zien.

In een situatie van toenemende degradatie van het natuurlijke milieu is het belangrijk om duidelijkheid te krijgen omtrent de wijze waarop mensen door middel van diversificatie het hoofd proberen te bieden aan moeilijke omstandigheden. Teneinde een beter begrip te krijgen voor de interne variatie, zullen hieronder een aantal casussen beschreven worden. Deze hebben betrekking op vrouwen en mannen die aan de huishoudens gerelateerd zijn. Er zal met name aandacht zijn voor de interrelaties tussen de visserij en de andere verschillende bestaansmiddelen. Daarbij komen vragen aan de orde als:

* Wat zijn de aanpassingen die mensen moeten maken om te kunnen vissen? Welke bezigheden kan men wel of niet combineren met de visserij? Wat zijn de implicaties van de visserij voor de landbouw?
* Wat is de invloed van de genderspecifieke factoren/beperkingen hierin?
* Welke verschillen bestaan er tussen jaren?
* Wat is de invloed van externe politiek-economische factoren.

Anders gezegd: welke factoren beïnvloeden de keuzes en opties?

De hedendaagse visserij speelt zich af op een continuüm, met aan de ene kant de 'specialisten' en aan de andere kant de 'gelegenheidsvissers.' Het aandeel van mannen aan de visserij en de technieken die ze daarbij gebruiken zijn hierbij als onderscheidende factor genomen: vrouwen vissen immers, zoals we eerder zagen, altijd incidenteel en voornamelijk met een en dezelfde vistechniek. Er is een onderscheid tussen huishoudens waarbij vissen een van de activiteiten is die zowel door mannen als vrouwen incidenteel wordt uitgevoerd, huishoudens waarbij mannen parttime vissen met passieve vismethoden en huishoudens waarbij het vissen zowat het hele jaar door, met behulp van verschillende aan plaats en seizoen aangepaste vistechnieken, gebeurt. In welvarender huishoudens kan de visserij, naast de rijst- of veehandel, een van de 'investeringsobjecten' zijn.

Op basis van de verschillen met betrekking tot het relatieve belang van de visserij voor de verschillende huishoudens, wordt de volgende indeling voor de casussen gehanteerd:[153]

1. huishoudens waarin incidenteel gevist wordt.
2. huishoudens waarin het mannelijk hoofd parttime vist met passieve technieken.
3. huishoudens waarin het mannelijk hoofd permanent vist met actieve en passieve vismethoden.
4. huishoudens met alternatieven voor de visserij-inkomsten.

5.8.1 Casus: Incidenteel vissen

Binnen huishoudens, waarin incidenteel gevist wordt, is de vis met name van belang voor de voedselvoorziening. Leden van deze huishoudens, mannen zowel als vrouwen, vissen op de piekmomenten, omdat het alleen dan mogelijk is om ook

[153] In de huishoudens van Zimado worden visserij-activiteiten altijd gecombineerd met landbouw en andere activiteiten. Dat betekent, dat er bijna altijd een of meer individuen binnen een huishouden zich in meer of mindere mate met de visserij bezighouden. Hierbij moet worden aangetekend, dat verschillende individuen in een huishouden - mannen en vrouwen, ouderen en jongeren - betrokken kunnen zijn bij verschillende activiteiten op hetzelfde moment. Het kan dus zijn, dat het hoofd van het huishouden niet of niet meer vist, bijvoorbeeld omdat hij te oud is en geen kracht meer heeft, maar dan is er altijd iemand anders, vaak een jongere zoon, binnen zo'n huishouden die wel vist. Vrouwen vissen bijna altijd incidenteel.

zonder boot en met een eenvoudige visuitrusting (speer, drietand, korf) te vissen. Ze investeren niet of nauwelijks in een betere visserijuitrusting, omdat ze "*geen vertrouwen hebben in de eigen capaciteiten en kennis om in de visserij te investeren*", of "*geen geld hebben om in de visserij te durven investeren*", of - dit geldt alleen voor vrouwen - omdat ze alleen met korven mogen vissen. In principe gaat er meer tijd en aandacht naar de gierst. Rijstverbouw is ook van belang, maar men bezit weinig middelen (arbeid en kapitaal) om de rijstverbouw goed uit te voeren, waardoor verschulding om de hoek loert en men grote kans loopt het rijstveld in slechte jaren te verliezen. Vooral huishoudens met veel jonge kinderen bevinden zich in deze categorie, maar ook oudere, verarmde (alleenstaande) mannen en vrouwen. Ze hebben weinig of geen veereserves of zelfs nog een bruidsprijsschuld die moet worden afbetaald. De huishoudens in deze categorie zijn in Zimado I in de meerderheid[154]. De *fung* van Falmatta en Moussa is hiervan een voorbeeld.

Moussa

> Moussa (45 jaar) is al zo'n achttien jaar gehuwd met Falmatta (38 jaar) en nog steeds heeft hij de bruidsprijs voor haar niet afbetaald aan haar verwanten. Ze hebben samen zes kinderen, drie meisjes en drie jongens, in de leeftijd van drie tot zestien jaar. Alleen de twee oudste jongens gaan af en toe naar school. De meisjes en de oudste zoon werken op het land en in het huishouden. De moeder van Moussa, een oude, tanige vrouw, woont in een eigen hut op hetzelfde erf. Behalve deze hut bezit ze ook een eigen graanpot, kookplaats, enkele geiten en een 'bierbrouwerij' buiten de muren van het erf.
>
> De slechte en goede jaren wisselen elkaar af, waarbij de slechte domineren. In de echte droge periode, zoals de *kobro* van 1984 en 1985, moesten Falmatta en Moussa Zimado verlaten om in de stad Kousseri voedsel en werk te zoeken. Ze werkten toen beiden op de rijstvelden van SEMRY, net buiten de stad. Verder groef Moussa putten en smeerde Falmatta huizen tegen betaling. Moussa's moeder paste onderwijl op de kinderen en het erf in Zimado. Het aanwezige kleinvee werd verkocht om gierst te kopen.
>
> Moussa is vooral visser als het een goed visseizoen is. De laatste keer dat hij meer dan incidenteel viste, was in 1988. In dat jaar was er zoveel vis dat hij de *brousse* introk om samen met zijn vrouw en de kinderen te vissen. Hij zegt hierover:

[154] Volgens de grove schatting bij de *wealth ranking* met mannen, 39 van de 77 *fung*.

"(...) In 1988 waren we vissers, we leefden met de kinderen in de brousse *in een visserskampement. Ik viste met netten en Falmatta met een viskorf. We hadden volop te eten. Falmatta verzamelde hout, zodat ik de vis kon roken. Falmatta droogde de kleine vissen. De gerookte vis verkocht ik en de gedroogde vis werd door Falmatta verkocht. Met het geld kocht ze alles wat ze nodig had voor de maaltijden. De rest van het geld heb ik haar gegeven, zodat ze een* panje *en andere spullen voor het huishouden kon kopen. In 1988 hadden we geen enkel probleem, noch met voedsel noch met vis. We kochten een geit en een schaap. Natuurlijk waren er ook tegenvallers: een oom stierf, de rijst mislukte vanwege de overstroming, maar dat leidde niet tot problemen. Er was volop vis (...)."*

Moussa bezit geen boomstamkano, zodat hij tijdens een gewoon of minder goed seizoen betrekkelijk weinig kans heeft om een goede visstek te vinden. Zonder boot kan hij of in de ondiepe poelen rond het dorp vissen, langs de rivieroever, of op de zandbanken in de rivier. Maar dat zijn nu juist de plaatsen waar het vissen tegenwoordig het snelst is afgelopen. Zijn verweerde netten en vishaken kunnen dan ook alleen op de piekmomenten gebruikt worden of als het visreservaat in de rivier wordt geopend. De oudste zoon heeft geen vistalent en is zelfs bang in een kano, zoon Tchau daarentegen helpt regelmatig de vissers in het kampement. Falmatta vist in haar eentje in de regentijd als "*de vissen uit de hemel vallen*" in de poelen rond het dorp, en samen met andere dorpsvrouwen in de droge tijd in de permanente vijvers op de vlakte (Abana, Kotaqui, Semha).

De landbouwactiviteiten zijn normaliter van groter belang voor het inkomen dan de visserij. Moussa verbouwt sorghum op het familieveld. Zijn zonen (16, 11, en 8 jaar) en dochters (14 en 13 jaar) helpen hem hierbij. Falmatta heeft een eigen sorghumveld (zie foto 5.4: Falmatta aan het werk op haar sorghumveld) en ook Moussa's oude moeder verbouwt haar eigen graan. Het is namelijk gebruikelijk bij de Mousgoum dat oudere vrouwen hun eigen veld bewerken naarmate de kinderen steeds meer als volwaardige arbeidskrachten kunnen worden ingezet. Behalve gierst verbouwt Moussa ook rijst. De rijstverbouw valt steeds zwaarder omdat ze er weinig mee opschieten. Hij zegt hierover: "*Al mijn kinderen werken al van jongs af aan mee op de rijstvelden, omdat ik geen loonarbeiders kan betalen. Je weet dat ze vaak ziek zijn, want er is geen schaduw en het modderwater maakt hen ziek. Falmatta*

werkt voor anderen om geld te verdienen.[155] *In 1992 heb ik tweeendertig zakken geoogst, na het betalen van de SEMRY-bijdrage bleven er nog twintig zakken rijst over. Maar nu SEMRY de kunstmest niet meer betaalt, heb ik een groot probleem. Ik heb geld gevonden in het dorp om kunstmest te betalen en om andere problemen op te lossen. Er bleven na de betaling van de schulden nog vijf zakken over (...). God heeft ons geholpen. De sorghumoogst was goed en het graan heeft potten gevuld, zodat we konden eten."*

Naast landbouw is de veehouderij van belang. Door verschillende slechte jaren achtereen en de vele kleine kinderen heeft Moussa geen veestapel kunnen opbouwen. Toch staat er vee op zijn erf. Deze koeien zijn aan Moussa toevertrouwd, *gusum* in het Mousgoum, vanwege zijn kennis van koeien en veeziektes. Zo wordt bijvoorbeeld in de wijde omgeving zijn assistentie bij het kalven van koeien gevraagd. Het is vanwege die faam dat hij enkele vertrouwensrelaties met vee-eigenaren heeft kunnen opbouwen, waaronder één met een elitezoon van het dorp. Moussa zorgt in ruil voor dit uitlenen niet alleen voor diens koeien maar 'helpt' ook diens vader bij reparaties aan zijn huis, en een enkele keer op de rijstvelden. Gezien het feit dat Moussa geen eigen koeien bezit komt hij moeilijk aan kredieten. Hij leent dan ook vooruit op zijn rijstoogst, meestal tegen ongunstige koersen, om de kunstmest voor het rijstveld te betalen of om extra vishaken te kopen. Tevens leent hij vooruit op de bruidsprijs van zijn dochters. Informanten zeggen hier schamper over:

"*Hij eet* (zijn dochter) *Aisha al vanaf haar vijfde jaar. Gedurende de droogte had Aisha nog lang niet de leeftijd om te trouwen. Moussa is naar de Patcha van Doukwa gegaan en heeft een koe genomen, opdat zijn dochter later met zijn zoon kan trouwen. De koe heeft hij gebruikt om de droogte door te komen, om te overleven.*[156]

Iets anders dat ook niet in zijn voordeel pleit, is de alom gehoorde mening van dorpelingen, dat zijn *fung* vooral dankzij zijn vrouw Falmatta de moeilijke tijden doorkomt.

Falmatta

Falmatta is de drijvende kracht in het huishouden. De familie overleeft dankzij haar enorme inspanningen en haar betrekkelijk goede relaties

---

[155] Falmatta werkt niet op Moussa zijn rijstveld, omdat hij haar de gebruikelijke compensatie van twee zakken rijst na de oogst niet geeft.

[156] Letterlijk: "*Il a bouffé Aisha à l'âge de cinq ans.*"

Foto 5.3: Falmatta oogst de sorghum op haar veld (fotograaf: auteur [DvE])

met welvarendere vrouwen en huishoudens uit het dorp, waarvoor ze regelmatig in loondienst werkt. Toen ik Falmatta in april 1992 leerde kennen was ze een maand daarvoor bevallen van een tweeling die kort na de geboorte stierf. Ze voelde zich zwak en moe, maar kon het zich niet permitteren om te rusten en hield zich met aspirines op de been. In 1991 was de oogst van de sorghum onder de maat en ook de jaren daarvoor vielen de oogsten tegen, onder andere doordat sprinkhanen de oogst verwoestten. De bodem van de graanpot was in april 1992 al zichtbaar terwijl de gierstverbouw van dat jaar nog moest beginnen.

Falmatta verbouwt haar eigen gierstveld (ongeveer 80 are) samen met haar oudste zoon (16 jaar) en soms helpen haar dochters (13 en 14 jaar) ook mee. 1992 was een betrekkelijk goed sorghum jaar. Ze vertelt daar het volgende over:

"*In 1992 begon het seizoen slecht, de eerste zaailingen van de gierst verdroogden op het land. We zaaiden opnieuw en uiteindelijk zetten de regens door. Voor het eerst sinds jaren haalde ik twaalf zakken gierst van mijn akker, Moussa achttien en Aboucar zestien. In heb een nieuwe graanpot gemaakt. Twee zakken gebruikte ik om vis, zout en pepers,* gombo, *olie, tomatenpuree, suiker en thee te kopen. Moussa geeft me niets voor het huishouden en daarom moet ik de gierst aanbreken om goed te kunnen eten. De rest van de gierst heb ik gebruikt om couscous te maken.*"

Haar belangrijkste bronnen van inkomsten zijn: loonarbeid op de rijstvelden, het aansmeren met klei van lemen muren, matten vlechten, vissen en verzamelen. Ze zegt hierover:

"*Altijd als mijn eigen werk klaar is, ga ik bij anderen werken : op de rijstvelden, op de gierstvelden en huizen repareren. Ik doe van alles. Ik werk voor andere mensen op hun rijstvelden en ze geven me 900 Cfa per dag, of, als we geen voedsel hebben, geven ze me rijst. Dit werk is de sultan van mijn economie, hiermee voed ik mijn kinderen. Maar ook het matten vlechten zorgt voor een inkomen als er weinig andere dingen te doen zijn. Voor een gevlochten mat krijg ik op de markt in Zimado 1000 Cfa, maar als ik naar Kousseri loop geven ze me 1300 Cfa. Ook mijn kinderen helpen anderen in het dorp; ze helpen op de markt bij het laden en lossen, of letten op de marktkraam van iemand, ze duwen een handkar of vervoeren spullen op hun hoofd. Zo sparen ze zelf om kleding, een muskietennet of mat te kopen.*"

In haar tuin op het erf verbouwt Falmatta wat *gombo* en bonen voor de maaltijden. Hierover zegt ze:

"Gombo *wordt door vrouwen verbouwd. Als je* gombo *hebt geoogst, en een andere vrouw vraagt je om wat* gombo *dan moet je het geven. Mango's zijn meer van de mannen en die mag je niet zomaar vragen.*"
Falmatta hoedt ook een groot aantal huisdieren: kippen, eenden en kleinvee. Voor de eenden en kippen heeft ze hokken van klei gemaakt, waarin ze de beesten 's nachts houdt. Dit kan niet verhoeden dat de beesten regelmatig aan ziektes bezwijken. Verder heeft ze geiten en een schaap die bij de moeder van Moussa zijn gestald.
"*Geiten en schapen zijn mijn beurs in tijden van nood,*" zegt Falmatta, "*voor als de kinderen ziek zijn.*"

Was het jaar 1992 een betrekkelijk redelijk jaar, 1993 viel volgens de meeste informanten slechter uit. De verhalen van Falmatta over 1993 sluiten daarbij aan:

"*In 1993 hebben we veel geleden: de oogsten waren slecht en er was weinig vis. Bovendien stierf grootmoeder na een lang ziekbed. In 1993 haalde ik maar zeven zakken gierst van mijn akker. Drie moest ik er gebruiken om van alles van te kopen en de rest bleef over om te eten. Ook was er veel te weinig vis: Moussa vond geen vis en wat ik ook probeerde, ik ving evenmin wat. Dankzij het werk dat ik voor anderen kon doen, hebben we geen honger geleden. Moussa denkt niet aan zijn kinderen, zelfs niet als hij wel geld heeft. Hij gebruikt het voor zichzelf. Ik stuurde de kinderen naar de* brousse *om vruchten te zoeken en die verkochten ze op de markt. Als er te weinig vis is moet de familie zich goed organiseren, aangezien het dan erg moeilijk wordt om geld te verdienen en vis te vinden. De familie moet zich gezamenlijk inspannen om de problemen op te lossen. Als er geen vis is, is er tegelijkertijd een tekort aan geld om* gombo, *olie, zout en dergelijke te kopen. Op zo'n moment moet je aan de gierst van de vrouw denken. Die wordt dan verkocht in plaats van de ontbrekende vis. Daarmee koop je zout, olie, peper en dergelijke. Het grootste probleem is dat we nu een schuld bij SEMRY hebben. Maar dat moet mijn man oplossen.*[157] *Ik werk op de velden van andere mensen, omdat mijn man me nooit geld of een doekjurk geeft als ik voor hem op zijn veld werk. De meeste mannen geven een of twee zakken aan hun vrouw voor kleding. Met de rest van de rijst betalen ze hun schulden en de bijdragen aan SEMRY. Als het*

[157] Omdat in 1993 veel mensen hun veld(en) dreigden kwijt te raken heeft de boerengroep van SEMRY besloten om de velden met schuld op naam van de vader, te geven op naam van de zoon, op deze wijze kreeg Moussa zijn veld weer terug.

geld dan nog niet op is, gebruiken ze het om een koe te kopen. Als een man zijn vrouw niets geeft kan ze daarmee niet akkoord gaan. Iedereen is het met mij eens: een man moet zijn vrouw iets geven, anders komen er grote problemen. Daarom kan ik beter alleen werken. Van het begin tot het einde van de rijstactiviteiten levert me dat drie zakken op. Maar Moussa kan er niets van zeggen, want hij geeft niets aan zijn vrouw. Ik verstop het geld dat ik met mijn werk verdien. Dat geeft wel problemen, maar een man mag de spullen van zijn vrouw niet pakken zonder er goed over na te denken. Bovendien is het moeilijk voor hem om de uitgaven en de opbrengsten van mijn gierst te kennen (...)."

Het grootste probleem in 1993 was de dood van de moeder van Moussa. Zo'n verlies in een slecht jaar, de kosten van de begrafenis en daarop de ziekte van de oudste zoon deed het gezin balanceren op de rand van diepe armoede. Falmatta zegt hierover:

"In december (1993) *stierf de moeder van Moussa. Als mensen komen rouwen, moeten ze ook wat geven. Zo'n tien personen gaven 500 Cfa. Dat heeft ons geholpen. Het probleem was echter dat grootmoeder steeds in de dromen en gedachten van mijn zoon Aboucar verscheen. Zij hield te veel van hem en daardoor werd Aboucar ziek. We hebben de* outie (ziener) *gevraagd naar het erf te komen en de rituelen te doen die noodzakelijk zijn om het erf te laten afkoelen, zodat Aboucar weer beter kon worden.*[158] *Ik heb links en rechts geprobeerd om geld te vinden: bij Maria, de vrouw van de Blama, bij Avulta, de vrouw van André Domo en Esther, de vrouw van Math Sira. Totaal leende ik 7000 Cfa. Met dat geld heeft Moussa alle benodigdheden voor de rituelen gekocht: een haan, een bok en een schaap. Kort daarop werd Aboucar opnieuw ernstig ziek. Ik leende weer geld, zo'n 4000 Cfa om medicijnen te kopen. Ik deed al het mogelijke om het geld weer terug te geven. Met mijn kinderen ging ik naar de* brousse *om tamarindevruchten te zoeken, voor een klein schaaltje kreeg ik 200 Cfa op de markt en iets meer gedurende de maand van de Ramadan. En straks ga ik weer op de rijstvelden werken. Dan kan ik de schulden afbetalen (...)."*

In de casus van Moussa en Falmatta komen de verschillende belangen en conflicten binnen een *fung* duidelijk aan de orde, evenals de gescheiden inkomensstromen. Deze

---

[158] Hij schreef een rode haan voor, om tegen het vallen van de avond op het erf te offeren aan Math. Verder was er een bok nodig die in de *brousse* moest worden achtergelaten. Ook voor Math. Vervolgens moesten we op aanwijzing van de *outie* een schaap kopen. Door dat beest een goede verzorging te geven zou het erf afkoelen. Als we dit niet zouden doen zou een van de kinderen sterven.

casus laat onder andere zien dat Falmatta enige ruimte bezit om los van haar echtgenoot een inkomen te verwerven, doordat Moussa de bruidsprijs nog niet voor haar heeft afbetaald,

Zowel Falmatta als Moussa kijken ondanks de huidige armoede optimistisch naar de toekomst. Ze hebben de verwachting dat, als de kinderen groter zijn, ze meer activiteiten kunnen ondernemen: meer rijstvelden bebouwen en de jongens zouden kunnen vissen. En door huwelijken van de dochters zullen er, hoewel al een deel is opgesoupeerd, zeker koeien op het erf komen.

5.8.2 Casus: parttime vissen

Een van de trends in het dorp is, dat vissers proberen om steeds meer buiten de piekmomenten te vissen. Ze vissen met zogenaamde passieve technieken. Vislijnen worden met een - vaak geleende - *pirogue* tegen de avond uitgezet en vroeg in de ochtend wordt de vangst opgehaald. Men specialiseert zich vooral op het vangen van meervallen, die gerookt een goede prijs geven. Deze vorm van visserij wordt gecombineerd met de rijstverbouw: eerst de lijnen leeghalen en daarna haasten deze vissers zich - met de fiets - naar de rijstvelden, waarop ook de vrouwen en kinderen aan het werk zijn. Zowel de parttime vissers als de hierna volgende permanente vissers steunen in belangrijke mate op de visserij, met name om de investeringen in de rijst te kunnen bekostigen. Hoe beter dit lukt zonder kredietverleners, hoe meer men boven de armoedegrens weet uit te stijgen (informanten zeggen: "Ze zijn noch arm noch rijk"). Hieronder volgt het verhaal van Hamane en Adidja, een paar dat aangeeft goed te kunnen samenwerken. Dit is uitzonderlijk.

Hamane

> Hamane Mogome (40 jaar) is getrouwd met Adidja (28 jaar).Hij heeft de bruidsprijs afbetaald en denkt aan een tweede huwelijk. Hiervoor heeft hij reeds drie koeien aan de schoonouders betaald. Amane en Adidja hebben vier kinderen. Behalve deze zes mensen woont er nog een oudere tante van Hamane op het erf. Hamane vertelt over de wijze waarop hij de visserij en de rijstverbouw combineert. Hij zegt:
> *"Ik vis en ik verbouw rijst. Als het seizoen goed is verbouw ik ook gierst, mijn vrouw verbouwt altijd gierst. Ik vis alleen met haken, ik kan goed vissen met deze techniek en ben van niemand afhankelijk. Ik vis al jaren met haken. Niet met een werpnet, want als je op teveel paarden wed, krijg je problemen. Ik neem vaak krediet bij Aboucar Gombo. Dat is de eerste handelaar die ik ken. Aan hem verkoop ik de*

vis en in ruil geeft hij me krediet. Ik heb 25.000 Cfa geïnvesteerd in vishaken, maar ik heb tevens geld van hem gekregen om een schaap te kopen voor het feest van de Ramadan. Voor mijn rijstvelden heb ik ook geld nodig. Met mijn vrouw, mijn tante en mijn kinderen heb ik niet genoeg basis om mijn twee rijstvelden te bebouwen. De kweektuin, het ophogen van de dijken en de irrigatie doe ik zelf. Het wieden en overplanten doen mijn vrouw en mijn tante, soms samen met vrouwen uit het dorp die voor geld werken. Het uitplanten van de rijst kostte 21.000 Cfa en het wieden van één veld kostte 7500 Cfa, het andere veld heb ik zelf gewied. De kunstmest voor mijn twee velden kostte 24.000 Cfa en de mensen die bij de oogst helpen moest ik ook twee zakken geven.

In 1992 heb ik met vissen 152.000 Cfa verdiend. Dat geld heb ik gebruikt voor de rijst en om te eten. De opbrengst bij SEMRY was negenenvijftig zakken, waarvan er vierentwintig aan SEMRY moesten worden gegeven. Drie zakken gingen naar de loonwerkers en mijn zus, twee zakken heb ik aan mijn vrouw gegeven voor kleding en twee zakken voor mezelf, Tien zakken heb ik verkocht, waarmee ik een groot deel van de bruidsprijs voor mijn aanstaande tweede vrouw kon betalen en ook een cadeau en een panje *voor haar. De rest is opgegaan aan dagelijkse dingen.*

1993 was een slecht jaar: geen overstroming, dus geen vis. De oogst van de gierst was slecht en de rijstoogst middelmatig met vijftig zakken. Ik moest tien zakken rijst verkopen om voldoende gierst voor ons voedsel te hebben Wij eten liever gierst dan rijst. Met vissen verdiende ik zo'n 89.000 Cfa en ik investeerde 30.000 Cfa om vistuig te kopen. Het jaar 1993 liet de vissers achter met schulden. Iedereen die vistuig op krediet bij een handelaar had gekocht, had geen geld om het terug te betalen. Mij verging het ook zo. Met vis betaalde ik hem 15.000 Cfa terug. Met het overige geld heb ik mijn rijstvelden ingezaaid en geplant voor 21.500 Cfa, het wieden kostte 13.000 Cfa, ik heb vier zakken kunstmest gekocht en dat kostte 22.000 Cfa. Ik heb mijn vrouw een panje *gegeven voor het slachtfeest, maar ikzelf heb het feest in mijn oude kleren gevierd."*

Adidja

Adidja is de vrouw van Hamane. Zij is een van de weinige vrouwen die aangeeft dat ze met haar man goed samenwerkt en ook ondersteuning van hem krijgt. Ze vertelt er als volgt over:

"Ik verkoop de vis die Hamane vangt vers in het dorp, want voor verse vis betalen mensen meer. Het geld wordt gebruikt om de leningen te betalen en de rijstvelden te verbouwen. In 1992 hadden we bijna geen schulden en ik kon extra dingen kopen. Maar in 1993 was het een stuk moeilijker, omdat er weinig vis was en als er geen vis is, is er geen geld. Het werk op de rijstvelden vind ik erg zwaar, en het is nog zwaarder als we geen geld hebben om de arbeiders op de velden te betalen. Enkele maanden bezaten we weinig reserves. Ik probeerde krediet te krijgen om in de rijsthandel wat bij te verdienen, maar het is moeilijk, omdat in dat werk de christelijke vrouwen domineren. Ik probeerde daarop een handeltje op te zetten in suiker en thee. Hamane hielp me daarbij met geld. Daarmee kon ik de ingrediënten voor de maaltijden betalen, zoals gombo, *olie en uien. Hamane zorgt voor de vis, zodat mijn kinderen kunnen eten. Mijn man werkt hard, meer dan de andere vissers uit het dorp. Hij geeft me de dingen die nodig zijn voor een goed leven. Als er problemen zijn ligt dat niet aan hem:* C'est la chance."

5.8.3 Casus: permanente visserij

Enkele Mousgoum huishoudens in Zimado steunen in belangrijke mate op visserij. Dat was voor de hiervoor genoemde groep ook het geval, maar voor deze vissers geldt dat sterker, met name omdat ze de vis achterna gaan: ze zijn veel mobieler. Gedurende het visseizoen verplaatsen deze huishoudens zich naar een tijdelijk kampement nabij de rivier of de visgronden in de vlakte om zo intensief mogelijk te kunnen vissen. Terwijl de man gokt op de visserij nemen de vrouwen de landbouwtaken grotendeels voor hun rekening. De vissers hebben de benodigde kennis, actieve en passieve technieken en varen onder bijna alle omstandigheden uit om te vissen.[159] Zelfs als er weinig te vangen is, gaan ze door met het uitwerpen van hun fijnmazige netten. Ze onderbreken het vissen voor de teelt van rode gierst, maar de rijstverbouw wordt aan de vrouw(en) van het huishouden en aan loonwerkers overgelaten. De casus van Evele Dogo en zijn vrouwen Haoa, Miriam en Fatme is hiervan een voorbeeld. Een andere belangrijke groep die iedere gelegenheid aangrijpt

[159] De data van Van der Voort uit een slecht jaar als 1993 geven aan dat het - zeker buiten de piekmaanden - om zeer kleine vangsten per dag gaat, die toch koste wat kost gevangen worden, omdat men moet eten of schulden moet aflossen. De gemiddelde dagvangst van vijf door Van der Voort dagelijks gevolgde vissers (die met netten en haken vissen) bedroeg in December vijf kilo per dag, in januari 4,8 kilo per dag, in februari 6,4 kilo per dag, in maart drie kilo per dag (Van der Voort 1994:41).

om te vissen, zijn de jonge mannen, en dan vooral degenen die vrijgezel of onlangs pas getrouwd zijn. Deze jonge mannen zijn het meest mobiel.

Evele Dogo

Evele Dogo leerden we al kennen in hoofdstuk vier. In dit stukje vertelt hij hoe hij zich als een van de eerste dorpelingen in de visserij met het werpnet specialiseerde. Ook vertelt hij hoe zijn geluk in de visserij begrepen kan worden:

"*De Senegalezen visten met het werpnet. Wij, de Mousgoum, visten met vishaken en met drietanden en speren. We gebruikten deze drietanden zowel om te vissen als om te jagen. Die Senegalezen visten op nijlbaarzen. Iedere keer dat ze hun netten ophaalden vingen ze er minstens zes. De ouderen zeiden dat ze de kinderen van Mana* (de watergodin) *waren. En wij, de jongeren, dachten er ook zo over. Na enkele jaren waren we gewend aan de Senegalese vissers en ik heb hun gevraagd om me te leren vissen met een werpnet. Ze wilden het me wel leren. Maar steeds als ik het net uitgooide viel ik in het water. Iedereen dacht dat het te moeilijk voor me zou zijn om het echt goed te leren. Toch heb ik het geleerd en zelfs mijn vader begon te denken dat ik een kind van Mana was. Humi en ik waren de eersten uit het dorp die met het werpnet leerden vissen, en alle anderen leerden het daarna van ons. Als ik de vis verkocht, gaf ik het geld aan mijn vader om koeien te kopen. Met de vis kon ik mijn twee vrouwen trouwen. Zelfs in de bruidsprijs van mijn derde vrouw zit geld uit de visserij (...).*"

De traditionele technieken schoten vroeger te kort om in diep water te kunnen vissen. Bovendien bleken deze nieuwe netten ook in slechtere jaren succesvoller dan de traditionele technieken. Evele heeft twee *pirogues*, diverse vislijnen en werpnetten. Zelf verklaart hij zijn voorspoed grotendeels uit zijn speciale band met het water en de watergodin Mana. Hij zegt hierover:

"*Ik ben geen 'man van het land' maar meer een 'man van het water'. Dat was ik eerst niet, maar ik ben een 'man van het water' geworden. Een keer ben ik bijna verdronken en toen ik weer boven kwam had ik een armband om, die Mana me gaf. Dat helpt me bij het vissen en zorgt er voor dat ik veel vang. Voor een visser is de peddel de pen, het net het schrift, en de vis zijn de woorden.*"

Gedurende het visseizoen - tussen oktober en april - woont hij in het visserskampement aan de oever van de Logone, zodat hij zich helemaal op de visvangst kan richten. Een van zijn vrouwen woont gedurende

het visseizoen ook in het kampement. Het is haar taak de vis te drogen, zodat de vangsten verkocht kunnen worden. Hij krijgt hulp van verschillende jongeren uit het dorp, die hij in ruil daarvoor de kneepjes van het vak leert en wat vis geeft voor de saus.

In het regenseizoen woont hij op zijn erf in het dorp en bewerkt samen met zijn vrouwen en kinderen het familieveld met sorghum. In 1992 verbouwden Evele, Miriam en Hoao samen het familieveld van 150 are. Dit veld wordt door Evele 'familieveld' genoemd, omdat het het eerste veld is dat werd bewerkt. Hij kreeg dat veld van zijn vader toen hij zijn eerste vrouw Haoa trouwde. Een aantal jaren achtereen bebouwde hij het veld samen met haar. Gedurende het visseizoen ging ze mee naar het visserskampement om daar te helpen bij het schoonmaken en drogen van de vis. Toen Evele zijn tweede vrouw trouwde, hoefde Haoa niet langer te werken in het visserskampement en 'gaf' hij haar een eigen veld (50 are). Zaaien en wieden doen ze er gezamenlijk, maar het oogsten gebeurt zonder Evele, omdat de oogst overlapt met het visseizoen. In 1992 bewerkten beide vrouwen naast het familieveld ook een eigen veld. Haoa werkte op haar veld (50 are) samen met haar oudste dochter. Miriam begon een eigen veld te bewerken toen Evele zijn derde vrouw trouwde, en ook zij niet langer in het visserskampement hoefde te werken.

Evele geeft aan dat de combinatie van rijstverbouw en visserij het goed verbouwen van gierstvelden verhindert. Zo gebruikt hij alleen de snelste planttechniek, *djikki* genaamd, ongeacht de soort grond, en wiedt hij meestal maar een keer. Het oogsten wordt alleen door de vrouwen en kinderen gedaan, omdat dat samenvalt met het visseizoen. Ook het rijstveld bewerken de vrouwen zonder medewerking van Evele. De opbrengsten van de velden bedroegen in 1992 respectievelijk dertien, zes en vijf zakken gierst.[160] Over de uitgaven vertelde Evele het volgende:

"*De gierstopbrengsten worden voor consumptie gebruikt. Ook ruilen de vrouwen gierst tegen zout,* gombo, *pepers en dergelijke of ze verkopen een zak om hun kleding te betalen. Twee zakken heb ik verkocht om mezelf te kleden en nog een zak heb ik aan de kleine kinderen gegeven voor zeep en kleding.*"

[160] Deze informatie werd door Evele gegeven. Waarschijnlijk denkt hij dat dit de oogst is, maar volgens mijn tolk Sali verbergen zijn vrouwen de gierst bij hun kameraden omdat Evele zo weinig voedsel aan zijn vrouwen geeft. Op die manier komen de vrouwen aan extra geld en blijven ze uit de problemen.

In slechte jaren, zoals in het begin van de jaren tachtig, migreerde Evele met zijn gezin naar betere visgronden, samen met zijn broers. In die droge jaren werkte zijn eerste vrouw als arbeidster op SEMRY en viste hij in het Magameer. Zodra de situatie in de vlakte verbeterde, keerde hij naar Zimado terug. Daar zijn zij sindsdien definitief gebleven. Als hij goede vangsten heeft, zoals in 1992/93 (met een seizoensopbrengst van zo'n 2500 gulden), betaalt hij van de opbrengsten de loonarbeid die nodig is om zijn SEMRY-veld te bewerken. Net als zoveel Mousgoum mannen houdt hij niet van het werk op de rijstvelden. Hij vist liever, omdat dan niemand over je schouders meekijkt. Bij SEMRY bemoeit iedereen zich met de boeren en de ambtenaren profiteren van het werk van de boeren. Hij zegt hierover:
"*Ik betaal alleen geld aan SEMRY. Ik vis en geef geld aan mijn vrouwen om de hulpen* (les aides[161]) *te betalen voor het egaliseren van het veld en de reparatie van de dijken. Het werk van de vrouwen en de kinderen is het inplanten van de jonge planten, het wieden en het oogsten van de rijst. Vrouwen zijn beter geschikt voor het werk op de rijstvelden, hun handen gaan sneller bij het planten.*"
Zijn vrouwen organiseren dat loonarbeiders de grond komen egaliseren. De vrouwen en kinderen doen zelf het overige - leeuwendeel - van de werkzaamheden, waarvoor Evele beide vrouwen twee zakken rijst geeft na de oogst. De overige inkomsten uit SEMRY investeert hij in haken, netten en vee. Hij laat zijn geld deels beheren door de broer van zijn tweede vrouw, die in vis handelt. Op deze wijze zorgt hij ervoor dat hij geen kredieten nodig heeft, want als je bij een handelaar kredieten hebt krijg je minder geld voor de vis. Zijn vee heeft hij bij anderen ondergebracht, want voor de verzorging van de dieren heeft hij als visser geen tijd. Wanneer de vangsten aanzienlijk minder zijn, zoals in 1993/94 (maar zo'n 700 gulden aan inkomsten per seizoen), heeft hij problemen om de loonarbeid, de kunstmest, het vistuig, enzovoorts te betalen. Maar het betreft niet alleen de tegenvallende vangsten. Evele besteedde in dat jaar alles wat hij wel bezat aan de bruidsprijs van zijn derde vrouw. Zowel de bruidsprijs van zijn dochter - die kort daarvoor trouwde - als de gehele rijstoogst wendde hij aan om de bruidsprijs voor zijn derde vrouw te betalen. Hierdoor verloor hij zijn rijstveld. Zijn relaas is als volgt:

[161] In een dorpseconomie waarin steeds meer arbeid betaald moet worden, spreekt men toch nog steeds van 'hulp' in plaats van 'werk'.

"Met de visserij was het helemaal mis in 1993. Ik heb voor ongeveer 100.000 Cfa gevangen. Ik verkoop die vis aan mijn zwager Issa Evele, want bij hem is het veilig (kan ik het geld niet verspillen). *Issa neemt de vis, verkoopt het en het geld gebruikt hij in de handel. Pas tegen het einde van het seizoen geeft hij me mijn geld. Maar als ik tussendoor geld nodig heb, kan ik het altijd krijgen. Hij is mijn bank. Aan het einde van het seizoen was het ook voor mijn vrouwen duidelijk dat er weinig bij me te halen viel en dan zijn ze ook minder ontevreden. Ik heb iedere vrouw 5000 Cfa gegeven. In 1993 heb ik mijn derde vrouw getrouwd, dus dat is 15.000 Cfa in totaal. De rest van het geld heb ik gebruikt om vistechnieken voor de volgende periode te kopen en om gierst aan te schaffen. Tenslotte riep ik mijn kameraden bijeen om voor mij een* pirogue *te maken. Ik zorgde twee dagen voor voedsel en thee voor zo'n vijftien mannen. Tenslotte had ik geen geld meer om de afdrachten aan Semry te betalen, waardoor ik mijn veld kwijtraakte (...)."*

Miriam

De twee eerste vrouwen, Haoa en Miriam, kregen in 1993 ieder één zak rijst in plaats van de standaardcompensatie van twee zakken. Beiden worden geheel ingeschakeld in de activiteiten van hun echtgenoot Evele en ze hebben weinig tijd voor eigen werkzaamheden. Door het verzamelen van diverse groenten en rietsoorten, het smeren van huizen, het malen van aardnoten, loonarbeid en de verkoop van gierst trachten ze hun eigen financiële basis te creëren, aangezien ze in een wat minder jaar weinig van hun man kunnen verwachten. Miriam heeft de mogelijkheid op de rijstvelden van haar broer te werken. Met het daar verdiende geld probeert ze suiker te verhandelen. Hier volgt haar eigen verhaal:

"In 1993 raakte mijn man zijn veld bij SEMRY kwijt. Hij heeft alle zakken van het veld gehaald en de bijdrage aan SEMRY niet betaald. Hij besteedde alles aan de bruidsprijs van zijn derde vrouw. Dit jaar heb ik me met name bezig gehouden met de gierstvelden en begin dit jaar met het drogen van de vis in het kampement. Nu mijn man met een nieuwe vrouw getrouwd is, heeft zij mijn plaats in het kampement overgenomen. Als een polygyne man naar het kampement gaat, neemt hij altijd zijn laatste vrouw mee om hem te helpen. Voorheen ging ik met mijn man mee en Haoa, zijn eerste vrouw, bleef alleen in het dorp achter. Nu blijven Haoa en ik samen op het erf in het dorp. Evele geeft

ons vis voor het eten. Voor de ingrediënten van de maaltijden wachten we op hem. Tijdens de overstromingen ben ik samen met Haoa meegegaan om ajuk (wortels) *te zoeken in de* brousse *voor de verkoop op de markt. We hebben nu geen rijstveld om op te werken dus wachten we op wat er komt. Via mijn broer kan ik tegen betaling op de rijstvelden werken (...)."*

Haoa

Voor Haoa, die weinig relaties heeft in het dorp, is het een stuk moeilijker. Tevens is ze dit jaar de hulp van haar dochter, die in 1993 trouwde, kwijtgeraakt. Ze zegt:

"Mijn man heeft zijn rijstveld verloren en zodoende heb ik nu niets te doen. Ik wil wel in vis handelen, maar Evele geeft me geen geld om met een handeltje te beginnen. Nu er zo weinig vis is, gaan de handelaren niet meer naar de vissers, maar voor een vrouw telt iedere vis. Verschillende vrouwen halen de vis bij de vissers op. Met de verdiensten zou ik gombo, *olie en zout kunnen kopen. Het werk op de gierstvelden is inmiddels voorbij en met de visserij heb ik niets meer van doen, nu ik niet meega naar het kampement. Ik wacht alleen maar. Als Evele zou willen zou hij alles kunnen betalen. Maar hij houdt zijn geld bij zich en wie geld heeft kan er zelf over beslissen. Ik heb een* panje *die ik voortdurend draag. Andere vrouwen krijgen wel een* panje *van hun echtgenoot. Dankzij de* ajuk, *die ik in de* brousse *vind en op de markt verkoop, kan ik wat verdienen, want Evele geeft me niets. Voor vrouwen in het kampement is het leven beter, die zitten dicht bij de vis en kunnen handelen. Toen ik met Evele naar het kamp ging, handelde ik in vis en suiker. Nu heb ik niets en kan ook niet handelen. Nu moet ik om wat geld tot mijn beschikking te hebben naar de* brousse *om spullen te verzamelen (...)."*

Evele heeft zijn rijstveld gelaten voor wat het was en is overgestapt op de gierst. De reden die hij hiervoor geeft, is het verdwijnen van de kredieten van SEMRY (onder invloed van het Structurele Aanpassings Programma). Hierdoor moet hij bijvoorbeeld voor kunstmest dure kredieten opnemen van handelaren. Een andere reden is dat de rijstvelden volgens hem steeds meer onderhoud en arbeid vereisen - ze worden oud en moeten meer gewied worden - en dientengevolge brengt de rijst in verhouding te weinig op. Door zijn areaal met gierstvelden te

vergroten hoopt hij voldoende voedsel te verwerven en zelfs nog wat gierst te kunnen verkopen.

Casus: vrijgezellen

Een groep, die het grootste deel van het jaar vist, wordt gevormd door de jonge mannen. Vooral voor ongehuwde mannen is permanent vissen noodzakelijk om de bruidsprijs te vergaren. Deze groep is ook het meest flexibel: ze gaan waar de vis is en trekken vaak van een kampement aan de rivier naar kampementen in de vlakte. Bovendien migreren ze regelmatig (tijdelijk) naar gebieden buiten de vlakte.

> Adrinkay Tina Alaua is zo'n jonge vrijgezel. Hij woont samen met zijn vader, die weduwnaar is, en hij komt, zoals hij zelf zegt, uit een echte vissersfamilie. Zijn clan behoort tot de 'mensen van het water'. Het probleem van tegenwoordig is, volgens Adrinkay, dat iedereen vist, ook mensen die traditioneel niet of minder met het water verbonden zijn. Het vissen leerde Adrinkay van zijn vader, die veel kennis heeft van het waterleven en hem het respect bijbracht voor de vis. Hij vist als het water zich terugtrekt in het viskanaal dat zijn vader via de Kotoko pacht, en dat bij een matige overstroming maar enkele zakken vis oplevert. Adrinkay vist overal in de vlakte en met alle technieken, al naar gelang het seizoen. Adrinkay vist samen met Ramadan Domo met een werpnet in de rivier en als dat minder wordt trekt hij de vlakte in. In het droge seizoen vist hij, net als veel van zijn leeftijdgenoten, voor eigenaren van sleepnetten in de depressies van de vlakte in ruil voor een deel van de vangst. Als de vangsten slecht zijn migreert hij tijdelijk naar het meer van Lagdo,[162] zo'n 500 kilometer naar het zuiden. In 1990/91 migreerde hij samen met zijn vader naar Lagdo. Later voegde zich zijn oudste broer, met zijn middelbare schooldiploma op zak, bij hen. Net als zijn vader en zijn jongere broer met alleen enkele jaren basisonderwijs, moet ook deze 'geschoolde' broer in de huidige tijden van economische crisis vissen om zijn bruidsprijs te verdienen. Een baan via de overheid zit er voor hem door de crisis niet meer in. Volgens de gebruiken mag Adrinkay pas huwen, nadat zijn oudere broer getrouwd is.[163] Dit frustreert hem mateloos, temeer daar hij van

[162] In het Lagdo meer waren lange tijd zeer hoge visvangsten mogelijk. Er waren volop mogelijkheden voor jonge mannen om daar te vissen bij een visser. Inmiddels lopen de vangsten in het meer terug en nemen de mogelijkheden af.

[163] Halverwege 1993 ging ik met Sali naar Lagdo om migranten uit Zimado op die plek te interviewen. Van de oudere broer van Adrinkay is dan bekend dat hij op het punt van trouwen stond. Het ontbrak nog aan een nieuwe pantalon, zoals de jongens dat onder elkaar zeggen. In Lagdo wordt Sali met het verhaal geconfronteerd dat de oudere broer van Adrinkay nog lang niet aan trouwen

zijn arme vader (die door de droogte en een rechtszaak tegen hem vanwege veediefstal zijn koeien kwijtraakte) weinig bijdrage te verwachten heeft.

Alleen vissen is niet voldoende om rond te komen. Zijn vader verbouwt gierst en Adrinkay helpt hem daarbij. Verder werkt hij incidenteel als loonarbeider op SEMRY - zijn vader heeft zijn rijstveld verloren - of als sjouwer op de markt. Op maandagen controleert hij de verkopen van het vee op de markt, waarvoor hij wordt betaald. Adrinkay levert bovendien een enthousiaste bijdrage aan de collectieve werkzaamheden, die vanuit de kerk worden georganiseerd. Voorlopig moet hij nog steeds zijn beurt afwachten om te trouwen. Adrinkay ziet het somber in, temeer daar hij de leeftijd al is gepasseerd waarop een jongeling normaliter getrouwd zou zijn.

5.8.4 Casus: succesvolle alternatieven

Een beperkt aantal huishoudens in het dorp is beter af. Zij doen veel verschillende activiteiten, stemmen die goed op elkaar af en zijn niet afhankelijk van kredieten, integendeel ze verschaffen zelf kredieten. Het gaat hierbij vaak om huishoudens, waarvan de kinderen al ouder zijn of getrouwd, zodat men heeft kunnen profiteren van de bruidsprijs en de mogelijkheden die dit inkomen geeft om het huishouden te doen ontwikkelen. In een aantal gevallen hebben ze ook geprofiteerd van het feit dat hun kinderen een baan als ambtenaar in de stad kregen, of bij SEMRY werkten in het middenkader. Het idee, dat vooral relaties met de buitenwereld hen vooruit hebben geholpen, leeft sterk in het dorp. Deze huishoudens hebben veereserves, beschikken over meerdere rijstvelden en de kinderen volgen onderwijs. De oudere jongens vissen met goede middelen al naar gelang het seizoen en als de andere werkzaamheden het toelaten. In een relatief goed seizoen profiteren ze van de visserijmogelijkheden in de directe dorpsomgeving, maar ze zullen er niet voor migreren. Door SEMRY kunnen ze in het dorp blijven. De vrouwen uit deze welvarendere huishoudens vissen niet of niet meer. Een aantal van hen heeft een alternatief in de rijstverwerking of -handel gevonden. De economische crisis van Kameroen, het verval van SEMRY en zijn veranderende productiebeleid, de verlaging van de ambtenarensalarissen, lijken op dit moment de grootste onzekerheden in deze huishoudens. *Fung* zoals die van André Domo worden door informanten gezien als *fung* die beter af zijn. Dat betekent, volgens informanten, dat deze huishoudens

---

toe is: het geld is grotendeels verdwenen, hetgeen betekent dat een bruiloft voor Adrinkay nog veel langer op zich zal laten wachten.

steun krijgen van verwanten (in de stad) die als ambtenaar of handelaar werken, ze hebben meerdere rijstvelden, er staat vee op de erven, en ze geven (soms) kredieten in plaats van te lenen. In het dorp zijn er, volgens informanten, zo'n negen *fung* in betere doen. Drie huishoudens worden als rijk bestempeld. Twee daarvan zijn rijk geworden door veediefstal en heling en hebben dat vervolgens geïnvesteerd in rijstvelden en handel. De casus van Issa Malboum (paragraaf 5.5) was daar een voorbeeld van. Ook de laatste casus van Philippe, onder andere ambtenaar bij SEMRY, is een voorbeeld van een 'rijk' huishouden. Achtereenvolgens komen de casus van André Domo en Amulta aan de orde en daarna die van Philippe Huyuk en Anna.

André Domo

André Domo (half 50) is gehuwd met Amulta (eind 40). Het christendom heeft in hoge mate hun leven beïnvloed. Zo is hij, zoals de Lutherse kerk dat voorschrijft, monogaam. Samen met Amulta heeft hij zeven kinderen, vier zonen en drie dochters, die inmiddels allemaal (jong)volwassen zijn. Alle kinderen gingen naar de lagere school van Zimado en de oudste zoon kreeg een opleiding tot politieagent, terwijl de oudste dochter met een agent trouwde. Van de twee jongere zonen, Daniël en Noach, is Daniël inmiddels van de middelbare school gehaald. Door de crisis in Kameroen zijn de perspectieven voor een baan binnen het overheidsapparaat beperkter geworden. Deze crisis ziet André Domo als zijn grote probleem: hij heeft zijn hele leven gewerkt in de hoop dat zijn kinderen verder konden komen en dat lukt nu niet meer. De crisis manifesteert zich nu overal in zijn leven. Naar school gaan levert niets meer op, dus waarom zouden zijn zonen daarmee doorgaan. Ze kunnen beter gewoon werken, maar door hun opleiding voelen zij zich een beetje te goed voor het zware werk.

De activiteiten binnen deze familie zijn hoofdzakelijk gericht op de landbouw (gierst en rijstverbouw) en de tuinbouw. Het vissen gebeurt alleen incidenteel, maar wel met kano en werpnet. Landbouwwerkzaamheden gaan voor de visserij. Alleen in een zeer goed seizoen, zoals in 1988, richtte men zich even totaal op de visserij. De echtgenote van André en zijn dochters vissen niet (meer). Ze kopen vis voor de maaltijden.

André werkt op zijn sorghumvelden en stelt er een enorme eer in dat zo goed mogelijk te doen. Zo verbouwt hij gierst op verschillende grondsoorten en bewerkt hij zijn velden met grote zorg, dat wil zeggen: hij gebruikt gevarieerde planttechnieken voor de verschillende gronden, bemest sommige stukken met koemest en legt dijkjes aan om water te

conserveren. Hij probeert de beste zaadsoorten te gebruiken, die zijn aangepast aan de droogte en overstromingsrisico's.

Zo'n dertien jaar geleden toen de visvangsten allengs minder werden, zocht hij naar een alternatief. Terwijl hij mij dit vertelde, wees hij op de hutten van het visserskampement en zei:

"Kijk, ik wilde niet langer, zoals zij, iedere keer aan land komen en verzuchten dat ik weer niks had gevangen. Een tuin zag ik toen als een belangrijke investering in de toekomst van mijn kinderen, als iets waar ik vruchten van kan blijven plukken, in tegenstelling tot de altijd onzekere visserij. Samen met nog drie boeren werd ik geholpen door ambtenaren van het landbouwschap uit de stad. Ze gaven me 'kredieten', omdat ik een goede boer ben. De kredieten werden gebruikt voor de aanschaf van een motorpomp[164] *en voor de aankoop van zaden om op proefveldjes de teelt van uien, tomaat, wortels en fruitbomen uit te proberen. Toen SEMRY kwam, stopten de andere drie met het tuinieren. Ze kregen met het rijstproject een alternatief voor de tuinbouw, wat ze toch meer als vrouwenwerk zagen. Toen de oude waterpomp kapot ging kocht ik een nieuwe met de hulp van mijn oudste zoon, die politieman is (...)."*

André experimenteert voortdurend met het verbouwen van groenten, gierst en maïs door middel van irrigatie. In zijn tuin heeft hij ook verschillende fruitbomen geplant. Een klein deel van de tuinproducten verkoopt hij in Zimado, maar het merendeel wordt opgekocht door een handelaar uit Logone Birni, die de groenten naar Kousseri transporteert. Met de inkomsten uit de tuinbouw en de rijst heeft hij opnieuw een eigen veestapel opgebouwd, nadat deze in de droge jaren was uitgedund. Hij heeft een onbekend aantal koeien *gusum* uitstaan bij relaties. De arbeid en organisatie van de rijstvelden laat hij volledig over aan zijn vrouw en kinderen. De controle over de opbrengsten houdt hij echter wel.

Amulta

Amulta is de vrouw van André Domo. Ze wordt vaak als voorbeeld genoemd over hoe een welvarende Mousgoum vrouw eruit behoort te zien: groot, rond en zwaar. Er zijn nog maar weinig vrouwen in Zimado zo stevig als Amulta. De meeste vrouwen zijn rijzig. Amulta draagt op de wekelijkse marktdag regelmatig een nieuwe *panje* en ze is de

[164] Een motorpomp kost 300.000 Cfa.

enige vrouw in Zimado met een houten buffet waarin glazen, schalen en emaillen pannen staan uitgestald. Deze spullen zijn allemaal gemerkt met rode nagellak en worden alleen op feestdagen gebruikt. In het dagelijkse spraakgebruik wordt Amulta gehekeld, vooral door de jongere mannen. Het zijn jaloerse uitingen, waarmee wel meer welvarende huishoudens worden lastig gevallen in het dorp. Over de potige Amulta zijn diverse zegswijzen in omloop zoals: "*Hé, jij bent geen Amulta, ik heb het hier voor het zeggen,*" zegt men tegen een vrouw met een te grote mond. Ook wordt de weerbaarheid van haar man regelmatig becommentarieerd. Men lacht erom dat André zijn vrouw niet de baas kan en dat het wel lijkt of hij de echtgenote is van Amulta. Er wordt over hem gezegd dat hij zijn kracht (potentie) verloren heeft sinds een van zijn dochters een ongehuwde moeder is. Een bastaard wordt *gamau* genoemd en het krijgen van een kind zonder vader is een van de grootste schandes in de Mousgoum samenleving.

Amulta organiseert het werk op de drie rijstvelden die zij nu in gebruik hebben, samen met haar dochters en zonen. Voor de verschillende taken huren ze arbeid in. Haar man bemoeit zich hier (bijna) niet mee. Ze hebben geen kredieten nodig voor de productiekosten, zoals kunstmest, het inhuren van arbeid, en dergelijke. Na aftrek van het SEMRY-deel en het loon van de arbeiders is de oogst voor hen. Omdat ze op goede rijstvelden zitten en voldoende kunstmest kunnen strooien is de opbrengst per veld gemiddeld hoog: het veld van zoon Daniël brengt gemiddeld vijfendertig zakken op, het veld van André drieëndertig zakken en het veld van Amulta tweeëndertig zakken. Een vierde veld is uitgeleend/verhuurd aan een verwant uit het dorp.

Jarenlang kocht SEMRY zelf de rijst op, maar sinds de economische crisis worden steeds meer SEMRY-activiteiten geprivatiseerd. Enkele elitezonen investeerden in rijstmolens, zodat de rijst in het dorp zelf geschoond kan worden. Sindsdien verhandelen verschillende vrouwen, waaronder Amulta, hun rijst zelf. De zakken *paddy*rijst worden door de machines gemalen en door haar en haar dochters gewand. De schone rijst wordt onder het toeziend oog van de dochters naar Tsjaad vervoerd met een boot. De rijst wordt schoon opgeleverd en verhandeld op de markten van Tsjaad. Het schoonmaken van de rijst levert per zak drie gulden op, het verplaatsen van de rijst naar Tsjaad markten is afhankelijk van de marktprijzen en levert, verkocht *en detail*, tussen de vier en zeven gulden per zak op. Het inkomen dat ze met al deze werkzaamheden verdient, zorgt ervoor dat ze zelf vis kan kopen en dat ze het verzamelen van brandhout en dergelijke kan

delegeren aan armere vrouwen in het dorp. Ze benadrukt dat ze met de rijsthandel voldoende verdient om niet meer naar de *brousse* te hoeven gaan, de wildernis is immers geen goede plaats voor een christelijke vrouw als Amulta.

Het huishouden van André Domo en zijn vrouw Amulta vormt een van de welvarendste huishoudens in het dorp: ze hebben geen schulden, maar verlenen juist kredieten, ze bezitten een waterpomp voor de irrigatie van een tuin en middelen om te vissen. Ook is hun consumptiepatroon hoog: de vrouwen en de dochters hebben veel verschillende kledingstukken, een uitgebreide uitzet van huishoudelijke en andere consumptiegoederen, fietsen waarop tevens de dochters rijden. Ook voor slechtere jaren beschikken zij over reserves. Ze hebben relaties in de stad en de oudste kinderen behoren tot de nieuwe (lage) elite. De jongere kinderen hebben hoge aspiraties, hoewel die in de crisis steeds moeilijker zijn te realiseren.

Het welvarende huishouden van Philippe Huyuk en Anna

Philippe Huyuk is een man van halverwege de dertig. Hij is getrouwd met Anna en ze hebben vijf kinderen in de leeftijd van nul tot acht jaar. Op zijn erf wonen ook zijn moeder en verschillende migranten die voor hem op de rijstvelden werken. Philippe en Anna zijn actieve christenen in het dorp en in de regio. Het patroon van activiteiten en nevenactiviteiten van Philippe is aanzienlijk. Allereerst werkt hij als ambtenaar bij SEMRY-Zimado en is in die functie verantwoordelijk voor de uitgifte van de rijstvelden, de controle van de activiteiten en de administratie van de afdrachten van de boeren. Philippe heeft naast zijn SEMRY-salaris, dat geregeld wordt gekort en/of wordt ingehouden als gevolg van de crisis in Kameroen, verscheidene neveninkomsten. Ten eerste heeft hij mogelijkheden om velden toe te wijzen en voor zijn ambtelijke diensten een tegemoetkoming te vragen. Daarnaast bezit hij zelf acht rijstvelden, waarop loonarbeiders het werk doen. Ook is hij de eigenaar van enkele graanmolens die hij in diverse Mousgoum dorpen heeft geïnstalleerd, en welke door verwanten draaiende worden gehouden. Verder heeft hij een groentetuin (irrigatie met behulp van een motorpomp), die hij eveneens door verwanten laat bewerken. Recentelijk is hij ook begonnen met het fokken van varkens. Dat laatste is inmiddels, tot groot ongenoegen van de ouderen en islamieten, met groot enthousiasme door enkele christelijke jongelingen overgenomen. Met de visserij houdt hij zich persoonlijk niet bezig. Wel verhuurt hij zijn twee *pi-*

rogues en een sleepnet aan verwante vissers uit het dorp, in ruil voor een deel van de vangst.

De carrière van Philippe is bepaald door post-koloniale ontwikkelingen. Als christen had hij maar één mogelijkheid om op te klimmen, namelijk via scholing[165]. In de loop van de jaren zestig werden in Extrême Nord steeds meer openbare scholen opgezet. Vergeleken met het zuiden van Kameroen.[166] had het noorden namelijk een enorme achterstand op het gebied van onderwijs. In het Logone Chari gebied werden de meeste scholen gebouwd binnen de Kotoko gemeenschappen. Philippe bezocht de lagere school van Zimado (sinds 1965) en ging voor enkele jaren naar de middelbare school in Logone Birni. Daar was hij ondergebracht bij een Kotoko familie. In ruil voor inwoning moest hij, zodra hij uit school kwam, allerlei werk verrichten: kleding wassen, schoonmaken, in de tuinen werken. Over dit deel van zijn verleden spreekt hij met enige bitterheid en hij is dan ook zeer gericht op de emancipatie van de Mousgoum middels de kerk en de politiek. Hij spreekt Frans, Mousgoum, Arabisch, Kotoko en een beetje Engels.

Door de *Commission du Bassin du Lac Tchad* is hij destijds geselecteerd voor een opleiding in Nigeria tot landbouwvoorlichter. Later heeft SEMRY gebruik gemaakt van goed opgeleide boerenzonen als Philippe. Zimado kent naast Philippe nog twee elitezonen die een dergelijke functie in een van de SEMRY-projecten hebben. Philippe deed zijn ervaring op in Goulfa, waarna hij in 1985 afdelingshoofd van SEMRY III werd in Zimado, zijn geboorteplaats. Verschillende mensen in Zimado denken dat Philippe SEMRY naar Zimado heeft gehaald. Ze zijn trots op hem en hebben door zijn carrière vertrouwen in het onderwijs (de weg omhoog via het diploma) gekregen. Het feit dat hij een zoon is van het dorp maakt het echter regelmatig moeilijk om pijnlijke beslissingen, die hem vanuit de SEMRY-directie worden opgedragen, uit te voeren. Hij bepaalt immers namens SEMRY de toegang tot het land en water. Tevens beslist hij tot uitsluiting van

---

[165] Philippe noemt behalve onderwijs, nog drie andere wegen om op te klimmen: doen als een Kotoko, via corruptie en veediefstal en wat daar mee samengaat en via de handel. Voor een christen is scholing het beste.

[166] Deze achterstand wordt verklaard vanuit het feit dat de koloniale bestuursambtenaren de zittende islamitische leiders niet wilden bruuskeren met de introductie van christelijke en missiescholen. In 1914 waren de 634 scholen op één na te vinden in het zuiden van Kameroen. In 1958 waren er 20.000 leerlingen, 28.800 in 1960 en in 1976 112.700. In 1990/91 waren er 173.545 leerlingen, waarvan er 19.615 uit Logone Chari kwamen. De scholingsgraad is nog steeds erg laag namelijk 9,57%. Alhoewel er geen etnische cijfers bekend zijn, constateert men dat de meeste scholieren van Kotoko origine zijn (Socpa 1992:56-7).

boeren als ze niet goed werken, de schema's niet volgen, of hun afdrachten niet voldoen. Deze 'pijnlijke' beslissingen worden al snel als 'clannisme' uitgelegd. Dit betekent, dat dorpelingen vinden dat hij zijn eigen *ziyba* en *ziyba* waar zijn verwanten relaties mee hebben voortrekt. Zijn goede positie staat herhaaldelijk onder druk. De zekerheid van een goede baan bij Semry behoort inmiddels tot het verleden: het ziet er naar uit dat zijn baan in de toekomst zal worden opgeheven.[167] Zijn salaris is reeds gehalveerd en komt onregelmatig. Ook zijn privéleven staat onder druk: eind 1993 zag hij zich, na twee gewapende overvallen door *coupeurs des routes*[168], gedwongen naar zijn stenen[169] huis in Zimado I te verhuizen, temidden van verwanten. Door zijn investeringen kan hij zijn toekomst toch garanderen.

Anna

Anna, de echtgenote van Philippe, heeft zoals zij zelf zegt, het leven van een Kotoko vrouw[170]: ze doet het huishouden, zorgt voor de kinderen en naait thuis kleding op haar trapnaaimachine. Water, vis, hout en groenten koopt ze van de arme vrouwen uit het dorp. Het graan wordt gemalen in een van de graanmolens van haar man. Anna spreekt Frans en is naast haar huishouden actief in het kerkkoor en in de organisatie van kerkelijke bijeenkomsten in de Logone Chari. Ook naait ze de kleding van de christelijke vrouwen, die op kerkelijke hoogtijdagen in dezelfde jurken lopen. Ze speelt een belangrijke rol in de kredietverlening onder vrouwen, die een handeltje opstarten in de rijsthandel.

5.9 Bespreking en analyse van de casussen

De casussen brengen verschillende factoren naar voren die het verwerven van voedsel en inkomen bemoeilijken: de droogte en verdroging, de invloed van de markt en

---

[167] Bij een laatste bezoek aan Zimado in 1996 blijkt Philippe vanwege een interne reorganisatie te zijn overgeplaatst naar Makari, zo'n 250 kilometer ten noorden van Zimado.

[168] Vanaf 1993 vinden er overal in het uiterste Noorden van Kameroen geweldadige overvallen plaats. De *taxis brousse* worden overvallen evenals personenwagens van handelaren en anderen. Er moet in colonne worden gereden van Kousseri naar Maroua, later zelfs beschermd door militairen. Ook dorpelingen worden overvallen. Over wie die 'struikrovers' precies zijn bestaat veel onduidelijkheid. Vaak krijgen *Tchadiens* de schuld.

[169] De relatie tussen een elitezoon en het dorp moet zich manifesteren in de bouw van een modern huis, dat wil zeggen een (stenen) huis met een golfplaten dak.

[170] Anna is de enige Mousgoum vrouw in het dorp met een dergelijk leven.

verschulding, en de onberekenbare overheid. De droogte en de verdroging springen als eerste complicatie in het oog. Zoals we zagen, is het activiteitenpakket van de Mousgoum sterk afhankelijk van het natuurlijk herstel van de overstromingsvlakte. De verdroging en de algemene achteruitgang van de natuurlijke hulpbronnen leiden tot verminderde vangsten, slechte gierstoogsten, bodemdegradatie en overbegrazing van de weidegronden. De degradatie van de vlakte door droogte en ingrepen verstoorde de 'traditionele' driehoek van gierst-vis-vee.

Deze driehoek bracht simpelweg niet meer genoeg op, om in het bestaan te voorzien: in de extreem droge jaren 1984/85 was (tijdelijke) migratie naar de kunstmatige meren van Lagdo en Maga voor velen de enige oplossing om te overleven. De introductie van irrigatielandbouw door SEMRY moest de afhankelijkheid van het natuurlijke regeneratievermogen van de natuur verminderen, maar er kwam een afhankelijkheid van kredietverschaffers en van een grillige overheid voor in de plaats. De beschreven huishoudens zijn door risico's, onzekerheden en schulden gedwongen om zo breed mogelijk in te zetten op sorghum-vis-vee-rijst en verschillende additionele inkomensgenererende activiteiten.

De droogte versterkt de nadelige kanten van de tweede complicerende factor, namelijk de grotere betrokkenheid in de geldeconomie. Dat laatste uit zich met name in een verdergaande commercialisering van de visserij en de introductie van de rijst als marktgewas. De modernisering van de visserij betekent een grotere betrokkenheid bij de markt. Met het goedkope traditionele vistuig zijn de vangsten te mager, zodat het gebruik van modern, maar duur vistuig (diverse netten en haken) noodzakelijk wordt. Het verwerven van kredieten ter bekostiging van die noodzakelijk investeringen in de visserij werd hierdoor een onmiskenbaar onderdeel van de lokale economie. Dit creëert bovendien nieuwe afhankelijkheidsrelaties tussen vissers en handelaren, want "*zonder kredieten om netten te kopen kun je niet vissen.*" Hierdoor wordt de visserij op twee manieren risicovol: allereerst vanwege de moeilijke ecologische omstandigheden en ten tweede vanwege de moeilijkheden die schulden/kredieten met zich mee (kunnen) brengen. Uit de casussen blijkt dat de risico's verschillend uitpakken voor de huishoudens: de risico's concentreren zich in de groep van armere huishoudens, de rijkdom vinden we in de huishoudens die zelf kredieten kunnen leveren, en bij de commerciële handelaren. De kans voor incidentele vissers als Moussa, maar ook voor vrouwen, om een additioneel inkomen met de visserij te verdienen, is door het gebruik van moderne technieken door permanente vissers verkleind: ze moeten zich veelal met traditionele technieken behelpen en kunnen alleen op de piekmomenten vissen. Vrouwen zijn tenslotte vaak afhankelijk van wat er aan vis overblijft, nadat mannen met sleepnetten de mares hebben leeggevist.

De rijstverbouw vormt de andere motor achter veranderingen in de domestieke economie van de Mousgoum. Ook hier zien we dat de introductie van nieuwe technieken (irrigatie, ploegen, kweektuinen) en van *input* (kunstmest, loonarbeid)

samengaat met verschulding in armere huishoudens. De rijstverbouw creëerde een markt voor land, omdat huishoudens door verschulding hun land kwijtraakten en anderen door het opkopen van deze schulden hun areaal konden uitbreiden. Ook creëerde het een markt voor loonarbeid, omdat de arbeidskracht van huishoudens, en dan met name van huishoudens met meerdere velden, zoals die van André Domo en Philippe Huyuk, op verschillende piekmomenten in de rijstcyclus, tekort schiet. Tevens creëerde SEMRY een markt voor leningen en kredieten om de benodigde *input* te kunnen betalen. In eerste instantie werden deze leningen nog door SEMRY-kredietprogramma's verleend, maar de laatste jaren trekt de overheid zich hieruit terug onder druk van het Structurele Aanpassings Programma (SAP). Ook is, als gevolg van bezuinigingen, het SEMRY-dienstenaanbod steeds verder afgenomen. Dit werkt door op het lokale niveau: zowel de werkdruk voor de boeren(innen) neemt toe - ze moeten immers meer zelf doen - als de afhankelijkheid van commerciële kredietverleners. Verschulding is de molensteen om de nek van menig huishouden en handelaren worden door middel van leningen de *de facto* eigenaren van de rijstoogst. De onberekenbare overheid kan dan ook met recht gezien worden als de derde complicerende factor.

Modernisering van de visserij betekende een grotere betrokkenheid bij de markt, maar verschilt in een aantal opzichten van agrarische modernisering, zoals SEMRY. Het belangrijkste verschilpunt is de institutionele inbedding van SEMRY, waardoor het niet de boeren zelf zijn, maar de managers van SEMRY die bepalen wanneer er wat gedaan moet worden. De keuze voor de onzekere visserij boven de rijstverbouw hangt hiermee samen: de vrijheid van het vissen wordt verkozen boven de door ambtenaren gecontroleerde rijstverbouw. Het is in dit kader, dat visserij als een soort *exit*-optie voor de rijstverbouw wordt beschouwd. De visvangst is een van de manieren om de 'autonomie' van de Mousgoum (vooral mannen) te handhaven. In de casus van Evele Dogo komt dat het duidelijkst naar voren, maar het speelt ook in de andere casussen in meer of mindere mate.

De casussen laten brede overlevingspakketten zien, waarin de visserij incidenteel, parttime of permanent wordt ingezet. Een aparte plaats word ingenomen door die huishoudens die over alternatieve inkomsten voor de visserij beschikken en/of de visserij louter als een investeringsbron beschouwen. In al deze situaties staat de visserij in wisselwerking met andere activiteiten. Allereerst is de mate waarin op rijst dan wel op vis wordt ingezet afhankelijk van het jaar: in slechte jaren richt men zich meer op SEMRY, maar vist door, in middelmatige jaren combineert men vis en rijst gelijkmatig, maar in een zeer goed jaar als 1988 'vergeet' men SEMRY. Ten tweede wordt de visserij bijna altijd ingezet om aan geld te komen voor andere zaken, zoals voedsel, investeringen op de rijstvelden, vee, bruidsprijzen en het aflossen van andere schulden. De visserij lijkt daardoor eerder een bezigheid uit armoede dan een activiteit waar men volledig van kan rondkomen. Ten derde uit snelle monetarisering

zich zowel in de visserij als in de rijstverbouw en beide worden over en weer door elkaar versterkt: vis en rijst blijken communicerende vaten. Door de introductie van rijst als marktgewas in Zimado is de belangstelling voor de met meer risico's omgeven visserij niet afgenomen. Integendeel, de visserij vormt de bank voor SEMRY, of andersom. Met de rijstinkomsten worden de investeringen in de visserij bekostigd, en andersom, om zodoende uit de greep van de commerciële geldschieters te blijven. Dat is een hachelijke onderneming. Goede visvangsten zijn sterk verbonden met een goede rijstoogst, slechte en matige vangsten daarentegen met armoede en verschulding. Tenslotte correspondeert de relatie tussen visserij en de rijstverbouw in zijn algemeenheid met een genderspecifieke arbeidsverdeling. Mannelijke hoofden van huishoudens, die de rijstverbouw als minderwaardige arbeid beschouwen, delegeren de bulk van het werk op de rijstvelden aan hun vrouw(en), jongere leden van het huishouden en aan loonarbeiders. Iemand als Evele Dogo is er trots op dat hij dankzij zijn verdiensten uit de visserij niet in de 'modder' hoeft te staan, maar ook de parttime visser Hamana kan meer arbeid aan anderen delegeren in een goed visjaar. Alleen de mannen van de armere huishoudens, zoals dat van Moussa, werken voortdurend op de rijstvelden. Maar werken op het eigen veld heeft in ieder geval meer status dan voor een loon bij anderen in dienst zijn.

Behalve verschillen tussen *fung* bestaan er ook binnen *fung* verschillen tussen de mogelijkheden van mannen en vrouwen, jongeren en ouderen. *Apung fung* hebben een grote mate van controle over de arbeid van vrouw(en) en kinderen. De betaling van de bruidsprijs ligt aan de basis van deze controle, terwijl de bijdrage van de vaders aan de toekomstige bruidsprijs van de zonen bijdraagt aan de zeggenschap over deze jonge mannen. Door op de rijstvelden te werken dragen de vrouwen, maar ook de kinderen, bij aan de economie, maar ook aan de status van het mannelijk hoofd van het huishouden, die de opbrengsten bij voorkeur investeert in vee (zie ook Jones 1986). Hieruit komt het duidelijkst naar voren, dat mannen en vrouwen verschillende belangen hebben, ongeacht de welvaart van het huishouden.

De rijstverbouw heeft de totale arbeidslast van vrouwen aanzienlijk verzwaard. Hier staat in het algemeen een in het dorp geldende standaardcompensatie van twee zakken rijst na de oogst tegenover. In de casussen kwam naar voren dat zelfs een dergelijk lage compensatie er in de praktijk nog al eens bij inschiet: de afbetaling van de bruidsprijs voor de derde echtgenote van Evele Dogo ging ten koste van de compensatie aan zijn echtgenotes. Dit geeft aan dat de onderhandelingspositie van de vrouwen in dit huishouden, waar, zoals we zagen, de volledige bruidsprijs voor was afbetaald, niet erg sterk is. Wat overigens wel opvalt, is dat de vrouwen elkaar ondersteunen in plaats van elkaar te beconcurreren, waardoor ze toch uit andere bronnen (verzamelen, vissen, kleine handel) een inkomen verwerven.

De meeste vrouwen eisen de standaardcompensatie trouwens wel op. Falmatta bijvoorbeeld, stopte met het werken op het rijstveld van Moussa en ging tegen

betaling werken bij anderen. Dit lijkt overigens ook verband te houden met het feit dat de bruidsprijs voor haar nog steeds niet is betaald. In het geval dat de bruidsprijs nog niet is afbetaald, lijken vrouwen sowieso meer ruimte te hebben voor een zelfstandiger optreden en een zelfstandig inkomen. Dit komt overeen met wat Pottier (1994) en Fairhead (1990) hierover in de literatuur zeggen, namelijk, dat (gedeeltelijk) onbetaalde bruidsprijzen de onderhandelingspositie van vrouwen verruimen. Een zekere autonomie kunnen ook jonge mannen ten opzichte van hun vader verwerven als zij de bruidsprijs zonder noemenswaardige steun weten te betalen. Dat is echter in de huidige situatie erg moeilijk hetgeen er onder andere toe leidt dat verschillende jonge mannen tot op late leeftijd vrijgezel blijven, zoals het geval van Adrinkay en zijn broer liet zien.

Huishoudens in verschillende demografische stadia hebben verschillende opties; huishoudens met jongere kinderen hebben meer moeite om het hoofd te bieden aan de onzekere omstandigheden. Het merendeel van de huishoudens is er volledig op gericht om schulden af te betalen. Ze moeten voortdurend geld lenen om in hun onderhoud te voorzien. De kinderen werken dagelijks mee op de akkers en gaan zelden naar school. De vrouwen houden een dergelijk huishouden vaak draaiende door enorme inspanningen en het onderhouden van relaties met andere vrouwen. Dergelijke inspanningen dwingen in het dorp respect af voor de vrouw die aldus de eindjes aan elkaar weet te knopen. Om de onzekerheden het hoofd te bieden zien we het samengaan van verdergaande exploitatie van natuurlijke hulpbronnen en de aanwezige arbeidskracht in een *fung*, het 'hypothekeren' van de rijstoogst, het aangaan van patroon-cliëntrelaties en loonarbeid.

Samenvattend:

1. Intensivering van het beslag op de natuurlijke hulpbronnen: voor huishoudens is de huisnijverheid, zoals het vlechten van matten, *secco* en manden van belang voor het inkomen. Ook producten uit de *brousse*, zoals knollen, grassen, groenten en hout, worden steeds vaker ook op de markt verkocht. Zo ontstaan conflicterende belangen tussen houtkappers (mannen) en gebruikers (vrouwen en kinderen) van boomproducten. Onder druk van onzekerheden en schulden in de domeinen van visserij en rijst strijden armen onderling om dezelfde inkomensverwervende mogelijkheden.
2. Vooruit lenen op bezit: sommige huishoudens lenen vooruit op de rijstoogst en in uiterste gevallen wordt er zelfs vooruit geleend op de bruidsprijs van nog niet huwbare dochters. Hierdoor zal het onder andere voor de jongens uit deze huishoudens steeds moeilijker worden om hun bruidsprijs te betalen.
3. Relaties aangaan met geldschieters en/of handelaren: voor armere huishoudens is het moeilijker om kredieten te krijgen of een *gusum*relatie te onderhouden. Vaak zit er niets anders op dan voor deze kredietverleners te gaan werken.

4. Het fenomeen loonarbeid komt men steeds vaker tegen: leden van armere huishoudens werken tegen betaling op de rijstvelden van rijkere huishoudens, jonge mannen werken tegen een deel van de opbrengst voor zogenaamde 'patroon'vissers, vrouwen repareren en smeren de huizen van rijkere huishoudens tegen betaling, seizoenarbeiders uit Tsjaad werken tegen een loon op de rijstvelden en maken de lemen stenen voor de huizenbouw in het dorp. Hierbij moet worden opgemerkt dat loonarbeid de positie van de marginale groepen (vrouwen en jongeren) versterkt, maar dat dezelfde arbeid, uitgevoerd door een *apung fung* als iets minderwaardigs wordt beschouwd.

Enkele casussen maken duidelijk, dat er ook huishoudens zijn aan te wijzen, die het veel beter doen dan anderen; er valt overigens geen eenduidige successtrategie te bepalen. Een aantal huishoudens kan beter gebruik maken van de mogelijkheden die de geldeconomie biedt dan andere huishoudens. Zij verdienen aan de verschillende prijzen van goederen tussen landen (Kameroen-Tsjaad) en tussen het dorp en de stad, door zelf te handelen. Ook leveren ze kredieten en zijn in staat reserves op te bouwen. Een ander deel van hun rijkdom komt voort uit het gebruik van motorpompen en de aanleg van groentetuinen. Door deze nieuwe vorm van milieugebruik zijn ze minder afhankelijk van het regenererend vermogen van het milieu. Hun betere situatie blijkt niet alleen uit hun bezittingen en hun veereserves, maar ook uit hun relaties en sociale netwerken, zowel binnen als buiten het dorp. Deze huishoudens hebben kinderen die ambtenaar zijn, of iemand, zoals Philippe Huyuk, is zelf ambtenaar. Zij introduceren andersoortige economische activiteiten in het dorp (graanmolens, groentetuinen, varkenshouderij) en spelen een belangrijke rol in de handel en de kredietverlening aan armere mensen.

5.10 Conclusies

Het milieugebruik van de Mousgoum vindt plaats onder toenemende spanning tussen 'duurzaamheid', economische druk (verschulding en grotere werkdruk) en ongelijke relaties tussen en binnen *fung*. De visserij is van een incidentele nevenactiviteit voor veel Mousgoum een parttime, dan wel een permanente activiteit geworden. Het beeld van de driehoek van vis-sorghum-vee, waar vaak als bestaansbasis aan gerefereerd wordt, moet na de casussen worden bijgesteld.

Allereerst is er voor een bijzondere positie van vrouwen binnen dit perspectief weinig plaats. Het is duidelijk dat vrouwen hierbinnen hun eigen taken en activiteiten hebben. Ze verbouwen sorghum, vissen in poelen met vismanden, zetten het vee op stal, maken de stallen schoon, enzovoorts. Maar dit lijken (ook bij De Garine 1964 en Dumas 1983) allemaal activiteiten die ondergeschikt zijn aan het 'hogere' doel

van het verwerven van koeien. De mogelijkheden en beperkingen van vrouwen blijven vanuit dit mannelijke perspectief onzichtbaar. Zo blijven hun eigen verantwoordelijkheden, domeinen, belangen en conflicten buiten beeld (Van Est 1997, Van Beek 1997, Rhebergen 1997).

Ten tweede staat de driehoek van sorghum, vis en vee tegenwoordig door de verdroging van de vlakte ernstig onder druk. De verbouw van gierst is, als gevolg van de diverse mislukte oogsten en de daaruit voortvloeiende onzekerheden over dit gewas, van minder belang geworden. Ook de visserij-opbrengsten zijn sterk variabel en dit leidt ertoe dat vissers vaker netten met een (te) kleine maaswijdte gaan gebruiken om er zeker van te zijn toch nog iets te kunnen vangen. Daarnaast zijn tevens de traditionele veeweidingsgebruiken onder druk komen te staan. De verarming is bovendien rechtstreeks van invloed op de problemen om de bruidsprijsbetalingen te voldoen, en daardoor ook op de genderverhoudingen en relaties tussen verwanten en aanverwanten.

Ten derde zijn er, behalve problemen, ook nieuwe mogelijkheden - met name de irrigatierijst-landbouw en de hiermee verbonden activiteiten - die de contouren van de driehoek doen vervagen. De semi-overheidsdienst SEMRY III introduceerde in 1985 in Zimado de verbouw van geïrrigeerde rijst, waardoor een groot deel van de door droogte en armoede weggetrokken bewoners van Zimado weer terugkeerden naar hun dorp. De rijstverbouw droeg bij aan een veelvoud van economische en sociale veranderingen: de introductie van nieuwe landbouwmethoden, kunstmest, planning van bovenaf, investeringen en de niet te veronachtzamen schulden. Het project creëerde tevens een markt voor rijst, arbeid en land. De houding van de Mousgoum tegenover de rijstverbouw is echter ambivalent: dankzij het SEMRY III-project kunnen ze in slechte jaren binnen hun eigen woongebied overleven, maar vooral Mousgoum mannen prefereren, als de omstandigheden het toestaan, de visserij of regenafhankelijke landbouw boven de rijstverbouw. Het zijn dan ook vooral de arme mannen, vrouwen, jonge mannen, kinderen en migranten uit Tsjaad die daadwerkelijk - vaak als loonarbeider - op de rijstvelden werken.

Intensivering van het gebruik van de ruimte (vissen in de diepere delen van de rivier, langere seizoenen, meer migratie), alsmede de aanpassingen van de activiteiten aan de nieuwe omstandigheden, hebben een ongunstige invloed op het milieu. De droogte, verschulding en een grillige overheid houden veel mensen in een ijzeren greep en versterken zo de verdergaande exploitatie van de natuurlijke hulpbronnen. De verschillende aanpassingen van de Mousgoum hebben een ongunstige invloed op de kwaliteit van het milieu in die zin, dat zowel duurzaam land- en *brousse*gebruik als de regulering voor de visvangst worden ondermijnd.

* De achteruitgang van de vis als gevolg van droogte en verminderde overstromingen beïnvloedt de diverse *fung* in verschillende opzichten. Het moderne vistuig

verandert intern de posities tussen gespecialiseerde vissers uit de categorie 'watermensen' en de anderen. Het nieuwe vistuig maakt het vissen technisch voor nieuwe groepen (onder andere jongeren) toegankelijker. Vissers met modern visgerei kunnen de diepere plaatsen in de rivier exploiteren, en verder hun toegang tot visgronden vergroten door zowel binnen als buiten de vlakte te migreren en door zolang mogelijk tijdens en buiten de piekmomenten te vissen. Kleine vangsten zijn daarbij niet bijvoorbaat een beperking, gegeven de situatie dat de vis de bank is voor de rijst, en andersom. Met name vissers zonder modern vistuig en vrouwen ervaren hiervan de nadelen: de tijdelijke, ondiepe poelen rond het dorp drogen het eerst op. Om deze verliezen te compenseren, maken ze meer uren en 'vergeten' de regels en taboes die de visvangst tot voor kort domineerden. De toegang van vrouwen en incidentele vissers tot de visvangst verslechtert: ze zijn afhankelijk van de restjes die overblijven nadat sleepneteigenaren (waaronder migranten) de mares hebben bevist.

* De combinatie van sorghum met rijstverbouw zorgt voor een enorme overlap in de activiteitenkalender. Die overlap leidt tot competitie om de toegang tot arbeid op de rijst- en gierstvelden en resulteert zo in een minder duurzame wijze van landgebruik bij de sorghumteelt. Tijdsintensieve planttechnieken die bodem en water conserveren worden, om tijd te besparen, door de snelle *djikki*methode vervangen. Verder staan de genderrelaties onder druk van de toegenomen werklast. De competitie om de toegang tot arbeid wordt in het voordeel van mannen beslecht. Veel jongere vrouwen komen niet meer toe aan de verbouw van een eigen sorghumveld, terwijl ook de beloning voor het werk op de rijstvelden niet altijd bij de vrouwen terecht komt. Dit leidt tot veel spanningen en conflicten en onderstreept de verschillende belangen van mannen en vrouwen. Verschillende scenario's voor de oplossing van belangentegenstellingen zijn in de casussen besproken, en gerelateerd aan de levenscyclus van een *fung* en de volledige betaling van de bruidsprijs.
* Het verdwijnen van de *grou* (een soort seizoensafhankelijke verplaatsing van vee), onzekerheden en onveiligheid hebben de weiding van het vee geconcentreerd rond het dorp. Daarentegen is het *gusum*systeem, het uitlenen van vee aan bevriende relaties, nog steeds springlevend. Vooral de stadselite (*absentee cattleholders*) plaatst haar vee bij dorpelingen. Dit kan een bijdrage leveren aan overbeweiding. Vegetatieschaarste wordt onder andere gecompenseerd met het kappen van bomen voor veevoer.
* Conflicterende belangen tussen vrouwelijke boomproductgebruikers en mannelijke houtkappers (niet in de laatste plaats voor het roken van de vis), tussen veehouders, die droge grassen branden, en rietsnijders, die matten van dit gras willen vlechten, maken de contradicties tussen duurzaamheid en ecologische druk prangend duidelijk.

Scoones (1996) bracht naar voren dat een breed activiteitenpakket een effectieve manier is om met de onzekerheden, die bij de natuurlijke gegevenheden van dit gebied horen, om te gaan. De casussen laten inderdaad een enorme veerkracht van de Mousgoum zien: mannen zowel als vrouwen (zij het op verschillende wijze) zijn er op gericht om iedere mogelijkheid aan te grijpen die zich voordoet. Daarbij gaan ze, voor zover mogelijk, strategisch met de diverse mogelijkheden om.

De mogelijkheden daartoe worden beperkt door het feit dat ze voor de toegang tot visgronden, vanwege hun positie als migranten, afhankelijk zijn van de Kotoko elite. Door technische vernieuwingen in de vistechnieken echter heeft een aantal vissers - Evele Domo is hier een exemplarisch voorbeeld van - zich recentelijk toch verder in de visserij gespecialiseerd. Ook jonge mannen richten zich bij voorkeur op de visserij.

In de visserij vindt er een verheviging van de competitie tussen de Mousgoum en Kotoko vissers plaats over de toegang tot de overgebleven visgronden. Maar ook tussen de vissers met moderne vistechnieken en de vissers zonder deze vangstmethoden, alsmede tussen mannen en vrouwen, botsen belangen. In tijden van schaarste is toegang tot natuurlijke hulpbronnen en zeggenschap of management over de visgronden van overlevingsbelang. Dat is dan ook het onderwerp van het volgende hoofdstuk.

6
De dynamiek van visserijbeheer en schuivende machtsverhoudingen

6.1 Inleiding

Van verschillende overstromingsvlakten in Afrika is bekend dat de natuurlijke hulpbronnen beheerd werden en worden door traditionele autoriteiten (Thomas 1996, Quensière 1994, Moorehead 1992). De Logone overstromingsvlakte vormt hierop geen uitzondering. In dit gebied hadden tot voor kort de Kotoko autoriteiten, onder leiding van de sultan van Logone Birni, de volledige regie over de organisatie van de visserij en de controle over de vis- en weidegronden (A. Lebeuf 1969, Van der Zee 1987).

Dit traditionele Kotoko visserijbeheer staat, zoals gezegd, onder druk. De droogte en verdroging door de afdamming van de rivier zijn hieraan mede debet. Door de verminderde overstromingen en de daarmee verbonden afname van de visvangsten is de druk op de nog beschikbare visgronden in de vlakte vergroot. De afbrokkeling van het Kotoko beheer laat zich echter niet alleen door de verdroging verklaren. Redenen hiervoor moeten tevens gezocht worden in de dynamiek van veranderende machtsverhoudingen binnen de Kotoko gelederen, verschuivingen in de relatie Kotoko en Mousgoum groepen, almede de veranderende relatie van de Staat met beide groepen. De aandacht gaat daarom uit naar de wisselwerking tussen Kotoko en Mousgoum in de loop der tijd. Tenslotte speelt ook de economische noodzaak om het geldinkomen aan te vullen met inkomsten uit de visserij. In hoofdstuk vijf is het economische aspect uitgebreid aan de orde geweest. In dit hoofdstuk ligt het accent op de daarmee verbonden politieke dynamiek van beheer: de rol van onderhandelingen en conflicten, de verschillende dilemma's gerelateerd aan politieke keuzen en machtsverhoudingen, maar zeker ook aan onzekerheden die de visserij in dit gebied met zich mee brengt.

Ik wil de weerbarstige werkelijkheid van het beheer van natuurlijke hulpbronnen bespreken aan de hand van de praktijk van het visserijbeheer in de Logone vlakte. Daartoe is het beheer (tussen 1992 en 1994) van de visgronden in het noordelijke deel van de vloedvlakte in de regio van Zimado nader onderzocht om te begrijpen hoe het beheer van de vis in de dagelijkse praktijk werkt. De centrale vragen daarbij zijn: Hoe ziet de toegang tot de visgronden eruit? Wat wordt er beheerd en wat niet? Welke factoren zijn daarop van invloed? En tenslotte, hoe werkt het beheer in praktijk: met andere woorden: wie beheert wel en wie niet?

"Lokaal" en "beheer" in lokaal beheer

Tot nu toe heb ik het begrip lokaal beheer vrij losjes gebruikt. Bij beide begrippen wil ik nu kort stilstaan. In de literatuur over gebruik van natuurlijke hulpbronnen, staat "lokaal" vaak voor de 'gemeenschap-als-geheel'. In hoofdstuk vier heb ik al aangegeven dat de 'gemeenschap-als-geheel' om verschillende redenen problematisch is. In dit hoofdstuk laat ik opnieuw zien dat het belangrijk is om klaarheid te scheppen in de wijze waarop 'gemeenschappen' kunnen worden gedefinieerd met betrekking tot toegang tot de natuurlijke hulpbronnen.

Het belangrijkste kenmerk van (duurzaam) beheer is dat mensen maatregelen treffen om de natuurlijke hulpbron en zijn producten te behouden (Hombergh 1994). Er bestaan de meest uiteenlopende zienswijzen over de manier waarop mensen van hun natuurlijke omgeving gebruik maken, met aan de ene kant de visie dat lokale bewoners het natuurlijke milieu overexploiteren en aan de andere kant de visie dat juist lokale mensen de beste managers zijn. Dit onderwerp heb ik reeds besproken in de inleiding, maar ik vat hier de twee belangrijkste visies voor de duidelijkheid nog even samen. De eerste visie was lange tijd dominant en werd door Hardin (1968) gepopulariseerd zijn *Tragedy of the Commons*. In deze theorie wordt kortweg gesteld dat gemene gronden ten prooi vallen aan overexploitatie en degradatie, omdat de toegang tot het gemeengoed niet is gereguleerd. Staatscontrole en privatisering worden dan bepleit als oplossingen voor de gemeengoedproblematiek.

De tweede visie benadrukt, dat de *commons*problematiek in een aantal gevallen succesvol wordt opgelost door lokale mensen (Ostrom 1990, Berkes 1989). In plaats van 'open toegang' kwamen deze critici van Hardin met verschillende voorbeelden van gereguleerd gebruik van het gemeengoed. Dat gemeengoed open toegankelijk zou zijn voor iedereen was volgens hen dan ook de grote vergissing van Hardin. Gemeengoed wordt, aldus Berkes, beheerd op basis van een set van een aantal geaccepteerde normen en regels teneinde de collectieve goederen zoals bossen, weidegronden, vis en water duurzaam te gebruiken om de basisbehoeften van mensen in onzekere omstandigheden te waarborgen (Berkes 1989:22). Berkes en anderen benadrukken, op basis van succesvolle voorbeelden van lokaal communaal beheer, vooral de potentie

en de mogelijkheden van lokale instituties. Met het oog op duurzaam beheer van hulpbronnen, pleiten zij ervoor bij het bestaande lokale beheer aan te sluiten. Daarbij wordt soms de indruk gewekt dat lokaal beheer vrij eenvoudig en eenduidig is.

Om een indruk te krijgen van wat lokaal beheer allemaal kan inhouden en welke vragen daarbij gesteld kunnen worden, wil ik het onderstaande verhaal over de regulering van een visvijver in de nabijheid van Zimado presenteren. Dit verhaal is mij verteld door het huidige Kotoko dorpshoofd van Matke, het dorp waarvan de dorpsnotabelen in het verleden toestemming gaven aan de eerste Mousgoum migranten om zich in Zimado te vestigen (zie hoofdstuk drie). Hij vertelt:

> "*Vroeger zette geen enkele visser, Mousgoum of Kotoko, een voet in de Molmoki vijver gedurende het gesloten seizoen: de vogels waren de enige vissers in die periode.*" Een korte lach onderbreekt zijn verhaal. "*Als het eenmaal zover was gekomen dat er vissen dood boven kwamen drijven, pakte Klekle, het eerste dorpshoofd van Zimado, enkele van deze dode vissen uit de vijver. Hij bond ze bij elkaar en zond iemand uit het dorp naar de notabelen van* (het Kotoko dorp) *Matke. De boodschapper lichtte het* (toenmalige) *dorpshoofd Haray in over het feit, dat de vissen boven kwamen drijven. Het dorpshoofd, mijn grootvader dus, stond dan op en informeerde zijn notabelen. Hij nam zijn lans, en ging met de mannen die ertoe doen* (de notabelen) *naar Molmoki om de vissen met eigen ogen te gaan zien. Bij Molmoki aangekomen, liet hij de oudste mannen van Zimado bijeenroepen. Hij vertelde hun dat zij het goed hadden gedaan.*[171] *Vanaf dat moment kon er door de notabelen van Matke een datum vastgesteld worden voor de opening van de visserij in Molmoki. De vissers konden hun vistuig in gereedheid gaan brengen.*
>
> *Op de dag van de opening werd de oudere mannen van Zimado gevraagd om naar Molmoki te komen. Ze brachten suiker, aardnoten en gierst mee waarvan* bouillie *werd gemaakt. Deze pap werd onder de vissers*[172] *verdeeld. Nadat de pap was verdeeld, vond het ritueel voor Molmoki,* belele *genaamd, plaats. Het dorpshoofd plantte een boomtak in de aarde. Na het planten werd het eerste net uitgegooid in Molmoki. Daarna liep het dorpshoofd door de vijver naar de andere kant. In het midden gooide hij het mengsel van gierst, noten en suiker in het water,*

---

[171] Hij zegt in het interview: "*Ils ont bien fait.*" Ik denk dat hij bedoelt, dat het dorp zich goed aan de regels heeft gehouden.

[172] Op mijn vraag of er ook vrouwen bij waren antwoordde het dorpshoofd: "*We houden niet van vrouwen bij het ritueel, dat vermindert de kans op een goede vangst. De Mousgoum vrouwen visten wel met hun korven in Molmoki ... maar later.*"

het cadeau voor de watergeesten. Zodra hij aan de andere kant was gearriveerd, gaf hij de vissers toestemming om het water in te gaan. De eerste vangst was bestemd voor de eigenaren van Molmoki en werd onder de boom gegeten. De vis werd in het droge gras gelegd, waarna het gras werd aangestoken. Mijn grootvader at als eerste van de gegrilde vis. Nadat hij drie stukjes had gegeten en zijn handen in de mare had gewassen, kon de rest van de vis worden gegeten door de notabelen van Matke en door de oudere mannen van Zimado. Ze aten in aparte groepen, want in die tijd aten de Kotoko en Mousgoum niet samen.[173] *Daarna werd er gevist en iedere visser gaf een deel van de vangst aan mijn grootvader en de notabelen van Matke. Hiervan werd visolie gemaakt, waarvan later een deel aan de sultan werd gegeven.*

(...) Je vraagt hoe anders het tegenwoordig is? Alles is anders, er is geen respect meer voor de autoriteiten. Respect en veel vis gaan samen. Met het verdwijnen van het respect is de vis verdwenen. Vroeger waren de Mousgoum bang voor de riten van de Kotoko. Ze waren bang voor de notabelen, bang voor het kantonhoofd en bang voor de sultan. Ze geloofden, dat als ze in het gesloten seizoen in Molmoki zouden vissen of water eruit zouden draineren (door de aanleg van een viskanaal) *ze de ziekte van Molmoki zouden kunnen krijgen. Dat is een ziekte waarbij de buik gaat zwellen en waaraan mensen dood kunnen gaan.*[174] *Alleen het dorpshoofd van Matke kent het medicijn om de ziekte te genezen (...). Tegenwoordig zeggen ze* (de Mousgoum) *dat de* evek (magische kracht) *van de Kotoko is verminderd. Er zijn steeds meer vissers die de regels ondermijnen: ze zijn niet meer bang, ze vissen wanneer ze dat willen. Ze beslissen zelf om hun net in de vijver van Molmoki te gooien. Ze zeggen dat er nu democratie is. De democratie heeft alles kapot gemaakt (...).*"

De Molmoki casus is een goed voorbeeld van de traditionele, door de Kotoko gedomineerde regulering van de visvangst in de permanente vijvers in de vlakte. De notabelen van Matke hebben het beheer over Molmoki, in naam van de sultan. De sultan wordt beschouwd als 'de eigenaar van het land en het water', wat in dit

---

[173] "*We eten niet samen*" is een veelgehoorde frase die gebruikt wordt om aan te geven dat de beide groepen weinig met elkaar van doen hadden. De verklaringen hiervoor zijn divers: de Mousgoum werden (en worden) door de Kotoko notabelen beschouwd als een onderklasse (zie ook hoofdstuk 3). Bovendien waren de Mousgoum in die tijd voornamelijk animistisch en animisten en moslims zouden niet samen kunnen eten.

[174] Het gaat zowel om de interpretatie van nare gebeurtenissen [ziektes, verslikken in visgraten, (bijna) verdrinken] als sancties. De volgorde is dus andersom dan bij gewone sancties, en altijd latent aanwezig en angst veroorzakend.

voorbeeld tot uiting komt in de gaven (in dit geval visolie) die naar het hof gaan. In deze eenvoudige casus komt een variëteit aan regels, taboes, sancties, privileges en machtsrelaties naar voren. De casus geeft tevens aan dat er een verschil in rechtspositie bestaat tussen de verschillende sociale groepen (Kotoko versus Mousgoum) en binnen verschillende groepen (notabelen en onderdanen, oudere en jongere mannen, en vrouwen). De regulering wordt bovendien ritueel overgedragen en overtreding (van het taboe) ervan wordt gesanctioneerd (door ziektes en nare ongelukken). Het beheer door de notabelen van Matke is overigens niet zo eenvoudig; het heeft meerdere doelen en betekenissen, die veranderen in tijd en ruimte. Het beheer van de mare en daarmee de controle over de vis is een expliciet onderdeel van het politieke systeem van de Kotoko. De controle over de vis, waarbij de verdeling van de opbrengsten en de afroming door de notabelen van groot economisch belang zijn, vormt een van de pijlers van dat systeem. Locale verhalen over wie er toegang heeft en waarom, wie er de rituelen mag uitvoeren, wie autochtoon en wie allochtoon is, legitimeren dit beheer. Het beheer onderstreept dus vooral de bestaande orde, maar bezit daarnaast een ecologische potentie: de vis heeft (in een tijdelijk beschermde mare) langer de kans om te ontkomen aan de vangst, en om op te groeien. In het kader van het debat over lokaal beheer krijgen de ecologische aspecten de meeste aandacht. Men kan zich afvragen of dit wel terecht is, gezien de complexiteit van zelfs zo'n betrekkelijk eenvoudig voorbeeld als hierboven werd weergegeven. Onderlinge machtsverhoudingen zijn mijns inziens zeker zo belangrijk.

In het laatste deel van het verhaal gaat het dorpshoofd van Matke in op de veranderingen die zijn opgetreden in de relatie tussen Mousgoum en Kotoko. Hij geeft aan dat de Mousgoum uit Zimado zich hebben losgemaakt of proberen los te maken van de 'watermeesters' van Matke, waarmee ze in het verleden verbonden waren. Hij zegt letterlijk dat er geen respect of angst meer bestaat voor de autoriteiten en dat deze Mousgoum de regels niet langer respecteren. Dit alles komt, zo zegt hij, door "de democratie". De term democratie zal in dit hoofdstuk nog wel vaker vallen. Hij wordt door informanten gebruikt om zowel iets negatiefs, in het voorbeeld van het dorpshoofd uit de casus, als iets positiefs aan te duiden. Tevens wordt "democratie" gebruikt in relatie tot de Staat. Wat "democratie" betekent en welke betekenissen er aan dat woord worden gegeven, ligt dus niet vast.

In het nu volgende hoofdstuk komen drie aan het beheer van de visserij gerelateerde zaken aan de orde: lokale kennis van vis en vistechnieken, visrechten en toegang, en het visserijbeheer in de praktijk.

Allereerst stoelt de visvangst, alsmede de regulering van de visvangst, voor een belangrijk deel op lokale kennis. In het eerste deel, over plaatsgebonden kennis van vis en vistuig, geef ik een overzicht van de lokaal gekende kenmerken van de vis en zijn gedrag in de overstromingsvlakte en in de rivier. Het gamma van lokale

vangstmethoden is een uiting van de kennis en inventiviteit van de vissers (Monod 1928, Blache 1964). De Kotoko vissers waren op dit terrein superieur aan de Mousgoum agro-vissers, totdat nieuwe vangstmethoden aan belang wonnen.

In het tweede deel van dit hoofdstuk ga ik in op het object van beheer: de communale visgronden. In tegenstelling tot wat vaak beweerd wordt, zijn de visgronden in de vlakte niet te allen tijde voor iedereen open. Op de verschillende visgronden zijn, al naar gelang de plaats en de tijd in het jaar, diverse vormen van eigendom van toepassing. De variatie aan visrechten en toegangsregels voor de verschillende typen visgronden worden beschreven.

In deel drie tenslotte, komt de vraag naar het waarom van die variatie: wat ligt er aan die variatie ten grondslag? Zijn het sociale factoren, zoals Acheson (1981), Moorehead (1992) en Thomas (1996) beweren? Of is het toch vooral een kwestie van een kosten/baten analyse, zoals De Groot e.a. (1995) aanneemt? Of zijn de machtsverhoudingen, zoals Harms (1989) benadrukt, de belangrijke factor voor de verdeling?

Hoewel er veel onderzoek is verricht naar lokaal beheer (Berkes 1989, Ostrom 1990, Bromley 1992, Pomeroy 1995) bestaat er in deze studies betrekkelijk weinig aandacht voor de werking van het beheer, voor hoe beheer zich manifesteert in de praktijk, voor de politieke dimensies. Bovendien lijkt het meestal te gaan om beheer in stabiele situaties. Meer inzicht in de werking van beheer is essentieel om dichter bij de dynamische werkelijkheid van beheer te geraken. Daartoe wordt een poging gewaagd in het laatste deel van dit hoofdstuk. Aan de hand van twee verschillende casussen bespreek ik de praktijk van het huidige beheer. Een casus tekent het (ogenschijnlijke) verval van het Kotoko beheer van de vijvers in de vlakte. De ondermijning van het Kotoko beheer door Mousgoum staat hierin centraal, maar ook, opmerkelijk genoeg, de samenwerking op specifieke momenten in het jaar. De andere casus betreft een betrekkelijk nieuw beheersinitiatief van de Mousgoum: de visreservaten in de rivier. Beide casussen worden met elkaar vergeleken, waarbij kritisch gebruik wordt gemaakt van de acht basisprincipes voor succesvol beheer, die zijn opgesteld door Ostrom (1990). Vervolgens worden de verhalen geanalyseerd vanuit hun verbondenheid met structurele gegevenheden en de wijze waarop wijdere processen zich lokaal vertalen.

6.2 Beheer en kennis van vis en vistuig

In het algemeen wordt aangenomen dat lokaal beheer gestoeld is op plaatsgebonden kennis van het natuurlijke milieu: de kennis van de vis (waar ze in het water zitten en op welke momenten), het wispelturige gedrag van vissen, paaiperiodes, enzovoorts. Het feit, dat vissers dieren vangen die moeilijk te zien zijn en zich bovendien

voortdurend verplaatsen, maakt het vissen extra gecompliceerd. Lokale kennis, oftewel de plaatsgebonden kennis die lokaal aanwezig is met betrekking tot de fysieke en de sociale aspecten van de visserij, is dan ook van groot belang voor een goede vangst (Acheson 1981). Die kennis is overigens niet gelijk verdeeld over de lokale bevolking en al evenmin voor iedereen gelijk toegankelijk: verschillende groepen, onderscheiden door sekse, leeftijd en specialismen, beschikken over verschillende aspecten van kennis. Om die verschillen explicieter te maken, onderscheidt Persoon (1995) binnen de lokale kennis verschillende typen kennis, waarvoor de mate van toegankelijkheid mede bepalend is: praktische kennis, technische kennis, en reflectieve of rituele kennis.

Praktische kennis refereert aan de praktische aspecten van wat vissers moeten weten om te kunnen vissen. Het verwijst naar een zekere basiskennis, die vrij gemakkelijk kan worden geleerd en overgenomen door anderen. Dit betreft onder andere de namen van de meest gangbare vissoorten, het gedrag van deze vissen, het omgaan met een boot en vistuig. Het betreft de kennis met betrekking tot wat wel en niet hoort onder vissers, de taakverdeling tussen mannen en vrouwen en de kennis over het gedrag van andere vissers. Deze praktische basiskennis omtrent soorten en hun habitat is bij de meeste mannen, vrouwen en kinderen wel aanwezig.

Technische kennis verwijst naar meer gespecialiseerde kennis van de vis en vangstmethoden. Kennis van goede visstekken in de verschillende perioden bij een grote verscheidenheid aan vissoorten en hun habitat, het maken en afwerken van een boomstamkano, het vervaardigen van fuiksystemen en het gebruik van nieuwe vistechnieken, bijvoorbeeld, kan alleen in de praktijk, onder de begeleiding van een goede visser, verworven worden.

Ten derde de rituele en magische kennis. Vissen is, zo wordt wel gezegd, het domesticeren van kans. In zo'n context hebben rituelen en bezweringen een belangrijke plaats. Rituele kennis is geheim en de toegang tot deze kennis is gebonden aan sociale verhoudingen en specialisten, zoals 'de meesters van het water'. Magische kennis en kennis om de eigen visvangst succesvol te laten verlopen, zijn vaak gematerialiseerd in het vistuig. Door het gebruik van kruiden, geneeskrachtige planten tijdens het maken en uitzetten van het vistuig, probeert de individuele visser de 'aantrekkingskracht' (*evek*) van het vistuig te vergroten, met andere woorden: de kans te domesticeren. De grootte van de vangsten demonstreert het succes van de visser. Dat succes moet onderhouden worden door rituelen en het in acht nemen van diverse voorschriften om de "kans niet te verspelen". Dergelijke rituele kennis is in principe clangebonden en geheim, omdat, aldus informanten, de kracht van kennis afneemt als hij voor meer mensen toegankelijk wordt. Rituele kennis en de voorschriften spelen nog steeds een belangrijke rol in het discours over vissen en vangstkansen.

Uit het voorgaande valt af te leiden dat de praktische kennis het meest toegankelijk is, terwijl de specifieke technische kennis en informatie en rituele kennis niet alleen moeilijk met anderen (en daaronder valt ook de onderzoeker) gedeeld wordt, maar in veel gevallen zelfs geheim wordt gehouden. Dat laatste geldt expliciet voor de rituele kennis, waarover in de Logone vlakte vooral de Kotoko 'meesters van het water' beschikken. Zij hebben op het terrein van de rituelen altijd overwicht over de Mousgoum gehad. En dat is nog steeds zo. Alleen de Kotoko gaan voor in de rituelen, de anderen volgen. Overigens lopen de voornoemde onderscheidingen in de praktijk nog al eens door elkaar: in openingsrituelen voor de visserij spelen zowel praktische als technische kennis een rol. En de technische kennis, die nodig is om een fuik te maken, wordt vaak gecombineerd met de magische kennis van bezweringen en kennis van kruiden en planten, die de vis in de betreffende fuik zouden kunnen lokken. Maar daarover meer in de volgende paragraaf.

Twee ingangen heb ik gekozen om de lokale kennis van de vis te beschrijven. Allereerst is er gekeken naar wat er uit de naamgeving van de vis valt af te leiden over de kenmerken van specifieke soorten vis, de lokatie (rivier, poel) en de plaats waar ze in het water leven: aan de oppervlakte, in het midden, laag bij de grond of in het slijk. Ten tweede is er gekeken naar de vistechnieken (maar ook andere gebruiken en rituelen) die het succes van de vangst moeten verzekeren.

6.2.1 Visnamen en kennis

De namen die de Mousgoum vissers aan de verschillende vissen geven, zijn in de loop van het onderzoek door biologiestudenten geïnventariseerd (Van der Voort 1994, Groeneweg 1995). Vervolgens is de betekenis van deze naamgeving in de lokale taal onderzocht, vanuit het idee dat een naam belangrijke informatie kan bevatten over het gedrag of de kenmerken van een vis. Het is spijtig dat er geen gegevens over de taxonomie[175] van de Kotoko vissers, de specialisten, zijn verzameld, vooral omdat ik ervan uitga dat hun kennis veel uitgebreider en nauwkeuriger is dan die van de Mousgoum. De Mousgoum hebben wel namen voor verschillende vissen, maar lang niet altijd zijn die namen verbonden met een betekenis, zoals bijvoorbeeld Johannes (1981) zo fraai laat zien. Bij veel namen werd gezegd, dat de betreffende vis nu eenmaal met die naam geboren is. Traditioneel zijn de Mousgoum landbouwers en

[175] Er zijn wel Kotoko visnamen achterhaald, maar daar is de betekenis niet van bekend. Een projectmedewerker van het Waza-Logone project heeft nog wel navraag gedaan naar de betekenis, maar tot mijn verbazing kwam hij tot de conclusie dat er weinig betekenis achter de namen zat.

veehouders, geen fulltime vissers. Daar heeft het mogelijk mee te maken. Hieronder volgen verschillende betekenissen van visnamen.

Enkele Mousgoum namen of bijnamen die aan vissoorten zijn gegeven verwijzen naar het bijtgedrag van vissen. De *bounouhou* is een vis die gemakkelijk bijt, omdat hij boven in het water zwemt. Zo betekent "*driem*": "hij heeft tanden", en "*agounie*": "vis die prikt". Andere namen duiden de vechtcapaciteiten van de betreffende vis aan. Zo betekent "*arkoto*": "vis die aanvalt", en "*achinchebe*": "sloper". De naam geeft aan wat hij sloopt: boomstamkano's. Sommige visnamen refereren aan de habitat waar deze vissen gevangen kunnen worden: *abslè* is een vis die in gaten leeft. Ook het gedrag van een enkele vis komt in de naam tot uiting. Zo betekent "*malau*": "de stille" (hij beweegt namelijk alleen zijn snorharen) en "*glingeba*": "de lieve", omdat hij geen tanden heeft. "*Kafka*" is: "bijdehand", want volgens de vissers kent hij verschillende manieren om zich te verdedigen tegen andere vissen en tegen de vissers. "*Hiam*" betekent: "de slechte", omdat hij volgens informanten andere vissen aanvalt.

De namen van sommige vissen zeggen iets over hun bijzondere gewoonten. Ook is het dieet van de vis soms terug te vinden in een naam: de betekenis van "*bezef*" is bijvoorbeeld "graseter". Weer anderen krijgen hun naam op basis van fysieke eigenaardigheden. Zo betekent "*woulkin*": "de gladde". Soms zijn namen ook gerelateerd aan kleur en smaak. "*Dabalbala*" betekent: "smaakt vies" en "*atme*": "zwart". "*Marslan*" betekent "baas", en de leiderspositie van deze vis komt in verschillende lokale mythen naar voren.

Lokale namen zijn niet zomaar te vergelijken met de biologische taxonomie. De vissers geven namen die, zoals we hiervoor zagen, gerelateerd zijn aan gedragingen van de vis in de natuur. Daarnaast worden de vissen, door oudere, animistische mannen, in groepen ingedeeld op basis van eigen opvattingen met betrekking tot het water[176] en de aarde (zie ook paragraaf 6.2.2).

De nomenclatuur van biologen is, behalve op veldwerk, voornamelijk gebaseerd op informatie uit foto's, vissen op sterk water en papieren informatie. Het onderscheid in geslachten, soorten en ondersoorten door biologen heeft twee doelen. Het eerste is het aanwijzen van het "*common evolutionary origin of members of groups of closely related species*" (Johannes 1981). Voorbeelden zijn de families van de rat, de naaldboom, de sardien. Het tweede doel is, om met de aanduiding van de soortnaam, te zorgen voor een uniforme aanduiding in de internationale wetenschappelijke wereld. Voor alle biologen over de hele wereld geldt één naam. Door de lokale

[176] In het corpus van lokale verhalen vinden we aspecten die met de visserij, vissen en het water te maken hebben. Deze zijn gefundeerd in het grotere geheel van kosmologie en religieuze overtuigingen. Dit aspect heeft in mijn onderzoek weinig aandacht gehad. Over de Kotoko kosmologische voorstellingen is uitgebreid gerapporteerd door J.P. Lebeuf (1976) en A. Lebeuf (1968).

namen te vergelijken met de wetenschappelijke namen[177] komen de verschillen naar voren. In de naamgeving van de vissers ligt de nadruk op de soortnaam zonder nader onderscheid. De Mousgoum hebben bijvoorbeeld voor de meerval één naam, *woulkin* en ze geven die naam aan de meest uiteenlopende *Clariidae-Clarias ssp.* Een nog grotere afwijking van de wetenschappelijke naamgeving vinden we bij de vissen die *divini* en *armour* genoemd worden. Beide namen worden gebruikt voor drie taxonomisch te onderscheiden vissoorten, namelijk: de *Gantonemus spp.*, de *Petrocephalus spp.* en de *Marcusenius spp.* Het oordeel van de vissers spitst zich toe op het kleurverschil: een zilverkleurige heet *divini*[178], een donkere, *armour* (zie verder annex 2 voor de lijst van vissoorten en hun wetenschappelijke en lokale namen).

Uit het voorgaande blijkt, dat verschillende taxonomisch te onderscheiden vissoorten soms zijn uitgerust met dezelfde lokale naam vanwege hun anatomische en uiterlijke overeenkomsten. Het komt ook voor, dat vissen die door biologen tot een soort worden gerekend, door vissers van meerdere namen worden voorzien. De sardien heeft bijvoorbeeld verschillende namen, die corresponderen met de verschillende lengteklassen: een sardien (*Alestes spp.*) wordt *meteb* genoemd als hij klein is en zich ophoudt in de buurt van de grassen. Iets grotere sardines heten *hanja* en de allergrootste *absli*. De Mousgoum noemen grote *Synodontis spp. pokolo* en de kleinere *gogo*. Ook de *Citharinus districhodoides districhodoides*[179] en de *Garra spp.*[180], hebben twee of drie verschillende namen, al naar gelang de lengteklasse waartoe ze behoren. Dit lokale onderscheid in juvenilen en volwassen is relevant in relatie tot de vraag welke vissoorten er onder andere door de aanhoudende droogte volgens de vissers zijn verdwenen. Uit hun antwoorden blijkt dat vooral het aandeel grote en volwassen vissen van een soort was verminderd.[181]

Een laatste verschil tussen vissers en biologen is, dat de laatsten evenveel aandacht geven bij de naamgeving aan zeldzame soorten als aan veel voorkomende soorten.[182] Vissers daarentegen leggen meer de nadruk op soorten die belangrijk of interessant voor ze zijn. Zo kan het voorkomen dat er voor vissen geen lokale namen bestaan. In vergelijking met Tidanbay Madjingar (1982) studie onder de Sar en de

---

177 De lokale naamgeving is vergeleken met het vistaxonomische werk van Blache (1964). In dit boek worden verschillende vissoorten uit het Tsjaadbekken - voorzien van hun wetenschappelijke naam - afgebeeld. We hebben verschillende Mousgoum vissers gevraagd om met behulp van het boek van Blache de namen van de vissoorten te geven. Het doel hiervan was om de biologische indelingen te kunnen vergelijken met de lokale indelingen (Van der Voort 1994 & Groeneweg 1995).

178 De grote *divini* noemen de Mousgoum *amti*.

179 De grote soort heet *Zbang* en de kleine *Besef*.

180 De grote vissen heten *Silfout* en *Atme (f)* en de kleinere uitvoering *Dabalbala*.

181 Vissoorten die beduidend minder voorkomen in de Logone regio zijn volgens informanten: *Pokolo, Madara, Marha, Zbang, Mounouhou, Bezue, Atme* en *Grehen* (Groeneveld 1995 en Van der Voort 1994).

182 Het is zeer voorstelbaar dat DNA-onderzoek door biologen bij vissen leidt tot een verdere verwijdering tussen de lokale en biologische classificaties.

Naw in Tsjaad of de studie van Johannes (1981) is de uit de taxonomie af te leiden kennis van de vis onder de Mousgoum niet erg gedifferentieerd. Al eerder is geconstateerd, dat dat wellicht te maken heeft met het feit dat de Mousgoum een breed activiteitenpakket hebben, waarvan de visserij slechts een onderdeel vormt.

6.2.2 Kennis van vis en vistuig

De jaarlijkse reproductie van de vis wordt direct bepaald door het ritme van overstromen en terugstromen van rivierwater. Er zijn vissoorten, die permanent in de rivier en de vijvers verblijven, maar de meeste vissoorten migreren. Volgens biologen zijn de verschillende vispopulaties van februari tot april min of meer stabiel aanwezig in de rivierbedding en het Tsjaadmeer. Van mei tot juli verplaatst de vis zich stroomopwaarts, op zoek naar beschutte paaiplaatsen in de vlakte. Tussen augustus en september verlaten verschillende populaties de rivier om de overstromingsvlakte op te zwemmen en te paaien. Van half november tot en met januari beweegt de vis zich naar die waterstromen en kanalen waarlangs het water zich uit de vlakte terugtrekt naar de rivier (Blache en Miton 1962:9-10).

De vissers horen en observeren de bewegingen van de vis (luchtbelletjes, rimpeling in het water, bewegend gras, luchtgaten in de modder) in de verschillende perioden, maar hebben er geheel eigensoortige beschrijvingen en verklaringen voor, welke in magisch-religieuze termen worden verwoord. De Mousgoum zijn van oudsher gespecialiseerd in het vangen van vissen die in het droge seizoen in de aarde overleven: de longvissen *abslè* (*Protopterus annectens*) en *hiam* (*Polypterus*) en de meerval *woulkin* (*Clarias*). Het woord *nuuni* verwijst naar "de jacht op kleine dieren die in gaten leven". Nadat deze vis vakkundig met een bijltje is losgehakt, moet het gat snel gedicht worden, want anders, zo denkt men, word je blind. De staart van de vis bevat veel vet en mede op basis daarvan kan hij in het gat overleven. Volgens Tourneux meten de Mousgoum de tijd tussen twee overstromingen af aan de *Protopterus*: "*Als deze vis zijn staart bijna heeft opgegeten, hoort de vlakte weer te overstromen*" (Tourneux 1985:134). Mij vielen met name de negatieve associaties met deze vis op: volgens informanten is hij gierig want hij eet liever zijn eigen staart op, dan dat hij zich teruggeeft aan de Logone.

De vis wordt door - oudere - informanten in vijf categorieën ingedeeld. In elke categorie lijkt een deel van het typerende gedrag van de verschillende vissen alsmede de plaats waar ze zich bevinden besloten: de kinderen van Mana (de godin van het water) zijn de vissen die meer van de rivier houden dan van de vlakte, de kinderen van Math (de god van de *brousse*) betreffen de vissoorten die de vlakte prefereren. De kinderen van de slang zijn de vissen die uit slangeneieren kruipen, zoals de meervallen, de kikkers en de varanen. De kinderen van Baray leven in de termietenheu-

vels; gedurende de overstroming komen ze massaal naar buiten, maar zodra het water zich terugtrekt verdwijnen ze opnieuw in hun schuilplaatsen. De *abslè* (*Protopterus annectens*) tenslotte, is een vis die volgens informanten buiten iedere categorie valt.

In de praktijk traceren de vissers de vis op verschillende manieren en passen zich daarbij aan de seizoenen aan: bij hoog water met hun boomstamkano's en hun netten, bij laag water in de vijvers en de rivier, bij opkomend en terugtrekkend water met dammetjes en matten die de vis onderscheppen op hun weg terug naar de rivier of naar andere permanente wateren. Tijdens het droge seizoen worden de meeste vistechnieken gebruikt. In de gehanteerde vistechnieken wordt de kennis gematerialiseerd en doorgegeven. Tot de introductie van de nieuwe materialen benutten de vissers een heel gamma aan vangstmethoden op de vlakte en op de rivier: zevenentwintig variaties zijn er voor de Kotoko beschreven en twaalf voor de Mousgoum, waarvan er zes overlapten met de Kotoko methoden. Verschillende auteurs, Monod (1928), Blache en Miton (1962), Blache en Stauch (1966) en Couty (1964), hebben daarover tussen 1920 en 1970 bericht. Om te voorkomen dat we ons verliezen in het labyrint van vissersinventiviteit volsta ik hier met het noemen van de wijze waarop de vis werd gevangen, in volgorde van toegankelijkheid van de techniek (zie annex 5 voor de beschrijving van de verschillende vangstmethoden): met de hand, met speerachtige instrumenten, met viskorven en vismanden, met lokaal vervaardigde vishaken, met fuiken en viskooien, met netten van natuurlijke vezels, met behulp van flexibele barrières, met behulp van vaste barrières en met behulp van viskanalen;

Deze opsomming geeft uiteraard maar een deel van de werkelijkheid weer, aangezien verschillende attributen in de praktijk in combinatie met elkaar worden gebruikt. Ook hebben de verschillende etnische groepen veelal eigensoortige speren, korven, fuiken en netten. De lijst kan ook nog opgedeeld worden in twee categorieën vangstmethoden: Ten eerste, de vangstattributen zoals speren, netten en korven, die de visser actief moet hanteren en, in de tweede plaats, het vistuig zoals kanalen, fuiken en barrages met behulp waarvan de visser passief de vis vangt, hetgeen aanzienlijk minder tijd en werk vergt dan de actieve vangstmethoden. Tot slot kan men bepaalde methoden alleen in de vlakte gebruiken (kanalen, barrages), terwijl andere vooral geschikt zijn voor de rivier. Ik meen dat het onderscheid tussen de traditionele vangstmethoden op de vlakte en op de rivier van belang is om verder uit te werken.

'Traditionele'[183] *vangstmethoden op de vlakte*

Alle voornoemde auteurs schreven over de superioriteit (inzake inventiviteit, efficiency en opbrengsten) van de Kotoko op het gebied van visserij en vangstmethoden (Monod 1928, Blache en Miton 1962). Ook de Mousgoum hebben ontzag voor de kennis van de Kotoko vissers en de 'aantrekkingskracht' van hun vistuig. Met dit laatste wordt bedoeld, dat het vistuig van de Kotoko meer betekent dan een simpel object. Hun vistuig is niet alleen inventief, het heeft ook 'aantrekkingskracht'. Deze aantrekkingskracht wordt toegeschreven aan het feit dat de visser, en tevens maker van het vistuig, een heel complex van rituele en magische kennis aanwent om de effectiviteit van het tuig te vergroten. Op dit terrein, zo menen Mousgoum vissers, waren en zijn Kotoko vissers superieur. Behalve superieur zijn ze ook weinig mededeelzaam over deze speciale gebruiken. Gebruiken die variëren van 'schietgebedjes' tot uitgebreide rituelen voor, tijdens of na de vangst. Naast uitgekiend visgereedschap beschikt met name de Kotoko elite tevens over de meest rendabele en economische vangstmogelijkheden: de viskanalen en de vaste barrières. Zowel de kanaalvisserij als de visserij met barrières in de vijvers geven een hoog rendement, met weinig inspanning in een korte piekperiode. De vangsten konden in goede overstromingsjaren zo overvloedig zijn, dat de opbrengsten de eigenaren in staat stelden hiervan de rest van het jaar te leven. En dat niet alleen: goede opbrengsten stelden de eigenaren in staat om hun notabele positie in het hiërarchische Kotoko systeem, zoals beschreven in hoofdstuk drie, te verbeteren. De principes van deze twee vangstwijzen worden hierna beschreven.

Het principe van de visserij met viskanalen is, dat men kanalen graaft van een depressie in de vlakte naar de rivier of een permanente vijver. De diepte van een kanaal varieert van 50 centimeter tot 2,5 meter, de lengte kan enkele kilometers bedragen. Als het water zich na de overstroming terugtrekt, gaat de vis op zoek naar de diepere delen: eerst de depressies en moerassen en daarna de vijvers en de tijdelijke rivierarmen. De kanalen zijn zo gegraven dat de migrerende vis de kanalen 'kiest' om zijn doel - dieper water - te bereiken. Door deze waterlopen te blokkeren met fuiken en biezen matten (*mama, sagrawai*) kan de migrerende vis betrekkelijk eenvoudig worden (op)gevangen. Het belangrijkste viskanalengebied ligt in het zuiden van de Logone vlakte, tussen Zina en Iviye/Ngodenie.

---

[183] Traditioneel is een problematische term omdat te veel mensen in de wereld van het ontwikkelingsdenken bij 'traditioneel' denken aan simpel en statisch. Toch weet ik voor de technieken waarmee mensen van oudsher in de vlakte vissen niet zo goed een andere term te bedenken die beter kan aanduiden waar het hier om gaat. Uit de hele tekst blijkt mijns inziens verder, dat veel van deze technieken uiterst inventief, creatief, dynamisch en bovenal effectief waren, gegeven de beschikbare middelen. Daarbij waren deze technieken, hoewel er veel ideeën over en weer werden overgenomen, gekoppeld aan etnische groepen, en aan segmenten (mannen, vrouwen, standen, jongeren) daarbinnen.

Het vissen in de mares met barrières is iets anders: wanneer het water zich terugtrekt, raakt de vis geïsoleerd in de diepste depressies in de vlakte. Zo'n vijver wordt dan verdeeld over verschillende Kotoko families die barrages plaatsen in de vijvers. Barrages bestaan uit matten die in de breedte van de vijver, van oever tot oever, worden geplaatst. Aan beide uiteinden van de matten graaft men kuilen waarin de vissen - meestal meervallen - die zo'n barrage proberen te nemen, worden opgevangen. De volgende ochtend wordt de visvangst uit deze kuilen gehaald. De belangrijkste permanente visvijvers, zoals Abana, Kotaqui, Semha en Badoufka, liggen in het midden en noordelijke deel van de vloedvlakte.

Collectief vissen vormde een ander belangrijk kenmerk van de visserij op de vlakte voor de introductie van moderne materialen. Dat had vooral praktische redenen, omdat het erg arbeidsintensief was om de netten met lokaal materiaal te maken. Bovendien waren deze netten zo zwaar dat ze alleen door een groep mensen gehanteerd konden worden. Overigens werd ook het vissen met (lichtgewicht) korven, aldus Lebeuf (1969:115-8), collectief georganiseerd. Aan deze regie lagen echter sociale controle en sociale verhoudingen ten grondslag, waarover zo meteen meer.

Voor de Mousgoum lag het helemaal anders. De Mousgoum vissers visten tot voor kort alleen op plekken die de Kotoko als tweede keus beschouwden: poelen en niet permanente plassen, de rivier bij laag water, en het *nuuni*vissen op de longvis (*abslè*), die niet door de Kotoko gegeten werd. De mannen gebruikten fuiken, vislijnen, speren, opvouwbare vismatten en lokale netten (*corte corte* en *alueng*) verzwaard met stokken, die met een groep gehanteerd moesten worden. De vrouwen visten met viskorven in de poelen rondom dorpen.

'Traditionele' vangstmethoden op de rivier

Het natuurlijke milieu van de rivier verschilt sterk van dat van de vlakte. In de rivier bevinden zich kleine en minder kleine begroeide eilanden. Ook de oevers zijn begroeid. Bij hoog water vormen deze groene plekken uitstekende voedsel- en schuilplaatsen voor de vis. Als het waterpeil zakt, verplaatst de vis zich meer over de hele rivier. Monod noteerde in de jaren twintig dat de rivier buiten de droge tijd niet te exploiteren was, vanwege de te sterke stroming, de diepte van het water en de daarvoor ontoereikende vistechnieken. De enige uitzondering hierop was het gebruik van het driehoekige *zemi*visnet, waarmee midden op de rivier kon worden gevist bij een matige stroming. Dit net werd voorop een grote kano gezet en kon van daaruit worden neergelaten en opgehaald. Minimaal zes vissers waren nodig om de *zemi* te hanteren (Monod 1928:314-24). Zowel boot als *zemi* waren eigendom van de sultan en andere Kotoko notabelen. Op een enkele *zemi* na bleef het vissen bij hoog rivierwater aldus beperkt tot de oever. Bij een lagere rivierwaterstand vond de

visserij met het *tibi*net plaats in de rivier. Het *tibi*net is een lokaal vervaardigd sleepnet dat het collectieve bezit van een dorpswijk was. Iedere wijk had een eigen dag om te vissen, de andere wijk mocht dan het water niet in. Het wijkhoofd (een Kotoko notabele) verdeelde aan het eind van een dag de vangsten, waarbij de ouderen en notabelen bevoordeeld werden boven de andere Kotoko (Lebeuf 1969: 115-8).

De Mousgoum visten niet met de hierboven beschreven vangstmethoden. De Mousgoum vissers en die Kotoko vissers die geen kano hadden, moesten het vooral hebben van de visserij op en rond de eilanden in de rivier die bij laag water te voet bereikbaar waren. Vanaf deze zandbanken visten ze met fuiken, korven en speren. Een deel van hun vangsten moest worden afgestaan aan de sultan en zijn notabelen. Het onderstaande fragment komt uit een van de interviews die ik met mijn sleutelinformant Apime over dit onderwerp had. Hij zei:

> "*(...) Wij* (de Mousgoum) *visten vanaf de zandbanken in de rivier bij Gazoua. Het zand behoorde toe aan de moeder van de sultan van Logone Birni. Zij stuurde een boodschapper van het hof naar ons toe, om de gevangen sardines op te halen. We gaven een deel van onze vis cadeau. Als je het niet zou geven dan werd je ziek, want de magische kracht* (evek) *van de Kotoko was sterk (...)*" (Apime Dourai augustus 1992).

Kotoko beheer van traditioneel vistuig

De exploitatie van de vis in de Logone vlakte werd traditioneel gereguleerd door de Kotoko notabelen. Een aantal regels is direct terug te voeren op kennis van de vis. Zo opende de Kotoko 'meester van het water' pas het visseizoen als het paaien zo goed als achter de rug was, met de *Moutwak*-ceremonie (Van der Zee 1987). Ook verschillende andere visgronden mochten pas na een rituele opening betreden worden, zoals bijvoorbeeld in het geval van Molmoki naar voren kwam. Op overtreding van deze regel stonden boetes, maar vissers waren vooral beducht voor mogelijk onheil dat een dergelijk vergrijp met zich mee zou kunnen brengen. Deze gereguleerde opening van het visseizoen in het algemeen en de verschillende plaatsgebonden openingsrituelen worden alom door ecologen gezien als een gebruik met ecologische voordelen: immers de vis krijgt tijd om te paaien en heeft een kans te ontsnappen aan de exploitatie door de vissers (Drijver e.a 1995, Welcomme 1979).

Naast de opening en sluiting van het vangstseizoen in het algemeen en bepaalde visgronden in het bijzonder, bestaan er ook beperkingen en regels voor de vangstmethoden zelf. De beperkte toegang tot de kanalen en de barragevisserij geldt als een voorbeeld van het eerste en het gereguleerde gebruik van korven en collectieve netten

is een voorbeeld van het tweede. Tot voor kort was de toegang tot kanalen en barrages gelimiteerd en gerelateerd aan de sociale positie van vissers in het Kotoko bestel (zie hoofdstuk drie). Machtsverhoudingen bepaalden voor een groot deel de toegang tot deze technieken voor de verschillende groepen vissers. Dit had grote consequenties voor de wijze waarop de vis geëxploiteerd kon worden in de vlakte. Het aantal kanalen en barrages bleef lange tijd beperkt, in de eerste plaats omdat een toekomstige eigenaar tot de hogere strata van de Kotoko samenleving moest behoren teneinde een verzoek te mogen indienen. Mousgoum en Kotoko uit de lagere echelons waren dus bij voorbaat uitgesloten. Bovendien moest de aanvrager voldoende middelen bezitten om een kanaal of barrage aan te leggen, maar ook om de Kotoko elite te paaien. De Kotoko autoriteiten (dorpshoofd en soms ook de sultan en de notabelen) moesten immers toestemming geven. Aan de kanaalgraverij zaten tenslotte ook nog een aantal technische limieten: een nieuw kanaal mocht een oud kanaal niet doorsnijden en het nieuwe kanaal moest op zekere afstand van het oude kanaal liggen. Door de beperkte toegang en het strategische gebruik van deze lay-out regels (zie figuur 6.1) door de elite, was de aanleg van nieuwe kanalen vaak al bij voorbaat kansloos. Net als de kanalen hebben ook de barrages in de vijvers eigenaren. In de praktijk waren vaak dezelfde Kotoko families eigenaar van zowel kanalen als delen van de visvijvers.

Strategisch gebruik van de lay-out regels voor viskanalen

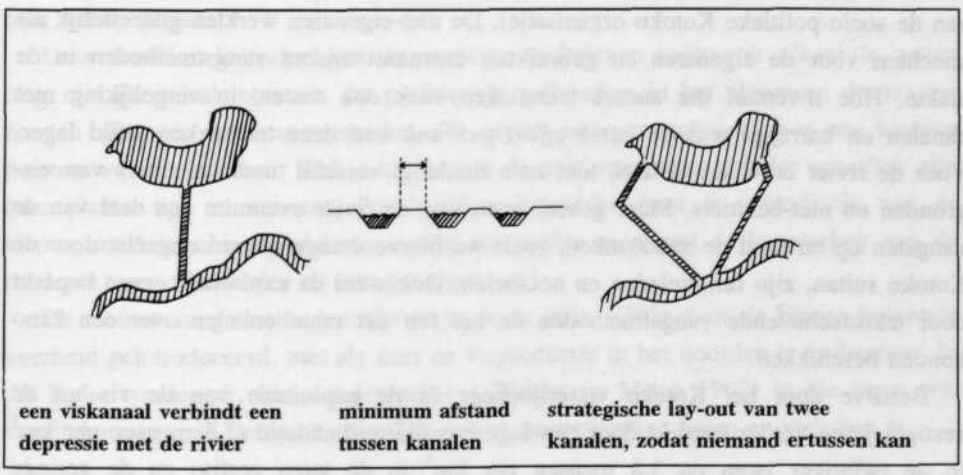

Figuur 6.1. Bron: Drijver e.a. 1995b:38, Van Oyen en Haberland 1991

A. Lebeuf (1969) beschreef het gereguleerde gebruik van de viskorven in de Kotoko dorpen. Bij het verschijnen van de Grote Beer aan de hemel (ongeveer 15 oktober) kwamen de notabelen bij elkaar om een datum af te spreken voor het uitzetten van

de viskorven, de zogenaamde *malan*-visserij. Deze datum moest worden doorgegeven aan het hof in Logone Birni. Het aantal viskorven dat mannen mochten uitzetten was beperkt en gebonden aan leeftijd en rang. Het dorpshoofd was altijd de eerste die zijn korven plaatste, waarna de andere notabelen volgden en tenslotte de lager in rang geplaatsten. Aan het einde van de campagne werd de vis naar een centrale plek gebracht en volgens de etiquette herverdeeld door het dorpshoofd. Het grootste deel kreeg de vertegenwoordiger van de sultan.De Kotoko vrouwen visten niet zelf, maar zij ontvingen, al naar gelang de sociale rang waartoe zij behoorden, een aandeel van deze collectief gevangen vis.

Ook de visvangst door niet-Kotoko, zoals de Mousgoum, was gereguleerd door bepalingen van toegang en uitsluiting. Een gevolg was, dat de Mousgoum visserij plaats vond buiten de door de Kotoko gereguleerde visgronden, in niches, zoals de tijdelijke plassen en poelen waarvoor Kotoko vissers minder belangstelling hadden, of in de door Kotoko gereguleerde visgronden, waar de Mousgoum - op gezette tijden - mochten vissen in ruil voor een deel van de vangst.

Beheren en overheersen zijn in de Logone vlakte nauw met elkaar verbonden: de Kotoko elite beheert de visvangst vanuit haar positie als heerser. Dit had in de loop van de tijd behalve ecologische (beperkte exploitatie) ook sociale consequenties. De sociale consequenties van de visserij op de rivier verschillen met die van de vloedvlakte. De twee lucratiefste vormen van vloedvlaktevisserij leidden namelijk tot een verdeling in een elite van Kotoko-eigenaren (van kanalen, barrages en vijvers), en een grote groep van niet-eigenaren (Mousgoum zowel als Kotoko uit de lagere strata van de socio-politieke Kotoko organisatie). De niet-eigenaren werkten gedeeltelijk als knechten voor de eigenaren en gebruikten daarnaast andere vangstmethoden in de vlakte. Hoe inventief die andere technieken vaak ook waren, in vergelijking met kanalen en barrages was de *catch effort per unit* van deze technieken altijd lager. Voor de rivier ontwikkelde zich niet zo'n duidelijk verschil tussen bezitters van visgronden en niet-bezitters. Maar geheel open was de rivier evenmin: een deel van de vangsten op en rond de zandbanken, zoals we hiervoor zagen, werd opgeëist door de Kotoko sultan, zijn familieleden en notabelen. Ook werd de exploitatie ervan beperkt door tekortschietende vangstmethoden en het feit dat maar enkelen over een kano konden beschikken.

Behalve door het Kotoko visserijbeheer, is de exploitatie van de vis tot de zestiger jaren verder beperkt door een lage bevolkingsdichtheid (1,3 mensen per km^2 in de twintiger jaren en 3,8 mensen per km^2 in de jaren zestig) en de geringe marktontwikkeling. Dit laatste vanwege een slechte infrastructuur binnen Kameroen

en tussen Kameroen en de omringende landen.[184] Ook praktische belemmeringen speelden een rol, zoals tekortschietende technieken, waardoor de rivier slechts ten dele geëxploiteerd kon worden en de schaarste aan boten. Nu deze drie beperkingen zijn weggevallen, hoeft het dan ook geen verbazing te wekken dat het Kotoko beheer, naarmate de nieuwe vangstmethoden steeds belangrijker worden en de marktontwikkeling zich doorzet, onder druk komt te staan.

Nieuwe vangstmethoden: van diversiteit naar eenvormigheid

Verschillende traditionele vismethoden zijn in de jaren negentig in onbruik geraakt. In de riviervisserij is dat het duidelijkst: hier domineren tegenwoordig nylon kieuwnetten en werpnetten, alsmede vislijnen met daaraan machinaal vervaardigde vishaken. De kieuwnetten hebben maaswijdtes variërend van 20 mm tot 75 mm, maar de netten met de kleinste maaswijdte domineren in de visuitrusting.[185] Van de meest gebruikte werpnetten bedraagt de maaswijdte 15 mm tot 25 mm. In de vlakte ligt het iets genuanceerder: de 'traditionele' kanaalvisserij, de barragevisserij en het gebruik van bepaalde fuiken is onverminderd populair, want het meest effectief in de gegeven omstandigheden. Daarnaast worden de 'moderne' vislijnen, kieuwnetten en sleepnetten vooral gebruikt door vissers zonder toegang tot de kanaal- en barragevisserij. Aangezien dit de grootste groep vissers vormt, hebben deze moderne technieken ook een belangrijke plaats verworven in de visserij op de vlakte. In tabel 6.1 wordt een overzicht gegeven, van het op de rivier gebruikte vistuig gegeven, zij het beperkt naar tijd en plaats.

Door traditionele technieken en moderne technieken tegenover elkaar te zetten mag niet de indruk ontstaan dat traditionele technieken in het algemeen duurzamer zouden zijn dan moderne methoden. Dit aspect zou per techniek door een bioloog moeten worden bekeken. Wel is het zo dat de moderne netten minder specifiek zijn naar plaats, tijd en vissoort. We bekijken hieronder eerst de introductie van de nieuwe materialen in de vlakte, voordat we verder gaan met de kenmerken van de moderne vangstmaterialen en hun gevolgen.

De nieuwe vangstmethoden zijn reeds in de jaren vijftig door de Franse koloniale overheid geïntroduceerd, met als doel de visproductie in het noorden te verbeteren. In dat kader werden er, naast onderzoekers, (Blache en Miton 1962) in die jaren ook voorlichters op pad gestuurd om nylon netten, andersoortige boten en vishaken te

---

[184] Toen Monod in de jaren twintig over het Logone gebied rapporteerde, illustreerde hij de enorme visrijkdom van het gebied met de volgende woorden: "*De vis wordt al gevangen als ze alleen maar de haken passeert*" (Monod 1928:305).

[185] Het gemiddelde aantal vierkante meter kieuwnet naar maaswijdte per visser bedroeg voor een Mousgoum visser: 207 m^2 van 20 mm, 183 m^2 van 35 mm en 107 m^2 van 75 mm en voor een Kotoko visser: 266 m^2 van 20 mm, 215 m^2 van 35 mm en 179 m^2 van 75 mm (Van der Voort 1994).

Aantal vissers, boten en vistuig op de rivier tussen Karam en Zimado, naar nationaliteit en etnische groep tussen december 1993 en maart 1994

	N vissers	N kano's	N werpnetten	N vislijnen	N sleepnetten	N kieuwnetten
Mousgoum	235	157	88	543	1	148.824m^2
Kotoko	39	27	0[186]	19	2	39.314 m^2
Anderen	66	49	38	43	1	—
Totaal	340	233	126	605	4	—

Tabel 6.1. Bron: Van der Voort 1994

introduceren en te verkopen (Couty en Duran 1968:9-19).[187] De nieuwe materialen zijn wel geïntegreerd in het traditionele vistuig, maar de nieuwe vangstmethoden zoals werpnetten, sleepnetten en kieuwnetten bleven, aldus informanten, tot in de jaren zeventig vooral het domein van 'vreemdelingen': Houssa-vissers uit Nigeria en Senegalese en Malinese vissers. In de loop van de jaren zeventig en tachtig gingen echter steeds meer vissers, vooral Mousgoum, over op werpnetten. In de jaren negentig werden de moderne vangstmethoden veruit dominant. Het werpnet (*bigri*) was inmiddels het meest populair op de rivier, omdat het door individuen gekocht en gehanteerd kon worden. Dit in tegenstelling tot de traditionele netten die alleen collectief gemaakt - want tijdsintensief - en gebruikt konden worden.

Werpnetten zijn cirkelvormig en hebben een dwarsdoorsnede van vijf meter. Aan het uiteinde zijn elke 15 cm stukken lood (maar meestal oude batterijen!!!) bevestigd ter verzwaring van het net. De maaswijdte bedroeg begin jaren zestig 3,5 cm (Blache 1962:88). Het vissen met dit net wordt vanuit een prauw gedaan en vereist een speciale werptechniek. Terwijl een visser de boot in evenwicht houdt neemt de andere visser het *bigri*net ter hand, en zwaait het met een wijds gebaar uit over het water. Vervolgens wordt het zware net binnengehaald. De vangsten met dit net zijn niet selectief naar vissoort[188] en door de verzwaring met het lood heeft de gevangen

---

[186] Van der Voort (1994) treft geen Kotoko vissers met werpnetten in haar onderzoekspopulatie. Uit observaties in het gebied is me het grote verschil tussen Kotoko en andere vissers met betrekking tot het gebruik van het werpnet opgevallen. Maar ik heb verschillende Kotoko vissers gesproken in het betreffende gebied, die wel werpnetten hadden.

[187] Hierbij moet wel opgemerkt worden dat allerlei nieuwe technieken (werpnet, nylon kieuwnetten) in vergelijking met bijvoorbeeld de Niger vallei betrekkelijk laat in het Logonegebied zijn verspreid.

[188] Van der Voort (1994:39, 42) laat in haar onderzoeksrapport zien dat er veel meer verschillende vissoorten (gemiddeld 34 soorten) met het werpnet worden gevangen, dan met de haken (gemiddeld 15 soorten). Ook de gemiddelde lengte per gevangen vissoort is voor de vissen, gevangen met het werpnet, aanmerkelijk lager dan van diezelfde vissoort, gevangen met de vislijnen.

vis geen ruimte om te ontsnappen. Het rendement van dit visnet is afhankelijk van de kwaliteit van het materiaal en met name van de maaswijdte. In de jaren negentig wordt de visserij in de rivier gedomineerd door deze netten. De maaswijdte varieert van 1 tot 2,5 centimeter. Een dergelijke fijnmazigheid is alleen machinaal te boeten.

De belangrijkste redenen voor de overstap naar netten, zoals het werpnet, zijn de droogte en de verminderde overstromingen door de aanleg van de Maga dam. Door de droogte is de opbrengst met de traditionele vangstmethoden teruggelopen, hetgeen de overstap naar nieuwe netten stimuleerde (zie ook Fay 1989). Hieronder volgt een fragment uit interviews met Mousgoum vissers, die vertellen over de overstap naar het werpnet.

> *"(...) In 1972 zag ik het werpnet voor het eerst. Het waren Houssa die ermee visten. Voor* (de installatie van) *SEMRY (1984/85) begonnen de eersten, zoals Evele Dogo met het werpnet te vissen en daarna werden het er steeds meer. Ik bleef eerst nog viskooien, korven en vismatten gebruiken, maar dat leverde door de droogte te weinig op. Enkele vissers uit het dorp hadden inmiddels geleerd hoe ze met het werpnet moesten vissen en ze vingen veel meer dan ik. Toen heb ik ook besloten dit net te gaan gebruiken. Het is alleen erg moeilijk en ik ben bij Evele Dogo als knecht in de leer gegaan. Hij leerde me hoe ik moest vissen met het net zonder in het water te vallen, hoe ik het net moest maken en repareren. De Mousgoum hebben elkaar leren vissen (...). Het materiaal om het net te maken was in het begin moeilijk te krijgen. Je moest wachten op een handelaar, die de netten meenam uit Nigeria. Dat probleem hebben we nu niet meer. Sinds de goede overstroming van 1988 zijn deze netten ook hier op de markt te koop. Geld blijft echter een probleem (...). Het materiaal is duur (...)."*

Met de introductie van nieuwe materialen (eerst van katoen, later van nylon) verdwijnt op de rivier en in de vlakte (zij het in mindere mate) het vissen met de lokaal vervaardigde vangstmethoden van natuurlijke materialen. Met de nieuwe middelen, die tijd en arbeidskracht besparen en op de markt gekocht kunnen worden, verdwijnt tevens het belang van de specialistische kennis, die nodig is om het traditionele vistuig te maken. De Kotoko meestervissers verliezen hierdoor, op dit specifieke terrein, aan invloed en aanzien. Met het toegenomen aandeel van de nieuwe netten in de vissersuitrusting is de brede en vaak etnisch getinte diversiteit van de vangstmethoden verdwenen.

Hybride vistuig en nieuwe verschillen

Tot de jaren zeventig is de verschillende positie van de Kotoko en de Mousgoum nog duidelijk te herkennen in de tweedeling tussen respectievelijk fulltime vissers en gelegenheidsvissers. De Kotoko leefden in hun vestingstadjes in de vlakte, nabij de belangrijkste visgronden, terwijl de Mousgoum zich op de oevers van de rivier hadden gevestigd en zich naast landbouw en veeteelt met vissen (vanaf de oever) bezig hielden. De eerste veranderingen in deze relatie die in de literatuur naar voren komen, zijn te vinden bij Blache en Miton (1962). Zij signaleren eind vijftiger jaren, dat de Kotoko dominantie in de visserij lijkt te worden ondermijnd door de trend, dat bepaalde nieuwe groepen, waaronder de Mousgoum, zich meer en meer met de visserij gaan bezig houden (1962:20). Couty haalt in een publicatie een rapport aan waar deze verandering nader wordt gespecificeerd:

> "*(...) De Kotoko hebben de visserij van het terugtrekkende water nog steeds onder controle. Daarentegen dreigt hun het toezicht op de visserij in de droge tijd in de rivieren steeds meer te ontglippen (...). Kotoko vangen volwassen vissen. De visserijpraktijken* (sleepnetten verstevigd met stokken) *van de Massa en Mousgoum riskeren overbevissing* " (Guillard 1955, in Couty 1964:12).

In de zeventiger jaren schrijft Bouquet (1976:405) dat deze nieuwe groepen, waaronder de Mousgoum, juist verantwoordelijk zijn voor de dynamiek in de visserij: zij trekken ieder seizoen verder naar het noorden, richting het Tsjaadmeer en vestigen zich steeds meer in het gebied. De Kotoko elite, zo stelt Bouquet, lijkt minder geïnteresseerd in de eigenlijke visserij en houdt zich meer bezig met de regulering van de vis en de inname van afdrachten op grond van hun traditionele macht.

De invoering van nieuwe technieken en de marktontwikkeling veranderen gaandeweg de relatie tussen gespecialiseerde vissers (de Kotoko eigenaren en andere Kotoko vissers) en de gelegenheidsvissers, waaronder de Mousgoum. Aan de hand van de selectieve adaptatie van het werpnet door Mousgoum en Kotoko is dat goed te illustreren. Op basis van de bestaande machtsverschillen binnen de Kotoko samenleving en tussen beide groepen onderling, lag het voor de hand dat vooral de Kotoko notabelen dit nieuwe vistuig zouden aanschaffen om daarmee hun toegang tot de vis te bestendigen. Niets is echter minder waar.

Het werpnet vinden we in het onderzoeksgebied vooral bij Mousgoum (alsmede Kabalay, Massa en Sar). Driekwart van de Mousgoum vissers die met het werpnet vissen, is jonger dan vierendertig jaar. De Kotoko in het onderzoeksgebied gebruiken weinig werpnetten. De redenen hiervoor zijn divers. Allereerst richten de Kotoko vissers zich meer op de vlakte dan op de rivier, en in de vlakte zijn de werpnetten

minder geschikt vanwege het struikgewas waarin de netten verstrikt kunnen raken. Ook is het gebruik van het werpnet in de meeste vijvers verboden door de Kotoko eigenaren en beheerders van de betreffende vijver. Kieuwnetten daarentegen zijn massaal geïntegreerd in de visuitrusting. Ten tweede beweren Mousgoum informanten dat Kotoko vissers het vissen met de werpnetten te zwaar vinden. Dit lijkt een vooroordeel, maar er zit een kern van waarheid in gezien het feit dat de Kotoko een voorkeur hebben voor passieve technieken, waarbij de arbeidsproductiviteit door inventiviteit in combinatie met toegangsrechten tot visgronden hoog was, ondanks de lage arbeidsinspanning. Zolang die technieken voldoende opleverden, hadden de meeste vissers weinig motivatie om met een actief werpnet te vissen, wat een hoge arbeidsinspanning vereist. Een andere bewering is magisch-religieus van aard en benadrukt dat Kotoko vissers niet van het vissen met een werpnet houden omdat een dergelijk net de vis en waterwezens[189] wegjaagt.[190] Voorgaande redenen worden gerelativeerd door het feit dat de Kotoko die deze werpnetten wel gebruiken, met name bezitloze vissers zijn.

Terwijl de Kotoko elite de nieuwe materialen partieel integreerde in haar traditionele vangstmethoden, zijn het de Mousgoum alsmede de Kotoko van eenvoudige komaf die van de netten en de haken profiteren. Met name het (individuele) werpnet is onder hen populair. De voordelen van het werpnet voor de vissers zijn veelvoudig: de nieuwe netten zijn te gebruiken in verschillende milieus (de rivier, vlakte, tijdens hoog water, bij laag water), gedurende het grootste deel van het jaar en daarbij betrekkelijk eenvoudig door de individuele visser te vervoeren. Bovendien is het met dit werpnet mogelijk de rivierwateren te bevissen, los van de door Kotoko notabelen geregisseerde exploitatie naar plaats en seizoen.[191] Het werpnet verschaft toegang tot nieuwe niches of *frontiers* in het ecosysteem, zoals de diepere delen in de rivier, waardoor deze marginale groepen zich onafhankelijker van de Kotoko elite kunnen opstellen. De nieuwe vangstmethoden verruimen daardoor, zoals we hieronder zullen

---

189 In de verschillende mythen en lokale verhalen van de Kotoko (ook onder de Mousgoum worden ze verteld) spelen de waterwezens een belangrijke rol. De watermensen worden volgens die verhalen gevormd door halfmenselijke/halfdierlijke wezens die de rivier en het water bewaken. Zij zouden regelmatig (Kotoko maar ook Mousgoum) vissers onder water trekken. Die worden soms gedood, maar soms leven zij een tijdje onder water te midden van de waterwezens. Na een tijdje voegen zij zich weer onder de mensen, waarna deze verdronken gewaande visser, zo bevestigen verschillende verhalen, zeer succesvol worden in de visserij, en geen angst meer voor de waterwezens behoeven te hebben.

190 Daget (1949 in Stauch 1966) brengt in een studie over de Niger naar voren dat juist het feit dat het werpnet individueel gehanteerd kan worden veel tegenstand opriep. Grote netten werden voorheen alleen collectief gebruikt en het gebruik van het werpnet door een individu doorkruiste die gewoonte. Hoewel ik deze verklaring niet expliciet ben tegengekomen in het onderzoek, lijkt dit ook voor de overstromingsvlakte een mogelijke factor, gezien het feit, dat de netvisserij in het verleden ook in groepsverband plaatsvond.

191 Ook de visserij in de Niger heeft een vergelijkbare verandering ondergaan. Fay (1989:232) schrijft hierover: " *(...) On voit qu'à une exploitation fondée sur des préséances et des exclusivités lignagères, liées à des modes de prélèvement, se substitue une tendance à l'exploitation uniforme des terroires. Ces terroires, autrefois marquaient leur autonomie selon des types de pêche dans le cadre d'une subordination au terroire halieutique supérieur.*"

zien, vooral de mogelijkheden van de gelegenheidsvissers, zoals de Mousgoum en de Kotoko vissers, die niet tot de elite van eigenaren behoren.

Dat zich kunnen losmaken van het Kotoko beheerssysteem is hier essentieel. Dit heeft met verschillende, doch met elkaar samenhangende factoren te maken die ik hieronder wil toelichten. Allereerst de toegang tot de netten via geld en markt. Deze marktgebonden toegang tot de (werp)netten is veel vrijer, in vergelijking met de meeste traditionele technieken, welke gebonden zijn aan etnisch-specialistische kennis en de sociale positie van de visser. De nadelen van de monetarisering (zoals we in het voorgaande hoofdstuk zagen) waren daarentegen verschulding en afhankelijkheid van handelaren, met name in slechte jaren. Uit het vorige hoofdstuk weten we dat de verschillen tussen 'grote' en 'kleine' vissers inmiddels zijn toegenomen. Deze differentiatie doorsnijdt de etnische grenzen.

Ten tweede geldt, dat er met de nieuwe technieken op plaatsen en momenten gevist kan worden waar dat met de traditionele vangstmethoden onmogelijk was. Voor de exploitatie van deze zogenaamde nieuwe niche in het eco-systeem (de rivier bij hoog water) bestond geen Kotoko regulering.

Ten derde de toegenomen mobiliteit en flexibiliteit. Een groeiend aantal Mousgoum agro-vissers gaat met de komst van de nieuwe technieken meer vissen, of, zoals een van de vissers het uitdrukte:

> *"(...) Wij [de Mousgoum] vissen tegenwoordig veel meer dan vroeger. Indertijd waren er niet zo veel technieken, tegenwoordig zijn de methoden beter. Daarom vissen wij meer dan voorheen. Vroeger visten we niet tijdens de overstroming of met hoog water, alleen een heel klein beetje met de* trum (een speer). *Tegenwoordig kan het wel, de methoden helpen ons daarbij. We kunnen zo'n beetje overal naar toe (...). De* bigri *heeft ons bevrijd."*

Door het toegenomen belang van de visserij in de Mousgoum economie komen de Mousgoum echter ook op het traditionele terrein van de Kotoko, wat zich uit in conflicten over de toegang tot de visgronden waar de Mousgoum altijd van waren uitgesloten: de permanente vijvers en viskanalen.

De strijd om de toegang tot de viskanalen speelt zich vooral tussen Tekele en Zina en tussen Ngodeuni en Iviye af. In mijn onderzoeksgebied gaat het met name om de toegang tot (delen van) de vijvers, de kanaalvisserij is hier minder lucratief. Aangezien de kanaalvisserij verder niet meer aan de orde komt, is het goed om hier toch iets te laten zien van de strijd om de toegang tot nieuwe kanalen en daarmee de afnemende controle van de Kotoko over de visserij van het terugtrekkende water in het zuidelijke deel van de vloedvlakte. Vroeger bezaten slechts enkele notabele Kotoko viskanalen. Dat is inmiddels niet meer zo. Afhankelijk van de technische

mogelijkheden kan in principe iedereen, die veel geld heeft, een kanaal graven. Nog steeds is er toestemming en geld nodig om de Kotoko elite en de andere kanaaleigenaren te bewegen in te stemmen met het graven van een nieuw kanaal. Maar de studie van Van Oijen en Haberland (1991) naar de effecten van een kleine dam bij Iviye laat zien dat tussen Ngodenie en Iviye, een van de rijkste visserij gebieden, inmiddels volop nieuwe kanalen gegraven zijn. Van een strategische lay-out, zoals voorheen, lijkt geen sprake meer: alle nieuwe kanalen lopen kaarsrecht. Bovendien is eigendom ook niet langer voorbehouden aan de Kotoko elite. Er zijn hier ook 'gewone' Kotoko en Mousgoum eigenaar, al blijft het een kleine minderheid van zo'n 10% van de 160 kanalen (Van Oijen en Haberland 1991:74-6). Intussen gaat de kanaalgraverij ieder seizoen door. In een recente economische studie van het Waza Logone project komt naar voren, dat het aantal kanalen tussen Tekele en Zina ook flink toeneemt: 166 in 1995, 227 in 1996 en 232 in 1997. Volgens datzelfde rapport daalde de gemiddelde opbrengst per kanaal tussen 1995/96 van 2,576 ton (n=23, s.d. 0.956) naar 1,174 ton (n=19, s.d.=3.535) in 1996/97 (CML 1998:15). Op zichzelf zeggen deze cijfers niet alles, het rapport zegt namelijk niets over het soort seizoen, maar dat kanalen minder zullen opbrengen naarmate het aantal kanalen toeneemt staat buiten kijf. Helaas wordt het niet duidelijk wie de eigenaren van deze nieuwe kanalen zijn, maar er zullen zeker ook Mousgoum en 'gewone' Kotoko vissers bij zitten. De visserij in de permanente vijvers wordt nog steeds gereguleerd door de Kotoko eigenaren. Dit Kotoko domein wordt hierna beschreven.

6.3 Visrechten en toegang tot de visgronden

De visserijsector heeft dus de afgelopen jaren een aantal belangrijke transformaties ondergaan: van monetarisering en nieuwe kennis en technologiëen tot veranderende verhoudingen tussen vissers, hetgeen een verdergaande exploitatie van de vis naar plaats, naar seizoen en naar vissoort heeft bevorderd. De vraag is wat deze veranderingen, zowel technische als sociale, voor effect hadden op het beheer: welke gebruiken staan onder druk en welke weten zich juist te handhaven? Worden er ook nieuwe reguleringen ontwikkeld voor een nieuwe situatie? Wat is de rol van de Staat? Laten we beginnen met de beschrijving van de lokale Kotoko regels en de rol van visrechten en eigendom.

In de Logone vloedvlakte bestaan sinds mensenheugenis allerlei lokale manieren om de visserij te reguleren. De oudste vorm van beheer is gebaseerd op de rechten van eerstgekomenen, en hiernaar hebben zich de visrechten en toegangsregels gevormd. De Kotoko beschouwen zichzelf als de eerste bewoners van de overstromingsvlakte. Zij vestigden zich, naar het zich laat aanzien, op de grootste terpen in de nabijheid van de beste visgronden, zoals rivierlopen en vijvers. De lineages van de

dorpen reguleerden de toegang voor later gekomen Kotoko en migranten (niet Kotoko) tot de visgronden. Vanuit die positie konden ze de toegang tot de visgronden (kanalen) maar ook de vestiging[192] beletten. De basis van de toegang tot visgronden is dus historisch gebonden aan de Kotoko etniciteit en is daarbij verwantschappelijk van aard. De stichters leverden de dorpshoofden en de 'meesters van het water'. Deze laatsten verrichtten samen met het dorpshoofd de belangrijkste rituelen ter markering van het begin en het einde van de verschillende visserijactiviteiten en de regulering van de vangstmethoden.

Ook de besluitvorming over toegang tot boten en kanalen, alsmede over de regulering van conflicten aangaande een hulpbron lag in hun handen. Deze dorpshoofden en 'meesters van het water' waren in het hiërarchische Kotoko bestel de onderste bestuurslaag. Boven de dorpshoofden stonden de *Mra* en de hofnotabelen, welke werden gepresideerd door de sultan van Logone Birni. De regie over de hulpbronnen was in handen van deze elite van Kotoko bestuurders en notabelen, die getrapt de toegang tot de hulpbronnen in de gehele vlakte op feodale wijze coördineerde.

Om het beheer van de vis te begrijpen is het van belang om na te gaan hoe de visrechten worden gereguleerd en welke factoren de verschillende vormen van toegang bepalen. De regulering van de visserij is zowel in de vlakte als op de rivier nader bestudeerd. Het vormt een ingewikkeld systeem vanwege de enorme variatie aan regelingen, de flexibiliteit en vooral de dynamiek en tijdelijkheid van de reguleringen gedurende het jaar. Twee visgronden in het onderzoeksgebied zijn nader onderzocht als casusstudies: een stuk van de Logone rivier tussen Karam en Zimado IV, en Abana, een van de belangrijkste visvijvers in de vlakte. De variatie aan toegangsvormen wordt geïllustreerd aan de hand van de beide casusstudies, te beginnen met de vijver Abana.

> Abana bestaat niet tijdens de overstroming. De vijver is namelijk fysiek niet als zodanig te herkennen en heeft, evenals de gehele vlakte, in overstroomde toestand een open toegangsregime. Regels voor de visvangst treden pas in werking, zodra het water zich terugtrekt en de contouren van de 'vijver' zichtbaar worden. De visserij in deze vijver kent vervolgens vier fasen. Als het water zich terugtrekt mag er nog overal gevist worden, behalve daar waar de viskanalen in de vijver uitkomen. Deze kanalen zijn privébezit en daar waar het kanaal in de

[192] In het historische hoofdstuk zagen we al dat de Kotoko zich niet vermengden met de Mousgoum bevolking: beide groepen woonden in aparte dorpen en wederzijdse huwelijken vonden niet plaats. Het Kotoko regime stuurde de spreiding van de nieuwe migranten. De Mousgoum mochten zich vestigen op de smalle oeverwallen en op de kleine terpen in de vlakte, waar slechts 25 tot 50 mensen, kunnen wonen.

mare uitkomt, mogen noch haken noch netten worden geplaatst. Als de kanaalvisserij is afgelopen en het water nog verder zakt, wordt de mare verdeeld in een particulier en een publiek deel. Zie hiervoor kaart 6.1.

Het particuliere deel wordt verdeeld tussen verschillende Kotoko families van het nabijgelegen dorp Moukak, die in hun eigen stuk een barrage plaatsen. Alleen deze Kotoko eigenaren hebben toegang tot het gedeelte dat tussen twee barrages ligt. Het publieke deel daarentegen is toegankelijk voor de overige vissers, maar zij dienen enkele regels te respecteren: ze moeten zich melden bij het dorpshoofd van Moukak, ze betalen visrechten per vistuig of per plaats, en tevens geldt er een verbod op werpnetten. Als tegen het einde van het droge seizoen de barragevisserij weinig meer opbrengt, worden de vismatten weggehaald. De visserij met sleepnetten (*tarauw*) wordt dan voorbereid.

De visserij met het sleepnet moet ritueel worden geopend door het dorpshoofd van Moukak. Voorafgaand aan het ritueel vinden onderhandelingen over de hoogte van de prijs plaats tussen de sleepnetvissers, de notabelen van Moukak en Hinalé en een vertegenwoordiger van de sultan van Logone Birni. Bedragen om met het sleepnet te mogen vissen variëren tussen de 100 en 200 gulden per net, al naar gelang de te verwachten hoeveelheid vis. Na betaling vindt het ritueel plaats. De volgende dag wordt de vijver 's morgens vroeg verdeeld in stukken van gelijke lengte. Alleen eigenaren van een sleepnet en hun knechten mogen in een gemarkeerd stuk vissen. Nadat de vissers met hun sleepnetten de mare in een dag of twee zo goed als leeg hebben gevist, vertrekken ze naar de volgende vijver. Tot slot komen de Mousgoum vrouwen en meisjes met hun viskorven naar Abana.

Bij Abana komen bijna alle vormen van toegangsrechten en visrechten op het continuüm van open toegang, communaal eigendom en privébezit naar voren. Een ander voorbeeld van toegangsregimes vinden we in de rivier.

In de rivier wordt met hoog water overal gevist. Tussen vissers gelden dan gewoonteregels, die conflicten over vistuig en de plaatsing van haken en netten moeten voorkomen. Naarmate het water verder zakt worden er op verschillende plaatsen reservaten ingesteld. Tussen Karam en Zimado IV waren in 1992 tien, en in 1993/94 zes reservaten ingesteld. De grenzen van de reservaten zijn herkenbaar aan een eenvoudige afbakening van plastic jerrycans. Kaart 6.2 geeft de plaatsing van de reservaten in 1993/94 aan.

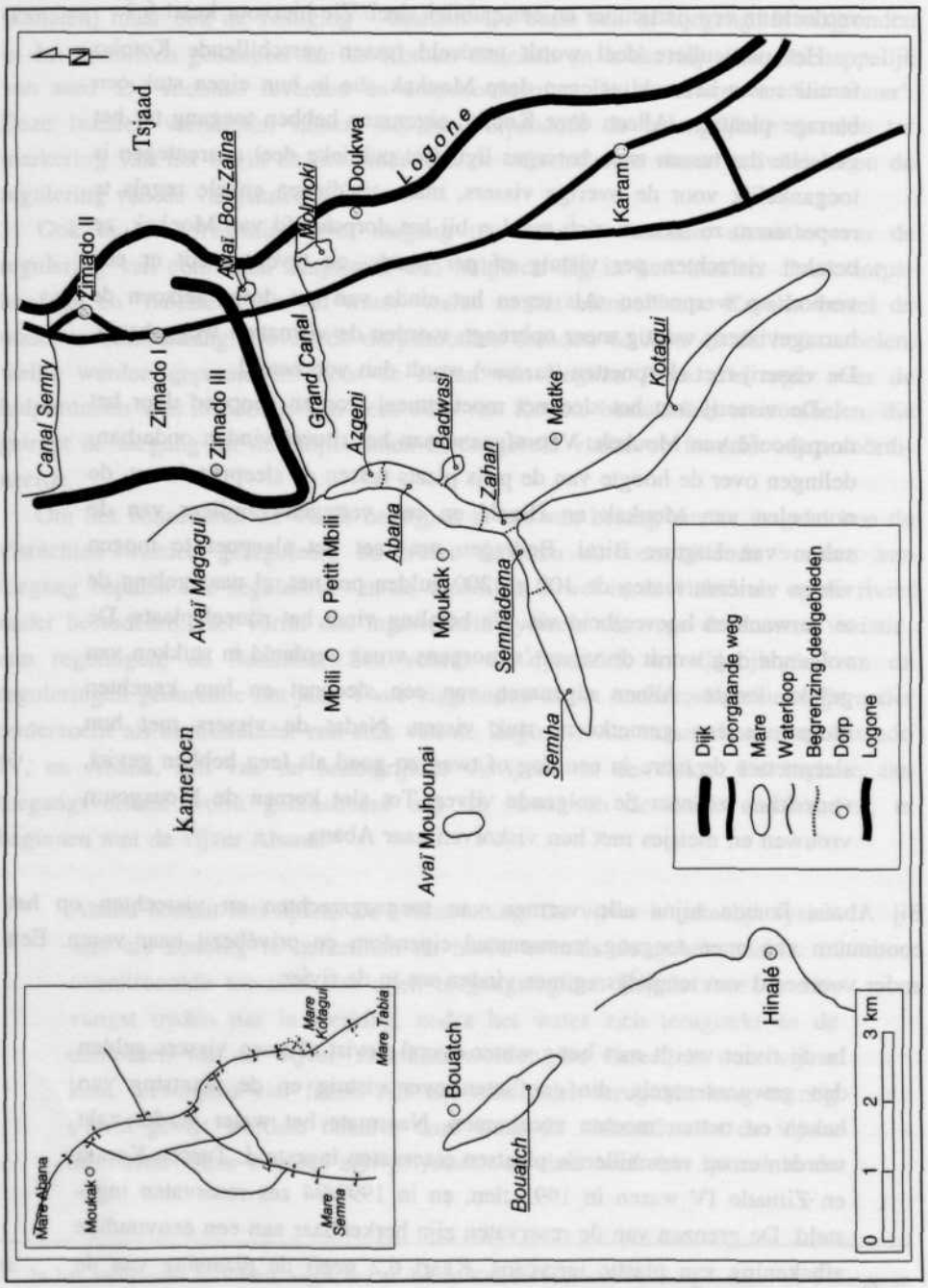

Kaart 6.2. Bron: Data van de auteur (DvE) op basis van Harkes 1994

In deze reservaten mag wekenlang, soms maandenlang, niet gevist worden. De controle is in handen van comités van vissers en het dorpshoofd. Buiten deze reservaten gaan de vangsten gewoon door. Pas na een officiële opening - ergens in de droge tijd - kan er in het reservaat worden gevist. Per reservaat bestaan er regels ten aanzien van het te gebruiken vistuig in de verschillende delen van het reservaat. De meeste dorpen langs de rivier installeren visreservaten in de rivier.

De visproductie is zeer seizoengebonden en dit zien we terug in het meervoudige en flexibele van eigendomsregimes. Voor de rivier en de vlakte gelden dus verschillende toegangsregimes, gekoppeld aan verscheidene vormen van eigendom en controle (zie tabel 6.2). Als de verschillende reguleringen naast elkaar worden gelegd, dan blijkt dat voor één specifieke lokatie, een permanente vijver of een stuk rivier, een aantal arrangementen van controle en toegang bestaat, dat gedurende het jaar met de stand van het water verandert.

Toegang en eigendom voor de verschillende visgronden in de Logone vlakte.

type visgrond	open	privé (K)	gemeengoed[193]
vlakte overstroomd	+		
rivier hoog water	+		
niet permanent water	+		
rivier laag water	+		M/K
viskanalen (vlakte)		+K	
barrages (vijvers)		+K	
publieke deel mares			+K
permanent water (vijvers)	+	+K	+K

Tabel 6.2. M: Mousgoum; K: Kotoko. Bron: onderzoeksdata van de auteur (DvE)

Deze variatie roept vragen op. Waarom bestaat er een dergelijke variatie? Welke factoren kunnen een dergelijke verscheidenheid verklaren? Andere voor de hand lig-

[193] De concepten open, privé en gemeengoed zijn geen lokale concepten, maar concepten die veel worden gebruikt in de literatuur over beheer. Met "gemeengoed" wordt hier bedoeld, dat een betreffende visgrond gereguleerd wordt voor gebruik door verschillende leden van de gemeenschap.

gende vragen zijn: Hoe werkt het beheer in de praktijk? Wie controleert en wie niet? Op basis waarvan worden de regels nageleefd? Wie overtreedt de regels? Mijn keuze, is om met de vraag naar de factoren die aan de basis van de variatie in eigendom en toegang liggen, te beginnen. In de literatuur komen sociale en economische elementen het sterkst naar voren. De aandacht voor machtsverhoudingen als bepalende factor voor de verdeling is beperkt.

Verschillende auteurs benadrukken sociale aspecten: beheersarrangementen, risico's en sociaal voordeel zijn met elkaar verbonden. Acheson (1981) stelt dat vissers de visserij reguleren om risico's te beperken. Vissen is zo'n onzekere bezigheid dat de vissers de onzekerheden zoveel mogelijk willen beperken, onder andere door controle over de vissers zelf uit te oefenen door middel van reguleringen en visrechten (1981:63). Ook Moorehead (1992), een antropoloog die veel onderzoek heeft gedaan naar rechten in overstromingsvlakten (met name in Mali), benadrukt dat de flexibiliteit van het visrechtensysteem ervoor zorgde, dat vissers een wederkerige toegang tot de visgronden hebben. Er zou zelfs een bewuste relatie bestaan tussen gemeengoed en verdelingsdoelen in de gemeenschap (Quiggin 1993, in: Thomas 1996:289). De verschillende communaal gereguleerde visgronden, die in de Logone vlakte in grote getale aanwezig zijn, hebben zeker sociale aspecten van verdeling in zich. Het systeem reduceert bijvoorbeeld risico's, omdat vissers op verschillende plaatsen toegang kunnen krijgen tot de publieke delen. Maar aan de andere kant worden er ook vissers uitgesloten van toegang tot kanalen en barrages en het erbij horende stroomgebied. Deze twee contrasterende aspecten van in- en uitsluiting geven tegelijkertijd aan, dat het benadrukken van het sociale gezicht van communaal beheer met de nodige voorzichtigheid moet gebeuren. Alleen door de bestudering van de werking van het beheer kan dit aspect worden verhelderd.

De Groot e.a. (1995) brengt naar voren, dat de economische kosten en baten die regulering en bescherming met zich meebrengen van belang zijn om te begrijpen waarom een hulpbron daadwerkelijk beschermd wordt en een andere niet. Daarbij zijn de kenmerken van de natuurlijke hulpbron die beschermd moet worden, gerelateerd aan de kosten om de hulpbron te beschermen. Het is een feit dat mobiele natuurlijke hulpbronnen moeilijker te controleren zijn dan stationaire hulpbronnen. Als deze manier van kijken wordt toegepast op de vlakte en de rivier, zou de volgende redenering opgaan: open visgronden zijn die gronden waarbij het beheer te hoge kosten met zich meebrengt, privébezit van viskanalen en barrages laat zich verklaren vanuit het feit dat ze het meest rendabel zijn, zodat het beheer zelfs individueel opgebracht kan worden. Communale visgronden worden verklaard vanuit het feit dat een bepaalde vorm van samenwerking profijtelijk is voor de betrokkenen. Galjart (1994) legt uit dat het bijzondere van deze samenwerking - die hij "*pooling*" noemt - is, dat de deelnemers twee vergelijkingen maken tussen kosten en baten: namelijk, de verwachtingen omtrent de eigen kosten en baten en die van anderen, een

vergelijking opzij dus. Met dat laatste wordt bedoeld dat de deelnemer niet alleen kijkt naar de eigen kosten en baten, maar dat deze ook vergeleken worden met die van de andere deelnemers. Er wordt daarbij gelet op of de verhouding tussen contributie en distributie wel billijk is. Met andere woorden, er wordt gelet op wat Galjart de "*easy rider*" noemt.

Maar niet alle aspecten van toegang en eigendom zijn te verklaren vanuit kosten en baten. Zowel de genoemde sociale voordelen als de economische voordelen spelen een belangrijke rol in het beheer. Maar daarbij wordt voorbijgegaan aan de vraag wie de regels stelt en wie niet, wie wordt uitgesloten en wie wordt ingelijfd. Acheson (1981) camoufleert dit punt door niet expliciet te schrijven over de lokale realiteit van machtsverschillen en de verschillen tussen vissers die voordeel en degenen die nadeel van de regels ondervinden. De kosten/baten benadering ondersteunt het onderzoek naar wat economisch gezien het meest rendabel is om te beheren. Te verwachten is vervolgens, dat het beheer zich zal concentreren op de meest belangrijke hulpbronnen (de vijvers, de kanalen, de rivier bij een lage waterstand), waarbij we onvermijdelijk terechtkomen in het politieke veld. Toegang tot en controle over die specifieke plekken betekenen immers macht. Behalve economische en sociale calculaties moeten dus ook de machtspolitieke aspecten niet vergeten worden. Met name Harms (1989) laat zien dat machtsverhoudingen de toegang tot hulpbronnen in een overstromingsvlakte in Zaïre bepalen. De ongelijkheid daar tussen eigenaren en landlozen leidde tot pesterijen en conflicten over en weer, waardoor de landlozen gedwongen waren om te vertrekken. Hierdoor bleef de lokale bevolking volgens Harms in proportie met de draagkracht van de aanwezige hulpbronnen. Door dit beeld van elkaar om de hulpbronnen beconcurrerende bevolking stevig aan te zetten, geeft hij aan dat de beperkte exploitatie van hulpbronnen het resultaat is van een machtsstrijd, van ongelijke toegang, in plaats van het resultaat van een harmonieuze omgang met de natuur.

De rol van machtsverhoudingen op de beheersarrangementen en de invloed van veranderingen is ook zeker in de Logone vlakte van belang. Toegang en controle pakken verschillend uit voor verschillende mensen en worden gereguleerd door complexe procedures, gevormd door machtsverhoudingen. Machtsfactoren bepalen wie wel en wie niet reguleert en welke actoren (etnische groepen, mannen/vrouwen, ouderen/jongeren, autochtonen/allochtonen) profiteren of juist nadelen van reguleringen ondervinden. Daarin zit ook de dynamiek van arrangementen, ervan uitgaande dat over de regels zelf en de uitvoering ervan voortdurend wordt onderhandeld de regelstellers en diegenen die die regels moeten ondergaan.

Voor een nadere beschouwing van de werking van beheer en de regulering in de praktijk, de bovenstaande beschouwingen indachtig, volgt hierna een beschrijving van beheersregimes van Abana en de reservaten in de rivier. Abana wordt sinds mensen-

heugenis door de Kotoko gereguleerd en beheerd. Dit beheer staat onder druk. De reservaten in de huidige vorm in de rivier zijn recentelijk ingesteld. Ze worden gereguleerd door de oeverbewoners van de Logone, de Mousgoum.

6.4 De werking van het Kotoko visserijbeheer in de praktijk

In de Molmoki casus kwam al eerder naar voren dat het beheer en de controle over die specifieke vijver in het slop is geraakt. Dat geldt voor meerdere vijvers, met name degene, die vanwege de verminderde overstromingen vroegtijdig opdrogen. Alhoewel in de hele vlakte de gevolgen van de verdroging ernstig merkbaar zijn, is het op sommige plaatsen erger dan op andere. De belangrijkste permanente vijvers in het midden en noorden van de vlakte zijn, zeker in vergelijking met de visgronden bezuiden Zina, nog steeds betrekkelijk rijk (Drijver e.a 1995). Ze worden tot op heden gereguleerd door de nabijgelegen dorpen. Dankzij de langdurige Kotoko aanwezigheid in de vlakte behoren de vijvers aan hen toe, zoals tabel 6.3 laat zien.

De Kotoko dorpen en hun belangrijkste visgronden tussen Ngodeuni en Logone Birni

Dorpselite per dorp	Beheer over vijver
Matke (Kotoko)	Kotagui
Hinalé (Kotoko)	Semha en Oura
Moukak (Kotoko)	Abana, Ngozoni
Khalkoussam (Kotoko)	Djamardé
Ngodeuni (Kotoko)	Kanaal Amadou, Zilim

Tabel 6.3. Bron: data van Van Oyen en Haberland 1991 en van de auteur (DvE)

Delen van deze vijvers behoren - op gezette tijden - exclusief toe aan enkele notabele Kotoko families. In de rest van deze vijvers mogen andere vissers gereguleerd vissen. De Kotoko van Ngodeuni hebben geen vijver in de nabijheid van het dorp, maar twee grote kanalen: Amadou en Zilim. Ook mogen zij vissen in het grote kanaal van de sultan, Moulaga, in ruil waarvoor zij de helft van de vangst aan het hof moeten afdragen.

De genoemde vijvers worden beheerd door de nabijgelegen Kotoko dorpen. Zo reguleren de lokale notabelen de visserij in de vijvers: zij stellen de data vast van het begin en einde van de belangrijkste visserijactiviteiten door het jaar heen, zij besluiten over toegang en het gebruik van vistechnieken, zij lossen conflicten op en halen de belasting op, waarvan een deel moet worden afgedragen aan de sultan van

Logone Birni. Specifieke rituelen markeren de visserijactiviteiten en reguleren de opening van het vissen in deze wateren.

Vanwege de competitie over de vis tussen Kotoko eigenaren en andere vissers en belanghebbenden die in het droge seizoen naar de belangrijkste vijvers migreren, staat het beheer onder druk.[194] De competitie spitst zich toe op de regulering van toegang en uitsluiting. Een ander knelpunt betreft de onenigheden met betrekking tot het gebruik van nieuwe technieken, zoals het sleepnet. De werking van het beheer onder druk wordt toegelicht aan de hand van de Abana Casus.

6.4.1 Het beheer van Abana in de praktijk

Abana vormt een van de belangrijkste depressies in de vlakte. De regulering van de vijver is gebonden aan seizoenen, toegang en eigendom. De vijver wordt dientengevolge flexibel beheerd. De eigenaar van Abana is de sultan van Logone Birni. Dit betekent dat een groot deel van de inkomsten aan vis aan deze Kotoko moet worden afgestaan. Het dagelijkse beheer is in handen van het dorpshoofd van Mokak, zijn notabelen en een afgevaardigde van het hof van de sultan.

Zodra de contouren van de vijver zichtbaar zijn, verdelen de Kotoko notabelen van Moukak de vijver in een particulier en een publiek deel (zie kaart 6.1) In het particuliere deel bevinden zich de barrages, die eigendom zijn van Kotoko notabelen. In het publieke deel vissen de Kotoko niet-eigenaren en de Mousgoum. De conflicten tussen de Mousgoum en de Kotoko spitsten zich toe op het communale deel van Abana. Allereerst wordt het conflict over de plaatsing van de barrages beschreven. Daarna komt de regulering van de sleepnetten[195] aan de orde.

---

[194] Alleen al bij de mare Abana wonen er, al naar gelang het seizoen, tussen de vijftig en honderdvijftig vissers (Van Oijen & Haberland 1991, Harkes 1994, Oumar 1995). Bij andere mares werden in maart 1991 door Van Oijen en Haberland (1991:125) de volgende aantallen vissers geteld: Djamardé, 200 personen; Semha, 300 personen; Kotagui, 440 personen; Oura, 50 personen.

[195] Sleepnetten hebben het lokale beheer in verschillende Afrikaanse overstromingsvlakten uitgehold, omdat de lokale leiders niet in staat waren zich te verzetten tegen het vissen met dit net. Moorehead (1992) schetst dit probleem voor de Niger vallei en Thomas (1996) voor de *wetlands* in Nigeria.

6.4.2 Het conflict over een barrage

Het conflict over Abana vond plaats in 1992, een jaar dat de inkomsten uit de visserij mager waren. Aanleiding voor het conflict vormde de uitbreiding van het particuliere deel van Abana ten koste van het communale deel. Kotoko eigenaren zouden hun barrages op een eerder tijdstip dan gebruikelijk in Abana hebben geplaatst en - wat belangrijker was - daarbij de grens tussen het communale en particuliere deel hebben overschreden door de plaatsing van een barrage in het communale deel. Deze

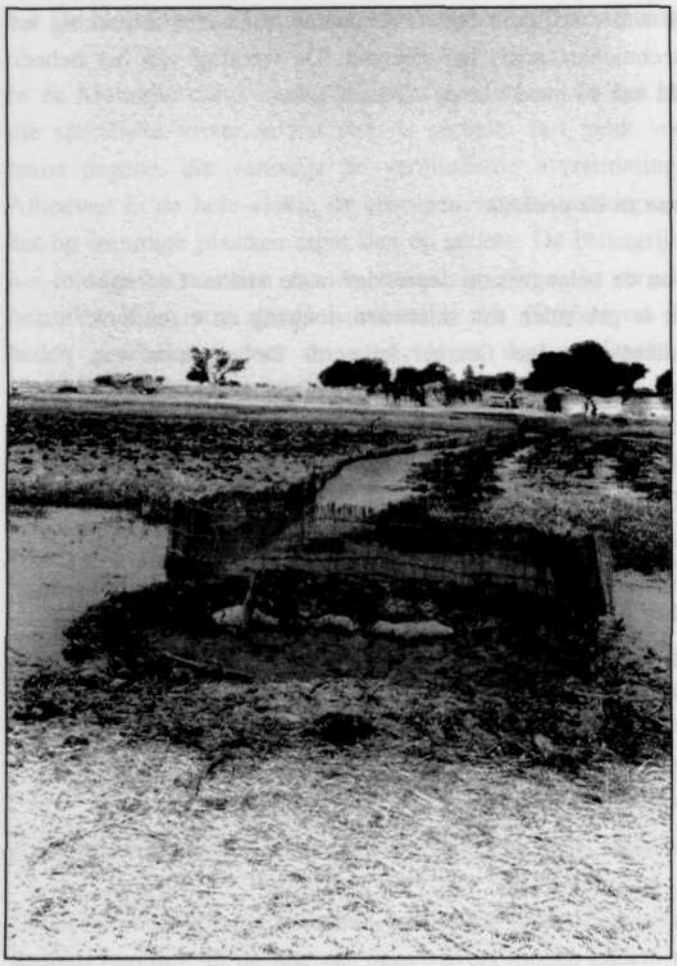

Foto 6.1: Barrage in Abana (fotograaf: I. Harkes)

specifieke barrage genereerde veel woede bij de niet-eigenaren. Enkele Mousgoum vissers plaatsten uit protest hun netten tussen de barrages. Deze netten werden vervolgens in opdracht van het dorpshoofd van Moukak geconfisqueerd. Hierop braken er verschillende vechtpartijen uit tussen Kotoko barrage-eigenaren en hun aanhang, en Mousgoum vissers. Deze laatsten kregen ondersteuning van verschillende Kotoko

vissers die niet tot de groep van barrage-eigenaren behoorden. Een afgevaardigde van de sultan kwam tussenbeide, maar de schermutselingen hielden aan. Uiteindelijk moest de sultan persoonlijk naar Abana komen om het barrageprobleem te bespreken en het conflict op te lossen. Hij sprak met het dorpshoofd van Moukak en diens aanhang en met de Mousgoum van Zimado III en hun aanhang, waaronder ook het Kotoko dorpshoofd van Matke.

De Kotoko van Moukak waren verheugd over het bezoek van de sultan en hadden zijn bezoek goed voorbereid. Toen de sultan vanuit een grote leunstoel de vissers toesprak ontstond er een respectvolle stilte. Hij zei:

"Beste broeders, wij leven allemaal in het arrondissement van Logone Birni. Waarom zoeken jullie moeilijkheden, waarom maken jullie het leven zo moeilijk? Zijn de Mousgoum soms anders dan de Kotoko? Waarom strijden jullie om de vis? Ik richt me bij deze ook zeer duidelijk tot de Mousgoum. Het is al weer een tijd geleden dat hetzelfde probleem speelde tussen u (de Mousgoum) *en de Kotoko. Toen is het opgelost door de* sous-préfet. *Vandaag moeten we het probleem samen oplossen. Ik geef daarbij eerst het woord aan het dorpshoofd van Moukak."*

Het dorpshoofd, Alumi, van Moukak nam het woord en zei:

"De mares behoren ons toe via de voorouders. Zij hebben de mares gegraven met hun eigen handen. Onze over-overgrootouders, onze grootouders, onze ouders hebben ze geërfd, en wij hebben de vijvers weer van hen geërfd. Deze grond behoort in zijn algemeenheid toe aan de Kotoko. Dat is wat aan iedere generatie wordt doorgegeven."

Het Kotoko dorpshoofd Hassan van Matke kreeg het woord en sprak:

"De Mousgoum zijn hier al zo lang, het zijn onze broers. De Kotoko van Moukak moeten niet gierig zijn, iedereen heeft kinderen die moeten eten. De Kotoko van Matke wonen langer in dit gebied dan de mensen van Moukak, wij kennen de geschiedenis beter dan wie dan ook. Wij heersten vroeger over dit gebied, waarvan de grenzen in het zuiden tot Ngodenie liepen, naar Hinalé en naar het westen toe tot Moukak en Mbili. Onze geschiedenis vertelt ons dat de barrage niet van Moukak is. Daarom zijn wij het eens met de Mousgoum."

Het dorpshoofd van Zimado III kreeg als derde het woord en hij sprak:

"De Kotoko maken de zaak gecompliceerd. De mares zijn natuurlijk. Er is geen Kotoko aan te pas gekomen om deze vijvers te graven. De mensen die het weten kunnen, hebben ons doen beseffen dat natuurlijk water van iedereen is. Het is God die de vijvers heeft geschapen. Wie is er geen zoon van God van de aanwezigen hier?"

De sultan nam daarop kort het woord. Hij benadrukte dat niemand voordeel kan hebben bij een conflict en dat hij met de verschillende betrokken partijen verder zou spreken om het probleem op te lossen. De sultan besprak het probleem vervolgens met enkele Kotoko eigenaren, Kotoko niet-eigenaren voor wie het dorpshoofd van Matke als woordvoerder optrad, en de Mousgoum vissers met het dorpshoofd van Zimado III als woordvoerder. Na de consultatie van de verschillende partijen besloot de sultan dat de gewraakte barrage moest worden weggehaald en in de toekomst niet meer op die plaats mocht worden neergezet. Deze oplossing is op dat moment min of meer aanvaard en de strijd rond Abana bekoelde, niet in de laatste plaats, omdat het seizoen van de barrage-visserij ten einde liep.

De door de sultan aangedragen oplossing werd dan wel door de verschillende partijen geaccepteerd, maar dit om uiteenlopende redenen. De Kotoko barrage-eigenaren accepteerden de uitkomst uit respect voor hun sultan, maar een jaar later plaatsten ze opnieuw de barrage, refererend aan hun autochtone status en hun vooruderrechten. Het Kotoko dorpshoofd van Matke, die het had opgenomen voor de Mousgoum, zei dat de Moukak eigenaren te inhalig en te gierig waren voor een redelijke oplossing en dat het niet paste om in tijden van schaarste claims uit te breiden. Voor de Mousgoum betrof het een tijdelijke oplossing. Ze maakten duidelijk dat dit de beginstap was om Abana uiteindelijk helemaal te openen voor iedere visser. Enkelen redeneerden dat volgens de nationale wet, natuurlijk water als eigendom van de Staat gold en dat iedere Kameroenees daarom het recht heeft om te vissen. Op basis van deze wet kunnen de Kotoko geen alleenrecht claimen. Een vergelijkbare redenering in dit debat luidde, dat het water van God is en dat daarom de regels van de Kotoko niet gelden. De gevonden oplossing voor de barrage van Abana werd door de Mousgoum gezien als een overwinning, als een duidelijk teken dat dingen gingen veranderen. Vooral de jongeren zagen de oplossing van het conflict als een uiting van "democratie in de *brousse*". Voor hen was het duidelijk dat de

macht van de Kotoko elite op de proef was gesteld en scheuren begon te vertonen. In de loop van het jaar dat er over dit onderwerp gesproken werd, betoonden vissers zich erg fel in hun streven om in de toekomst de alleenrechten van de Kotoko eigenaren verder aan te vechten.

In 1993 waren er echter geen noemenswaardige conflicten rond de barrages van Abana, ondanks de grensoverschrijding met een van de barrages. Wel klaagde iedereen over de slechte vangsten in de anders zo visrijke vijver. Volgens de meeste vissers lag het aan de overstroming, die zou de vis mee naar het noorden hebben genomen. Een andere verklaring die voortdurend de kop op stak, was dat het Kotoko dorpshoofd van Moukak een vloek over het vissen in Abana had uitgesproken. Hij zou een handvol klei van de bodem hebben meegenomen naar het dorp. Volgens een ander verhaal was de oorzaak dat het dorpshoofd in 1993 de visserij in Abana niet ritueel had geopend. Aangezien de vissers geloven dat het ritueel de vis aantrekt en de vis op zijn beurt weer veel vissers naar Abana lokte, hadden de dorpelingen het dorpshoofd gevraagd het ritueel dit jaar niet uit te voeren, in de hoop dat er dan minder vreemdelingen zouden komen. Het verhaal over de slechte visvangst in Abana zorgde er in ieder geval voor dat het aantal vissers dat in 1993 op de oever van Abana tijdelijk neerstreek, meer dan de helft lager was dan het jaar daarvoor: honderd in 1992 en veertig in 1993 (Harkes 1994). In 1994 deden zich slechts kleine schermutselingen voor, maar volgens informanten was de situatie in 1995 weer even explosief als in 1992 (Oumar[196] 1995).

Het is opvallend dat de overheid, en dan met name de *sous-préfet*, geen rol speelde in de oplossing van het conflict. De *sous-préfet* van Logone Birni kwam niet tussenbeide, omdat hij de visserij als het traditionele domein van de sultan beschouwde. Zolang de traditionele leider de orde handhaaft ziet hij geen rol voor de Staat, zo zei hij. Hij gaf toe dat de wet ambivalent is: de wet legaliseert claims van Kameroenese burgers - in het algemeen - om in het water van de Staat te vissen, en het erkent niet het lokale en gewoonterecht, dat gebaseerd is op etniciteit en verwantschap.

[196] Nadat mijn veldwerk was afgesloten ben ik uitgebreid blijven corresponderen met mijn tolk en assistent Sali Oumar. Hier verwijs ik dus niet naar een boek of artikel maar naar brieven van Sali, welke niet opgenomen zijn in de literatuurlijst.

6.4.3 Contextuele factoren in het barrageconflict

Het Abana conflict maakt duidelijk, dat het handhaven van het traditionele Kotoko beheer gepaard gaat met grote moeilijkheden. Er wordt nu nog onderhandeld over grenzen van een barrage, maar de Mousgoum vissers willen meer en worden daarbij gesteund door Kotoko vissers die geen barrages bezitten in Abana. De competitie over de vis tussen Mousgoum en Kotoko wordt beïnvloed door de degradatie en recente veranderingen op verschillende niveaus: binnen de Kotoko gemeenschap, in de veranderende machtsverhoudingen tussen de autochtone Kotoko en de Mousgoum migranten, en tevens tussen beide groepen en de Staat.

Om met de eerste te beginnen, de vanzelfsprekende traditionele autoriteit van de Kotoko instituties, de sultan en zijn notabelen, is tanende en verliest aan populariteit en respect onder de Kotoko onderdanen. De desacralisatie van het sultanschap blijkt in deze casus onder meer uit het feit dat de huidige sultan persoonlijk naar Abana moest gaan om het conflict op te lossen. Als dat wordt vergeleken met de buitengewone positie van zijn grootvader, een traditioneel leider die zich, volgens de huidige sultan, maar een keer per jaar op het balkon van zijn paleis aan het volk vertoonde, dan is het verschil wel erg groot. Dat de komst van de sultan nodig is, maakt eveneens duidelijk dat zijn notabelen gepasseerd en genegeerd worden door gewone vissers.

Ten tweede, de laatste jaren zijn de machtsverhoudingen tussen Kotoko en Mousgoum aan het veranderen. Ook door de Mousgoum wordt de Kotoko autoriteit en de hiermee samenhangende ondergeschikte plek van de Mousgoum in de vlakte niet langer meer als vanzelfsprekend beschouwd. Het feit dat de Mousgoum de Kotoko in aantal overtroeven, en zij inmiddels ook al langer in de vlakte wonen, speelt hierbij zeker een rol. De Mousgoum emancipatie, zoals het proces waarin de Mousgoum zitten, genoemd kan worden, uit zich ook in de aspiratie om toegang te krijgen tot de visrechten en medezeggenschap. De rol van de Staat betekent daarbij een steun in de rug van de Mousgoum.

De relatie tussen de Staat en beide groepen is de laatste tien jaar sterk veranderd. Tijdens de regering van president Biya (1982 - heden) heeft de overheid stelselmatig geprobeerd om de autoriteit en hegemonie van de Kotoko elite te ondermijnen, zonder overigens een goed alternatief te bieden (Socpa 1992). Voorbeelden hiervan zijn het aanstellen van hoge ambtenaren, zoals *préfet* en *sous-préfet*, die expliciet de taak kregen om de lokale raden te democratiseren. Dit verminderde enerzijds de slagvaardigheid van de Kotoko elite, die alle voorname posten in handen had, en vergrootte anderzijds de manoeuvreerruimte voor andere etnische groepen, waaronder de Mousgoum en Shoa Arabieren. Binnen een dergelijke politieke context is het mogelijk, zoals in het geval van Abana, dat de rebellie van de Mousgoum een kans krijgt, ja zelfs indirect door de Staat ondersteund wordt. Ook inzake wetgeving heeft

de Staat bijgedragen aan de afbraak van het autonome vermogen van de Kotoko elite en gemeenschappen om Abana te onderhouden. Conflicterende noties van eigendom en toegang tot Abana vormen een belangrijk strijdpunt, waarop de politiek van de Staat van invloed is. De overheidswetgeving heeft onder andere betrekking op het eigendom van water, regulering van vistuig en hygiëne. Deze generieke wetten houden geen rekening met de aan de Kotoko gerelateerde vormen van eigendom en regulering van de visvangst. En, zoals Von Benda-Beckmann (1996:8-9) terecht stelt, een arena van politiek conflict ligt vaak op het raakvlak van beide reguleringen. Dat is precies wat, althans in de gesprekken met de verschillende betrokken partijen in het Abana conflict, naar voren komt: de Kotoko van Moukak benadrukken hun autochtone rechten, die overigens, voor wat betreft Abana, openlijk door het Kotoko dorpshoofd van Matke bestreden worden, en de Mousgoum halen onder andere de Kameroenese wetgeving erbij, overgoten met een religieuze saus, om hun eisen kracht bij te zetten. Deze verschillende en tegenstrijdige visies op toegang en eigendom, geven de verschillende partijen ruimte om eigen visies op toegang en controle te articuleren, en ten eigen bate aan te wenden (Von Benda-Beckmann 1996:8-9).

In de praktijk houden overheidsambtenaren zich - in ieder geval in de Abana zaak - nog verre van dit wespennest. Dit heeft alles te maken met de organisatie van de overheid - denk daarbij aan (slecht betaalde) ambtenaren zonder middelen om vanuit hun standplaats, Logone Birni, de vlakte in te gaan en aan de steeds wisselende *sous-préfets* die, komend uit het zuiden, weinig van de dynamiek van het Logone gebied begrijpen. De *sous-préfet* die in 1991/92 in Logone Birni was aangesteld, gaf dan ook ruiterlijk toe - in een interview - dat hij de visserij beschouwde als het 'traditionele' terrein van de sultan, en zich bij voorkeur verre van hield van dit terrein, zolang er zich geen grote ordeproblemen voordeden. Dat er verschillen bestonden tussen lokaal (Kotoko) en staatsrecht vond hij alleen van belang indien deze tegenstelling tot onbeheersbare conflicten leidde, zoals bij een vijver bij Mazra, in het zuidelijke deel van de vlakte. In dat specifieke geval had hij de variatie aan lokale rechten op de mare nietig verklaard, zo zei hij, om daarmee het vissen - in overeenstemming met het Kameroenese wetboek, dat zegt dat natuurlijk water de Staat toebehoort - in die mare toegankelijk te maken voor het hele dorp. Een dergelijke oplossing zou hij - maar dit beschouwde hij als een gedachtenexperiment - voor Abana kiezen als het daar echt uit de hand liep. Zijn opvolger die begin 1993 werd aangesteld, was volledig onbekend met de visserijgebieden in de vlakte. Hij benadrukte de onbeheersbaarheid van een dergelijk ontoegankelijk gebied en was bezorgd over de vele belastinginkomsten die de overheid hierdoor misliep. Tegen die achtergrond moet ook zijn belangrijkste werkopdracht gezien worden: de bestuurlijke hervorming van de regio verder door te voeren. Dit kreeg in 1994 gestalte door de aanstelling van een districtshoofd in het plaatsje Zina, dat midden in de overstro-

mingsvlakte ligt. Hier zien we dus dat het beleid van Biya, om de rol van de overheid en daarmee de bestuurlijke controle over het gebied te vergroten, wordt geïmplementeerd. Het is mijns inziens niet uitgesloten - vergelijkbare zaken in andere overstromingsvlakten indachtig - dat deze situatie nieuwe wegen creëert voor vissers, waarbij contacten of verbanden met de politieke en administratieve kringen van groter belang worden om een zaak over toegang tot visgronden te winnen (zie o.a. Moorehead 1992:111).

Het Abana conflict komt voort uit het feit dat de toegang ongelijk is verdeeld over de Kotoko elite en de andere groepen. Conflicten als deze vindt men overal in de vlakte. Ze zijn direct verbonden met de onzekerheid die de milieudegradatie met zich meebrengt, maar tevens met factoren die niets met de droogte van doen hebben. Het gaat er de Mousgoum vissers overigens niet om het gehele beheer af te breken. Dat is niet in hun voordeel, zoals blijkt uit het voorbeeld hieronder, waarin ze een - zij het bescheiden - rol spelen in de onderhandelingen over toelating en prijs van sleepnetten.

6.4.4 Slepende kwesties: het sleepnet

Een tweede jaarlijks terugkerend wrijfpunt in Abana vormt de visserij met het sleepnet. Dit dure en grote net, dat op zijn minst door tien man gehanteerd moet worden, is het meest gecompliceerde en intensieve visnet dat gebruikt wordt in de depressies. De onenigheden spitsen zich toe op het gebruik van de sleepnetten aan het einde van de droge tijd in de vijvers. De grootste groep neteigenaren komt van buiten de omliggende dorpen. Het gebruik van deze netten wordt door diverse Kotoko notabelen gereguleerd naar tijd en plaats. Zo mag er niet gevist worden, voordat de visserij met een ritueel is geopend en de vijver in stukken is verdeeld. De neteigenaren betalen een bepaald bedrag voor een plek aan de notabelen, waarna ze mogen vissen.

De grootte van de vangst met het net in de vijver verschilt tussen betere en slechtere jaren, waardoor ook de onderhandelingspunten en de onderhandelingsruimte variëren. In mindere jaren spitsen de onderhandelingen zich toe op het verkrijgen van een plek voor een zo laag mogelijke prijs, die mede wordt bepaald door te verwachten hoeveelheid vis. In goede jaren daarentegen gaat het, vanwege het te grote aanbod van neteigenaren, om de toegang tot een plek. Ter illustratie: in 1993 waren er achttien gegadigden, terwijl er in 1995 (na de goede overstroming van 1994) zesenveertig kandidaten waren voor een plek in de vijver. Het aantal plaatsen is maximaal dertig. In 1993 concentreer-

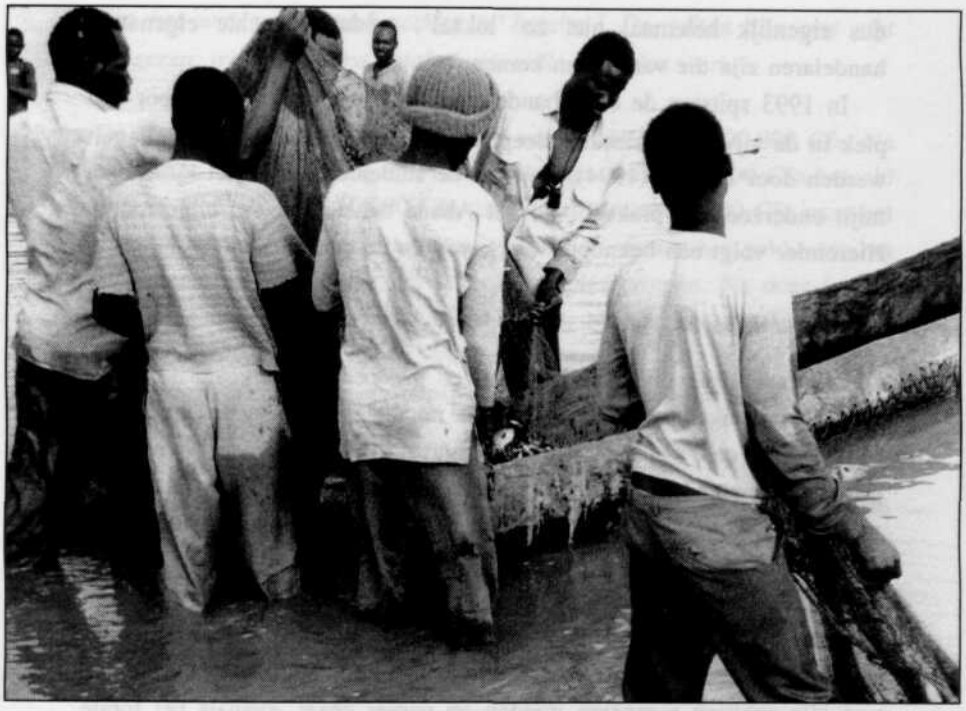

Foto 6.2: Binnenhalen van de vangst met een tarauw *in Abana (fotograaf: I. Harkes)*

den de onderhandelingen zich op de prijs voor de visstek, terwijl in 1995 de onderhandelingen zich toespitsten op toegang en uitsluiting. De prijs van 10.000 tot 15.000 Cfa voor een plek werd grif toen betaald.

In de sleepnetvisserij staan de belangen van de sleepneteigenaren tegenover de belangen van de Kotoko notabelen. De eigenaren van sleepnetten zijn onder te verdelen in 'lokale' eigenaren en 'vreemden', dit zijn eigenaren afkomstig uit verder weg gelegen dorpen. De dure netten zijn eigendom van de rijkere vissers en handelaren. De handelaren bezitten meer dan de helft van de netten (Oumar 1995). De dominante groep binnen deze handelaren is Mousgoum, in de meeste gevallen behorend tot de streng islamitische Magabous moslims. De meeste Mousgoum vissers zijn verbonden met deze handelaren via patroon-cliëntrelaties. Via deze relaties krijgen ze leningen om netten te kopen of een sleepnet in bruikleen. De handelaren geven, om toegang te krijgen tot de vijvers, zo'n net tijdelijk in bruikleen aan vissers die uit een van de nabij Abana gelegen dorpen komen. Op die manier maken ze meer kans op een visstek. De helft van de 'lokale' neteigenaren zijn

dus eigenlijk helemaal niet zo 'lokaal', omdat de echte eigenaren, handelaren zijn die van buiten komen.

In 1993 spitsten de onderhandelingen zich toe op de prijs voor een plek in de vijver om met het sleepnet te vissen. Deze onderhandelingen werden door Harkes (1994), een van de studentes die in het kader van mijn onderzoek de praktijk van het Abana beheer volgde, bijgewoond. Hieronder volgt een beknopte weergave van de onderhandelingen.

De prijsonderhandelingen

Op 12 mei 1993 onderhandelden twee groepen met elkaar: de groep van sleepneteigenaren en de Kotoko notabelen. De eerste groep, de Mousgoum en Kotoko sleepnetbezitters, onderhandelde over een gezamenlijk standpunt inzake de prijs voor de plek om met het net te vissen. Verschillende prijzen werden genoemd, sommigen stelden voor om 2000 Cfa te betalen, vanuit de redenering dat de Kotoko elite al voldoende profiteert zonder te werken. De onderlinge verschillen werden door Ouzmane Habi handig teruggebracht tot een gezamenlijk standpunt over de hoogte van de prijs, namelijk 5000 Cfa. De namen van alle achttien eigenaren werden op papier gezet, evenals het totale onderhandelingsbedrag van 90.000 Cfa. De groep sleepneteigenaren vertrok daarop naar de tweede groep. Deze bestond voornamelijk uit Kotoko notabelen: de vertegenwoordiger van de sultan, de marabout van het hof, het dorpshoofd van Hinalé en zijn vertegenwoordiger, het dorpshoofd van Moukak, zijn broer en enkele andere vertegenwoordigers.

De onderhandelingen over de prijs begonnen, zodra de eigenaren zich bij de notabelen voegden. De vertegenwoordiger van de sultan stelde de netprijs vast op 20.000 Cfa. Dat stuitte op groot verweer bij de neteigenaren, waarna hij de prijs verlaagde tot 10.000 Cfa. De neteigenaren hielden voet bij stuk en bleven vasthouden aan 5000 Cfa, daaraan toevoegend dat ze nog een extra bedrag van 5000 Cfa zouden collecteren om het offerdier te betalen voor het openingsritueel. De vertegenwoordiger van de sultan gaf aan dat het bedrag nog steeds te laag was en dat hij eerst moest overleggen met de sultan. De ongeduldige Mousgoum neteigenaren zeiden toen:

"*De afgevaardigde van de sultan is gekomen, maar stel dat wij nu niet gekomen waren. Wat zou hij hebben gedaan? Als wij nu het water instappen, wat zou hij dan tegen de sultan zeggen. Zou hij zeggen: ze*

zijn het water ingegaan zonder te betalen? De sultan zou ons niet weigeren, wij willen best betalen, wij willen aan het werk."

De afgevaardigde van de sultan deed een eindbod van 100.000 Cfa. Na een lange discussie werd er overeengekomen dat er 90.000 Cfa betaald zou worden waarvan 60.000 Cfa naar de sultan en 30.000 Cfa naar het dorp Moukak zou gaan. Daarnaast zouden de vissers het geld voor het offerdier inzamelen zodat het ritueel kon plaatsvinden. Na deze beslissing ging de marabout voor in het gebed. Na het gezamenlijk bidden toog er iemand uit de groep van neteigenaren op pad om het offerdier, een zwart schaap, te gaan kopen, teneinde het openingsritueel, *sedaka*, mogelijk te maken.

Zodra de man terugkwam met een schaap achterop zijn fiets, stak iedereen de vijver over om bij een klein heuveltje op de oever te wachten op het dorpshoofd van Moukak. Eenmaal gearriveerd, slachtte deze het zwarte schaap, dat vervolgens door een paar helpers op zo'n manier van zijn vel werd ontdaan dat hoofd en poten verbonden bleven met de huid. Het vlees werd gescheiden van het hart, de maag, de lever, de darmen en de pancreas, waarna men het roosterde. De helpers legden de andere genoemde delen weer op het schapenvel gelegd en de rest van de organen in een schaal die aan de vrouwen werd gegeven om te bereiden. Tijdens het roosteren van het vlees werd er veel gelachen en gepraat. Sommige Mousgoum mannen knoopten ondertussen het lange *rônier*blad aan elkaar tot een meetlint, waarmee later de grootte van de visstekken zou worden gemeten. De aanwezigen kregen ieder een stukje bereid vlees, waarna de botten weer ingeleverd werden. Het dorpshoofd knoopte het vel dicht met daarin de organen en alle botten. Dit nu, was het cadeau voor de watergeesten van Abana.

Na zijn bovenkleding te hebben uitgetrokken liep het dorpshoofd met het offer in zijn hand naar het midden van de vijver. Daar begroef hij het offer in de modder van de vijver en keerde terug naar de kant. Terug op de oever trok het dorpshoofd zijn kleding weer aan en ging hij voor in een islamitisch gebed voor een goede vangst. Hij bad: *"God, zorg voor een goede vangst, voor moed voor iedereen nu en de volgende keer."* Na het gebed liep de hele groep naar het water. Twee vissers namen ieder het uiteinde van het meetlint van *rônier*blad, waarmee vervolgens de vijverdelen werden opgemeten. Stokjes markeerden de visstek. Iedere neteigenaar kreeg twee visplaatsen toegewezen. Na wat discussie vond zonder problemen de verdeling van de verschillende stukken plaats. Aan het einde van de dag ging iedereen terug naar zijn

plaats in het tijdelijke kampement, dat naast rieten hutten inmidels nog schamelere slaapplaatsen bevatte: de mobiele vissers van buiten de directe buurt sliepen onder de blote hemel of onder een muskietennet. De volgende ochtend startte de visserij met het sleepnet.

Met de sleepnetten worden de vijvers in twee dagen zo goed als leeggevist. Het is een drukte van belang rond de vijver met al die neteigenaren en hun knechten. De Kotoko vrouwen uit Moukak profiteren van de drukte en handelen in suiker, thee en een soort oliebollen. De vangstopbrengsten per net liggen tussen de 800 en 1400 gulden. De neteigenaar krijgt hiervan een vierde deel plus het recht om de vis te verhandelen en de vangsten te distribueren. De knechten houden er ieder zo'n 40 gulden[197] aan over. Als de sleepnetvissers hun plek verlaten, mogen Mousgoum vrouwen met hun viskorven pogen om letterlijk de laatste restjes vis te vangen.

Plaatsonderhandelingen

De problemen met het sleepnet treden vooral op in goede jaren. In zo'n jaar komen de vissers van alle kanten naar de vlakte met hun sleepnet om een plaats te kopen in de vijver. In overvloedige jaren wordt er niet lang over de prijs onderhandeld, omdat men verzekerd is van een goede vangst. Het gaat dan vooral om de verwerving van een visplek, temeer als er zich meer sleepneteigenaren aanbieden dan dat er plaatsen zijn. In 1995 was er plaats voor dertig sleepneteigenaren terwijl er zich achtenveertig hadden aangemeld. Lokale vissers en vreemdelingen staan in de onderhandelingen over een plek tegenover elkaar: er waren vijfentwintig 'lokale' eigenaren tegenover drieentwintig 'vreemden'.

Aangezien de Mousgoum in zowel de groep 'lokale' netbezitters als in de groep 'vreemden' domineren, wordt het Mousgoum dorpshoofd van Zimado III door de Kotoko notabelen ingeschakeld voor advies met betrekking tot de vraag wie wel en wie niet toegelaten kan worden. Hij brengt het standpunt naar voren dat in het palaver met 'lokale' eigenaren is gevormd. Dat standpunt hield in dat uitsluitend de eigenaren uit de buurt toegelaten zouden mogen worden, zodat er voor iedere 'lokale' eigenaar twee plaatsen beschikbaar zouden komen. Verder werd geadviseerd om alleen die neteigenaren van buiten toe te laten waarmee men een relatie had.

---

[197] Ter vergelijking: het minimumloon in Kameroen is tien gulden per dag. Een dag werken in de rijstvelden levert een loonarbeider tussen de vijf en tien gulden op.

Foto 6.3: Mousgoum vrouwen wachten met hun korven tot de sleepnetvissers klaar zijn (fotograaf: I. Harkes)

Gedurende de onderhandelingen vormden de vertegenwoordiger van de sultan en de 'lokale' Mousgoum netbezitters een hecht blok tegenover de neteigenaren van 'buiten'. Uiteindelijk werd aan iedere 'lokale' eigenaar één plaats verkocht, waardoor er ook 'buitenstaanders' konden worden toegelaten. De buitengeslotenen werd een nieuwe kans in een van de andere vijvers (Kotoqui, Semha) in het vooruitzicht gesteld.

Na afloop van de onderhandelingen vond weer het *sedaka* ritueel plaats, uitgevoerd door het dorpshoofd van Moukak. De Mousgoum vissers die tot de Magabous islamieten behoren, distantieerden zich van het ritueel: ze aten niet samen met de andere vissers van het offerdier. Ze vinden de Kotoko rituelen, zoals het *sedaka* ritueel, heidens, omdat ze niet in overeenstemming zijn met de voorschriften uit de koran en een belediging voor Allah betekenen.

6.4.5 Slepende kwesties: oude macht versus nieuw geld

Ook in deze casus komt een variatie aan regels en machtsrelaties aan de orde. Er treden wisselende allianties naar voren: in de prijsonderhandelingen van 1993 stonden de Kotoko notabelen tegenover de - veelal Mousgoum - eigenaren van sleepnetten. In 1995 daarentegen vormden Kotoko notabelen en 'lokale' Mousgoum en Kotoko neteigenaren een coalitie tegen de, veelal Mousgoum, netbezitters van buiten. De casus laat zien dat het eveneens mogelijk is een bondgenootschap te ontdekken tussen, aan de ene kant de bonte mengeling van 'lokale' neteigenaren en de Kotoko elite, en aan de andere kant de handelaren. Laten we iedere groep even nader bekijken.

De Kotoko elite wordt in dit voorbeeld vertegenwoordigd door een zware delegatie van Kotoko notabelen, zowel dorpsnotabelen het kanton Hinalé als aan het hof verbonden vertegenwoordigers van de sultan. Zij zijn allemaal bij de onderhandelingen betrokken. Dat de vertegenwoordiger van de sultan de hoofdonderhandelaar is, illustreert dat de gereguleerde visvangst een expliciet onderdeel uitmaakt van het politieke systeem van de Kotoko. Deze politieke inbedding van de Kotoko onderhandelaren maakt hen weerbaar tegen de groep van - veelal Mousgoum - handelaren, die zich via de lokale vissers in de strijd om de toegang tot de vis mengen.

Van de vijfentwintig 'lokale' neteigenaren zijn er negentien Mousgoum. De rest is Kotoko. Van deze negentien 'lokale' Mousgoum zijn er maar tien ook daadwerkelijk eigenaar, terwijl de negen andere sleepnetvissers het net in bruikleen hebben van een handelaar. Van de zes 'lokale' Kotoko neteigenaren is ook maar de helft werkelijk eigenaar. De invloed van handelaren op de sleepnet visserij is dus heel groot.

De handelaren vormen een veel machtigere belangengroep dan de lokale vissers. De visserij is een commerciële activiteit en alleen al daarom staat het beheer ook onder druk van markt en handel. De vishandel bevindt zich in handen van hiërarchische netwerken van handelaren die verschillende visserijgebieden, binnen en buiten Kameroen, met elkaar verbinden en de vis vervoeren over grote afstanden (zie vorige hoofdstuk). Een dominante groep van handelaren is Mousgoum, waarvan de succesvolsten zich afficheren als magabous[198], een moslimgroep die de koran zeer nauwgezet interpreteert en waar de vrouwen - zeer uitzonderlijk voor dit deel van Afrika - alleen zwaar gesluierd in het openbaar mogen verschijnen. De meeste eigenaren van de netten komen voornamelijk uit Pouss, Ngodeuni, Douvoul en Mouham, allemaal plaatsen die inmiddels gedomineerd worden door deze succesvolle Mousgoum magabous. Zij tonen een grote economische slagvaardigheid op de terreinen van rijst en vis. Met hun ijver lijken ze beter in staat het harde bestaan in de veranderde vlakte te trotseren dan de Kotoko, die met verlies van vis en politieke macht de bodem onder hun bestaan zien verdwijnen, en die ook de alternatieven voor de visvangst, zoals tuinbouw en rijstverbouw, met frisse tegenzin benaderen. Al geldt voor de armeren onder de Kotoko dat landbouw steeds belangrijker is geworden (Van Beek 1997). Uit deze kluwen van handelaren komen nieuwe grote mannen voort en het heeft er de laatste jaren alle schijn van, dat ze hun economische superioriteit proberen te vertalen in politieke aspiraties.[199]

De invloed van handelaren op het beheer verloopt via de vissers. Allereerst zijn de meeste vissers verbonden met deze handelaren via patroon-cliëntrelaties. Middels deze relaties verkrijgen vissers hun netten op krediet, in ruil voor de levering van vis. Vaak zijn deze handelaren overigens de eigenlijke eigenaren van de sleepnetten. De rol van schulden en verschulding zet de visserij onder druk. Ten tweede is er de invloed van handelaren, met name de magabous handelaren, op de schending van de regels. De specifieke invulling van de islam voorziet de magabous handelaren en hun aanhang van een krachtig religieus idioom, waarmee ze de aanval op het Kotoko beheer ondersteunen: door het water als van God gegeven te benoemen, is Abana in principe open voor iedereen. Tegelijkertijd hebben ze weinig respect voor de, in hun ogen heidense, openingsrituelen.

Verschillende Mousgoum informanten vertelden, dat het enkele jaren geleden niet gebruikelijk was, dat zij als neteigenaren onderhandelden met de vertegenwoordiger van de sultan. Zij kregen een prijs te horen en daarmee was de kous af. Dat ze tegenwoordig wel deelnemen aan de onderhandelingen, schrijven ze toe aan de

---

[198] Deze Magabous zijn een onderzoek op zichzelf waard. Ik ben me ervan bewust dat ik deze groep handelaren maar beperkt kan doen uitkomen.

[199] De ijver en nijver van nieuwkomers en hun innovatieve capaciteiten, welke leiden tot economische superioriteit, hebben op meer plaatsen in Afrika geleid tot een afname van de macht van autochtone groepen (Van den Breemer 1984, Laurent en Mathieu 1994).

democratie. Het is niet denkbeeldig, dat de Mousgoum vissers die stem in het kapittel (ten aanzien van prijzen, plaatsen en toegang) danken aan hun - zij het partiële - verbintenis met de nethandelaren. Deze redenering brengt ons op de tegenstelling tussen oude macht en nieuw geld, hetgeen in dit geval de Kotoko elite versus de opkomende nieuwe elite van Mousgoum handelaren betekent.

In verschillende andere voorbeelden uit de literatuur worden de sleepnetten verantwoordelijk gesteld voor de marginalisering en uitholling van de lokale gebruiken (Moorehead 1992, Quensière 1994, Thomas 1996). Zover is het in de vijver van Abana nog niet. Allereerst, omdat de lokale gebruiken zijn ingebed in een overkoepelend politiek systeem. Ten tweede, omdat de vijver waar we het hier over hebben, in de nabijheid en invloedssfeer van het hof ligt. Ten derde is er het dilemma van de lokale vissers. Het is niet in hun belang dat de sleepnetvisserij zich losmaakt van de Kotoko regulering. De regulering dient namelijk niet alleen de monopoliepositie van de Kotoko, maar vormt in dit geval tevens een buffer tegen de komst van nog meer 'vreemdelingen', mensen waarmee men geen relatie heeft, die naar de vijver komen om deze leeg te vissen. Aan de andere kant willen deze lokale vissers echter wel een aandeel in de besluitvorming. Het feit dat de betrokken sleepnetvissers verbonden zijn met de sterke handelaren, heeft hun onderhandelingspositie ten opzichte van de Kotoko elite verbeterd. Dat verklaart, mijns inziens, dat ze inmiddels een adviserende rol hebben, alsmede medezeggenschap over prijzen en toelating.

6.5 Mousgoum visreservaten in de rivier: onzekerheid en politiek initiatief

De Mousgoum vissers zijn de afgelopen vijftien jaar in staat gebleken verschillende plaatsen in de Logone rivier te creëren, waar enkele maanden niet gevist mag worden en waar dat verbod redelijk wordt nageleefd. Deze visreservaten ontwikkelden zich naast het traditionele Kotoko beheer van de vis in de vlakte. Behalve nagaan waarom deze reservaten zijn ontstaan, en hoe de Mousgoum vissers hen inrichten en reguleren, is het ook van belang om na te gaan hoe deze Mousgoum reservaten mogelijk waren binnen de lokale machtsverhoudingen. Immers, in de vlakte heersen de Kotoko en volgen de Mousgoum. Waarom zou dat dan anders zijn op de rivier?

6.5.1 Het ontstaan van de visreservaten

Als de Logone weer binnen zijn oevers is, wordt de visvangst in bepaalde delen van deze rivier tijdelijk verboden, daarbuiten mag gewoon gevist worden. Deze verboden plaatsen worden in het Mousgoum *avai zisinie* genoemd, wat letterlijk betekent: "rivier die onderhouden wordt oftewel in orde wordt gebracht". In het Frans spreken

de Mousgoum wel van *réserve de pêche*, in het Nederlands te vertalen met "visreservaat". Deze visreservaten, waarvan de sluiting en opening, alsmede de hierin te gebruiken vistechnieken worden gereguleerd, zijn ingesteld in de door droogte geteisterde jaren tachtig.

Traditioneel werd de visserij op de rivier niet door de Kotoko autoriteiten gereguleerd op een wijze die vergelijkbaar is met die van de vlakte. De vraag, waarom de rivier niet en de vlakte wel werd beheerd, is betrekkelijk eenvoudig te beantwoorden. De rivier kon, tot de introductie van de moderne netten, niet geëxploiteerd worden. De aanwezige materialen schoten gewoonweg te kort om op de rivier met hoog water te vissen, waardoor regulatie overbodig was. Inmiddels, zo weten we uit het voorafgaande, is het vistuig wel geschikt om bij een hoge rivierstand te vissen. Het moderne gereedschap verschafte toegang tot nieuwe niches in het ecosysteem, de diepere delen van de rivier, waarvoor uiteraard sociaal nog geen regulering bestond. De reservaten kunnen dan ook gezien worden als een antwoord op deze nieuwe situatie.

Gedurende de tachtiger jaren werden bij verschillende oeverdorpen reservaten ingesteld. Eerst in Bere, Goulfa en Logone Gana (Kotoko), daarna gevolgd door Mandala, Karam, Ourie, Houloum en Bangalia. Volgens informanten hadden zij het reservaatidee afgekeken van de uit Tsjaad afkomstige Sar. Deze vissers maken van oudsher viskooien van hout en grassen, waarin de vis kan opgroeien. In de reservaten gebeurt dat, aldus de vissers, in het groot. Enkele vissers uit Zimado die in de droge tijd door het gebied trokken op zoek naar te vangen vis, zagen dat er in de reservaten van bovengenoemde dorpen nog gevist kon worden in de droge tijd. Het idee werd overgenomen in Zimado en omgeving. Inmiddels bestaan er overal reservaten. Een veelgehoorde verklaring is dan ook dat men niet achter kon blijven: als het ene dorp een stuk reserveert en het andere dorp niet, komen alle vissers naar het water dat nog open is. Daarnaast spelen ook sociale aspecten van verdeling binnen de dorpen een rol. Het is namelijk goed mogelijk dat de vissers die werpnetten en boten hebben, de rivier in de tijd tussen hoog water en doorwaadbaar water zo goed als leegvissen. Hierdoor zouden de vele gelegenheidsvissers uit de dorpen die geen boot en modern vistuig hebben, bij laag water weinig kans maken op de vis. Deze visserij bij laag water was traditioneel het specifieke type visserij van de Mousgoum. De reservaten staan er borg voor dat ook deze gelegenheidsvissers bij laag water kunnen vissen. De veelgehoorde uitspraak van vissers, dat iedereen toch moet eten, bevestigt dit aspect van sociale verdeling van de reservaten. Dat brengt ons op de voor- en nadelen van de reservaten.

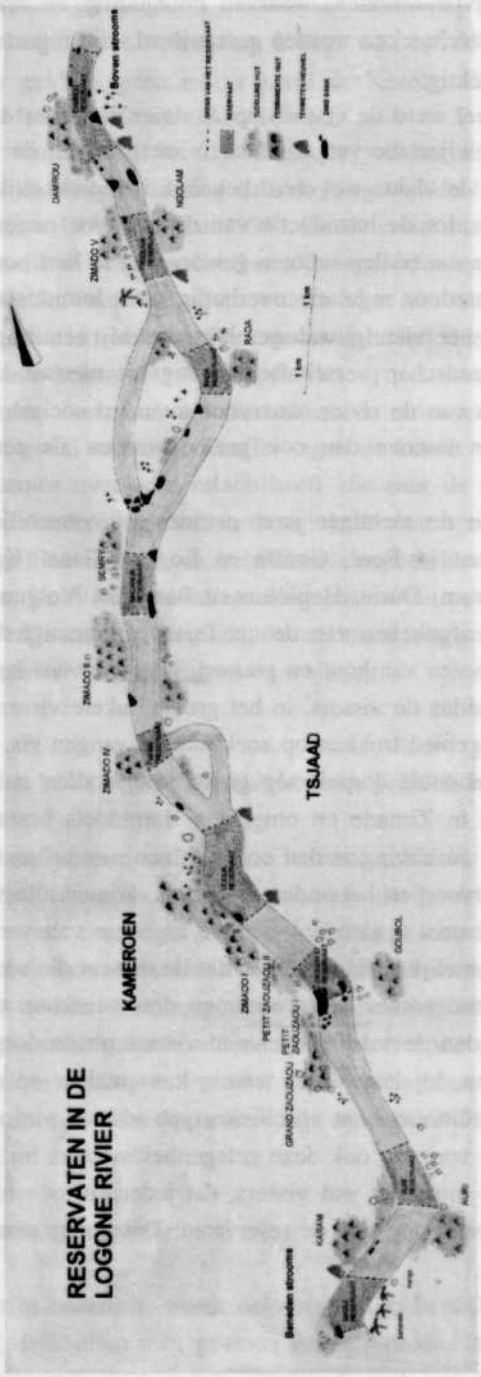

Kaart 6.2. Bron: Van der Voort 1994

6.5.2 De reservaten: voor- en nadelen

De onderzochte visreservaten in de rivier liggen tussen Karam en Zimado V/Damrau, een rivierstuk van zeventien kilometer met daarin een per jaar wisselend aantal visreservaten: in 1992/93 waren het er negen, in 1993/94 waren het er zes (zie figuur 6.3). Ze bevinden zich op betrekkelijk vaste plaatsen in de rivier, maar variëren in omvang. De grootste is bijna twee kilometer lang, de kleinste nog geen kilometer. De breedte van de rivier bedraagt tweehonderd meter, steeds smaller wordend gedurende het droge seizoen. In het onderhavige gebied liggen dertien gehuchten/dorpjes en het aantal vissers tijdens de enquête (december 1993 - april 1994) bedroeg driehonderd veertig (Van der Voort 1994).

De keuze voor een te reserveren plek in de Logone is gebaseerd op kennis van de vissers van de vis en de rivier. De reservaten liggen bijna altijd in de dieper gelegen delen van de rivier. Hierin bevinden zich relatief veel struiken en verrotte bomen, waarin de vis een goede habitat vindt. Gedurende de droge tijd, wanneer het waterpeil zakt en er steeds meer zandplaten in de rivier zichtbaar worden, verzamelt zich de vis in deze diepere kommen, aldus de vissers.

Het grootste voordeel van een reservaat is, dat er in de droge tijd ook nog vis is. De volgende uitspraken illustreren dat: "*Als de rivier overal open zou zijn, hadden we in de droge tijd niets*" en: "*Als alle vis buiten het reservaat op is, hebben we toch nog wat in het reservaat*". Voordelig is ook, aldus de vissers, dat bij de openstelling van het reservaat er in een keer veel gevangen kan worden en bovendien zijn die vissen ook nog groter. Bijkomend punt is, dat in deze tijd met weinig vis de handelaren een goede prijs geven. Het grootste voordeel bestaat er echter uit dat iedereen, ongeacht vistuig, de kans krijgt om vis te vangen bij een lage rivierstand. De opening van het reservaat wordt door de dorpelingen gezien als een feest. Tevens herinneren de vangsten aan vroeger tijden, toen er nog volop vis was.

Zijn er dan helemaal geen nadelen? Nadelig is, aldus een fulltime visser, dat er niet in het reservaat gevist mag worden, terwijl het vissen erbuiten niets meer oplevert. Hij zei:

> "*Ik zit dan op de kant te kijken naar het reservaat, waar de vis af en toe boven het water uitspringt. Dat is wel moeilijk als je de hele dag gevist hebt en niets in je netten hebt gevonden.*"

Ook is het moeilijk om het reservaat voor vissers van buiten het dorp uit te sluiten. Het is de gewoonte dat de vissers, die toezicht houden op een reservaat, de vissers van de omringende dorpen 'uitnodigen' om te komen vissen. De dorpen moeten worden ingelicht over de datum van openstelling. Dit lijkt de kans te vergroten dat

men gespreid over het seizoen steeds iets kan vangen. Een nadeel is echter dat de vangsten over een grote groep verdeeld moeten worden. De openingsdatum vormt dan ook vaak een van de goed bewaarde geheimen. Een ander nadeel is, volgens ouderen, dat als er te lang gereserveerd wordt, de grote vissen, zoals de nijlbaars en de meervallen, al de kleine visjes opeten.

Er bestaat een zekere spanning tussen de voordelen voor de gelegenheidsvissers aan de ene kant en de nadelen voor de fulltime vissers aan de andere kant. Een andere moeilijkheid is, dat na opening in feite iedereen, van binnen en buiten het dorp, mag vissen. De stress die dit met zich meebrengt, zet de dagelijkse praktijk van het beheer van deze reservaten onder druk.

6.5.3 Praktijken van organisatie

Langs de oevers van de Logone wonen veel vissers in tijdelijke kampementen gedurende het visserijseizoen. Zo'n kampement bestaat uit tal van eenvoudige onderkomens van grasmatten en hout, die met name ten doel hebben de vissers en hun families tegen de hitte te beschermen. Het hele leven draait er rond de vis. Tussen de grashutten ligt de binnengehaalde vis te drogen of wordt gerookt in lemen oventjes. Visgerei wordt in orde gemaakt en de prauwen gerepareerd. Het dagelijkse toezicht op het reservaat gebeurt vrij vanzelfsprekend vanaf de oever, door de kampementsbewoners. Het toezicht houden is eigenlijk niets meer dan aan de oever zitten. In dorpspalavers onder voorzitterschap van het dorpshoofd worden beslissingen ten aanzien van de belangrijke momenten genomen, zoals het afspreken van de ingangsdatum van het embargo, de conflictregulering, de regulering van de technieken in het reservaat als het opengaat en de vaststelling van de openingsdatum. Daarbuiten wordt er geregeld ook op minder grijpbare momenten iets bedacht en besloten.

6.5.4 Instelling en toezicht

De grenzen van een reservaat worden gemarkeerd zodra de datum van het embargo is vastgesteld. Dat moment ligt ergens tussen eind oktober en begin december. Voor verschillende reservaten, zoals dat van Doukwa, wordt de noordzijde (stroomafwaarts) van het te reserveren deel afgebakend met witte plastic boeien en aan de zuidzijde (stroomopwaarts) markeert een hoge zandbank op een natuurlijke manier de limiet. Voor iedereen is zodoende de ruimtelijke begrenzing van het reservaat duidelijk. Vervolgens moet erop toegezien worden dat het embargo ook echt wordt nageleefd. Indien er een visserskampement nabij het reservaat ligt, is het dagelijkse

toezicht eenvoudig. Vanaf de oever kan men het reservaat grotendeels overzien. Is dat niet het geval, dan controleren vissers overdag en 's nachts per toerbeurt vanuit een speciaal daarvoor gebouwde hut.

Zolang het embargo duurt, mag er alleen buiten de reservaten gevist worden. De toegangsregels worden zelden gebroken door de dorpelingen. Als dat toch gebeurt, bestaan er sancties, variërend van inname van netten tot hoge boetes. Men gaf overigens aan dat sociale controle voldoende was om het systeem te laten werken. De enkele keer dat de regels werden overtreden in het reservaat van Doukwa, gebeurde dat beide keren door jonge vissers van buiten het dorp. Zij werden veeleer tot de orde geroepen dan dat ze met harde sancties werden gestraft. Hieronder twee gevallen:

> Jacques, een visser uit Bangalia, was al enkele weken neergestreken in het Doukwa kampement. Hij had alle reservaten in de regio inmiddels bevist en nu restte alleen nog Zimado. Eind maart werd hij, het wachten beu, door Evele Dogo, de belangrijkste visser van het kampement, met zijn netten aangetroffen in de verboden zone. Evele Dogo confisqueerde zijn netten. Jacques begaf zich met enkele vrienden uit Zimado naar zijn handelaar, van wie hij krediet had gekregen om de betreffende netten te kunnen kopen. Hij vroeg hem te helpen dit probleem op te lossen. Deze handelaar, de zwager van Evele Dogo, ging praten met de boze Evele met als resultaat dat Jacques een dag later zijn netten weer terugkreeg.

> Twee broers hadden hun vislijnen naast het reservaat uitgezet, althans dat dachten ze. Verschillende vissers uit het kampement begonnen te klagen dat ze hun lijnen te dicht bij het reservaat hadden geplaatst. In het kampement besloten de vissers met elkaar te gaan kijken naar de vislijnen. Na een lange discussie over de grenzen van het reservaat werd besloten dat de vislijnen voor een deel in het reservaat stonden. De broers werd gesommeerd hun vislijnen weg te halen en de eventuele vissen die aan de haken zaten af te staan.

Het aantal overtredingen is beperkt door de sterke onderlinge sociale controle en het feit dat de vissers het reservaat vanuit hun kampement kunnen volgen. Vandaar ook dat men zegt dat iedereen die een overtreding ziet, controleert en ingrijpt.

6.5.5 Verdeling van plaatsen en vistechnieken

De vissers spreken onderling de verdeling van het reservaat door. Ze bepalen waar in het reservaat met welke technieken mag worden gevist. Deze besprekingen vinden *ad hoc* plaats. In 1993 wilden de vissers van Doukwa eigenlijk een aparte zone instellen voor de eigen dorpelingen, en een voor de vissers van buiten. Maar omdat dat nergens anders in de buurtreservaten gebeurt, kon dit idee niet doorgevoerd worden. Een ander plan, dat evenmin werd geaccepteerd, was het verbod op het sleepnet. In Doukwa zijn drie eigenaren en zij waren uiteraard tegen dit verbod gekant. Ook de invloed van handelaren laat zich hier gelden. Steeds vaker zijn zij de eigenlijke eigenaar van zo'n sleepnet, waarmee hun cliënten/verwanten vissen. Dergelijke sleepnetten zijn niet selectief en vangen zowel grote als kleine vis weg. De gebruikte technieken in Doukwa waren: vislijnen, kieuwnetten, werpnetten (vooral *divini*netten met een maaswijdte van 10 tot 25 mm) en sleepnetten. Gedurende de eerste dag was het grootste deel van het reservaat gereserveerd voor deze laatste twee technieken. De dagen erna werden alleen vislijnen toegestaan.

In het reservaat van Zimado II is de regulering van de technieken veel nadrukkelijker. De eerste drie dagen van de opening mag er in het hele reservaat alleen met vislijnen met haken (nrs. 5 t/m 13) worden gevist. Daarnaast worden alleen kieuw- en werpnetten met een maaswijdte van drie à vier vingers (55 tot 75 mm) toegestaan, terwijl sleepnetten al helemaal niet gebruikt mogen worden. Dat er in dat dorp geen enkele sleepneteigenaar woont, is zeker van invloed op dit besluit. Tabel 6.4 geeft de variatie van de regulering van de vangstmethoden in de verschillende reservaten aan.

Overzicht van de regulering van de vangsttechnieken in zeven visreservaten

Verboden vistechnieken tijdens en na de openstelling		
dorp/reservaat	**openingsdag**	**dagen erna**
Doukwa/ Zimado I	geen	alles, behalve lijnen
Karam	geen	werp- en sleepnet
Zimado V	sleep- en werpnet < 50 mm	sleepnet
Zimado IV	sleep- en werpnet < 50 mm	sleep- en werpnet
Damrau	geen	netten < 50 mm
Dauodauo	sleepnet	geen
Zimado II	alles, behalve lijnen	sleepnet

Tabel 6.4. Bron: Onderzoeksgegevens van de auteur (DvE)

6.5.6 De openstelling

De opening van Doukwa had in 1993 nogal wat voeten in de aarde. Zoals eerder al werd gezegd waren Zimado I en II de laatste twee nog gesloten reservaten. Dit had verschillende redenen. Ten eerste wilden de islamitische vissers uit het kampement niet dat het reservaat gedurende de ramadan (de vastenmaand), die dit jaar in februari en maart viel, zou worden geopend. Ten tweede moesten de meeste vissers, ook die van het kampement, de rijstplanten van de zaaibedden overplanten op de Zimado-SEMRY III-projectvelden. Door deze activiteiten waren de voorbereidingen, zoals het maken van de vislijnen, nog niet afgerond. En wat - zeker achteraf bekeken - ook een rol speelde, was dat de vissers uit Zimado de vissers van buiten wilde ontmoedigen door de informatie over de openingsdatum tot op het laatste moment zo vaag mogelijk te houden.

Zo kwam de openstelling van Zimado II bijvoorbeeld als een volledige verrassing, namelijk op de dag van het feest van het einde van de ramadan. De zoon van het dorpshoofd gaf hierop het volgende commentaar:

"We besloten om het visfeest op de dag van het Kameroenese feest van de ramadan te houden. Wij zelf hebben het einde van de ramadan hier gisteren al gevierd, op dezelfde dag als dat in Mekka gebeurt. Daarom hebben we niet gewacht op de aankondiging van het Kameroenese feest van de ramadan door de sultan. Bovendien had het dorpshoofd deze datum voor de opening bedacht en hij beslist dat nu eenmaal."

De opening van Doukwa vond op 14 april plaats. Maar daarvoor waren er enkele valse starts. In het buurdorp Karam ging het gerucht dat het reservaat in Zimado op 31 maart 1993 open zou gaan. Overal buiten Zimado I werd deze openingsdatum rondgebazuind. De *patcha* (wijkhoofd) van Doukwa zou hem hebben doorverteld aan verwanten uit Karam. De broer van de *patcha* beweerde vervolgens in een reünie dat Abame (het ex-dorpshoofd) tegen de *patcha* had aangekondigd dat het reservaat de 31ste geopend moest worden. De *patcha* had daarmee ingestemd, ervan uitgaande, dat het dorpshoofd met die datum accoord ging. Op 31 maart arriveerden vissers (we telden 67 prauwen) uit de omringende dorpen bij het gesloten reservaat. De *patcha* werd onder druk gezet om ervoor te zorgen dat het reservaat werd geopend. Hij

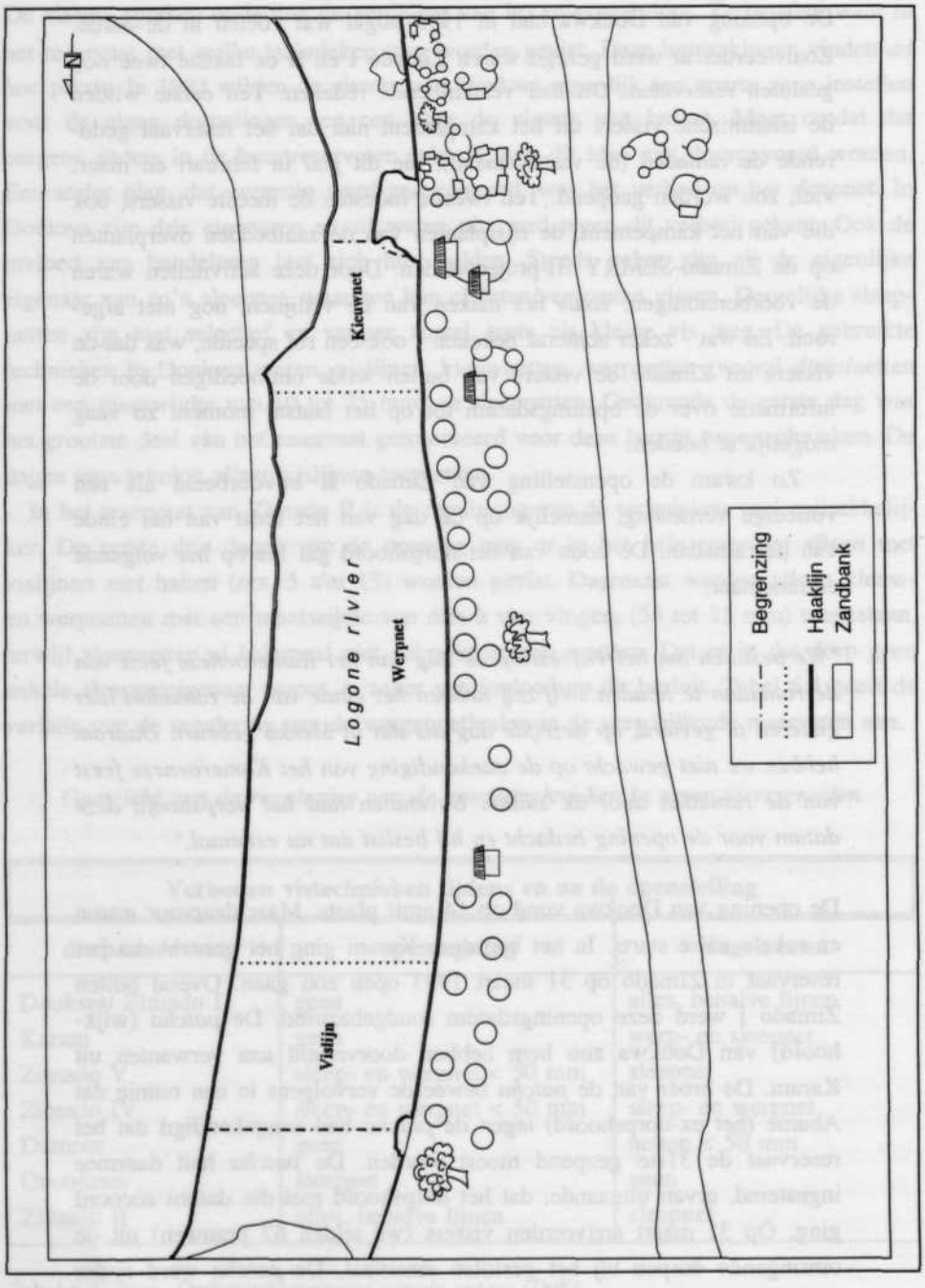

Kaart 6.3. Bron: Kaart vervaardigd door de auteur (DvE)

bezocht vervolgens het dorpshoofd en vertelde hem over de drukte bij het reservaat van Doukwa en dat de directe opening daadwerkelijk nodig was. Het dorpshoofd liet Abame (ex-dorpshoofd) en de raad van ouderen bij elkaar komen. Zij besloten dat het nog te vroeg was om het reservaat te openen. Het hele gevolg ging daarop de toegestroomde vissers uitleggen dat er van vissen die dag geen sprake kon zijn. De toegestroomde vissers wilden een nieuwe datum horen, maar het dorpshoofd liet zich niet tot een uitspraak verleiden. Hij zei dat ze het reservaat zouden openen als het moment daar was. Het speculeren over de openingsdatum kon opnieuw beginnen.

De rol van het dorpshoofd en de dorpsoudsten wordt belangrijker naarmate het moment van opening nadert. Zij moeten, samen met de vissers uit de kampementen, de openingsdatum vaststellen en hiermee het begin van het 'visfeest' aankondigen. De opening is een vrij praktische aangelegenheid die, in tegenstelling tot wat we bij de Kotoko zagen, niet ritueel wordt bekrachtigd.

Het aantal wachtende prauwen nam iedere dag gestaag toe: 75, 78, 99, ... Het was inmiddels 6 april 1993 en het dorpshoofd, de ouderen en de chef van de vissers waren bijeen om een datum af te spreken. De datum van de opening die naar buiten lekte was 7 april 1993.

Op 7 april lagen er honderdvijf prauwen klaar en de vissers van Zimado en de omliggende plaatsen wachtten op de opening. Tevergeefs. Op het laatste moment, zo vertelden informanten, blies Abame, ex-dorpshoofd, de opening af. Abame weersprak dat, evenals het dorpshoofd. Volgens hen waren het vooral de vissers van het kampement zelf, die de openstelling tegenhielden. En dat is waarschijnlijk. Zij waren, onder aanvoering van drie belangrijke vissers, erg blij dat de opening niet doorging. Een van hen, Evele Dogo, zei: "*Er waren teveel vissers van buiten en misschien gaan er nu een paar voorgoed weg.*"

Verschillende wachtende vissers begonnen toen met provocaties. In de buurt van de grenzen werden overal netten en vislijnen uitgezet. Soms werd daarbij de grens van het reservaat overschreden, wat weer tot schermutselingen leidde, die overigens wel binnen de perken bleven en zonder tussenkomst van het dorpshoofd konden worden opgelost, zoals geïllustreerd wordt door het onderstaande geval:

Suleyman, de zoon van de *patcha* van Doukwa zette vier dagen later, 11 april 1993, zijn vislijnen uit, echter gedeeltelijk in het reservaat. Dit werd door verschillende vissers uit het kampement opgemerkt. Hierop stuurde de onberekenbare Evele Dogo ook zijn knecht met vislijnen het reservaat in om zijn vislijnen naast die van Suleyman te plaatsen. Hij

wilde op die manier de openstelling afdwingen. Daarop plaatste weer een andere visser, Apissidi Dogo, zijn vislijnen in het reservaat. Houmi Boujaina, een gelegenheidsvisser, die niet in het kampement verblijft maar in het dorp Zimado I woont, zag bij een bezoek aan het kampement dat verschillende vissers hun lijnen reeds over de limiet van het reservaat hadden geplaatst en dus reeds in het geniep begonnen waren met vissen. Hij maakte ruzie en verweet de vissers gierig te zijn. Hij benadrukte dat het reservaat voor het hele dorp was en dat ze bezig waren uit de spaarpot van het dorp te stelen. Het verweer van de anderen was, dat zij de hele tijd geconfronteerd werden met alle problemen van het reservaat, en dat ze buiten het reservaat niets meer vingen. Hij dreef de zaak op de spits en dreigde het dorpshoofd en de andere dorpelingen in te lichten als de lijnen niet snel weggehaald zouden worden. De lijnen werden daarop aarzelend en onder licht protest naast het reservaat uitgezet.

De voorbereidingen verliepen vervolgens zonder problemen. Aan de grenzen van het reservaat bevonden zich overal vislijnen, die als barrière voor de vis dienden. Het aantal prauwen was inmiddels opgelopen tot een aantal van honderdtien.

De openstelling van Doukwa vond uiteindelijk 14 april 1993 plaats, echter niet in het bijzijn van het dorpshoofd. Enkele vissers, onder aanvoering van Evele Dogo, plaatsten in de vroege ochtend hun netten en vislijnen in de diepste delen van het reservaat, waarna de rest van de vissers alras volgde. Ze waren bang dat anders, zo zeiden ze later, de vissers van buiten aan de haal zouden gaan met de beste plaatsen. Zij houden immers het hele visseizoen toezicht en hebben daarom recht op de beste plaatsen. Ze wilden met hun actie voorkomen dat vissers van buiten de opening zouden forceren. Ook al was het dorpshoofd er niet in alle vroegte, het ex-dorpshoofd, de ouderen en een vertegenwoordiger van de kantonchef, waren wel aanwezig. Zij steunden de vissers. Nadat de openstelling een feit was, wilden enkele vissers van het kampement onder leiding van de *patcha* van Doukwa alsnog proberen het reservaat in twee stukken op te delen (voor vissers van hier en van buiten). Maar de snelle vissers hadden inmiddels hun lijnen al uitgezet in de daarvoor bestemde delen.

Het aantal vissers bedroeg bij aanvang van de opening tweehonderd zevenenvijftig. Er werd vooral gevist met lijnen (258 lijnen met enkele duizenden haken), kieuwnetten, werpnetten (met maaswijdtes van 75

mm tot 20 mm) en sleepnetten. Nadat de visserij met de netten rond het middaguur was opgehouden en de vangsten aan land waren gebracht, ontstond er een levendige handel. Een gedeelte van de vangst moesten de vissers inleveren bij het dorpshoofd van Zimado. Hij behoort de vis onder de ouderen en de zieken van het dorp te herdistribueren. Verder werd een deel van de vangst gevraagd door de militairen[200], door een vertegenwoordiger van de kantonchef van Hinalé en door de sultan.

De meeste vissers van buiten keerden nog dezelfde dag huiswaarts. De dagen erop werd er nog wel gevist, maar alleen met vislijnen. Het aantal vissers en *pirogues* nam de dagen daarna steeds verder af: 96, 83, 56, ... Enkele weken later, begin mei, was er van het kampement weinig meer over. De vissers waren terug in hun dorp en zaten niet langer aan de oever van de rivier. Ze wachtten op de eerste regens en bereidden zich voor op de rijstoogst en het begin van het gierstseizoen.

6.5.7 Conclusies met betrekking tot de Mousgoum organisatie van visreservaten

Ook de Mousgoum blijken zich wel degelijk te organiseren met betrekking tot het beheer van de vis. De instelling van de visreservaten en de naleving van het embargo vormen daar voorbeelden van. De visreservaten zijn een betrekkelijk nieuwe vorm van beheer, die zich ontwikkeld heeft naast de bestaande Kotoko wijzen van beheer in de vlakte, die cultureel (denk aan de rituelen) en politiek zijn ingebed. De Logone rivier is de enige locatie waar de Mousgoum de visserij reguleren. Deze visgronden werden van oudsher niet door de Kotoko gereguleerd.

De reservaten kunnen gezien worden als een zinvolle voedselstrategie, welke een serieuze bijdrage levert aan de visvoorziening in de streek gedurende de droge tijd. Een van de belangrijkste aspecten lijkt de sociale verdeling van de vis tussen enerzijds vissers met de middelen om de rivier vroegtijdig zo goed als leeg te vissen, en anderzijds de gelegenheidsvissers, de ouderen en zwakkeren in het dorp, die zich dankzij de instelling van reservaten beter kunnen verzekeren van vis op een moment dat er in het hele gebied weinig meer is. Om elkaar, bij toenemende technische mogelijkheden, beperkingen op te kunnen leggen en de visvangst te reguleren is een prestatie van formaat.

---

[200] De Logone is de natuurlijke grens tussen Kameroen en Tsjaad. De Tsjaadse kant wordt bewaakt door militairen, die aan de Tsjaadse kant van het reservaat wonen. Zij krijgen wat vis voor de maaltijd.

De organisatie van deze reservaten en de wijze van besluitvorming zijn, zeker in vergelijking met de Kotoko regulering, moeilijk grijpbaar.[201] De besluitvorming waar we hier mee te maken hebben, is een zaak van mannen, maar het is zeker niet zo dat het dorpshoofd deze besluitvorming domineert. Integendeel, verschillende individuen (het dorpshoofd, het ex-dorpshoofd, de *patcha*, Evele Dogo, de sleepneteigenaren en handelaren) en hun aanhang betreden om de beurt de arena om zich weer terug te trekken als hun plan wel of niet wordt geaccepteerd. Gevolg is een caleidoscopisch leiderschap: wie er is, werpt zich op. Hierdoor vindt de regulering ten aanzien van de technieken, de indeling alsmede de openstelling nogal *ad hoc* plaats.

Er zitten verschillende kanten aan deze wijze van organiseren. Voordeel is dat de machthebbers, de Kotoko, maar ook de Staat, moeilijk zicht kunnen krijgen op wat er gebeurt: er bestaat geen officieel comité, geen aanwijsbare hoofdverantwoordelijke voor de besluitvorming. In een interview met de sultan over de reservaten gaf hij aan dat, als hij zou weten dat deze reservaten er waren, hij ze zou verbieden, omdat hij de enige is die zeggenschap heeft over het water, en dat de Mousgoum geen recht hebben om zich op die manier te organiseren op het gebied van de visserij. Bezien in het licht van deze uitspraak van de sultan is de ongrijpbaarheid van de Mousgoum organisatie in hun voordeel. De ongrijpbaarheid en de daarbij horende 'onzichtbaarheid' zorgen ervoor dat ze niet gehinderd worden door de elite. Aan de andere kant, en dat zagen we ook al eerder in hoofdstuk vier, is de positie van een Mousgoum dorpshoofd vrij zwak, hetgeen een krachtige organisatie in de weg staat. Naast de specifieke situatie in Zimado I, waar een ex-dorpshoofd en een dorpshoofd naast elkaar moeten leven, is het zo dat ook in de andere Mousgoum reservaten het dorpshoofd zeker geen almacht bezit. Leiderschap moet zich telkens opnieuw waarmaken en bewijzen. Wat dat betreft is de rol van Evele Dogo en de *patcha* interessant. Beiden zijn op visserijgebied deskundig en fulltime vissers, bovendien hebben ze allebei verbale kwaliteiten, waardoor ze regelmatig zetten doen in het spel. Het dorpshoofd, meer boer dan visser, en zijn aanhang moeten beide heren temperen in hun enthousiasme om het reservaat te openen.

Gezien het feit dat de Mousgoum weinig ervaring hebben met organiseren, zou je de reservaten kunnen zien als een voertuig ter versterking van de lokale organisatie van de Mousgoum ten opzichte van derden. Veel ambivalentie kenmerkt dit organiseren: het is zowel ongrijpbaar als - mede om strategische redenen - onzichtbaar. Toch lijken deze reservaten voor de Mousgoum tevens een zekere machtsbasis op te leveren. Het verstevigt de contacten tussen de dorpen die elkaars reservaat bezoeken,

[201] Ik kies ervoor om te spreken over moeilijk grijpbare beheersorganisaties in plaats van over informele managementsystemen. Voor de Mousgoum is het namelijk de manier van organiseren.

hetgeen tevens de voedselzekerheid verbetert. Ook kan het beschouwd worden als een, zij het een nog weinig zichtbare, politieke daad in het huis van de Kotoko.

6.6 Vergelijking van de visserijregulatie bij de Mousgoum en de Kotoko: het Ostrom-model

Studies naar het beheer van natuurlijke hulpbronnen zijn vaak beschrijvend van aard, het zijn casusstudies. Deze hebben als nadeel dat vergelijking vaak moeilijk is. Ostrom (1990) heeft, op basis van een vergelijkend onderzoek van casusstudies, acht basisprincipes voor succesvol beheer van gemeengoed geformuleerd. Haar boek, en met name deze acht principes, hebben de aandacht voor de instituties in onderzoek naar lokaal beheer enorm vergroot (Brouwer 1998 lezing). Dit ging overigens ten koste van de aandacht voor de werking van het beheer en de politieke context. Bovendien leek het vooral te gaan om beheer in stabiele situaties. Door de acht basisprincipes kritisch toe te passen op de hiervoor bekeken casussen, wil ik mijn punt verduidelijken.

De voorwaarden voor succesvol beheer naar Ostrom (1990), toegepast op de visreservaten van de Mousgoum en het Kotoko beheer van de vlakte

Ostrom	reservaten	beheer v.d. vlakte
1 de hulpbron is te begrenzen[202]	ja	ja
1a uitsluiting van vissers	nee	ja
2 regels moeten passend en billijk zijn	ja	minder
3 collectieve besluitvorming	ja	minder
4 vorm van toezicht	ja	ja
5 graduele sancties	ja	ja
6 conflictresolutie	ja	ja
7 recht op organisatie	minder	ja
8 bovenlokale inbedding		
8a regionaal niveau	nee	ja
8b nationaal niveau	nee	nee

Tabel 6.5. Bron: Onderzoeksdata van de auteur (DvE)

[202] Het deel van de rivier wordt begrensd door middel van afgesproken markeringstekens, de vis laat zich uiteraard niet begrenzen.

De acht principes die in tabel 6.5 zijn samengevat, worden hieronder stuk voor stuk nagelopen en gewogen, omdat het overzicht op deze manier weinig duidelijk maakt. Met betrekking tot het eerste punt, de begrenzing van de hulpbron en de buitensluiting van vissers, kan gesteld worden dat de grenzen van de reservaten, de delen van de mares, de kanalen wel gedefinieerd zijn. Om twee redenen is het niet voldoende om hiermee genoegen te nemen. Allereerst houdt vis zich niet aan de grenzen en zeker niet in de rivier. Dat zorgt er toch in de praktijk voor dat grenzen betrekkelijk flexibel gehanteerd worden: zo zagen we dat de sluitingsdata per jaar kunnen verschillen en dat grenzen in slechte jaren van een ander belang zijn dan in goede jaren. Ten tweede vormen grenzen de uitkomst van sociaal-politieke verhoudingen; met andere woorden: de grenzen en limieten zijn hoogst politiek van aard. De definitie van de grenzen, alsmede het mogen definiëren van een limiet is een politieke daad. De vraag naar het karakter van een grens, waar die vandaan komt, bleek in de Logone vlakte zeer actueel: de Kotoko barrage-eigenaren benadrukten de historiciteit van een grens in de vijver van Abana, de limieten bestonden er al sinds mensenheugenis, betoogden ze. De Mousgoum daarentegen stelden specifieke grenzen in Abana ter discussie, terwijl ze andere grenzen in diezelfde vijver wel accepteerden, althans voor het moment. De grenzen van een reservaat zijn vooral gebaseerd op kennis over de rivier en de vis, maar daarnaast speelt de praktische overweging dat een reservaat effectief moet kunnen worden overzien. Limieten binnen het reservaat voor de verschillende vangstmethoden worden weer vrij *ad hoc* bepaald. De ene grens is dus de andere niet, zou je kunnen zeggen. Dus ook al staat er voor zowel de reservaten als de vlakte voor begrenzing in beide gevallen 'ja', de context en het karakter van een grens is erg variabel in de verschillende situaties.

Hetzelfde geldt in zekere mate ook voor in- en uitsluiting. De Mousgoum hebben als principe dat ze niemand mogen uitsluiten: het reservaat is open voor het dorp en voor andere dorpen. Toch spelen vooral de fulltime vissers met de gedachte van uitsluiten. Ook is wel en niet uitsluiten altijd even een onderwerp van debat in het kampement. Uitsluiten zou Mousgoum vissers echter sociaal duur komen te staan. Ze zouden daarmee het recht verspelen om in naburige visreservaten te vissen en dat zou hun voedselzekerheid en de toegang tot de vis als hulpbron verkleinen. Ook andere sociale sancties zoals kwetsen, niet groeten, uitgesloten worden van de uitleen van koeien (*guzum*) en dergelijke, zou hen ten deel vallen. Een punt dat zeker ook meespeelt, is dat Mousgoum vissers geen machtspositie van betekenis innemen om anderen uit te kunnen sluiten. Een en ander neemt niet weg, dat in de praktijk van alle dag er verschillende manieren gebruikt worden om het aantal 'vreemdelingen' te beperken: geheim houden van de openingsdatum, selectief doorvertellen van de datum aan verwanten, de opening plannen op een feestdag, enzovoorts. Deze culturele 'wapens' zijn expliciet gericht op uitsluiten, echter zonder de sociale code te breken.

Het beheer van de Kotoko is gebaseerd op selectieve uitsluiting en monopolisering van de vis door de elite en de barrage- en kanaaleigenaren. Zij bezitten de mogelijkheid tot uitsluiting vanwege hun politieke machtspositie. Wie er uitgesloten wordt, is onderwerp van voortdurende onderhandeling, zowel intern als extern.

De visserij kent verschillende vormen van regulering. Voorwaarde is, aldus Ostrom (1990) en Galjart (1994), dat deze regels billijk zijn. Voor beide casussen geldt, mijns inziens, dat de billijkheid van regels niet zozeer een voorwaarde als wel een opgave is. Reguleringen en rechten liggen niet vast, maar zijn, zoals we hebben gezien, onderwerp van onderhandeling en soms zelfs conflict. Deze regels zijn zeker niet transparant, ze hebben de vorm van een regel (er mag niet met sleepnetten gevist worden op een bepaalde plek op een bepaald moment), ze hebben de vorm van een taboe (als iemand voor de openingstelling van een vijver gaat vissen, wordt de overtreder van het taboe ziek), ze hebben de vorm van een culturele restrictie (Mousgoum mogen geen kanalen bezitten, vrouwen mogen alleen met vismanden vissen) en ze hebben de vorm van een gewoonte (een visser zet zijn vislijnen op zekere afstand van de netten van een ander), of ze berusten op een recht op eigendom of toegang en vruchtgebruik. De Mousgoum reservaten en het Kotoko beheer hebben allebei reguleringen, maar het karakter van die reguleringen verschilt sterk, evenals de billijkheid. De regulering van de vis door de Kotoko is enerzijds de uitkomst van kennis van de vis en de vlakte en anderzijds van de machtsverhoudingen. Verschillende regels van vroeger (beperkte toegang tot kanalen voor de elite) zijn niet meer vanzelfsprekend, hetgeen samenhangt met de veranderende machtsverhoudingen en de veranderende ecologische context: in tijden van visschaarste worden sommige regels als onbillijk bestempeld, of zijn helemaal niet meer relevant vanwege de vroegtijdige verdroging van visgronden.

De Mousgoum regulering van de visreservaten kan gezien worden als uitkomst van een collectief besluitvormingsproces. De regels variëren in de verschillende reservaten, al naar gelang de aanwezigheid van de verschillende belangengroepen, zoals de gelegenheidsvissers, ouderen, fulltime vissers, handelaren en sleepneteigenaren. In gevallen dat er geen sleepneteigenaren in een dorp vertegenwoordigd zijn, worden de sleepnetten uit de reservaten geweerd. Tevens is er met de belangen van oudere en zwakkere dorpelingen en degenen die geen boot of net bezitten, rekening gehouden. Het Kotoko beheer daarentegen is de uitkomst van een heel andere, namelijk hiërarchische traditie, waarbij monopolisering van delen van visgronden door de elite centraal stond. Dat wreekt zich momenteel. De Mousgoum vissers, gesteund door handelaren en in zekere zin ook door de ambivalentie van de staatswetgeving, proberen meer toegang te krijgen in de besluitvorming over het beheer van de vijvers. Dit is een poging van de Mousgoum om de ongelijke toegang aan de kaak te stellen en te veranderen.

Sancties ondersteunen de controle over de visvangst. Er bestaan twee soorten sancties: sociale sancties en bovennatuurlijk sancties, zoals een ongeluk als gevolg van minder zegenrijke krachten. Sociale sancties liggen op het continuüm van roddelen en een berisping tot de inname van netten en de betaling van boetes. De Kotoko meesters van de visserij vragen de watergeesten om de overtreders van de taboes met bovennatuurlijke sancties te treffen. De watergebonden ziektes, zoals de ziekte van Molmoki, die men relateert aan de overtreding van regels en taboes, worden gezien als bovennatuurlijke sancties, verbonden met de geheime magische kennis van de Kotoko. Het uitspreken van een vloek over Abana door het dorpshoofd van Moukak, zodat er weinig vis wordt gevangen en Abana onaantrekkelijk wordt voor vissers van buiten, is ook een voorbeeld van de magische kracht van de Kotoko.

Het visserijbeheer staat onder druk en conflicten zijn het gevolg. De conflicten dringen zich op, maar moeten ons niet doen vergeten dat het, gezien de ernst van de ecologische problemen, eigenlijk nog wel meevalt. Er is vrij veel conflictvermijdend gedrag. Vissers geloven namelijk dat conflicten tussen vissers onderling een negatieve invloed hebben op de kans om een succesvol visser te zijn. Ruzie op het water brengt ongeluk, zo wordt er geredeneerd, en dat moet zoveel mogelijk voorkomen worden. Er wordt zodoende onderling heel wat afgesust, zowel in het reservaat als in de vlakte. Het reservaat zou zelfs gezien kunnen worden als een middel om conflicten over de vis te voorkomen. Anders is het met de vlakte. Nu de economie in een crisis is geraakt, komt er veel onvrede aan de oppervlakte over de monopoliepositie van enkele Kotoko notabelen. De verdeeldheid tussen de elite en de andere vissers is groot. Vanwege deze *tragedy of unequal access* zijn ingrijpende veranderingen in de vlakte onvermijdelijk om de kansen en perspectieven van de Mousgoum en eenvoudige Kotoko vissers te verbeteren. De kunst is om die veranderingen door te voeren zonder dat er bloed bij vloeit. Het lijkt er voorlopig op dat de sultan nog voldoende aanzien geniet om dit proces geleidelijk te laten verlopen. Hij is institutioneel gezien het enige kanaal om de geschillen te bediscussiëren en op te lossen tussen verschillende etnische groepen. Deze taak wordt echter bemoeilijkt door het feit dat de rivaliteit over de vis en de politieke macht wordt versterkt in een situatie waarin een zwakke Staat politieke verdeeldheid zaait tussen etnische groepen.

De positie van de Kotoko is dominant in de visserij. Hun reguleringen zijn uitgebreid gecodificeerd en ritueel bekrachtigd. De belangrijkste vorm was de regulering van toegang: de visrechten werden gecontroleerd en migranten moesten toestemming krijgen om te vissen. In het belang van de eigenaren diende zoiets als overbevissing voorkomen te worden. De Kotoko vissers hebben eeuwenlang de macht gehad, waardoor ze de toegang tot - vaak de beste - visgronden in de nabijheid van hun dorpen konden reguleren. De verschillende mares zijn in de loop der tijd tussen de verschillende Kotoko dorpen verdeeld. Alle dorpsnotabelen waren gelieerd aan het Kotoko hof, dat de hele vlakte reguleerde. Het regime werd daarbij gekenmerkt door

coöptatie van de lokale systemen in het grotere geheel, door afdrachtregelingen en door de distributie van sociale posities met toegang tot de grond vanuit het hof.

De Mousgoum vestigden zich met toestemming van de Kotoko autoriteiten op de oeverwallen langs de rivier. De bestaande Kotoko regels definieerden hun toegang tot land en water. Als nieuwkomers hadden ze weinig keus: de Kotoko elite bezat immers al de beste visgronden. Ze visten aldus in resterende (niet permanente) poelen rond het dorp en in de rivier bij laag water. De geschiedenis bepaalde zodoende de positie van de verschillende actoren en hun onderlinge relaties met betrekking tot hulpbronnen. In feite reflecteert het visserijbeheer de dominantie van de Kotoko autoriteiten over anderen.

Het recht op organisatie van de Mousgoum inzake de visserij is dan ook beperkt en weerspiegelt vooralsnog hun zwakkere politieke positie in de vlakte. Als migranten waren en zijn zij voor de toegang tot de vis afhankelijk van de Kotoko notabelen. De Mousgoum vissers die zich door technologische vernieuwing los konden maken van de Kotoko regie, worden er door de schaarser wordende vis en interne druk toe gedreven zich te organiseren. Zij doen dat vooralsnog op een min of meer 'ongrijpbare' wijze en hun reguleringen worden vooral mondeling overgedragen.

De inbedding van lokaal beheer in een groter geheel is belangrijk om succesvol te zijn, concludeert Ostrom. Alleen het beheer van de vis in de vlakte ligt goed ingebed binnen de Kotoko sociale organisatie: het is via dorpsnotabelen, kantonhoofden en vertegenwoordigers van het hof verbonden met het Kotoko sultanaat. Maar deze visrechten van de Kotoko worden niet ondersteund door de niet specifiek op de vlakte toegesneden, nationale wetgeving. In tegendeel, deze rechten worden in theorie ontkend. De wisselwerking tussen het lokale Kotoko beheer en de nationale wetgeving is ronduit slecht. Dat de lokale regelingen nog steeds van kracht zijn, is te danken aan de tot voor kort dominante politieke positie van de Kotoko in het traditionele en het moderne bestuur en aan het feit, dat zittende bestuursambtenaren, zoals de *sous-préfet* van Logone Birni, de visserij tolereerden als het traditionele domein van de sultan. In vergelijkbare gebieden als de Logone vlakte, zoals de Malinese Niger Delta, heeft de - socialistische - Staat veel krachtiger ingegrepen om de visserij te beheren volgens nationale doelstellingen (Quensière 1994:414). Hier verloren bepaalde groepen vissers zowel in theorie als in de praktijk hun dorpsgebonden rechten. Daarvoor in de plaats kwam het recht voor iedere burger van Mali om zich vrijelijk over de Niger Delta te bewegen indien hij in het bezit was van een nationale visakte, een certificaat dat door ambtenaren werd afgegeven. Toegang krijgen tot de visgronden werd aldus een krachtenspel, waarbij alle mogelijke strategieën gevolgd werden en waarbij contacten met ambtenaren van groot belang waren (Moorehead 1992). Wat we tegenwoordig in de vlakte zien gebeuren is dat Mousgoum, maar ook eenvoudige Kotoko vissers de tegenstelling autochtone versus

staatsrechtelijke rechten - tot op heden retorisch - gebruiken om hun claim op meer zeggenschap binnen het Kotoko visserijbeheer in Abana kracht bij te zetten.

6.7 Kritische kanttekeningen bij het Ostrom-model

Zoals eerder werd vermeld, vormen de basisprincipes die Ostrom (1990) naar voren haalt niet zozeer een voorwaarde voor goed beheer, maar een opgave. Voor iedere situatie geldt opnieuw dat toepassing van principes op de manier van Ostrom onvoldoende is om de complexiteit van de veranderende werkelijkheid te benaderen. In het onderhandelen tussen groepen over regels, grenzen, sancties bevindt zich de echte dynamiek.

Net als elders (Quensière 1994, Thomas 1996) is het belangrijkste probleem van de vlaktevisserij gerelateerd aan de herverdeling van de vangsten tussen vissers en elite en tussen vissers onderling. In de reservaten richt het beheer zich op de herverdeling tussen vissers met middelen en gelegenheidsvissers zonder middelen. De nadruk van het beheer ligt op deze sociale doelen en voedselzekerheid en veel minder op het behoud van de visstand. De enorme toeloop van vissers om de laatste restjes vis uit de rivier en de vijvers te halen duidt daarop. De vissers hanteren zeer verschillende strategieën. Dat reflecteert in het beheer en de verdeling van de vis.

Lokaal beheer is, zo zagen we, flexibel, dynamisch en voortdurend onderwerp van onderhandeling en soms van strijd tussen de verschillende belangengroepen. De verhalen over deze veranderingen bieden meer aanknopingspunten om lokaal beheer te evalueren dan de acht principes zonder meer. De nadruk op de instituties van communaal beheer alleen is dan ook te beperkt voor een goed inzicht. Allereerst geeft dat te weinig inzicht in de werking. Met andere woorden: hoe het hoort te zijn verschilt in hoge mate van hoe het is. Ten tweede heeft deze institutionele benadering te weinig oog voor het politieke karakter van beheer. Ook culturele noties krijgen weinig aandacht, terwijl die toch de regelgeving en sancties mede vorm geven. De verschillen tussen het beheer van Kotoko en Mousgoum in hetzelfde gebied komen voort uit verschillen in macht, maar ook in culturele achtergrond. Een derde opmerking ten aanzien van deze institutionele benadering is, dat men er erg moeilijk instabiele situaties - bijna alle situaties dus - mee kan analyseren. In een gebied als de lokale vlakte, waar grote onzekerheid heerst, zijn begrip van de dynamiek en verandering in de relaties tussen de vissers onderling (hun strijd en coalities), de relatie tussen de vissers en de handelaren en processen van monetarisering (kredieten en verschulding) en democratisering onontbeerlijk.

De monetarisering enerzijds en de marginalisatie anderzijds verminderen de kans op beheer - in de zin van duurzaam beheer - in de vlakte. Het ziet er naar uit dat de exclusieve Kotoko toegangsrechten op de visgronden steeds verder onder druk zullen

komen te staan. Naarmate de machtsverhoudingen tussen de Kotoko en Mousgoum meer gaan verschuiven, zal dat in toenemende mate zichtbaar worden in het beheer van de vis. Toch is het - voorlopig - in niemands belang dat de visserij open toegankelijk wordt voor iedereen die maar wil: niet in het belang van de Kotoko elite, maar ook niet in het belang van de Mousgoum en de 'gewone' Kotoko. De Mousgoum, bij wie zich steeds duidelijker een handelselite aan het vormen is, willen de veranderende machtsverhoudingen tussen de beide groepen uitgedrukt zien in medezeggenschap over de invulling van het beheer en de daarvoor noodzakelijke inperking van de exclusieve rechten van de Kotoko elite. Overheersen moet daarbij vervangen worden door communaal beheer, met als doel de herverdeling van de vangsten, zoals dat ook in de reservaten gebeurt. Daarbij vinden de Mousgoum vissers, voor wat betreft de vijvers, de Kotoko uit de lagere sociale strata aan hun kant. Afbraak, maar geen volledige, en opbouw van nieuwe vormen van beheer zijn de uitkomst van lokale verhalen van een beheer dat altijd meervoudige doelen heeft. Het belang van bestaanszekerheid en politieke dadendrang kunnen daarbij hand in hand gaan.

7
Synthese en Conclusies
De dynamiek van beheren en heersen

Dit boek gaat over het veranderende gebruik en beheer van de natuurlijke hulpbronnen, met name de vis, door de Mousgoum in en rond Zimado, een dorp op de oeverwallen van de Logone rivier, aan de rand van de overstromingsvlakte in Noord-Kameroen. Een dorp ook in het 'huis van de Kotoko', die benadrukken dat ze de oorspronkelijke bewoners en heersers over deze vlakte zijn.

Het doel van dit boek is om via casusstudies over de praktijk van het beheer van natuurlijke hulpbronnen door de Mousgoum bevolking in de Logone overstromingsvlakte een bijdrage te leveren aan het debat over milieu en ontwikkeling en over het lokale beheer van hulpbronnen in het bijzonder. In de literatuur met betrekking tot conservatie van natuur en natuurlijke hulpbronnen (Borrini-Feyerabend 1996) wordt er vaak van uitgegaan dat aansluiten bij lokaal beheer, of revitaliseren van traditioneel beheer, mogelijkheden biedt om milieudegradatie een halt toe te roepen. Daarbij wordt soms de indruk gewekt dat inzicht in lokaal beheer en aansluiting daarbij vrij eenvoudige en eenduidige zaken zijn. Het tegendeel blijkt in deze studie. Er is in de literatuur tot nu toe te veel nadruk gelegd op de algemene en als ideaal geduide kenmerken van lokaal beheer. Daarentegen is er te weinig belangstelling geweest voor concrete en specifieke situaties. Hoe manifesteert beheer zich bijvoorbeeld in de praktijk, wat is de politieke dimensie, wat zijn de aan beheer verbonden problemen en dilemma's, welke rol spelen spanningen tussen de verschillende soorten milieugebruik en tussen divergerende belangen (mannen/vrouwen, jongeren/ouderen) en wat zijn de implicaties van patronen van inkapseling in markt en Staat. Veel studies staan bijna nooit stil bij de onzekerheden waarmee de bevolking te maken heeft, zoals die kunnen voortkomen uit staatsinterventies, economische crises en processen van democratisering (Cline-Cole 1996:145-58).

Een milieu-antropologische benadering en analyse leent zich er goed voor voornoemde rechtlijnige visies op mensen, natuurlijke hulpbronnen en beheer te problematiseren. Deze milieu-antropologische benadering stelt ons in staat de sociale dynamiek waarin het beheer van natuurlijke hulpbronnen zijn specifieke vorm krijgt, te begrijpen. In deze benadering staan de actoren en hun activiteiten in het dagelijkse leven centraal. Bij de analyse van deze activiteiten worden sociale gegevenheden en onzekerheden aan de structurele context gerelateerd, terwijl er tegelijkertijd aandacht is voor maatschappelijke transformaties (ecologisch, politiek en socio-economisch). Ook kijkt men in deze benadering naar het historische proces dat inzicht geeft in de weerbarstige realiteit van het beheer van natuurlijke hulpbronnen in de Logone vlakte.

Aangezien de veranderende machtsverhoudingen, toegang tot de visgronden en besluitvorming ten aanzien van de natuurlijke hulpbronnen mijn speciale aandacht hadden, bleek het noodzakelijk om de activiteiten van de Mousgoum voor wat betreft de visserij te bespreken in relatie tot de cultuur en de activiteiten van de Kotoko. Aan het perspectief vanuit de Kotoko is derhalve veel aandacht besteed. De interne differentiatie in de Mousgoum samenleving bleek een belangrijke ingang om de verschillende belangen en visies ten aanzien van het gebruik van de natuurlijke hulpbronnen op het spoor te komen.

In mijn conclusies maak ik de balans op van de centrale, in de inleiding geformuleerde doelstelling: "de analyse van het veranderende milieugebruik van de Mousgoum in haar ecologische en politiek-economische context, teneinde de ruimte voor milieubeheer aan te geven binnen de praktijk van lokale concepten en veranderende machtsverhoudingen". De synthese en conclusies spitsen zich derhalve toe op de oorzaken van de milieuproblemen in de overstromingsvlakte en op de dynamiek van beheer van de natuurlijke hulpbronnen in de context van veranderende machtsverhoudingen.

De Mousgoum: migranten in 'het huis van de Kotoko'

De Mousgoum van Zimado en omgeving komen oorspronkelijk uit de regio ten zuiden van de Logone overstromingsvlakte, zowel uit het huidige Tsjaad als uit Kameroen. Ze hebben een geschiedenis die gekenmerkt wordt door (over)leven onder moeilijke omstandigheden. Migratie, geweld (vijandschap tussen clans en slavernij), koloniale pacificatie en onderschikking hebben hen tot inventieve overlevers gemaakt.

Zimado is een van de vele dorpen in de Logone vlakte waar de Mousgoum zich met toestemming van de Kotoko autoriteiten in het begin van de twintigste eeuw vestigden. Uit de verschillende persoonlijke migratiegeschiedenissen kwamen vier fasen in de migratie van de Mousgoum naar de Logone vlakte naar voren, die beschreven zijn in de toenmalige context van bredere politieke processen in het

noorden van Kameroen. Allereerst opende de afschaffing van de slavernij door de koloniale machthebbers, begin 1900, gebieden die tot dan toe bijna gesloten waren. De tweede fase kenmerkte zich door migranten die wilden ontkomen aan de knechting van de, door de Fransen aangestelde Mousgoum sultans in Pouss. In fase drie en vier brachten externe interventies, ten bate van de introductie van de irrigatierijst de bevolking opnieuw in beweging. Vele Mousgoum verkozen de trek naar het noorden en de visserij boven de door hen als slavenarbeid betitelde geïrrigeerde rijstverbouw. Uiteindelijk zou de rijstteelt hen zelfs in Zimado inhalen.

Concreet betekende het wonen in het 'huis van de Kotoko' voor de Mousgoum dat zij onder het gezag van de Kotoko autoriteiten vielen. De Kotoko bepaalden waar ze wel (op de oeverwallen en op de kleine terpen) en niet (op de grote terpen, rond de permanente vijvers) mochten wonen. Kotoko regels definieerden de toegang tot land en water, de belastingen en andere bijdragen (arbeid!) die aan de notabelen en het hof geleverd moesten worden. De traditionele machtsposities en later de overheidsposities, vielen alle toe aan de Kotoko elite. De dominantie van de Kotoko over de Mousgoum werd verzacht - volgens ouderen - door het feit dat er in de voedselrijke vlakte ruim genoeg voedsel overbleef.

De Mousgoum werden aanvankelijk zonder noemenswaardige problemen 'verwelkomd' vanwege de overvloed aan natuurlijke hulpbronnen enerzijds en een tekort aan arbeidskrachten anderzijds. De latere dwangarbeid aan wegen, die de Kotoko autoriteiten in opdracht van de koloniale overheid vooral door Mousgoum mannen lieten uitvoeren, resulteerde in een diep wantrouwen van de Mousgoum jegens de Kotoko autoriteiten. Dit wantrouwen heeft zich in de loop der tijd verder verdiept. Tegenwoordig bestaat er, vooral onder jongeren die een opleiding hebben genoten, maar geen baan op niveau kunnen vinden, veel onvrede over hun mindere toegang tot maatschappelijke posities in vergelijking met Kotoko jongeren. Zij verbinden dit gevoel van rechtsongelijkheid opnieuw met de geschiedenis van onderdrukking van de Mousgoum door de Kotoko.

Kotoko: 'autochtone' heersers over de Logone vlakte

De Kotoko claimen de autochtonen te zijn in de Logone vlakte (Lebeuf 1969). Zij wonen verspreid over de vlakte, op de hoogste en grootste terpen in de directe nabijheid van de permanente visrijke vijvers. De traditionele autoriteit in de vlakte bestaat uit een sultan als politiek leider, die zijn macht uitoefent via een raad van hofnotabelen en vertegenwoordigers in de moeraslanddorpen. Het paleis van de sultan ligt in Logone Birni, tevens het huidige administratieve centrum van de regio, waar ook het kantoor van de *sous-préfet* is gevestigd. Verwevenheid tussen de traditionele Kotoko organisatie, de (koloniale en post-koloniale) overheidsdiensten en de politieke partij manifesteert zich op diverse niveaus: notabelen hebben vaak een belangrijke

positie in de (tot 1992 enige) landelijke politieke partij, welke ze in een aantal gevallen bovendien met een overheidsbaan combineren. De Kotoko elite vertegenwoordigde tot voor kort de Staat in dit moerasland, hetgeen politiek weinig ruimte voor de Mousgoum overliet.

De Kotoko maatschappij kenmerkt zich door een sterke verdeling naar standen, leeftijd en gender, zoals beschreven in hoofdstuk drie. Behalve dat verschillende posities (zoals de positie van sultan) geërfd konden worden, was het ook mogelijk om titels te verwerven. Het streven naar en verwerven van steeds hogere titels, zie ik als een van de fundamenten van de Kotoko samenleving. Dit 'titelcomplex' steunde voor een belangrijke mate op de opbrengsten van vis en andere natuurlijke hulpbronnen. De natuurlijke omgeving speelde dus een belangrijke rol in de competitie om de belangrijkste titels, waaraan verschillende voordelen verbonden waren: de exclusieve toegang tot een deel van de grond, mogelijkheden voor de aanleg van viskanalen (voorbehouden aan de hoogste notabelen), recht op een scala aan afdrachten op grond van traditionele macht en tenslotte, de toegang tot rituele macht. De houders van de belangrijkste titels - de sultan, Iba en de Mra's - toucheerden de meeste rijkdommen van het land. Hun exclusieve rechten tot afroming kwamen vooral tot uiting in de regulering van de toegang tot de natuurlijke hulpbronnen.

7.1 Ecologische onzekerheden: droogte en interventies

De tegenstelling tussen wat was en wat is, is bijzonder groot in de Logone overstromingsvlakte. De seizoensgebonden regen en het ritme van inundatie en exundatie van de vlakte bepaalden sinds mensenheugenis de vele mogelijkheden voor menselijk gebruik, variërend van vissen, landbouw en veeweiding tot jacht en verzamelen (wilde oogst). Vooral de afwisseling tussen de verschillende activiteiten was essentieel, alsmede de relatie tussen deze natte gebieden en het omringende droge land. Het gebied bood tevens plaats aan wild en vele soorten (trek)vogels. Nu zijn grote delen van deze eens zo waterrijke en vruchtbare streek verdroogd door de combinatie van klimatologische droogte en de fatale aantrekkingskracht van het rivierwater op de nationale overheid, internationale donoren en irrigatiedeskundigen. De Logone casus is een van de vele voorbeelden van overstromingsvlakten in Afrika waar het water werd verspild in het kader van staatsinterventies, gericht op economische groei en ontwikkeling (Adams 1992).

7.1.1 Droogte

In hoofdstuk twee werden de belangrijkste effecten van droogte opgesomd: de poelen vallen eerder droog, in de rivieren en permanente vijvers staat het water lager dan ooit, veel visgronden drogen voortijdig op, de weidegronden verdorren al vroeg in het droge seizoen, diverse diersoorten, bomen- en plantensoorten gaan in aantallen achteruit. Ondanks het feit dat droogteperiodes een onmiskenbaar kenmerk vormen van gebieden die, zoals de Logone vlakte, in de Sahel liggen, kunnen we er niet omheen dat het gebied de laatste dertig jaar relatief vaak door droogte is getroffen (Hulme 1992, Farmer 1989). Het effect van de droogte op de totale visstand van de Logone moet dan ook niet onderschat worden. Bij droogte, gevolgd door een slechte overstroming, is een aantal vissoorten niet in staat de paaiplaatsen (op tijd) te bereiken. Tevens leidt verdroging tot een vermindering van het aantal paaiplaatsen gedurende de overstroming. Dit, in combinatie met de verminderde capaciteit voor regeneratie in de rivier en mares gedurende de droge tijd, leidt tot een reductie van de totale visaanwas. Een aantal droge jaren achtereen kan daarom catastrofaal zijn, omdat het slechts enkele jaarklassen lukt zich te reproduceren. Daar staat tegenover dat verschillende vissoorten in hoge mate aangepast zijn aan de variabele vloed. In een goed jaar kunnen ze zich snel herstellen.

7.1.2 Interventies

Het beheer van de vlakte en vooral het beheer van het water stond de laatste dertig jaar onder druk van externe en vooral tegenstrijdige belangen: nationale belangen van economische ontwikkeling via rijstirrigatie (SEMRY) en (inter)nationale belangen van behoud van biodiversiteit via de instelling van natuurparken (Waza-park). Met de lokale belangen werd geen rekening gehouden. De natuurlijke hulpbronnen werden door deze externe interventies op een complexe wijze herverdeeld over het gebied, tussen sedentaire en nomadische groepen, tussen sedentaire groepen onderling en tussen mannen en vrouwen.

Irrigatiewerken

In de Logone vlakte is de klimatologische droogte versterkt door infrastructurele interventies in het kader van de introductie van irrigatierijst, zoals de aanleg van de Magadam, irrigatiesystemen en de aanleg van dijken langs de linker rivieroever om de rijstvelden tegen het water te beschermen. De overheid en de verschillende internationale donoren beschouwden de overstromingsvlakte als een onherbergzaam gebied, waar het water ongecontroleerd en onbenut bleef. Door irrigatiewerken kon er

economischer worden omgegaan, zo was de redenering, met de seizoenswisselingen en de droogte. De overheid beoogde verschillende ontwikkelingsdoelen tegelijk te realiseren, zoals de verhoging van de voedselproductie ter substitutie van de rijstimporten door middel van de modernisering van de landbouw. Tevens probeerde de Staat met dit project zijn politieke controle over het verre noorden uit te breiden. Dit gebeurde door de bevolking via het project in de Staat te 'encadreren' en het management te benoemen volgens politieke voorkeuren (Tchala-Abina 1982). Het SEMRY II-irrigatieproject was echter minder succesvol dan verwacht, niet alleen omdat er gemiddeld minder regen viel in de jaren tachtig, maar ook vanwege de benedenstroomse effecten en de sociale (soms etnische) spanningen ten gevolge van de veranderingen die deze ingrepen bewerkstelligden.

De omvang van het jaarlijks overstroomde gebied nam door de interventies sterk af en, aangezien wordt aangenomen dat er een bijna lineair verband bestaat tussen omvang van de vloed en de visproductie (Welcomme 1979, Thomas 1996), leidt een afname van de vloed tot minder vis en andere natuurlijke hulpbronnen. De visproductie halveerde ten opzichte van de jaren zeventig en wordt tegenwoordig geschat op 20.000 ton per jaar (van den Bossche en Bernacsek 1990). Met name in het zuidelijke deel zijn de vangsten met zo'n 50% gereduceerd (WLP 1994). Meer naar het noorden toe en rond Zimado is de daling minder drastisch. Deze ingrepen betekenden eveneens dat water en vis opnieuw op een complexe manier werden herverdeeld: het eens zo visrijke zuiden zag zich inzake visproductie gemarginaliseerd ten opzichte van het traditioneel minder visrijke noordelijke deel. Ook tussen en binnen lokale groepen verschilden de mogelijkheden om met de veranderende omstandigheden om te gaan. Veranderend landgebruik als gevolg van de herverdeling van de hulpbronnen beïnvloedde de onderlinge competitie tussen etnische groepen, zoals de hierboven besproken spanningen tussen Mousgoum en Kotoko. Ook binnen deze groepen waren er grote interne verschillen.

Waza-park

Een andere staatsinterventie die het totale visgrondenareaal verminderde, was de installatie van het Waza-park in 1968, een beschermd natuurgebied waarin niet gevist, gejaagd of verzameld/gesprokkeld mag worden. Verplaatsing van dorpen en verlies van de in het park gelegen Kotoko visgronden waren het gevolg. De tegenstrijdigheden in het natuurbeschermingsbeleid van de overheid, dat enerzijds mensen uit hun natuurlijke omgeving verdrijft en anderzijds door eigen interventies het voortbestaan van het park aantast, komen hier pijnlijk samen: de verdroging als gevolg van het SEMRY II-rijstproject bedreigde direct het voortbestaan van het wild, het park en de daaraan gekoppelde natuurbeschermingsdoelen (Tchamba 1996, Njiforti 1997).

7.2 Economische transitie: vis en rijst als motor van de lokale economie

Vanaf de koloniale tijd bestonden er economische ontwikkelingen die een dynamiserende invloed op de lokale economie en de visserij uitoefenden: migratie van de Mousgoum naar de vlakte, invoering van (staats)belastingen, ontsluiting van het gebied door middel van infrastructurele werken (wegen van en naar het noorden). Vanaf de jaren vijftig raakte de lokale bevolking door de introductie van nieuwe vistechnieken, de irrigatierijstverbouw en de hiermee samenhangende geldeconomie in hoog tempo bij de markt betrokken. De commerciële visserij en rijstverbouw hebben de regio verder gemonetariseerd met de grootschalige aankoop van rijst en vis, bestemd voor nationale en internationale markten, alsmede de uitbetaling van salarissen aan de SEMRY-ambtenaren (Domo 1994:263).

7.2.1 Nieuwe vistechnieken: van diversiteit naar eenvormigheid

De nieuwe vangstmethoden (werpnetten, sleepnetten, vishaken, kieuwnetten) werden reeds in de jaren vijftig door de Franse koloniale overheid geïntroduceerd, met als doel de visproductie in het noorden te verhogen. Zo raakten de nieuwe materialen (katoen, haken) door de vissers geïntegreerd in het breedgeschakeerde lokale vistuig. In de loop van de jaren zeventig en tachtig gingen steeds meer Mousgoum en Kotoko vissers (hoewel de laatsten in mindere mate) over op nieuwe netten en vislijnen met haken. Door het gebruik van dit moderne gereedschap verdween op de rivier en in de vlakte merendeels het vissen met van lokale materialen vervaardigde vistuig. Met de komst van de nieuwe middelen, die tijd en arbeidskracht bespaarden en voor geld op de markt gekocht konden worden, was de specialistische kennis over het traditionele vistuig overbodig geworden. De Kotoko meestervissers verloren hierdoor op dit specifieke terrein aan invloed en aanzien.

Het toegenomen aandeel van deze nieuwe netten in de vissersuitrusting doet de brede schakering van - aan specifieke groepen gebonden - vangstmethoden verdwijnen. De moderne netten domineren tegenwoordig de visuitrusting van de vissers, niet in de laatste plaats omdat traditionele methoden door de verdroging onvoldoende opleverden. De voordelen van de nieuwe netten zijn veelvoudig: ze zijn, in tegenstelling tot de traditionele netten, individueel te hanteren, en bovendien in verschillende milieus (rivier, vlakte, tijdens hoog water, bij laag water) te gebruiken, en dat gedurende het grootste deel van het jaar. De nieuwe vangstmethoden bleken vooral de mogelijkheden van de gelegenheidsvissers, zoals de Mousgoum en die Kotoko vissers die niet tot de elite van eigenaren behoren, te verruimen. Vooral het (individuele) werpnet werd onder hen populair, omdat hiermee de rivier bevist kon worden,

los van de door Kotoko notabelen geregisseerde exploitatie naar plaats en seizoen[203]. Het werpnet verschafte deze marginale groepen toegang tot nieuwe 'niches' of *frontiers* in het ecosysteem, zoals de diepere delen in de rivier, waardoor zij zich onafhankelijker van de Kotoko elite konden opstellen. Het toegenomen gebruik van deze veelal fijnmazige netten staat op gespannen voet met een duurzame exploitatie van de vis.

Behalve de vangstechnieken veranderden ook de conserveringstechnieken. Naast gedroogde vis werden bepaalde vissoorten nu tevens gerookt aangeboden. De rooktechniek is betrekkelijk recent geïntroduceerd in dit gebied en werd vooral gestimuleerd door de grote vraag naar gerookte meervallen in de steden van Kameroen en Nigeria. Zo bood de externe vraag naar meerval, een vissoort waar lokaal betrekkelijk weinig belangstelling voor was, nieuwe exploitatiemogelijkheden. Door de vis te roken wordt zijn handelswaarde gemiddeld verdubbeld. Dit roken, wat plaatsvindt in eenvoudige met hout gestookte klei-oventjes, gaat echter wel gepaard met een voortgaande kap van bomen op de oeverwallen en in de vlakte.

Modernisering van de visserij betekent een grotere betrokkenheid van de vissers bij de markt. Het feit dat er vistuig gekocht moet worden, stimuleert de vissers om meer vis te vangen: vis wordt van voedsel en ruilmiddel steeds meer handelswaar. Daarnaast garanderen handelaren dat de vangsten ook getransporteerd en afgezet kunnen worden: van vistransport naar regionale markten met ezels op een paar momenten in het jaar evolueerde de handel naar een transnationaal gebeuren, gedurende het hele - verlengde - visseizoen. Daarbij zijn de ezels vervangen door boten met buitenboordmotoren, auto's en vrachtwagens. De handelaren opereren niet individueel, zoals de vissers, maar veelal in een groep. De vishandel bevindt zich inmiddels in handen van hiërarchische handelsnetwerken, die de verschillende visserijgebieden binnen en buiten Kameroen met elkaar verbinden.

7.2.2 Irrigatierijst: motor van de lokale economie tegen wil en dank

De rijstteelt vormt, naast de visserij, de andere motor van de domestieke Mousgoum economie. Via de rijstverbouw kregen de boeren te maken met nieuwe teelttechnieken, strakke teeltschema's, controle en supervisie door ambtenaren, kunstmest, kredieten en schulden. Ook heeft de rijstteelt de sociaal-economische differentiatie gestimuleerd.

---

[203] Ook de visserij in de Niger heeft een vergelijkbare verandering ondergaan. Fay (1989:232) schrijft hierover: "*(...) on voit qu'à une exploitation fondée sur des préséances et des exclusivités lignagères, liées à des modes de prélèvement, se substitue une tendance à l'exploitation uniforme des terroires. Ces terroires, autrefois marquaient leur autonomie selon des types de pêche dans le cadre d'une subordination au terroire halieutique superieur.*"

Enkele zaken zijn van belang om de introductie van de rijst in het gebied, alsmede de ambivalente houding van de bevolking hiertegenover, te kunnen begrijpen. Allereerst is de rijstteelt bewust in het gebied geïntroduceerd om de landbouw te moderniseren en de geldeconomie te ontwikkelen. Dat begon al in de jaren vijftig op initiatief van de Franse koloniale overheid, hetgeen leidde tot SEMRY I. Eind jaren zeventig was het de Kameroenese overheid, gesteund door donoren, die SEMRY uitbreidde met de projecten SEMRY II en SEMRY III. De rijstvelden van Zimado vormen een onderdeel van SEMRY III. Ten tweede werd de rijst geïntroduceerd als een nieuwe hulpbron, maar het bleek een hulpbron die de andere sectoren, welke van groot belang waren voor de lokale bevolking, grote schade toebracht. Dat verklaart ook het ongenoegen van de lokale bevolking met deze introductie en hun ambivalentie tegenover de verbouw van rijst. Van de lokale groepen (Mousgoum, Kotoko, Shoa Arabieren en Fulbe) hebben alleen de Mousgoum de rijstbouw geïntegreerd in hun activiteitenpakket. De toegang van Mousgoum mannen tot de arbeid van hun vrouw(en) en kinderen, die de meeste arbeid in de rijstvelden verrichten, speelt daarbij een hoofdrol, zoals in de casussen in hoofdstuk vijf getoond werd. Desalniettemin blijft er een zekere ambivalentie tegenover de rijst bestaan.

De ambivalentie van de Mousgoum ten opzichte van de rijst en hun voorkeur voor de visvangst bleek al in de jaren vijftig, toen verschillende Mousgoum uit het gebied waar de rijst als eerste werd geïntroduceerd, wegtrokken. Inmiddels heeft de rijst hen tegen wil en dank ingehaald. Onder druk van de verslechterde omstandigheden, paradoxaal genoeg het gevolg van de schade die SEMRY II benedenstrooms veroorzaakte, moeten de Mousgoum nu wel rijst verbouwen om in hun onderhoud te kunnen voorzien. Een andere drijfveer is de noodzaak om de bruidsprijs te betalen of af te betalen. Vooral in minder goede jaren bleek het toch al brede activiteitenpakket van de Mousgoum onvoldoende: de noodzaak om rijst te verbouwen is dan het grootst. In de jaarcijfers van SEMRY II is deze strategisch te noemen inzet van de boeren terug te vinden, en ook de projectleider van SEMRY III hekelde het feit dat veel rijstboeren in een goed regen- en overstromingsjaar andere activiteiten (visvangst) prefereren boven de rijst. De rijstteelt staat op gespannen voet met deze andere activiteiten. De organisatie van de rijstverbouw verloopt namelijk via een strak tijdschema, waaraan de activiteiten van de boeren zijn gekoppeld. Controle en supervisie door SEMRY-ambtenaren zijn daar onlosmakelijk mee verbonden. Dat strakke schema overlapt met de sorghumteelt, het belangrijkste voedselgewas. Hierdoor is de sorghumteelt onder druk komen te staan. Vooral op de velden van huishoudens met weinig arbeidskracht hebben de intensieve plantmethoden, die bodem en water conserveren, plaats gemaakt voor extensieve technieken.

De rijstbouw creëerde een markt voor grond, loonarbeid, leningen en kredieten en rijst. Alhoewel ieder mannelijk hoofd van een huishouden in Zimado bij de start van SEMRY III één veld kreeg, kenmerkt de huidige situatie zich door een ongelijke

verdeling van velden tussen de huishoudens: er zijn in Zimado huishoudens met zes, één of twee velden, of helemaal geen rijstveld. Deze laatste zijn hun veld door verschulding kwijtgeraakt. Anderen, rijkere huishoudens en stedelingen, werden de nieuwe eigenaren van deze velden door de uitstaande schulden aan SEMRY te betalen. Behalve een markt voor land creëerde de rijstverbouw ook loonarbeid. De sociale organisatie van de economische activiteiten veranderde door de introductie van de rijst namelijk aanzienlijk in termen van de spreiding van de werkzaamheden over het jaar. Tekorten aan arbeidskracht op de piekmomenten, zeker in huishoudens waar de mannen vissen, werden opgelost met betaalde arbeid door landlozen, vrouwen, kinderen en tijdelijke migranten uit Tsjaad.

Begin jaren negentig verschoof de afhankelijkheid van de boeren van SEMRY voor een deel naar een afhankelijkheid van commerciële handelaren. Onder druk van de structurele aanpassingspolitiek werd de Kameroenese overheid gedwongen haar politiek ten aanzien van semi-staatsbedrijven te herzien. Dit leidde tot de reorganisatie en gedeeltelijke privatisering van SEMRY. De privatisering van de dienstverlening (vermarkting, levering van kunstmest) en kredietverlening dynamiseerde in eerste instantie de rijstverbouw op het lokale niveau. In Zimado gingen (ex)SEMRY-ambtenaren, zoals verhaald in de casus van Philip Huyuk, als echte elitezonen van het dorp, rijstmolens exploiteren waardoor de *paddy*rijst machinaal in het dorp gedorst kon worden. Door de *paddy*rijst machinaal te dorsen en daarna handmatig te wannen werd de handelswaarde van een zak rijst verhoogd. De dorpsvrouwen grepen deze activiteit met beide handen aan om extra inkomen te verwerven. De privatisering had ook een keerzijde. Door de afhankelijkheid van commerciële kredieten konden de rijstboeren uiteindelijk minder goed profiteren van hun rijstopbrengsten: handelaren willen hun rijst direct na de oogst als de prijzen laag zijn, terwijl de rijstprijzen later in het seizoen veel hoger liggen. Om hun inkomsten te verbeteren moeten boeren meer land bebouwen, waarvoor weer meer arbeid nodig is. De situatie van de kleine rijstboeren is slecht, zoals de casus van Falmatta toonde: vooral armere huishoudens werken van aflossing naar aflossing of raken op den duur toch hun land kwijt. Alleen de 'rijkere' boeren, waarvoor de casus van André Domo als voorbeeld diende, die los van kredietverleners kunnen opereren, houden het goed vol. Een andere, maar onzekere strategie om zoveel mogelijk uit de handen van kredietverleners en handelaren te blijven, is het investeren van inkomsten uit de visvangst in de rijstverbouw of - al naar gelang de situatie - rijstopbrengsten in de visserij.

7.3 Sociale transitie: onbetaalde bruidsprijzen en sociale onzekerheid

De Mousgoum dorpen bestaan uit een verzameling uitgebreide families die op een erf (*fung*) bij elkaar wonen. Een erf bestaat ideaal gesproken uit een man, zijn vrouwen

en hun kinderen, en de huishoudens van zonen, jongere broers of ongehuwde verwanten. Zoals we in de verschillende casussen zagen,worden deze basiseenheden voor productie en consumptie tevens gekenmerkt door tegengestelde belangen tussen de leden onderling. Idealiter (in de ogen van de Mousgoum) is er echter een sterk mannelijk hoofd van de *fung* (*apung fung*) die als een echte manager de verschillende belangen van zijn vrouw(en), kinderen, en eventueel andere familieleden behartigt en de geschillen in de hand houdt. Het belangrijkste bindmiddel hiertoe, een bijdrage van de patriarch aan de betaling van de bruidsprijs voor de diverse mannelijke *fung*leden, staat echter onder druk. Een centrale plaats in de analyse van sociale onzekerheid kregen dan ook de hortende bruidsprijsbetalingen en de gevolgen hiervan voor de gezagsverhoudingen, genderverhoudingen en verwantschapsrelaties.

De relatief kleine erven in Zimado duiden op de verzwakking van de uitgebreide familie, hetgeen leidt tot de verbrokkeling van de erven tot individuele huishoudens. Dit schaadt het prestige van mannen, aangezien erfhoofden van een uitgebreide familie meer aanzien hebben dan erfhoofden die maar één huishouden bestieren. Hoewel er voor het lage gemiddelde per erf ook andere verklaringen zijn dan het bruidsprijsafdrachtencomplex, heeft dit laatste de grootste gevolgen voor de onderlinge betrekkingen en de gezagsrelaties. De verstoring van de verhouding tussen de afdrachten van de erfbewoners aan het erfhoofd (steeds vaker samenvallend met het hoofd van het huishouden) en wat zij daarvoor terugkrijgen, vormt het belangrijkste strijdpunt. In een aantal gevallen blijkt het voor jonge mannen dan ook gunstiger om zoveel mogelijk op eigen kracht de bruidsprijs te vergaren. Hoe problematisch dit is, blijkt uit het grote aantal vrijgezellen en het aantal jonge echtelieden die gebukt gaan onder een zware schuldenlast. De oplossing om te huwen voordat de bruidsprijsbetalingen zijn voldaan, heeft als nadeel dat de jonge echtgenoot onder het juk van de schoonvader en de schoonfamilie komt. Hij wordt dan, zoals wel wordt gezegd, "*de slaaf van de schoonfamilie*". De onderhandelingsruimte van een echtgenote tegenover haar echtgenoot in een dergelijke situatie zou hierdoor echter toenemen (Fairhead 1990, Pottier 1994). In een aantal gevallen was de bruidsprijs (voor een dochter) direct betrokken in de processen van verschulding, die samenhangen met de drastische monetarisering van de economie in dit gebied. Dit verhypothekeren van de bruidsprijs van een dochter verzwakt niet alleen de autoriteit van de familiepatriarch tegenover zijn zoon, maar brengt ook zijn dochter in een zwakkere positie ten opzichte van haar (toekomstige) echtgenoot, hetgeen mede leidt tot een toenemende onzekerheid voor deze vrouwen. Mousgoum noemen dit onderling misprijzend het "*opeten van de dochter*". Rijkere mannen daarentegen, die aan hun bruidsprijsverplichtingen voldoen, verkrijgen daardoor een nog grotere controle over de vrouwen. Zo zijn de vrouwen van rijkere Magabous Mousgoum vishandelaren zwaar zwart gesluierd en aan het erf gebonden (Rhebergen 1997).

Via de betaling van de bruidsprijs voor hun vrouw(en) en later voor die van hun zonen of broers, kan een mannelijk hoofd van een huishouden een sterke controle uitoefenen over de arbeid van zijn vrouw(en), zijn kinderen en eventueel van hem afhankelijke verwanten. De verschillende casussen illustreerden de variatie in de arbeidsverhoudingen tussen mannen en vrouwen. Deze werden gekenmerkt door verschillende - ongelijke - uitgaven, financiële verantwoordelijkheden en toegang tot natuurlijke hulpbronnen. Een belangrijke overeenkomst echter was dat mannen het als hun belangrijkste prioriteit zien om vee - het middel om bruidsprijzen te betalen - te verwerven. Dit wordt echter belemmerd door de variabele en onzekere opbrengsten van gierst, vis en rijst. Mannen zien zich hier geconfronteerd met het dilemma, dat hun autoriteit gebaseerd is op een bijdrage aan bruidsprijzen, maar dat ze tegelijkertijd risicovol moeten investeren in de rijstverbouw en/of de visserij. De vrouwen en kinderen dragen bij aan de economie, maar ook aan de status van het mannelijke huishoudhoofd, die de opbrengsten bij voorkeur investeert in vee (Jones 1986). Deze veehouderij is zelden (direct) in het belang van de vrouwen, omdat mannen door het '*cattle complex*' tekort schieten in hun taak het huishouden te voorzien van basisbenodigdheden. Hierin komt het duidelijkst naar voren dat mannen en vrouwen verschillende belangen hebben, ongeacht de welvaart van het huishouden.

De risico's en onzekerheden van het dagelijks leven bestrijden Mousgoum met alle mogelijke combinaties van verschillende milieugebruiksvormen. De degradatie van de natuurlijke hulpbronnen en de rijstverbouw hebben de arbeidslast van mannen, vrouwen en kinderen aanzienlijk verzwaard. Daarnaast is de inkomensverdeling, zowel in vee als in geld, schever geworden. Dat geldt zowel binnen als tussen *fung*.

De verschulding en monetarisering hebben invloed op sociale relaties tussen de mensen in het dorp. Traditionele banden op basis van *lineage* en familie bestaan nog steeds, maar verengen zich of monetariseren. Daarbij valt op dat de afwezigheid van vee en hortende bruidsprijsbetalingen de verschillende verwantschapsinstituties van de Mousgoum verzwakken. De relatie tussen zussen en broers verzwakt als een broer niet met behulp van de voor zijn zus betaalde bruidsprijs kan huwen, omdat deze reeds door de vader voor andere zaken is aangewend. Dit probleem kwam in de casus van Linda in hoofdstuk vier naar voren. Ook de bemiddelaarsrol van de *kna*, de moedersbroer die recht heeft op een deel van de bruidsprijs maar zijn deel nu niet meer krijgt, vermindert ten opzichte van zijn zusters dochter. De afwezigheid van vee belemmert een volwaardige participatie van mannen in het economische en sociale leven: een man zonder vee kan niet deelnemen aan *gusum*, het systeem van uitwisselen en uitlenen van koeien. Arme mannen dreigen buiten deze ruilnetwerken - die vaak van vader op zoon overgaan - te vallen, waardoor zich een nieuwe groep van gemarginaliseerden begint af te tekenen. Maar ook de inhoud van *gusum* verandert: men prefereert zekere relaties (ook met andere etnische groepen) boven onzekere relaties met nabije verwanten, en de nieuwe elite domineert de ruilnetwerken.

Tenslotte dreigt de onderlinge hulp aan in problemen verkerende dorpelingen te verdwijnen als gevolg van de gesalarieerde arbeid en zijn allerlei vanzelfsprekende onderlinge uitwisselingen in natura (vis maar ook *gombo* en kruiden) aan de ouderen en zwakkeren onder druk komen te staan of verdwenen.

Dit hele proces zorgt ervoor dat er minder vanzelfsprekend in noodgevallen kan worden teruggevallen op verwanten. Steeds vaker moeten mannen, maar ook vrouwen teruggrijpen op kredieten van handelaren of rijkere dorpelingen. Zo veranderde de relatie tussen vissers/boeren en handelaren steeds meer in patroon-cliëntrelaties, waarbij de handelaren vissers kredieten verschaffen om de noodzakelijke investeringen te bekostigen. De monetarisering van de visserij werd versterkt door de rijstverbouw en gaat samen met zowel verrijking als verschulding in Zimado. Ook de relaties tussen vrouwen verzakelijken. De dagelijkse uitwisseling van giften (kleinvee, *gombo*, eieren, een stukje zeep) bestaat nog steeds, maar leningen van 'grote' vrouwen aan zogenaamde 'kleine' vrouwen zijn steeds belangrijker geworden. Deze financiële ondersteuning vormt, zoals de casus van Falmatta liet zien, een belangrijk sociaal vangnet voor allerlei onverwachte - vaak financiële - problemen in de armere families, die niet bij de grotere kredietverleners terecht kunnen. Het draagt echter wel bij aan de ongelijke relaties tussen mensen onderling.

7.4 Politieke transitie: politieke instabiliteit en nieuwe kansen

De politieke transitie wordt ingegeven door veranderingen op verschillende niveaus. Het betreft veranderingen binnen respectievelijk de Mousgoum en de Kotoko maatschappij, in de relaties tussen de Mousgoum samenleving en die van de Kotoko en ook tussen deze beide groepen en de Staat.

De interne veranderingen binnen de Mousgoum samenleving zijn beschreven op het niveau van het traditionele gezag. Centraal daarbij stond de wankele autoriteitsbasis in een maatschappij, waar leiderschap en autoriteit zich van oudsher voortdurend moesten bewijzen. Er waren wel leidende personen in de Mousgoum gemeenschappen, maar deze zijn eerder als *primi inter pares* te beschouwen. Indien zij al krachtig waren, toomden minstens even belangrijke nivelleringsmechanismen het leiderschap in. Een centraal gezag dat een krachtige hiërarchie vormt, ontbreekt dan ook in zo'n situatie. Dit betekende overigens niet dat er sprake was van egalitaire dorpen: er bestonden verschillen op basis van anciënniteit qua vestigingsgeschiedenis, leeftijd, gender en capaciteiten.

Een nieuwe situatie ontstond toen het dorpshoofdschap (als onderdeel van een getrapt bestuursmodel) werd opgelegd door de Fransen, die hiervoor het bestaande Kotoko bestel gebruikte. Deze externe steun versterkte intern de positie van de

dorpsleider, vooral als deze - zoals de casus van het dorpshoofd Klekle beschrijft - *Big Man*-achtige leiderskwaliteiten verbindt met het grondvoogdschap.

Het gezag van de huidige Mousgoum dorpshoofden verzwakt, nu de externe steun vanuit het Kotoko bestel vermindert en de tegenstellingen binnen de Mousgoum dorpen een nieuwe invulling krijgen. Intern manifesteert zich vooral een versnippering van de macht. Zo zijn het grondvoogdschap en het dorpshoofdschap niet langer verenigd in één dorpsleider, maar verdeeld over twee personen. Verder is in Zimado de onderlinge verdeeldheid versterkt door de religieuze driedeling van het dorp in christenen, animisten en moslims, met eigen religieuze voorgangers. Het huidige christelijke dorpshoofd kan deze verdeeldheid niet overbruggen. Dit heeft alles te maken met de autoriteitscrisis in het algemeen: de dorpshoofden worden meegetrokken in de val van de hoger geplaatste traditionele autoriteiten in de vlakte. Zoals in hoofdstuk drie werd beschreven, speelde de overheid een belangrijke rol bij de afbrokkeling van het lokale gezag. Daarnaast maakte de politieke volgzaamheid van de bevolking plaats voor een meer calculerende omgang met de autoriteiten. De klacht over het zogenaamde *forumshoppen*, waarbij de dorpshoofden gemakkelijk konden worden gepasseerd ten gunste van hoger geplaatsten, viel te beluisteren uit de mond van de dorpshoofden in de hele regio. Afkalving van de formele macht gaat hand in hand met processen van democratisering waarbij de opkomende elite op zoek is naar politieke mogelijkheden in het ontstane machtsvacuüm.

De interne veranderingen binnen de Kotoko samenleving zijn beschreven op het niveau van het traditionele leiderschap. De almacht van de sultan en zijn notabelen is al langer tanende in bepaalde opzichten. De term desacralisatie is gebruikt om te beschrijven hoe de hegemonie van de sultan minder absoluut wordt in dagelijkse situaties van besluitvorming en regulering. Als voorbeeld geldt hier de Abana casus, waar de sultan in hoogst eigen persoon het conflict tussen vissers moest beslechten, een zaak waar voorheen een notabele afgevaardigde van het hof van voldoende gewicht was om gerezen problemen op te lossen. Voor de eens zo belangrijke Kotoko titels bestaat, gegeven het grote aantal vacante functies, steeds minder belangstelling. Dit hangt samen met het feit dat de investeringen in en het decorum van de titulatuur niet meer in overeenstemming zijn met de maatschappelijke waarde ervan.

Gedurende de laatste twintig jaar zijn de machtsverhoudingen tussen de Kotoko en de Mousgoum aan het veranderen. De Kotoko autoriteit staat steeds meer ter discussie en de Mousgoum, met name de nieuwe elite van (vis)handelaren en SEMRY- ambtenaren, alsmede de geschoolde en 'werkloze' jongeren, accepteren hun ondergeschikte positie niet langer. De nieuwe Mousgoum elite, waarvan Philip Huyuk een voorbeeld was, investeert een deel van de nieuw verworven middelen in sociaal kapitaal, waardoor ze zich een betere uitgangspositie voor onderhandeling verwerft met betrekking tot de toegang tot politieke posities. Vooral op het niveau

van de nieuwe politieke partijen, welke mogelijk zijn sinds de invoering van het meerpartijenstelsel, manifesteert zich dat. De afkalving van de macht van de Kotoko elite en de emancipatie van de Mousgoum maken onderdeel uit van hetzelfde proces en uiten zich in het politieke veld. De Mousgoum elite laat zich gelden, daar waar het gaat om de opvulling van vrijgekomen overheidsposities (kantonhoofdschappen), posities in de politiek (volksvertegenwoordigers, partijvoorzitterschap, enzovoorts), en ook op het terrein van het beheer over de visgronden. Dit is gerelateerd aan de veranderde rol van de Staat ten opzichte van beide groepen.

Tijdens de koloniale overheersing en gedurende het regime van de eerste president, Ahidjo (1960-1982), kregen de historisch gegroeide posities van de Kotoko elite brede steun van de overheid. Hierdoor kon deze groep haar hegemonische positie (Bayart 1979) handhaven ten opzichte van de gewone Kotoko en de andere groepen, waaronder de Mousgoum. Men kan stellen dat de uit het noorden afkomstige president Ahidjo zich tijdens zijn regering verzekerde van de steun en de aanhang van de Kotoko elite: enkele gestudeerde Kotoko 'elitezonen' bekleedden belangrijke posities (minister van onderwijs, gouverneur, hoge militair) binnen het overheidsapparaat, ze domineerden de overheidsdiensten in het verre noorden, alle kantonhoofden waren van Kotoko origine en deze waardige betrekkingen bleven via vererving binnen dezelfde voorname families. Ook bezetten ze tot 1988 alle belangrijke posities in de regionale afdeling van de enige politieke partij UNC, later omgedoopt tot RDPC. Andere etnische groepen kwamen er nauwelijks aan te pas, zoals beschreven werd in hoofdstuk drie.

Dat veranderde na 1982, toen de uit het zuiden afkomstige Paul Biya aan de macht kwam. Tijdens diens regering (1982 - heden) kalft de sterke steun vanuit de overheid aan de Kotoko echter af. Biya zoekt na een staatsgreep, waarvan de elite uit het verre noorden de schuld krijgt, niet langer zijn politieke bondgenoten onder de Kotoko elite maar bij andere etnische groepen: de Shoa Arabieren en de *Kirdi*, waaronder ook de Mousgoum vallen. Machtsverschuivingen zijn het gevolg, welke zich het meest zichtbaar manifesteren binnen de politieke partij(en): in 1988 verliezen de Kotoko alle voorzittersposten in de RDPC en in 1992 levert de RDPC uit het verre noorden vier parlementsleden waarvan één Mousgoum, twee Shoa Arabieren en één Kotoko. Teneinde de oppermacht van de Kotoko te reduceren, worden hoge administratieve functies in het noorden aan ambtenaren uit het zuiden gegeven. Zij krijgen de opdracht om het in 1982 uitgevaardigde decreet, dat de Kotoko sultanaten moest hervormen en democratiseren, daadwerkelijk te implementeren. Dit proces van "*horizontalization of previously vertical relations*" (Schilder 1994:234) komt steeds duidelijker aan de oppervlakte na de invoering van het meerpartijenstelsel in 1992. Het democratiseringsproces biedt mogelijkheden om de ongelijke relatie tussen de groepen (Kotoko en Mousgoum) te veranderen. Deze ontwikkelingen grijpen diep in de regionale politiek van de Logone vlakte in: de macht van de Kotoko elite kalft

verder af, waardoor de Mousgoum (maar ook de Shoa Arabieren) een politieke macht van formaat worden in de regio. Men ziet dan ook dat de nieuwe Mousgoum elite de recente politieke mogelijkheden gaat verkennen. Bestuurlijke posities zoals die van kantonhoofd komen - zo zagen we in het geval van Ngodeunie - niet meer vanzelfsprekend in handen van de Kotoko elite, maar zijn onderwerp van verkiezingen waaraan ook niet-Kotoko kunnen deelnemen. De macht van de Kotoko sultan bleek echter nog steeds sterk genoeg om de verkiezingen van een Mousgoum kandidaat, in dit specifieke geval, te traineren en uiteindelijk tegen te houden.

De Staat ondergraaft dus de traditionele autoriteit van de Kotoko elite, maar de overheidsambtenaren zijn niet in staat een alternatief te bieden. Het ontbreekt hun aan kennis van het - een deel van het jaar - ontoegankelijke gebied. De dans rond dit machtsvacuüm is in volle gang. Handelaren zoeken een manier om hun nieuwe rijkdommen om te zetten in politieke invloed. Invoering van het meerpartijenstelsel en processen van democratisering verlopen dan ook intens en heftig in dit gebied en gaan gepaard met grote spanningen tussen groepen en wisselende bondgenootschappen (Socpa 1992).

7.5 'Duurzame' visserij in de Logone vlakte: beheren of overheersen?

Een bespreking van mogelijkheden en obstakels tot het beheer over de vis en natuurlijke hulpbronnen betekent een discussie over het verband tussen veranderende ecologische omstandigheden, lokale machtsverhoudingen en socio-economische en politieke zaken. Ik gebruikte de casussen van het beheer over visgronden door de Mousgoum (reservaten in de rivier) en de Kotoko (de vijvers in de vlakte) om de complexiteit van veranderend beheer en strijdige (interne en externe) belangen duidelijk te maken. Alvorens daar op in te gaan, geef ik eerst een korte samenvatting van het debat met betrekking tot het beheer van natuurlijke hulpbronnen.

7.5.1 Lokaal beheer: vooronderstellingen en kritiek

In de afgelopen jaren zijn de verschillen tussen voorvechters van milieu en natuur en de pleitbezorgers voor mensenrechten en armoedebestrijding kleiner geworden, hetgeen resulteerde in een krachtig pleidooi voor het samengaan van milieu en ontwikkeling. Op het gebied van het lokale beheer van natuurlijke hulpbronnen komt dit het meest duidelijk tot uiting (Brosius e.a 1998).

Met het milieu - nog steeds - hoog op de internationale agenda, is er in internationale ontwikkelingskringen in de jaren negentig een soort breed gedragen consensus ont-

staan, die erop neer komt dat de implementatie van duurzaam beheer gebaseerd moet zijn op initiatieven en oplossingen die de lokale gemeenschappen zelf aandragen. In de inleiding werden de volgende assumpties die aan dit uitgangspunt ten grondslag liggen besproken (Leach 1997:6/7, Brosius 1998, Persoon en Van Est 1998).

De eerste veronderstelling is, dat lokale mensen 'gemeenschappen' vormen die een uitgebreide lokale kennis bezitten en via lokale of 'traditionele' vormen van toegang de natuurlijke hulpbronnen 'duurzaam' kunnen beheren.

De tweede aanname is, dat er in het verleden een relatief stabiel lokaal milieu bestond dat nu degradeert, maar de potentie heeft om gerestaureerd te worden.

De derde betreft de veronderstelling dat de lokale gemeenschap (en dus niet de Staat) de aangewezen eenheid is om het milieu te beheren. Revitalisering van 'traditioneel' beheer kan nodig zijn om de degradatie een halt toe te roepen.

De wereldwijde populariteit van dit eens zo marginale milieu- en ontwikkelings gedachtengoed, heeft een aantal positieve kanten: er bestaat meer aandacht voor het verband tussen milieudegradatie en armoede; dit discours is wervend gebleken in kringen van milieu- en ontwikkelingsbeleid en een inspiratie voor politieke daadkracht; er is meer aandacht gekomen voor lokale kennis, en vaak ook meer steun voor de rechten van lokale groepen, met name voor 'inheemse' groepen (Persoon 1994).

Van verschillende kanten komt er echter ook kritiek op - aspecten van - deze "*community-based development*" consensus, zowel vanuit de praktijk als vanuit de reflectieve hoek. Vanuit mijn casusmateriaal heb ik de volgende drie kritiekpunten in dit boek uitgewerkt:

- kritiek op de mechanistische implementatie.
- kritiek op het gebruikte begrippenkader.
- kritiek op de beperkte aandacht voor de politieke kant van het lokale beheer.

Deze kritiek wordt ingegeven vanuit de betrokkenheid bij de lokale beheersstrategieën om de potenties van de benadering te verbeteren en niet om de benadering als zodanig onderuit te halen; al was het alleen maar, dat de alternatieven meestal slechter zijn (Ellen 1998) en geen enkele benadering zoveel potenties bezit (Hildyard e.a. 1998)

7.5.2 Beheersmodellen en de weerbarstige praktijk

Ten eerste blijken allerlei lokale beheersprogramma's minder succesvol in de praktijk en zijn er problemen met de implementatie (Adams en Thomas 1993, Leach 1997, Scholte e.a. 1996, Kessy 1998). Een belangrijke trend is dan ook de zoektocht naar zogenaamde 'goede voorbeelden van beheer' om de uitvoering van beheer te

verbeteren. Het boek *Managing the Commons* van Ostrom speelde hierin een belangrijke rol. Ostrom was een van de eersten die, na een uitvoerige vergelijking van casusstudies, een set van acht sleutelprincipes voor succesvol lokaal beheer presenteerde (Ostrom 1990:90).

De managementbenadering (waarin - steeds langer wordende - checklijsten een belangrijke rol spelen) die in het boek van Ostrom gepresenteerd wordt, is een grote stimulans geweest voor het comparatieve milieu- en ontwikkelingsgerelateerde onderzoek (Pomeroy, Katon en Harkes 1998). De aantrekkelijkheid van de benadering - vooral voor beleidsmakers - bestaat eruit, dat hij transparantie van de werkelijkheid veronderstelt, op basis waarvan beleid gestuurd kan worden.

In hoofdstuk zes heb ik mijn kritiek op het mechanistische Ostrom's model uitgebreid besproken aan de hand van de twee casussen: het beheer van Abana en de visreservaten in de rivier. Ik toonde aan dat een rechtlijnige toepassing van de Ostrom voorwaarden voor goed beheer, onvoldoende zijn om de complexiteit van de veranderende werkelijkheid in het Logone gebied te benaderen. De genoemde basisprincipes vormen dan ook niet zozeer een voorwaarde voor goed beheer, maar een opgave! Lokale verhalen over het veranderende beheer en over de onderlinge onderhandelingen bieden - zo liet mijn boek zien - hiertoe een ingang. Het onderhandelen tussen verschillende groepen over regels, grenzen, sancties bevat sleutelinformatie over de werking van lokaal beheer in de praktijk. Dat veronderstelt goede plaatsgebonden kennis van cultuur en gebied.

7.5.3 De noodzaak van het ontleden van de analytische categorieën

In meer reflectieve publicaties komt naar voren dat de gehanteerde termen in het milieu-ontwikkelingsdiscours, zoals gemeenschap, lokale kennis en beheer te vanzelfsprekend gebruikt worden en te weinig worden geëxpliciteerd of geproblematiseerd. Brosius (1998) noemt dit "het probleem van het generaliseren", hetgeen betekent dat de gehanteerde begrippen te globaal en te ideaal worden gebruikt, waardoor ze onvoldoende zijn toegesneden op specifieke situaties. Hieronder wil ik, gebruikmakend van de resultaten van de casussen, kritisch reflecteren op de meest gebruikte begrippen.

Gemeenschap en diversiteit

Neutrale termen als gemeenschap, lokale bevolking, alsmede de vele equivalenten die hiervoor worden gebruikt in het beleidsdenken over milieubeheer, versluieren vaak de harde werkelijkheid van ongelijkheid en tegengestelde belangen. De casussen laten een divers en gefragmenteerd landschap van gemeenschappen zien. Hiermee wordt weer eens temeer duidelijk dat de lokale (als homogeen veronderstelde) gemeenschap

niet zondermeer de ideale eenheid voor beheer van natuurlijke hulpbronnen is. Leach e.a. (1997:11) zeggen hier over:

> *"(...)serieuze aandacht voor sociale verschillen en hun implicaties, hoewel gemeenplaatsen in de sociale wetenschappen, zijn opvallend afwezig in de recente belangstelling voor de gemeenschap in het debat over lokaal beheer van natuurlijke hulpbronnen."*

In dit proefschrift wordt dan ook nadrukkelijk de diversiteit geëxpliciteerd. Dit betreft de lokale differentiatie (etnisch maar ook op basis van religie, bezit, gender en milieugebruik), de variatie van de natuurlijke hulpbronnen naar tijd en plaats, en de bij voortduring wisselende bondgenootschappen (tussen Kotoko van eenvoudige komaf en Mousgoum vissers, tussen vissers uit de vlakte en vissers van buiten, enzovoorts). In een door diversiteit gekenmerkt gebied als de Logone vlakte is het van belang om de groepen en/of instituties die zich rond politiek heikele zaken (zoals toegang tot de natuurlijke hulpbronnen) vormen, te identificeren.

Lokale kennis

Wat opvalt in de vroegere studies naar lokale kennis is het idee van 'ecologische wijsheid'. Lokale groepen zouden een respectvolle en bescheiden omgang met hun natuurlijke omgeving hebben (Rappaport 1968, Brokensha e.a. 1980, Chambers 1983). Alhoewel deze studies heel nuttig waren en alternatieven boden voor Westerse visies en technieken (Diemer 1990), was het gevaar om de lokale cultuur te romantiseren duidelijk aanwezig (Harms 1987). De 'mythe' van de ecologische wijsheid laat zich echter ontmaskeren aan de hand van gegevens uit de praktijk over de Mousgoum en Kotoko. Echter, om verschillende redenen: de gefragmenteerde milieukennis van de Mousgoum en hun op overleven gerichte milieugedrag (door sommigen opportunistisch genoemd) spreekt op het eerste gezicht minder aan dan de buitengewoon grote vertrouwdheid met de natuurlijke omgeving die de Kotoko wordt toegedacht. Beide beelden behoeven correctie.

Mousgoum en lokale kennis

In dit proefschrift is duidelijk geworden dat de Mousgoum, vrouwen en mannen, hun natuurlijke omgeving op diverse wijzen exploiteren. Deze diversiteit, die samengaat met flexibiliteit, is enerzijds het resultaat van het omgaan met een onzekere natuurlijke omgeving. Meer nog is zij echter het gevolg van geschipper in de marginale ruimte die hen door machtiger groepen werd gelaten. De kennis van Mousgoum mannen en vrouwen over hulpbronnen - soms genderspecifiek - ligt ingebed in de context van het directe gebruik. Dat gebruik is breed en dynamisch, wat blijkt uit de

potentie tot aanpassen en kopiëren (zoals ten aanzien van de vistechnieken van de Kotoko) en uit vermogen tot innovatie (gebruik van nieuwe vistechnieken, rijstverbouw, handel met de buitenwereld en rijstverwerking). Deze veelzijdigheid heeft gevolgen voor de diepgang van de kennis: praktische kennis over het gebruik van het milieu is ruim aanwezig; specialistische kennis daarentegen is een schaars goed en in handen van enkelen, vooral oudere mannen en vrouwen.

De milieukennis ligt niet alleen besloten in de praktische vaardigheden, maar is tevens ingebed in het traditionele geloof dat de natuurlijke omgeving macht heeft over de mensen. Er heerst dan ook een zekere traditie van respectvol omgaan met de natuurlijke omgeving, met de bedoeling die macht te bezweren. De lokale beperkingen ten aanzien van het gebruik van bepaalde natuurlijke hulpbronnen zijn dan ook gerelateerd aan het geheel van culturele regels, taboes en geloof. In hoofdstuk vijf en zes werden verschillende vormen van milieugebruik besproken, waarbij de sorghumteelt het duidelijkst illustreert dat praktische investeringen, aarderituelen en gecontroleerd (sexueel) gedrag - vooral van vrouwen - voor de Mousgoum onlosmakelijk samenhangen. Het is echter ook duidelijk geworden dat als gevolg van wijdere processen de sorghumteelt en de daarmee verbonden kennis aan waarde inboet: oudere mensen zijn nog steeds geneigd de vele verschillende sorghumvariëteiten te bewaren, en de tijdrovende planttechnieken, zoals *abu, gougo* en *minhidik,* toe te passen. Jongeren daarentegen verlaten zich op snelle planttechnieken als *djikki* en kopen hun zaaigoed op de markt. Ambiguïteit in denken en handelen ten aanzien van dit culturele supervoedsel van de Mousgoum is het resultaat. Wat betreft de visserij besprak ik verscheidene restricties, gerelateerd aan het vissen op specifieke plaatsen en momenten. In dit domein overheersen echter de Kotoko regels, rituelen en taboes. Dit illustreert dat macht en kennis onmiskenbaar in elkaars verlengde liggen.

De sociale differentiatie die in een dorp als Zimado duidelijk toeneemt, onderstreept de verschillen tussen moderne en traditionele vaardigheden. Terwijl het armere segment van de samenleving van alles aanpakt om een inkomen te verwerven in de verschillende sectoren, specialiseren de rijkeren zich op één productietak en de handel. In de handel met de buitenwereld bepalen diverse nieuwe factoren de economische waarden van de natuurlijke hulpbronnen. Nieuwe kennis en vaardigheden zijn van belang om de juiste politieke en sociale netwerken op te bouwen en daarmee succesvol te zijn. Recente commerciële en politieke ontwikkelingen beïnvloeden de adequaatheid van de kennis en vaardigheden en vereisen - geregeld - andere soorten kennis om gepast te kunnen reageren. In deze constellatie verliezen de traditionele kennis en vaardigheden een belangrijk deel van hun commerciële en culturele waarde. Fragmentatie, ambiguïteit, alsmede verlies van kennis blijken een even onlosmakelijk onderdeel van deze ontwikkelingsgang te zijn als vernieuwing en innovatie.

Kotoko en lokale kennis

Het beeld dat in de literatuur over de Kotoko naar voren komt, is dat van een groep die een buitengewoon grote vertrouwdheid heeft met zijn natuurlijke omgeving (Monod 1928, A. Lebeuf 1969, Van der Zee 1987, Drijver e.a. 1995). Dit betrof echter vooral de aan de visserij gerelateerde kennis, gezien het feit dat activiteiten op het gebied van landbouw, verzamelen en veehouderij met groot dédain werden afgeschoven naar de laagste strata in de Kotoko samenleving en meestal naar andere etnische groepen, zoals de Mousgoum.

In genoemde studies werd vaak impliciet uitgegaan van algemene en collectieve kennis van de groep als eenheid, kennis dus die aan ieder individu van generatie op generatie wordt doorgegeven (Brokensha e.a. 1980:119). In dit proefschrift worden drie elementen van het concept lokale kennis onderscheiden, in navolging van Persoon (1995), namelijk: praktische, technische en rituele kennis. Het doel hiervan is om juist de verschillen in kennis en in toegang tot verschillende soorten kennis tussen mensen en groepen aan te kunnen geven. Dit liet zich goed illustreren aan de hand van de vistechnieken: de vervaardiging van traditioneel vistuig was in handen van specialisten. De visvangst bleek vervolgens niet alleen een technische aangelegenheid, maar een combinatie van technische kennis, van magische rituelen (veelal op geheime kennis gebaseerd) om de watergeesten respectvol tegemoet te treden en binnen de Kotoko hiërarchie passend gedrag. De plaats van de rituele en magische kennis in relatie tot de visserij blijft nog steeds gekoppeld aan de Kotoko autoriteiten, wier macht echter tanende is. Maar ook de Kotoko samenleving staat onder invloed van wijdere processen. Technologische veranderingen bijvoorbeeld, democratiseerden de toegang tot vistechnieken en kennis. De Kotoko specialisten verloren hierdoor aanzien en invloed, terwijl tevens de afstand tussen Kotoko elite en de vissers van eenvoudige komaf, alsmede tussen de 'echte' vissers zoals de Kotoko, en 'boeren die vissen' zoals de Mousgoum kleiner werd. Zulke traditionele onderscheidingen werden geleidelijk aan vervangen door een onderscheid op basis van bezit en investeringsmogelijkheden.

Beheer

De uitgebreide plaatsgebonden milieukennis van de Kotoko vissers die tot uiting komt in hun vistechnieken - kanaliseren en draineren van het water in de vlakte, gereguleerd gebruik van de vlakte, enzovoorts - is vaak direct in verband gebracht met het beheer van de vlakte. In dit boek werd beschreven dat die relatie niet zo eenduidig ligt en dat men daarbij verschillende aspecten kan onderscheiden.

Voor de term beheer zijn verschillende definities in omloop: van vrij brede tot smallere interpretaties. Belangrijkste kenmerk van beheer is, dat mensen maatregelen treffen om de natuurlijke hulpbron en de producten ervan te behouden (Hombergh

1994). Beheer heeft echter variërende betekenissen voor verschillende groepen. Opvallend zijn de verschillen tussen professionele natuurbeschermers en de lokale bevolking. Supralokale visies zijn vooral gerelateerd aan het beschermen van de biodiversiteit. Dit wordt in het visserijmanagement vertaald in de reductie van visvangsten, waarbij biologen opteren voor *Maximum Sustainable Yield*, terwijl economen *Maximum Economic Yield* benadrukken (Thomas 1996, Acheson 1981:300). De lokale bevolking, divers als ze is, gebruikt de natuurlijke hulpbronnen voor haar dagelijkse levensonderhoud (materieel en cultureel). Hierbij is de vraag van belang wie er beheert, wie niet en welke belangen er in het geding zijn. Het sleutelelement is: toegang tot de natuurlijke hulpbronnen en de instituties die daarbij een rol spelen. Welke doelen het beheer in de Logone vlakte dient, was onderwerp van onderzoek. Met andere woorden er is in dit proefschrift niet uitgegaan van wat beheer in ecologische zin zou moeten inhouden, maar wat zij momenteel voor de verschillende lokale groepen betekent.

Beheer en lokale kennis

De vanzelfsprekende relatie die verondersteld wordt tussen lokale kennis en beheer moet in het geval van de Mousgoum bijgesteld worden. Hoewel de Mousgoum mannen en vrouwen belangrijke gebruikers zijn van het milieu en hierover een aanzienlijke hoeveelheid praktische kennis hebben verworven, betekent dit niet per definitie ook daadwerkelijk beheer van natuurlijke hulpbronnen. Voor beheer zijn, behalve kennis, tevens middelen, macht en controle over de natuurlijke hulpbronnen noodzakelijk. Mousgoum vrouwen en jongeren bezitten weinig controle over de hulpbronnen. Op het niveau van het huishouden zijn de middelen en de toegang tot land ongelijk verdeeld. Een gebrek aan toegang tot moderne middelen, zoals bij de vissende vrouwen of armere vissers, moet niet verward worden met bescherming van de visstand. Voor wat betreft de visserij is het duidelijk dat toegang tot en controle over de visvijvers hoofdzakelijk worden bepaald door de Kotoko autoriteiten. Een uitzondering hierop vormen de visreservaten in de rivier. Hierover zo meteen meer.

De milieukennis van de Kotoko is - door sommige ecologen - vaak direct in verband gebracht met duurzaam beheer van de vlakte en de visserij in het bijzonder. Twee in dit proefschrift besproken - inmiddels verdwenen - rituelen (de *moutwak* en *belele*), alsmede de verschillende aan vis en water gerelateerde taboes, werden vanuit die visie gezien als instituties die de visvangsten beperkten en reguleerden: de *moutwak*-ceremonie, omdat de totale visserij op de open vlakte pas mocht beginnen op een afgesproken centraal bepaald moment, het *belele*ritueel, omdat dat de visserij in een specifieke vijver openstelde. De rol van de sultan als meester van het land en het water, als bemiddelaar tussen de bovennatuurlijke krachten en de onderdanen, kon

worden gepostuleerd als een ideaal management van de natuur. Een ander voorbeeld dat tot de verbeelding van deze ecologen sprak, was het strategische gebruik van de regels ten aanzien van de aanleg van viskanalen, waardoor het aantal mogelijke kanaaleigenaren gereduceerd werd (Drijver e.a. 1995). Hetzelfde gold voor de barrages in de visvijvers en voor het gecontroleerde, al dan niet collectieve, gebruik van vangstmethoden en boomstamkano's.

In deze voorstelling van zaken wordt de Kotoko gemeenschap echter ten onrechte als een harmonieus geheel gepresenteerd, die het gemene goed in het algemeen belang zou beheren. Beheren en overheersen gaan ook hier samen. Indien het milieuaspect van het Kotoko visserijbeheer zo exclusief uit de context wordt getild, versluiert dat de andere doelen van dit beheer. De Kotoko hadden zeker oog voor bescherming van de vis: het gebruik in het verleden om kleine visjes terug te gooien getuigt daarvan. Tevens kunnen de gebruiken die de vangsten uitstellen een beschermend effect op de visstand hebben. Het is echter onterecht om te denken dat de Kotoko een soort *barefoot ecologists* waren. De regels kunnen enerzijds gezien worden als de uitkomst van onderlinge competitie en ze waren gericht op de controle over de natuurlijke hulpbronnen en de onderdanen. Anderzijds hadden en hebben deze rituelen en regels een eigen intrinsieke waarde die onderdeel uitmaakt van het religieus-kosmologisch systeem van de Kotoko (Lebeuf 1976). Ook deze waarden zijn echter niet gericht op beheer in ecologische zin, doch op het in stand houden van kosmologische (mythische) relaties. In de wereldse zin weerspiegelt de regie over de vlakte de sociale verhoudingen tussen Kotoko elite en de rest van de Kotoko, en tussen Kotoko en Mousgoum. De Kotoko notabelen claimden eigendom van visvijvers, ze kanaliseerden het water met viskanalen en de erbij gelegen drainagegebieden. De uitoefening van controle over de visgronden vond plaats via een keten van loyaliteiten van het hof tot ver in de vlakte. De angst voor de alom aanwezig geachte vooroudergeesten sloot hier goed bij aan, hetgeen het aantal overtredingen drastisch beperkte. Het recht van de elite op een deel van de visvangst stelde hen in staat de bestaande hiërarchische machtsstructuur te bestendigen en de ongelijke machtsrelaties in de vlakte te reproduceren.

Een ander aspect dat vaak veronachtzaamd wordt in dergelijke geromantiseerde visies, is dat er naast de aanwezige Kotoko reguleringen nog andere factoren waren die de visvangst lange tijd beperkten. Zo was bijvoorbeeld de stand van de techniek ontoereikend om de rivier daadwerkelijk te exploiteren. Slechts weinig vissers waren uitsluitend afhankelijk van de vis en ook de markt stond nog in de kinderschoenen. Als deze beperkingen langzamerhand verdwijnen, door onder andere nieuwe technieken en het toenemende belang van de markt en de veranderende rol van de Staat, komen de Kotoko regels onder druk te staan en moeten er nieuwe restricties en sancties worden ingesteld. Hierdoor is revitaliseren van het traditionele beheer niet zonder complicaties en op zich ook onvoldoende.

7.5.4 De politieke aspecten van lokaal beheer

De praktijk van regulering van de visvangst in de overstromingsvlakte van de Logone illustreert dat beheer niet zo simpel en eenduidig is als het paradigma ons wil doen geloven. Het duurzaamheidsaspect van lokaal beheer, dat tegenwoordig vooral benadrukt wordt, is een van de vele aspecten welke een integraal onderdeel vormen van lokale overlevingsstrategieën. Zoals reeds gezegd, worden in het gangbare denken over beheer, de interne tegenstellingen die in de praktijk bestaan vaak onder het tapijt geschoven. Ook wordt de bredere context vaak verwaarloosd. De lokale samenleving wordt, door deze als geïsoleerd en als eenheid voor te stellen, gedepolitiseerd. Alhoewel het paradigma retorisch sterk en wervend is, versluiert zij de reële spanningen tussen de verschillende vormen van milieugebruik en de hiermee samenhangende machtsverhoudingen (Hildyard e.a 1998, Dietz 1996).

Een van de belangrijkste conclusies die naar aanleiding van de data getrokken moet worden is, dat door de praktijk van het dagelijkse beheer van hulpbronnen te bestuderen, de directe - vaak politieke - doelen van het lokale beheer verduidelijkt kunnen worden. Tegenover het veronderstelde transparante visbeheer wordt in dit proefschrift de complexiteit van de dagelijkse realiteit gesteld met betrekking tot de visvijver Abana en het reservaat in de rivier nabij Zimado. Beide casussen staan niet op zichzelf, maar hebben een bredere relevantie bij het begrijpen van het visserijbeheer in veranderende overstromingsvlakten in de Sahel (vergelijk Van Leynseele 1979, Fay 1989, Moorehead 1992, Quensière 1994, Thomas 1994 en 1996). De verschillen tussen deze beide casussen voor wat betreft de machtsverhoudingen, de historische achtergrond, de organisatiewijze en de doelen vertellen een verhaal over de veranderingen in de Logone vlakte.

Het beheer van Abana vormt een onderdeel van de 'traditionele' Kotoko regie over de visgronden in de Logone vloedvlakte. Abana is een van de belangrijkste visgronden in die vlakte. De visvangst in Abana is tijd- en plaatsgebonden en wordt gereguleerd door de hiërarchische Kotoko regels met betrekking tot eigendom en toegang. De Kotoko sultan is eigenaar van de vijver, hetgeen betekent dat hij een deel krijgt van de vangsten. In de praktijk van alledag zijn het echter de notabelen van het nabijgelegen Kotoko dorp Moukak die de dagelijks zaken rond Abana reguleren zoals: de rituele opening van het visseizoen, toewijzing van plaatsen, inname van belastingen, besluitvorming over het te gebruiken vistuig. In het beheer van Abana, zo liet de casus zien, wordt de macht en de invloed van de Kotoko autoriteiten gereflecteerd. De rituelen ter markering van de overgangen in het visseizoen, onderstrepen die macht verder.

Nu de hegemonie van de Kotoko elite niet langer meer onomstreden is, strijden gewone Kotoko en Mousgoum, soms gesteund door handelaren, voor hun recht om in Abana te vissen. Dit leidt geregeld tot conflicten. In het algemeen gaat het er bij Abana voor alle betrokken partijen om zich van rechten op de vis te verzekeren, als een reactie op de toegenomen onzekerheden. Zowel de Kotoko autoriteiten als de gewone Kotoko en de Mousgoum proberen hun rechten veilig te stellen. Ze doen dit evenwel op verschillende wijze.

De Kotoko notabelen beroepen zich op hun autochtone afkomst en hun historische 'vooruderrechten'. Het verhaal over de oorsprong van Abana en de rol van de notabele eigenaren speelt dan ook een belangrijke politieke rol in de onderhandelingen over claims, toegang en beheer van de visvijver. De gewone Kotoko en de Mousgoum vissers trotseren de almacht van de autoriteiten direct (door visnetten in verboden delen te plaatsen, door te onderhandelen), maar ook indirect (door relaties onderling aan te gaan, door steun van handelaren te zoeken). Ze tarten aldus de toegangsposities en verantwoordelijkheden van de autoriteiten en maken die onderwerp van onderhandeling. Dat gewone vissers dit aandurven hangt samen met het feit dat de zeer globale wetgeving van staatswege uit, daarvoor de ruimte biedt. Meer nog kan dit in verband gebracht worden met de wijdere processen van democratisering in de Kameroenese samenleving. Bestaande machtsverhoudingen komen daardoor ook lokaal ter discussie te staan. Niet voor niets wordt de strijd om Abana door deze vissers als "democratie in de *brousse*" getypeerd.

Het beheer van de visreservaten in de rivier valt, in tegenstelling tot Abana, niet onder zo'n traditionele organisatie, maar werd recent ingesteld. Het is ontwikkeld naast de bestaande Kotoko vormen van beheer. De rivier was namelijk een van de weinige plaatsen waarvoor nog geen Kotoko regulering bestond. De Mousgoum vissers hebben een vrij losse vorm van organisatie met een caleidoscopisch leiderschap: wie er is werpt zich op. Allerlei praktische zaken, zoals de sluiting en de openstelling, de bepaling van de vangstmethoden, vinden vrij *ad hoc* en zonder plichtplegingen plaats. We hebben echter gezien dat het ingestelde embargo jaar na jaar wordt nageleefd. Het reservaat bleek een zinvolle voedselstrategie door de vangsten uit te stellen tot ver in de droge tijd, als er bijna nergens meer vis is. De reservaten moeten vooral gezien worden als een instituut van verdeling van de schaarse vis. Aan de basis hiervan ligt de veelgehoorde wens dat "iedereen te eten heeft". In de moeilijke periode van de droge tijd wordt het moreel niet toegestaan, dat een kleine groep die over het juiste vistuig beschikt, alle vis voor zichzelf vangt. De reservaten bieden de mogelijkheid de vis beter te verdelen over arm en rijk. Dat het Mousgoum vissers zijn die deze reservaten organiseren, werd beschouwd als de uitkomst van veranderende machtsverhoudingen tussen Mousgoum vissers en de Kotoko autoriteiten.

In beide voorbeelden komt naar voren dat het beheer van de vis verschillende betekenissen en meervoudige doelen kent: het gaat om een verdeling van de visgronden en de vis en vervolgens zijn er per plek specifieke regelingen en afspraken met de gebruikers, welke plaats- en tijdgebonden zijn. Behalve ecologische kenmerken, waaronder het beperken van de visvangst, vertoont de regie over de vlakte een duidelijk politiek karakter. Het weerspiegelt de sociale verhoudingen tussen Kotoko elite en de eenvoudige Kotoko, en tussen Kotoko en Mousgoum: de visgronden zijn daarbij onderdeel van de politieke arena. Het gaat hierbij om toegang, om in- en uitsluiten, om wel of niet gebruiken, om het toegestane visgerei, om de volgorde voor toegang (denk aan de Mousgoum vrouwen die de restjes uit de vijvers krijgen) mag vissen en om wie wel en niet mag interveniëren. Degradatie heeft gevolgen voor de machtsrelaties: het verandert de verdeling van de hulpbronnen en zet de bestaande machtsverhouding onder druk. De vorm die het beheer van visgronden aldus krijgt, is derhalve niet afgeleid van de draagkracht van de visgronden, maar vloeit voort uit de politieke verhoudingen, marktinvloeden, seizoenscondities en invloeden van buitenaf. Dat zijn de belangrijkste *incentives* voor de ontwikkeling en bijstelling van regels. Beheer is aldus voortdurend aan verandering onderhevig, evenwel - historisch gezien - met een wisselende mate van heftigheid.

7.6 Conclusies

In dit proefschrift zijn vele kanten van lokaal visserijbeheer in de Logone overstromingsvlakte beschreven. Lokaal beheer is, zo zagen we, flexibel, dynamisch en voortdurend onderwerp van onderhandeling - soms ook van strijd - tussen de verschillende belangengroepen: Kotoko elite, de gewone Kotoko, Mousgoum vissers, vissers van buiten de vlakte, vis- en nethandelaren (vaak Mousgoum), vissers met modern visgerei versus andere groepen vissers. Opvallend waren daarbij de variatie aan percepties op eigendom in een variabele ecologische omgeving en het probleem van macht en ongelijke toegang. Ook de invloed van de hiërarchische handelsnetwerken die transnationaal opereren neemt aan betekenis toe. De implicaties hiervan voor de dynamiek van het beheer werden vervolgens nader beschouwd.

De visserij veranderde de afgelopen decennia sterk van karakter. Van een specifieke activiteit, gebonden aan tijd, plaats en onder regie van de Kotoko, wordt het steeds meer een algemene commerciële activiteit, die veel minder plaats- en tijdgebonden is en zich tevens probeert los te maken van de Kotoko regie over de vlakte. Deze veranderingen worden versneld en verdiept door de droogte en de plaatsing van de dam bij Maga in het kader van het SEMRY-project. De verdroging van de vlakte vermindert het aantal visgronden en de vangsten in de verschillende fasen van de visserijcyclus. Alle bewoners van de vlakte worden geconfronteerd met

het feit dat de hoeveelheid vis afneemt. De gevolgen van de lagere visvangsten pakken voor sommige groepen slechter uit dan voor andere. De Kotoko elite verloor met de gedaalde inkomsten uit de vis en het beheer over de vis een belangrijke machtsbasis. De hiërarchische Kotoko organisatie vertoont verval dat zich onder andere uit in de vacante plaatsen voor notabele posities. De Mousgoum vrouwen en de arme gelegenheidsvissers zijn het meest kwetsbaar gebleken.

Ter compensatie van de verminderde vangsten, vervangen de vissers - behalve de vrouwen die geen toegang hebben tot het moderne gereedschap - het diverse traditioneel vervaardigde visgerei steeds vaker door modern uniform vistuig. De moderne netmaterialen zijn veel lichter dan de traditionele netten van plantaardige vezels die zwaar zijn en collectief gebruikt moeten worden. Daardoor is het moderne visgerei individueel te hanteren. Vooral voor de Mousgoum openden de nieuwe netten de poort naar alternatieve mogelijkheden voor profijt in de visserij. Het onderscheid tussen de specialistische Kotoko vissers en de Mousgoum boeren-vissers verdwijnt hierbij geleidelijk, om vervangen te worden door het onderscheid tussen vissers met middelen om te investeren (in een boot en modern tuig) en gelegenheidsvissers met beperkte investeringsmogelijkheden.

Door de handel in vis en vistuig vergroten de handelaren hun greep op de vissers en hierdoor op de visserij. De vissers raken meer gebonden aan handelaren, van wie ze de netten op krediet kopen. Hierbij levert de rijstteelt de benodigde gelden voor investeringen in de visserij, en soms werkt dit ook andersom. Hierbij treedt geregeld verschulding op, zowel op economisch als op sociaal (bruidsprijzen) gebied. De hierdoor ontstane patroon-cliëntrelaties tussen handelaren en agro-vissers lijken de traditionele relaties tussen vissers (onderdanen) en de Kotoko notabelen te vervangen.

De kans op duurzaam beheer verkleint de laatste jaren zowel als gevolg van de verdergaande monetarisering van de visserij als door de toename van gemarginaliseerde groepen in de samenleving. Het ziet er vanuit deze gegevenheden naar uit dat de exclusieve Kotoko toegangsrechten op de visgronden steeds verder onder druk zullen komen te staan. Naarmate de machtsverhoudingen tussen de Kotoko en Mousgoum meer gaan verschuiven, zal dat zijn repercussies hebben in de wijze waarop de visvangst beheerd wordt.

Voorlopig lijkt het in niemands belang dat de visserij vrij toegankelijk wordt voor iedereen: uiteraard niet in het belang van de Kotoko elite, maar al evenmin in het belang van de eenvoudige Kotoko en Mousgoum vissers. De gewone vissers zien de veranderende machtsverhoudingen, hierbij soms ondersteund door de nieuwe handelselite, graag uitgedrukt in medezeggenschap ten aanzien van de invulling van het beheer. Dit impliceert een verdergaande uitholling van de exclusieve rechten van de Kotoko elite. Overheersing moet vanuit deze optiek vervangen worden door gezamenlijk beheer, met als doel de herverdeling van de vangsten, zoals dat ook in de reservaten gebeurt. Voor wat betreft de vijvers vinden de Mousgoum vissers hierbij

de Kotoko uit de lagere sociale strata aan hun kant. Gedeeltelijke afbraak van het door de Kotoko elite gedomineerde beheer, en opbouw van nieuwe vormen van beheer, zoals de reservaten, zijn de voorlopige uitkomst van de politieke veranderingsprocessen rond Zimado. Deze uitkomst geeft aan dat de behoefte aan bestaanszekerheid en politieke dadendrang nauw verbonden kunnen zijn.

Vanuit deze studie moet geconcludeerd worden dat een productief denken over lokaal beheer bij beleidsmakers een nieuw startpunt vereist. Men moet meer oog hebben voor de historisch gegroeide sociale diversiteit (klasse, etnische, gender en leeftijd), de ecologische verscheidenheid naar tijd en plaats (rivier of vijvers, verschillende natuurlijke hulpbronnen) en voor de machtsverschillen tussen groepen zoals die worden uitgedrukt in de mate van controle over specifieke natuurlijke hulpbronnen. Tevens kan het lokale beheer van de vis niet losgezien worden van het feit dat het waterbeheer van de hele vlakte onderhevig is aan het grillige beleid van de Kameroenese Staat. De tegenstrijdige belangen van economische ontwikkeling en natuurbescherming komen in de vlakte pijnlijk samen. Daarbij moet worden aangetekend dat deze grilligheid mede wordt beïnvloed door het al eveneens aan mode onderhevige internationale ontwikkelingsbeleid en de daarbij horende geldstromen.

Door conflicten over natuurlijke hulpbronnen te bestuderen, komen we dichter bij sleutelkenmerken van lokaal beheer van natuurlijke hulpbronnen dan door consensus te veronderstellen. Door heterogeniteit als uitgangspunt te nemen in plaats van gemeenschappelijkheid te veronderstellen, en de verscheidenheid van organisatiepraktijken en instituties te accepteren in plaats van deze te standaardiseren, is het weliswaar moeilijker om een theoretisch beheerideaal te formuleren, maar het vergroot wel de kans op succes van hierop geformuleerd beleid. Zo'n aanpak dwingt daarentegen wel om dichter bij het echte leven te komen, vooral om algemene modellen los te durven laten en te proberen op variabele en veranderlijke verhoudingen, intern en extern, in te spelen. Dat een dergelijk beleid zijn randvoorwaarden zal moeten baseren op een gedegen kennis en inzicht in de betrokken culturen en machtsverhoudingen wordt door dit proefschrift aangetoond.

Annex 1: Methoden en technieken

In 1992 en 1993 bracht ik ongeveer zeventien maanden in 'het veld' door. De eerste veldwerkperiode liep van januari tot oktober 1992. De tweede duurde van januari tot juli en van september tot en met december 1993. In juni 1996 tenslotte, bracht ik - ter invulling van resterende vragen, en ter afronding - nog een laatste kort bezoek aan het onderzoeksgebied. Gedurende de eerste periode werkte ik samen met mijn partner, in de tweede periode werd ik geassisteerd door vier studenten.

De eerste veldwerkfase 'ter plaatse' startte na een groot aantal moeilijkheden twee maanden later dan gepland. Er zat dan ook veel tegen: de reis over land naar Kameroen verliep met grote vertraging: trajecten binnen Algerije moesten in konvooi worden afgelegd, gewelddadige conflicten tussen rebellerende Touaregs en de overheidstroepen van Niger, Mali en Algerije leidden tot sluiting van de grens tussen Algerije en Niger. Dit vond plaats op het moment dat wij met onze landrover de Sahara bereikten, hetgeen ons er uiteindelijk toe dwong weer naar Europa terug te keren. Vanuit Spanje werd de auto verscheept naar Kameroen, maar in de havenstad waar hij arriveerde, vonden stakingsacties tegen de regering Biya plaats. Deze '*ville morte*'-acties legden het openbare leven in verschillende delen van het land volledig plat, hetgeen de inklaring van de auto enorm bemoeilijkte en veel kosten met zich meebracht.

Wat ik toen niet besefte, was dat deze tegenvallers uiteindelijk hebben bijgedragen aan het welslagen van het onderzoek. Het 'veldwerk' ter plekke werd dan wel gehinderd, maar de context van de verschillende spanningen die in delen van Kameroen (en Afrika) een grote rol spelen, ervoeren we vanaf het begin van de onderzoeksperiode aan den lijve: de strijd om de hulpbronnen, de etnische strijd, de democratiseringsbeweging en de economische crisis. Verschillende aspecten zouden min of meer terugkomen in het 'echte' onderzoeksgebied.

De keuze van de onderzoeksplaats

De keuze van de onderzoeksplaats is cruciaal voor antropologisch veldwerk. De oorspronkelijk - vanuit Nederland - gekozen plaats was Zina. Om een aantal redenen kozen we echter voor Zimado als onderzoeksdorp. Ten eerste vormt Zimado een typisch voorbeeld van een Mousgoum nederzetting in een door Kotoko gedomineerd gebied. De nabijheid (15 km) van de Kotoko sultanaatsresidentie in Logone Birni is daarbij tekenend. Bovendien liggen er in de nabijheid van Zimado diverse Kotokodorpen, zodat een interessante wisselwerking tussen beide groepen op voorhand te verwachten viel. Uiteraard biedt daarnaast de fysieke nabijheid van zowel het traditionele Kotoko bestuur als van het gouvernementsbestuur in Logone Birni praktische voordelen voor interviews en participerende observatie. Een ander gegeven dat Zimado tot een vruchtbare onderzoeksplaats maakt, is de aanwezigheid van het SEMRY-rijstproject. Dit project maakt de wijdere context van dit gebied als onderdeel van de staat Kameroen inzichtelijk en concreet. Aan een dergelijk project kleven

zowel politieke, economische als sociaal-culturele aspecten, waardoor de complexiteit van de processen, waarvan de Mousgoum deel uitmaken, goed geïllustreerd kan worden.

Naast deze afwegingen vanuit de theoretische kant van het onderzoek, waren er ook meer praktische, gevoelsmatige en '*down to earth*' overwegingen. Zo bestaat er sinds het SEMRY III-rijstproject een relatief goede weg (in deze context betekent dit: onverhard, en met plassen tot een halve meter diep in het natte seizoen) tussen Kousseri en Zimado, hetgeen de logistiek van het transport naar en van het onderzoekscentrum van het CEDC in Maroua vereenvoudigt. Daarnaast bestaan er in Zimado een aantal basisvoorzieningen (water uit een werkende pomp, dagelijkse markt), die in de overige vlaktedorpen vaak ontbreken. Het dorp en de terpen in de directe omgeving bepaalden onze keuze in een persoonlijk opzicht. Zimado ligt op de oeverbanken van de brede Logone rivier (verkoelend in een gebied met maanden van temperaturen tussen de 45 en de 50 graden Celcius overdag), in het achterland rijzen verstilde terpen op met hoge palmbomen. Daarnaast verliepen de eerste contacten met de Mousgoum vrouwen en mannen hier op een directe, hartelijke en levendige manier.

Zimado fungeerde overigens niet geheel als 'traditioneel' onderzoeksdorp. Het onderzoek vond op meerdere lokaties plaats, omdat vissers nu eenmaal voortdurend migreren. Daarnaast was het noodzakelijk om ook onderzoek naar bepaalde andere activiteiten (zoals handel) buiten het dorp, en zelfs buiten de vlakte te verrichten. Dit betrof voornamelijk lokaties als:

* Visserskampementen in de vloedvlakte bij Abana, Kotaqui en Semha.
* Visserskampementen aan de oever van de rivier.
* De vismarkten van Zimado, Kousseri, Maroua en Lagdo.
* Logone Birni, waar de Kotoko sultan zetelt en het moderne bestuur is gevestigd.
* Pouss, de residentie van de Mousgoum sultan.

Het volgen van de jaarcyclus

Onderzoeken in *wetlands* kenmerken zich door een 'droge-seizoen-*bias*'. Mijn onderzoek naar het milieugebruik moest dan ook zoveel mogelijk gedurende alle jaargetijden plaatsvinden, zodat de gehele activiteitencyclus van nabij gevolgd zou kunnen worden. De 'droge-seizoen-*bias*' bleek zeer begrijpelijk, gezien de fysieke zwaarte van het onderzoek in de natte periode. Gedurende de periode na de eerste regenbuien verandert het gebied in een moeras, waar met geen enkel vervoermiddel of vaartuig meer doorheen te komen is. Tot aan het moment dat er voldoende overstromingswater stond om de vlakte met een boomstamkano te bereiken, waadde ik dan ook met mijn fiets door modder en water om informanten te kunnen bereiken. Het ergste waren echter de muggenzwermen, die je ertoe dwingen de tijd tussen het vallen van de avond en het krieken van de dag onder een muskietennet door te brengen.

Wat deze periode overigens dragelijk maakt, is dat het landschap van een dorre kale vlakte verandert in een prachtig meer met groen gras langs de oevers en waarbo-

ven honderden vogels op een adembenemend gracieuze wijze door de hemel glijden. Bovendien waardeert de lokale bevolking het positief dat je het in de regentijd uithoudt, waardoor ik sneller door hen geaccepteerd werd.

De eerste veldwerkfase in het gebied rond Zimado startte met een brede explorerende studie naar de middelen van bestaan (landbouw, visserij, veehouderij, verzamelen), productiecycli, en de sociale structuur van Zimado. Deze kennis was nodig om het veranderende milieugebruik van de Mousgoum en de milieuproblemen in een context te kunnen plaatsen. De studie gaf tevens inzicht in de Mousgoum kennis van het milieu. Voor dit explorerende onderzoek werd onder andere gebruik gemaakt van aanwezige gegevens in het veld, zoals de censusdata van SEMRY III en andere overheidsdiensten. Ook werkte ik met participatieve onderzoekstechnieken. Dit zijn onderzoekstechnieken waarmee de bevolking haar kennis over de lokale situatie met de onderzoeker deelt, die aan de hand daarvan zelf een planning van activiteiten op stelt (Chambers & Guyt 1996:304). Ik heb de participerende onderzoekstechnieken vooral gebruikt voor datacollectie. Allereerst om de omgeving in kaart te kunnen brengen, bij voorbeeld met behulp van transekten en dorpskaarten. Vervolgens om de semi-gestructureerde interviews te stroomlijnen, zoals: activiteitenkalenders om gegevens te krijgen over de verschillende middelen van bestaan van mannen en vrouwen, historische profielen om de geschiedenis van de verschillende dorpen en de natuurlijke hulpbronnen (vissoorten, boomsoorten e.d.) te achterhalen en *ranking* methoden om voorkeuren voor specifieke bestaansmiddelen te onderzoeken.

Afhankelijk van het onderwerp en de omstandigheden werden individuele gesprekken met informanten afgewisseld met groepsgesprekken. Voor de gesprekken met mannen had ik een mannelijke tolk en tijdens interviews met vrouwen werkte ik samen met twee vrouwelijke tolken (over hun rol volgt een apart stukje).

Het grote voordeel van het langdurig volgen van de aan de bestaansmiddelen gerelateerde werkzaamheden door de seizoenen heen, was, dat het me in staat stelde verbanden te ontdekken tussen deze activiteiten en andere aspecten van het sociale leven. Deze verbanden zijn voor de participanten vaak vanzelfsprekend en komen niet altijd naar voren in interviews. Ook de studie van besluitvorming ten aanzien van milieugebruik vereist een langdurig verblijf, aangezien vertrouwen in de onderzoeker voor dit soort onderzoek onontbeerlijk is.

Om de afwegingen tussen verschillende vormen van bestaan (visserij, landbouw, veehouderij, verzamelen en migratie) te leren kennen zijn huishoudens en informanten intensief gevolgd. Ik heb veel met hen gesproken over hoe zij de droogteperiode 1984/85 zijn doorgekomen en over hun mogelijke toekomstperspectieven. De keuze voor specifieke huishoudens kwam voort uit de gekozen thema's.

De studie van casussen

Tijdens de verkennende studie werd ook een aantal casussen, waarin besluitvorming ten aanzien van het milieugebruik centraal stond, gekozen en op gedetailleerde wijze geregistreerd. Een casus is echter niet zo'n simpel gegeven als het lijkt. Want waar en wanneer begint een casus? En, is het in het begin wel zo duidelijk dat de gekozen casus bijdraagt aan de beantwoording van de probleemstellingen van het onderzoek?

Raken de activiteiten uit de casus aan de belangen van de buitenwereld, dus een casus waarin de lokale machtsverhoudingen een rol spelen, en de doorwerking van politieke en economische veranderingen zich laat gelden? Waar speelt de casus zich af? In het dorp? In de vloedvlakte? In de stad? Met het hier onderstaande voorbeeld wil ik laten zien dat, hoewel toeval een rol speelt tijdens veldwerk, de interesse in bepaalde thema's naar casussen leidt, en hoe deze casussen vervolgens door betrokkenheid van de informanten het onderzoek verder mede richting geven.

Nadat ik me enige tijd met de inventarisatie van het veranderende gebruik van de natuurlijke hulpbronnen had beziggehouden, begon ik enigszins teleurgesteld te raken over de potentie van het naar mijn gevoel vrij 'prozaïsche' en 'platte' materiaal dat uit de gegevens voortkwam. Ik was niet bijzonder onder de indruk van de Mousgoum milieukennis ("Vissen zijn om te vangen, te eten en te verkopen"). De dagelijkse realiteit van de Mousgoum leek vooral geordend te worden door hard werken. Interviews moesten tussen hun bedrijvigheden door plaatsvinden (*"Il faut parler vite, vite"*) en ik voelde me niet alleen een enorme stoorzender, ik was het ook. Ook het praten over milieuproblemen werd voorspelbaar: er is geen vis, er is geen gras, er is geen gierst, er is geen water. Men was - heel legitiem overigens - vooral geïnteresseerd in de oplossingen voor deze problemen.

De data uit de inventariserende fase, waarin ik mij het meest duidelijk profileerde als onderzoeker, leverde dus noodzakelijke, maar vrij banale informatie op. Daarnaast leek het participeren in het leven van de mensen pas langzamerhand een vorm te krijgen waar ik ook 'als onderzoeker' wat mee kon. Deze twee domeinen lagen in de aanvang van het onderzoek te ver uit elkaar. Bij nader inzien was ik te hard bezig de verloren tijd van het begin in te halen en miste daardoor de rust om 'gewoon te zijn waar ik was'. Wat dat betreft gold de dag dat ik besloot bij de kleermaker Mamat op bezoek te gaan, iemand die zo op het eerste gezicht niets met milieu van doen had, als belangrijk.

> Mamat had ik leren kennen op een markt in een dorp verderop, waar hij werkte als kleermaker. Mamat was net getrouwd en woonde met zijn jonge vrouw in Zimado op een open erf met twee hutten. In een ervan stond de trapnaaimachine, aan het dak hingen netten. Ik had stof meegebracht om hem een broek en shirt te laten maken en we bespraken het model. Hij trakteerde Sali, mijn tolk, en mij op thee, dat de Mousgoum "suiker" noemen. Terwijl hij de schaar snel door de stof sneed, vertelde hij eigenlijk meer aan Sali dan aan mij over het conflict dat zich in februari 1992 bij de visvijver Abana had afgespeeld. Zelf had hij daarin een prominente rol gespeeld en was zelfs gewond geraakt.
>
> Mamat tekende een kaart van het gebied op een stuk papier. Hij gaf er Abana en de oude 'traditionele' viskanalen op aan. Vervolgens tekende hij de oude viskanalen, alsmede alle viskanalen die sinds 1987 waren gegraven en uitkwamen op Abana. Deze kanalen worden door leden van de Kotoko gemeenschap geclaimd. Een ervan verbindt Abana met de Avay Nouhounii, een vijver die sinds enkele jaren door de kanton-

chef van Hinalé wordt opgeëist. Daarna tekende Mamat ook het open toegankelijke gedeelte, dat hij voor het gemak het deel van de Mousgoum noemde. Vervolgens verkleinde hij dit deel door er overdwars een streep in te trekken. Deze streep symboliseerde de barrage, waarover het conflict was ontstaan. "Met hun barrages zorgen de Kotoko ervoor dat ze een steeds groter deel van Abana in beslag nemen," zei Mamat. Hij legde een reep stof - "mijn net," zei Mamat - achter de streep en viste. De Kotoko namen hem zijn net af. Het seizoen was slecht geweest en het net had hij nog niet aan zijn handelaar afbetaald. Zijn kameraden schoten hem te hulp om zijn net terug te pakken. Toen begonnen de gevechten. De Kotoko sultan moest eraan te pas komen om de gemoederen te sussen. Mamat kreeg zijn net kapot terug.

Deze casus, die in het boek "de Abana casus" wordt genoemd, is op verschillende niveaus verder uitgewerkt op een wijze die overeenkomsten vertoont met de actor-in-context benadering (De Groot 1994, Vayda 1996). De basisideeën van deze benadering berusten op de inzichten uit de politieke antropologie. In deze onderzoeken wordt de focus gericht op enkele casussen van besluitvorming en conflict binnen de lokale samenleving. Het netwerk van betrokken actoren wordt gevolgd en geplaatst in de bredere context van lokale machtsverhoudingen (o.a. etnische tegenstellingen en toegang tot hulpbronnen), de doorwerking van de markt (handel en handelaren) en de Staat (ambtenaren, democratisering). Ik sprak met verschillende actoren, die in de Abana casus een belangrijke rol spelen voor wat betreft de visserij: Mousgoum en Kotoko vissers (zowel eigenaren als niet-eigenaren), betrokken vissersvrouwen, verschillende Kotoko dorpshoofden alsmede de 'meester van het water', het kantonhoofd, de sultan, de *sous-préfet*, ambtenaren en handelaren). Ik heb diverse malen met hen over Abana gesproken om aldus de verschillende visies op de claims en het conflict rond de claims te achterhalen. Het doel hiervan was niet zozeer het terugvinden van de juiste opvatting met betrekking tot de claims, maar eerder het vaststellen van de verschillende evaluaties die de betrokken partijen ten aanzien van de claims maken. Dit lokale conflict rond Abana bleek op meerdere wijzen verbonden met de degradatie van de Logone vlakte en de bredere sociale, economische en politieke processen in Kameroen. In dergelijke concrete confrontaties gaat het namelijk zelden om de vis alleen: sociaal-economische, juridische, politieke en etnische aspecten zijn hier onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Na de eerste veldperiode werkte ik samen met Floris Mulder de casus Abana zo ver mogelijk uit. Met behulp van literatuur over milieugebruik en beheer van hulpbronnen was het mogelijk om het Abana conflict in een relevant debat over het beheer van communale hulpbronnen te plaatsen. Maar over wiens beheer ging het hier nu eigenlijk? Het kijken naar het visserijbeheer van de Kotoko vanuit het Mousgoum gezichtspunt leidde de aandacht naar belangenstrijd en machtsverhoudingen. Items die in de meeste lokale beheersstudies te weinig aandacht krijgen!

Via het Centrum voor Milieukunde Leiden (CML) werd ik in de gelegenheid gesteld studenten te selecteren die een bijdrage aan het onderzoek konden leveren. Kwalitatieve en kwantitatieve informatie met betrekking tot de casus Abana werd

verzameld in 1992, 1993 en 1994 door mijzelf, studenten en mijn onderzoeksassistent. Ingvild Harkes, studente antropologie, bestudeerde de organisatie van de visserij rond Abana in 1993. Ook was er een aantal ecologische vragen gerezen (zoals: wat zijn de biologische implicaties van het beheer van Abana en andere mares?). Deze vragen gingen de basis vormen van het onderzoek van Paula Groeneveld, studente biologie. Zij werd bijgestaan door een ecoloog van het CML. Na mijn definitieve terugkeer uit het veld werd ik schriftelijk (door de assistent) op de hoogte gesteld van de ontwikkelingen rond Abana.

Het potentieel van een andere belangrijke casus in het boek - de visreservaten in de rivier - ontging me in eerste instantie, tot dit ter sprake kwam in een interview met het dorpshoofd van Zimado. Hij noemde terloops de regulering van de toegang tot het visreservaat als een van zijn belangrijke taken. Er leken echter onvoldoende aanknopingspunten om op de zaak door te gaan. Tijdens de tweede onderzoeksperiode, toen ik mijn keuze voor de visserij duidelijk had gemaakt, bleek echter dat de visreservaten in de rivier geheel door de Mousgoum georganiseerd werden en van toenemend belang waren voor de regulering van de visserij. Optimistisch vroeg ik me af of dit wellicht milieuherstellend gedrag van de Mousgoum was. Met die gedachte in het achterhoofd volgde ik bijna dagelijks een reservaat om de reguleringspraktijken van de visreservaten te leren kennen. Bij een aantal belangrijke besluitvormingsmomenten was ik aanwezig, maar regelmatig kwam ik te laat. De dagelijkse gang van zaken rond het visreservaat bleek tamelijk ongrijpbaar en vond voornamelijk 'op de *brousse*paden' plaats. Hiertoe bleken mijn assistenten meer toegang te hebben dan ikzelf.

Naar aanleiding van deze casus schreef ik het verslag *Sitting on the Bench* (juli - augustus 1993). Inspiratie om de moeilijk grijpbare Mousgoum praktijken in beeld te brengen deed ik op uit de ideeën van de groep rond N. Long die zich bezighoudt met de "constructie" van kennis en met het gegeven dat kennis binnen machtsverhoudingen geplaatst moet worden.

In september 1993 ging ik voor de laatste keer terug naar het veld. Ook nu weer werden studenten bij de verdere uitwerking van de visreservaten casus betrokken. Dirk Schaap, student bestuurskunde had tot taak de organisatie van de verschillende visreservaten te bestuderen en de invloeden van het traditionele en moderne bestuur hierop in beschouwing te nemen. Hij maakte hierbij gebruik van de theorieën van Ostrom *Governing the Commons* (Ostrom 1991). De bioloog Leonie van der Voort 1995) deed een visserijonderzoek, waarin zij de mogelijke biologische implicaties van de reservaten voor de riviervisserij bekeek. Ze bracht de reservaten in kaart en hield een census onder de vissers om de gebruikte technieken te inventariseren. Daarnaast werden de vangsten van enkele vissers iedere dag gemeten en gewogen naar vissoort.

Van milieugebruik naar visserij: verschuiving van aandachtspunten

Het veranderende milieugebruik van de Mousgoum stond in mijn onderzoek centraal. Vandaar ook dat ik vanaf het begin de verschillende vormen van milieugebruik bestudeerde. Vervolgens zou een keuze van enkele milieuproblemen het onderzoek verder moeten richten en afbakenen.

In opzet was de studie dus enorm breed en uitgebreid. De keuze tussen breedte enerzijds en diepte anderzijds vond na de eerste veldperiode plaats. In plaats van een enquête, met als doel een breed overzicht te krijgen van het veranderende milieugebruik onder de Mousgoum, koos ik in die tweede onderzoeksfase juist voor een versmalling en verdieping van de studie, met vooral aandacht voor de problematiek van de visserij en de problematische visserij-activiteiten. De keuze voor de visserij had te maken met het feit dat de ecologische problemen van het gebied zich daarbinnen het duidelijkst manifesteren, hetgeen de repercussies op andere maatschappelijke terreinen het meest zichtbaar maakt. Met andere woorden: de visserij is een '*hot issue*'.

De belangrijkste methode in de visserijstudie was 'het volgen van de vis' waarbij werd begonnen met de studie van de dagelijkse werkzaamheden van de vissers. Dit leidde tot inzicht in specifieke problematische activiteiten met betrekking tot de visserij en de regulering van de visserij. Later probeerde ik te achterhalen op welke wijze deze gegevens gekoppeld waren aan de bredere processen van markt en Staat. Speciale aandacht ging daarbij uit naar lokale concepten, lokale machtsverhoudingen, de veranderende visserij en de rol van technologie. De consequentie van 'het volgen van de vis' was, dat het onderzoek op meerdere locaties plaatsvond.

Het structureren van het onderzoek in zulke veranderlijke situaties is een moeilijke opgave. De belangrijkste ordening hierin werd aangebracht door te participeren in het leven van enkele centrale actoren, die als ankerpunten fungeerden in de verschillende situaties. Deze centrale actoren werden geïdentificeerd bij 'het volgen van de vis' op weg naar de centrale marktplaatsen en de grote steden. Het ging hierbij niet om het vaststellen van gemiddelden, maar juist om het bepalen van de verschillen. Door dit 'actor-perspectief' kunnen zowel de mensen, die het moeilijk hebben om zich in de degraderende vloedvlakte te redden, als de mensen, die het duidelijk veel beter doen, naar voren komen.

Confrontaties met lokale tegenstellingen

Zodra een onderzoeker zich in een gemeenschap vestigt, spelen toevallige gebeurtenissen in het onderzoek zeker zo'n belangrijke rol als geplande interviews en inventarisaties. Met name wanneer het erom gaat inzicht te krijgen in machtsverhoudingen, zijn de confrontaties met onenigheden en dagelijkse tegenstellingen van het grootste belang. Om de interne tegenstellingen bij de Mousgoum onderling (mannen, vrouwen, jongeren en ouderen), tussen Mousgoum en Kotoko, en tussen Mousgoum en de overheid (gerepresenteerd door ambtenaren) te leren begrijpen, leveren incidenten en dagelijkse strubbelingen een schat aan relevante informatie. Ze vormen als '*narratives*' (bijvoorbeeld de beschrijvingen in het proefschrift over: de *blama* en de ex-*blama*, de 'luie' Kotoko en de put en de ontduiking van de belasting) steeds terugkerende elementen in het boek.

Mousgoum en Kotoko

Door de gekozen onderzoekswijze, de nadruk op lokale machtsverhoudingen en de wijdere context, was het noodzakelijk, niet alleen van de Mousgoum, de belangrijkste onderzoeksgroep, maar ook van de Kotoko informatie te verkrijgen. Vanuit de casusmethode is dit logisch, maar in de praktijk gebeurt het niet automatisch vanwege de standsverschillen tussen gewone Mousgoum en Kotoko en de Kotoko elite. Nadat ik geruime tijd onder de 'gewone' Mousgoum had geleefd, was het mogelijk om het onderzoek meer te richten op de Kotoko elite, zonder het vertrouwen van de Mousgoum te verliezen. De Mousgoum lijken in eerste instantie heel toegankelijk en gastvrij, maar wantrouwen alles wat tot de gevestigde orde (de ambtenaren, de elite, ambtenaren, blanken) behoort, dus ook mij. Nadat ik hun wantrouwen had overwonnen en werd gezien als "onze witte dochter van Zimado", kon ik de elite benaderen zonder door de dorpelingen als niet loyaal te worden beschouwd.

Het belang van tolken

De tolken speelden uiteraard een belangrijke rol gedurende het hele onderzoek. Niet alleen brachten zij me in contact met mensen en loodsten me door het steeds veranderende landschap, maar ze waren ook sleutelinformant en werden *brokers* voor moeilijk toegankelijke situaties.

Met Sali Oumar werkte ik het meest intensief samen. Zijn energieke uitstraling, intelligentie en enthousiasme hielpen me de hitte en de muggen te verdragen. Zijn non-conformistische houding maakte hem voor mij tot een interessante gesprekspartner. Sali bracht me in contact met oudere (vaak animistische) mensen en gebeurtenissen: via zijn oom met de veediefstal, via zijn vader met het circuit van vissers en vishandelaren in heel Noord-Kameroen, en via hemzelf en zijn vrienden met het leven van jonge mannen en de problemen die zij ondervinden bij het verzamelen van de bruidsprijs en het zoeken van een bruid. Sali leerde me bovendien om ogenschijnlijk verboden zaken (veediefstal, heling, belastingontduiking, overtreden van visserijregulering, smokkel, meervoudige identiteiten en de welvaart van de huishoudens) bespreekbaar te krijgen.

Mijn vrouwelijke tolken, Falmatta en Ruth, brachten me in contact met het christelijke deel van het dorp en met enkele vrouwennetwerken waar ik via mijn mannelijke tolk nooit toegang toe zou hebben gekregen. Door Falmatta begreep ik beter wat het betekende om in de Mousgoum samenleving een '*petite femme*' te zijn: een jonge vrouw met kleine kinderen. Dankzij haar leerde ik, hoe belangrijk het is dat vrouwen investeren in sociale relaties met onder andere '*les grandes femmes*'. Ook kreeg ik door haar inzicht in de wijze waarop vrouwen binnen armere huishoudens zich trachten te handhaven. Door Ruth leerde ik juist een wat rijker segment van de samenleving kennen.

Het 'netwerk' van de tolken hielp bij het leggen van de meeste contacten, maar aan de andere kant beperkte hun netwerk ook. Zo bleek Sali verschillende mensen uit mijn buurt te houden, omdat hij doodsbang was dat er bij mij iets gestolen zou worden en hij daar dan de schuld van zou krijgen. En Falmatta keek neer op animistische vrouwen. Om buiten de '*inner circle* van mijn tolken te geraken, hanteerde ik de sneeuwbalmethode om sleutelpersonen (de elite, politici, handelaren en traditionele

autoriteiten) in besluitvormingsprocessen te spreken te krijgen. Aangezien deze actoren meestal Frans spraken, kon ik hen op eigen voorwaarden ontmoeten.

Besluit

Het onderzoek werd aan het einde van de onderzoeksperiode opnieuw bemoeilijkt. De bereikbaarheid van Zimado werd verhinderd door aanhoudende struikroverij op de weg naar het noorden waarbij gewonden en zelfs doden vielen. In Kousseri was het opnieuw onrustig vanwege etnische spanningen tussen Kotoko en Arabieren. Alleen in konvooi, en later zelfs slechts in door militairen bewaakte konvooien, kon naar het noorden gereden worden. Het onderzoek eindigde dus zoals het begon: in konvooi.

De onderzoekster en de blama die na interviews zei:
"je vertrekt met (weer) een veer van de kip" (fotograaf: Sali Oumar)

Annex 2: Vissoorten in de Logone en in de mares

Latijn	Mousgoum	Kotoko de Logone	
Alestes nurse	Hanja	Ngoumshala	M/L
	Meteb (k)		M/L
	Absli (gr)		
Tilapia (spp)	Azgong	Maban	
	Pèreteng (k)		M
	Azgwan (gr)		M/L
Clarias (spp)	Woulkin	Khalage	
Petrocephalus et Marcusenius	Divini (k)	Brebre (k)	L/M
	Mouhoumsai (gr)	Zjeven	
Synodontis (spp)	Pokolo (gr)	Nikoui	L/M
	Gogo (k)		
	Anogo		
Schilbe mystus	Bezue blanc	Sakatan (k)	L/M
		Kliswa (gr)	
			L/M
Heterotis niloticus	Kafka	Sago	M/L
	Koporkopor	Bra'do (k)	L
Bagrus (spp)	Malauw	Mousouwi	M/L
Bagrus docmac docmac	Kiniri		
Clarias anquillaris	Woulkin	Khalage	L/M
Hyperopisus (spp)	Marha	Mlsini	L
Mormyrus hasselquisti	Timkitimki	?	L/M
Mormyrus rume et cashive	Anouko	Magouia	L/M
Mormyrops deliciosis	Mnan	Mnan	L
Gnatonemus cyprinoides et senegalensis	Awri	Gouidigouidi	L
Gnatonemus pictus et harringtoni	Amerr	Zevèn	L
Gymnarchus niloticus	Mounouhou	Moulouwi	L/M
Tetraodon fahako strigosus	Korkoto	Nkali	L
Hepsetus odoe et Ichthyoborus besse (spp	Achincebe	Kaliki'i	L/M
	Goye	Ma'do	L
Alestes dentex et baremose	Az'di	Safi	
Alestes macrolepidotus	Rèngènge	Aliangoue	L
Citharinus citharus et lathus	Madara	Nkri (gr)	L
		Sagouan (k)	L
Citharinus distichodoides	Mdbar	Magan	L
Distichodus rostratus et niloticus	Zbang	?	
Distichodus brevipennis	Bezef	Batake	
	Bouskibouski		
Barbus (spp) et Petersius (spp)	Bribri	Mbni	L/M
	Zamhi (gr)		
	Aharai (k)		
Labeo (spp)	Dabalbala	Nduri	L
	Atme (gr)	?	L
Labeo lereensis	Edmé	?	L
Labeo coubi	Gorli	?	L
Labeo senegalensis	Mougingirla		
Christichthys auratis tilhoi	Modogodogo	?	L
Clarotis laticeps	Akni	?	L

Vervolg annex 2

Latijn	Mousgoum	Kotoko de Logone	
Auchenoglanis (spp)	Migougouri	Hambi	L
Hetrobranchis bidorsalis	Bounouhou	?	L/M
Physailia pellucida	Bezwe lefelefe	Bama	L
Synodontis batensoda et membranaceus	Pokolo	Nkoui	
	Koikoi		
Synodontis couteti	Yougourimoulegi	Gworogworo	L
Synodontis schall	Godiong	Meria	M/L
Malupterus electricus	Amournini		M/L
	Doubou (gr)	Si'goui	M/L
Lates niloticus	Marslan	Sam	L
Hemichromis fasciatus	Anjanjim	Khawkòn	L
Ctenopoma (spp)	Ararai	Houloumi	M/L
Polypterus senegalus en endlicherie	Hiam	Houloumi	L
Protopterus bichir bichir	Hiam	Khalam	L
Protopterus annectens	Abslè	Selema	L
Alestes dentex et baremose	Mzdew	Bwabwa	
Opicephalus obscurus	Walawgouley	?	
Nannocharax (spp)	?	?	
Gnathonemus senegalensis	Avri	?	
Auchenoglanis biscutatus	Ngam		
Gnathonemus tamandua	Marmi amani		

(k): klein, (gr): groot; M: in de mares; L: in de Logone

Bron: Blache 1964, Oyen & Haberland 1991, Van der Voort 1994, Groeneveld 1995

Annex 3a: Verdeling van de etnische groepen over de politieke posities per politieke partij

De UNC voor 1986		
	U.N.C.	Kotoko
Voorzitters UNC in arrondissement Logone-Birni	O.F.U.N.C.	Kotoko
	J.U.N.C	Kotoko

Veranderingen in het RDPC voorzitterschap tussen 1986 en 1990		
voorzitters in Logone-Birni	**1986**	**1990**
RDPC	Kotoko	Shoa arabier
OFRDPC	Kotoko	Shoa arabier
OJRDPC	Kotoko	Shoa arabier

Het voorzitterschap in de nieuwe partij UNDP		
	UNDP	Kotoko
voorzitters UNDP	OFUNDP	Kotoko
	—	—

Vertegenwoordigers van het departement Logone Chari in het Parlement		
	1988	**1992**
RDPC	Mahamat Abdoulkarim (A) Mahamat Goubdo (K) Hirgue Hirhiri (M) Brahim Abakar (A)	Mahamat Abdoekarim (A) Mahmoud Sossol (K) Hirgue Hirihiri (M) Brahim Abakar (A)
UNDP		Ousman Ahmed (K) Abakar Patcha (M) Abaganama (Bornou)

(Tsjala en Onambele 1992:108)

Annex 3b: Uitslagen van de nationale verkiezingen in 1992 in Logone Birni

Arrondissement Logone Birni	Aantallen
aantal kiesgerechtigden	15.447
aantal kiezers	10.897
stemmen voor RDPC	5931
stemmen voor UNDP	4731

(Tsjala en Onambele 1992:108)

Annex 4: Bomen en grassoorten in het Mousgoum en Latijn

	Mousgoum	Latijn
Bomen	Alging	Diospyros mespiliformis
	Miquet	Tamarindus indica
	Azgang	Celtis africana
	Ganang	Mitragyna inermis
	Mekesl	Calotropis procera
	Oura	Borassus aethiopum
	Tokoy	Balanites aegyptiaca
	Galar	Acacia seyal
	Alfi	Ziziphus mauritiana
	Alfi hirè	Ziziphus mucronata
	Mouhouna	Ficus sycomorus
	Melinje	Acacia nilotica
	Ganje	Azadirachta indica (neem)
	Agam	Khaya senegalensis
	Mejek	Kigelia africana
	Arpaf	Acacia albida
	Memzef	?
	Diday	Crateva religiosa
	Amargaza	Piliostigma reticulatum
	Agle genji	
	Galiroko	
	Asung	Acacia siberiana
	Akono	Hyphaene thebaica
	Sampique	Cassia spec.
	Aseme	Combretum glutinosum

Vervolg annex 4:

	Mousgoum	Latijn
Grassoorten	Avalagay	Vetiveria nigritana
	Maga	id. doorgeschoten
	Gagala	Andropogon gayanus
	Majam	Hyparrhenia rufa
	Dewel	Panicum
	Aduk	Echinochloa stagnina
	Ajuk	
	Atloh	
	Giglek	Sesbania
	Siday (folere)	Hibiscus spec.
	Mhiliya	Brachiaria
	Baram	
	Andjam	Oryza longistaminata
	Mama	Cassia tora
	Wey yamlak	Setaria pumila
	Gargaday	Cynodon dactylon
	Dividik	Centaurea spec.
	Mitsmer	Corchorus
	Alimdji	Mentha spec.
	Anfama	Oryza longistaminata
	Avrik	Ipomoea aquatica

Bron: Onderzoeksdata van de auteur (DvE), in samenwerking met P. Scholte

Annex 5: Enkele veelgebruikte vistechnieken

(Blache 1964, Groeneveld 1995:40-7, Harkes 1994:27-38, Van der Voort 1994:27-32)

Fuiken

* *Gura*: fuiksoort gemaakt van een houten frame waarover netten zijn gespannen. Heeft een opening bovenin en twee kleine ingangen onderaan, die toegang verschaffen tot binnenin de fuik en waar de vis (m.n. kleine meervallen) in verstrikt raken.

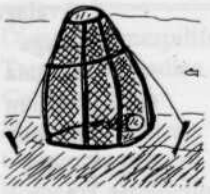

* *Sagrawai*: vismatten, zowel cirkelvormig als rechthoekig.

* *Mirmi*: grote fuik van palmblad met een 'tweekamersysteem'. Gebruikt voor het vissen van nijlbaars in de rivier.

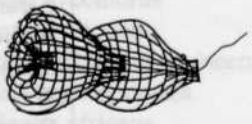

* *Gurlaapiy*: fuik vervaardigd van palmblad.

* *Mazlaba*: fuik gemaakt van de stengels van *graminées*.

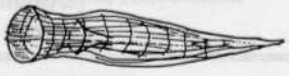

* *Slni*: rieten vismat die als een bijna gesloten cirkel in laag water wordt geplaatst, gecamoufleerd met bladeren. Door de opening aan te trekken kan de visser de hier schuilende vis vangen.

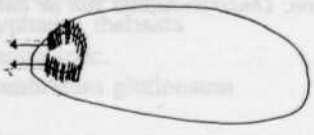

Viskorven

* *Arin*: viskorf gebruikt door Mousgoum vrouwen. De korf vergemakkelijkt het vangen van de vis met de hand.

Speren en harpoenen

* *Trum*: drietand harpoen, gebruikt in laag water (a)
* *Yola*: een speer met weerhaken (b)
* *Yalang*: harpoen met weerhaken
* *Kaway*: speer

Vishaken

* Vislijnen met haken (nummer 9 t/m 15)

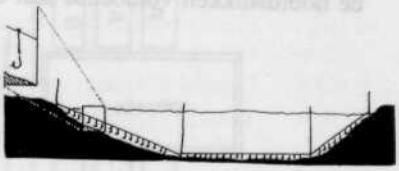

Netten

1 Schepnetten
   * *Sakama*: driehoekig schepnet dat gehanteerd kan worden door twee personen: de ene persoon houdt de boomstamkano in evenwicht, de ander schept met de *sakama*.

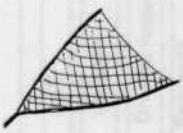

2 Werpnetten
   * *Bigri*: een werpnet, reeds beschreven in de tekst

3 Kieuwnetten
   * *Ava*: een kieuwnet heeft vaak een lengte van 25 tot 50 meter en een hoogte van 80 cm. Het wordt veelal van oever tot oever gespannen in de vijvers, verstevigd met stokken aan het uiteinde en verzwaard met lood en drijvers om het net staande te houden.

4 Sleepnetten
   * *Tarauw*: een enorm sleepnet dat gehanteerd moet worden door minstens 8 à 10 personen. Het net wordt in een U-vorm in het water uitgezet, waarna men het langzaam aan land sleept. Daar wordt het bij elkaar gevouwen, zodat de vis in het net verstrikt raakt.
   * *Corte corte*: een klein sleepnet dat aan het uiteinde verstevigd is met stokken. Twee mensen slepen het net door het water van oever naar oever. De vis die opgesloten raakt wordt op de kant gegooid.

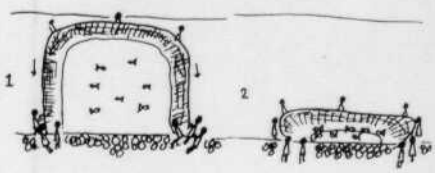

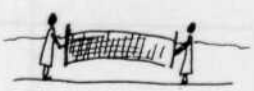

* *Alueng*: sleepnet vergelijkbaar met de *corte corte* maar groter (6 tot 10 meter). Wordt gehanteerd door 4 mensen.

Viskanalen

De principes van de visserij met viskanalen en de barragevisserij zijn in de voorgaande hoofdstukken voldoende aan de orde geweest.

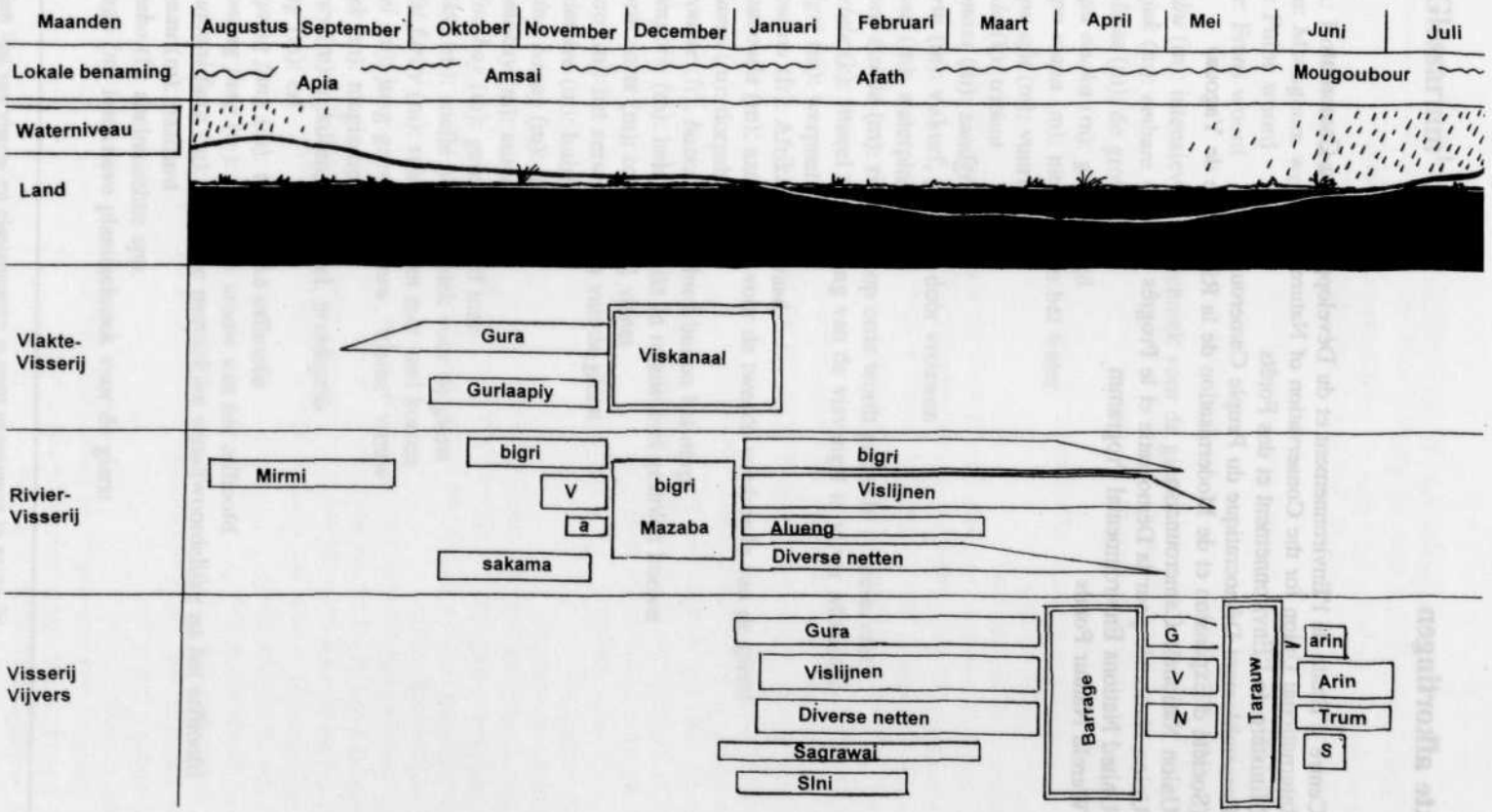
Maanden
Augustus
September
Oktober
November
December
Januari
Februari
Maart
April
Mei
Juni
Juli
Lokale benaming
Apia
Amsai
Afath
Mougoubour
Waterniveau
Land
Vlakte-
Visserij
Gura
Viskanaal
Gurlaapiy
Rivier-
Visserij
Mirmi
bigri
V
a
sakama
bigri
Mazaba
bigri
Vislijnen
Alueng
Diverse netten
Visserij
Vijvers
Gura
Vislijnen
Diverse netten
Sagrawai
Slni
Barrage
G
V
N
Tarauw
arin
Arin
Trum
S

Gebruikte afkortingen

CEDC: Centre d'Etude de l'Environnement et du Développement au Cameroun
IUCN: International Union for the Conservation of Nature
MINEF: Ministère de l'Environnement et des Forêts
RDPC: Rassemblement Démocratique du Peuple Camerounais
SEMRY: (Société d'Expansion et de Modernisation de la Riziculture de Yagoua)
UNC: Union Nationale Camerounaise
UNDP: Union Nationale pour la Démocratie et le Progrès
UNEP: United Nations Environmental Programm
WNF: Wereld Natuur Fonds

Glossarium[1]

k: Kotoko woord
m: Mousgoum woord
f: Fulbe woord
fr: Frans woord

abu (m): intensieve planttechniek voor de gierst
ajuk (m): eetbare wortels
Alaua (m): de grote god
apu anaka (m): grondvoogd
apu mana (m): meester van het water
apu afu (m): vuurmeester
ada (k): tribuut
amass (m): zandgronden
arin (m): viskorf, gebruikt door vrouwen
avaï (m): waterplas, vijver
avaï zisinie (m): rivier die op orde wordt gebracht (visreservaat)
belele (k): ritueel ter opening van de visvangst in vijver Molmoki
bigri (m): werpnet
boubou (fr): Afrikaans gewaad
boubouda (m): aanduiding voor de tweede wiedronde van de gierst
blama (m): dorpshoofd
brousse (fr), *baska* (m): gebied buiten het dorp
compolie (m): helen: gebruikt in relatie met gestolen koeien
corte corte (m): traditioneel visnet
crao (m): het eerste wieden van de gierst
delemiye (m): huishouden
deina bagay (m): autoriteit
domokay (m): autoriteiten
difna bay (m): gerespecteerd man
djikki (m): snelle planttechniek voor de gierst
difsi faray (m): rijkaard, man met veel koeien
drei (m): jong gehuwde vrouw, "kleine" vrouw
evek (m): magische kracht
faray (m): rijkdom, veestapel, bruidsprijs
fung (m): erf
- *apung fung* (m): mannelijke erfhoofd
- *amung fung* (m): de eerste vrouw van het erfhoofd
- *guidani fung* (m): de eerste mannelijke verantwoordelijke na het erfhoofd

gamau (m): bastaard
gombo (f): abelmoschus spp.
gougo (m) intensieve planttechniek voor de gierst

[1] Een lijst van vissen- en plantennamen is apart opgenomen in annex 3a.

grou (m): het verblijf van mannen met het vee in de *brousse*
gusum (m): uitwisseling/uitlenen van vee, gras
dif nas da gidinini slaï gusumkai (m): man die geen koeien uit kan lenen
dif zi gidimi faray gusum (m): man die veel koeien uitgewisseld heeft
hilif (m): vis
Iba: de hoogste erfbare Kotoko notabele titel, na de *Miarre*
kasasay (k): belasting
karal (f): zware kleigronden die jaarlijks overstromen
kna (m) : moedersbroer
kobro (m): droogte die zolang duurt dat er hongersnood ontstaat
kirdi (fr): heidenen, aanduiding voor de niet-moslim groepen in Noord-Kameroen
mama (k): fuiken in de vijvers
Mana (m): vrouwelijke watergeest (*Gangang* is de mannelijke equivalent)
Math (m): geest van de *brousse*
mayo (f): seizoensgebonden rivier
Miarre (k): de hoogste erfbare notabele titel, in het boek aangeduid met sultan
migade na kambaye (k): het geheel van hogere notabele titels
mi(l)rwade (k): aanduiding voor de gewone Kotoko burgers
minhidik (m): intensieve planttechniek voor de gierst
morkoy (m): bezoek
mouskwari (f): sorghumsoort verbouwd op *karal*gronden
moutwak (k): riteel ter markering van de opening van het visseizoen
mouquil (m): luiaard
Mra (k): de hoogste verwerfbare Kotoko notable titel
Mra gevni (k): raad van dorpsnotabelen
nuuni (m): de vangst/jacht op meervallen en longvissen
outie (m): ziener, een droomspecialist
panje (fr): afrikaanse doekjurk
patcha (m): wijkhoofd
pirogue (fr): boomstamkano
relimriye (k): aanduiding voor de notabelen stand
reli maze (k): aanduiding voor de slaven en/of vreemdelingen
migade na reli mazi (k): het geheel van lagere te verwerven Kotoko waardigheden
sagrawai (m): biezen matten
sawari (k): besloten bijeenkomst van notabelen
sedaka riteel (k): collectief ritueel ter opening van de visvijver Abana
smer (m): verzamelnaam voor eetbare in de *brousse* verzamelde bladgroenten
soudure (fr): periode tussen het opraken van de oude oogstvoorraden en de oogst van de nieuwe gierst
tarauw (m): modern sleepnet
tibi (m): traditioneel sleepnet
tchoc (m): het gezamenlijke eerste inzaaien van de gierst
trum (m): speer (visspeer)
tumun (m): schuld
vrai (m): graanpot van klei waarin de gierst wordt bewaard
waz (m): worstelen dat plaatsvindt tijdens de *grou*
yaéré (f): weidegronden in de droge tijd

yemma (m): danswedstrijden die plaatsvinden tijdens de *grou*
zemi (k): driehoekig visnet dat voorop boomstamkano's geplaatst kon worden
ziyba (m): clan of soort
Zigla (m): aardegodin, verantwoordelijk geacht voor de vruchtbaarheid van het land en van vrouwen

Rapporten en verslagen

Beek, C. van (1997) *L'eau c'est la Vie: consequences of the reflooding of the Cameroonian Logone floodplain for the socio-economic position of Kotoko and Mousgoum women in the area.* Leiden: CML student report no. 80

Beek, C. van, et M. Rhebergen (1996) *Rapport du Synthèse.* Maroua: Waza Logone Project Rapport

Berg, J. van, and D. van Est (1991) *It's Easier to Handle 100 Cows than 10 People: evaluation of the agro-pastoral project Mindif Moulvoudaye.* Leiden: CML student report

Broers, J.D., en M.Z. Steenis (1992) *Een vloedvlakte in beweging: onderzoek naar de dam bij Zilim op de meerjarige grasvegetatie van de Logone-vloedvlakte in Noord-Kameroen.* Velp: Studentenrapport Hogeschool Larenstein

Bruijn, M. de (1987) *Alles Komt Voort uit de Rivier: Fulbé veehouders in de overstromingsvlakte van de rivier de Logone in Noord-Kameroen, hun milieugebruik en milieuproblemen.* Leiden: CML studentenrapport

CML (1998) *Economic Assessment Study: consultancy for Waza Logone Project IUCN,* Leiden: CML

Dijk, W. van (1989) *Mu'di War Dankay: Mousgoum en milieugebruik in Noord Kameroen.* CML studentenrapport

Goodhue, D. (1996) *The History and Construction of Mousgoum Domed Houses.* Maroua: unpublished paper

Graafland, M.A., and H. Hoogendoorn (1995) *Influence of Waterlevel and Duration of Inundation on Vegetation Composition and Productivity in the Logone Floodplain of Northern Cameroon.* Leiden: CML student report no. 52

Groeneveld, P. (1995) *An Ecological Study to the Dry Season Fishery in Two Pools on the Logone Floodplain.* Leiden: CML student report no. 40

Harkes, I. (1994) *Abana Fishery and Frictions: the organization of the fishery in the depressions of the Waza-Logone floodplain, North Cameroon.* Leiden: CML student report no. 34

Knaap, M. van der, A. Malam, G. Bouba, A. Pala et P. Zourmba (1991) *Résultat du Recensement des Pêcheurs autour du Lac Lagdo: février 1990.* MEAVSB, Rapport NEB/PECHE/TECH/91/01

Kort, S. de, and M. van Weert (1995) *Birds of the Logone Floodplain: impact assessment of periodical flooding on bird populations in the Waza Logone floodplain, Cameroon.* Leiden: CML student report no.53

Oijen, J. van, et B. Haberland (1991) *Une digue en Terre: effets socio-écologiques de la digue de Zilim.* Leiden: Centrum voor Milieukunde

Oyen, C. van, et Kemdo (1986) *Les Yaérés Revelés: une description phytoécologique de la végétation de la plaine d'inondation du Logone, Nord Cameroun, en 1985.* Leiden: Centrum voor Milieukunde

Postma, D.J., A.M. Oumarou, et T. Schrader (1986) *Les Yaérés au Nord du Cameroun: pâturages de la saison sèche: aspects socio-économiques du développement pastoral dans la plaine inondable du Logone.* Leiden/Garoua: CEDC Maroua

A. Pala et K. Seraphi (1993) *Développement Rural dans le Bassin de la Benoué: résultats du recensement d'août 1992 des pêcheurs autour du lac Lagdo.* Rapport NEB/PECHE/TECH/93/05

Schaap, D. (1995) *Traditionele Leiders en Common Property Management in Noord-Kameroen.* Leiden: stageverslag CML

Schrader, T. (1986) *Les Yaérés au Nord du Cameroun: pâturages de la saison sèche: aspects socio-économiques du développement pastoral dans la plaine inondable du Logone.* Leiden/Garoua: CEDC Maroua

SEMRY Dossier III 1992

Voort, L. van der (1994) *Fishery in the Logone River: some biological consequences of having fish reserves.* Leiden: student report no. 37

WLP (1995) *Rapport d'Etude Comperative.* Maroua: Waza Logone Project

WLP (1996a) *Rapport d'Etude Démografique.* Maroua: Waza Logone Project

WLP (1996b) *Rapport d'Etude du Marché.* Maroua: Waza Logone Project

WLP/IUCN/CML (1994) *Conservation and Development in the Waza Logone Region, Republic of Cameroon.* Progress report no. 4, fos no. CM/90/003, September 1993-August 1994

Zee, E. van der (1987) *Kotoko Vissers in de Logone Vloedvlakte.* Leiden: CML studentenrapport

Bibliografie

Acheson, J.M. (1981) Anthropology of fishing. *Annual Review of Anthropology of Fishing*. 10: 275-316

Adams, A. (1985) La Terre et les Gens du Fleuve: jalous, balises. Paris: L'Harmattan

Adams, W.M. (1992) *Wasting the Rain: rivers, people and planning in Africa*. London: Earthscan Publications Ltd

Adams, W.M., and D.H.L. Thomas (1993) Mainstream sustainable development: the challenge of putting theory into practice. *Journal of International Development*. 5(6):591-604

Adeniyi, E.O. (1980) The impact of the change in river regime on economic activities below the Kanji dam. *Journal of the Geographic Association of Nigeria*. 13 (2):175-183

Anderson, D. en R. Grover (eds) (1987) *Conservation in Africa: people, policies and practice*. Cambridge: Cambridge University Press

Barbier, E.B., W.M. Adams, K. Kimmage (1991) *Economic Valuation of Wetlands Benefits: the Hadejia-Jama're floodplain, Nigeria*. London: Environmental Economics Centre/ International Institute for Environment and Development (IIED)

Barth, H. [1857] (1962) *Barth's Travels in Nigeria: extracts from the journal of Heinrich Barth's travels in Nigeria, 1850-1855*. London: West African History series OUP

Barth, J.F. (1969) *Ethnic Groups and Boundaries: the social organization of difference*. Boston: Little Brown Series in Anthropology

Bayart, J.F. (1979) *L'Etat au Cameroun*. Paris: Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques

Beek, W. (1996) *Resource Conflicts and their Symbolic and Ideological Rationales in West Africa*. Lecture for AEGIS/ CERES/ CNWS joint summer school 'Environmental Resource Competition, Conflict Management, Negotiation and Violence'. Leiden/Den Haag 23-28 september

Benda-Beckmann, F. von, K. von Benda-Beckmann, and H. Marks, (eds) (1994) Coping with insecurity: an 'underall' perspective on social security in the Third world. In: *Focaal* (Nijmegen), nr 22/23, pp 7-31

Benda-Beckmann, F. von, K. von Benda Beckmann, and A. Brouwer (1995) Changing 'indigenous environmental law' in the Central Moluccas: communal regulation and privatization of *sasi*. *Ekonesia: a journal of Indonesian Human Ecology* (Maret), nr 2

Benech, V. and J. Quensière (1984) Migrations de poissons vers le Lac Tchad à la decrue de la plaine inondée du Nord Cameroun. 3 Note- Influence de l'hydrologie sur les variations interanuelles. *Revue Hydrobiologique Tropical*. 16(3):287-316

Berg, A. van den (1997) *Land Right, Marriage Left: women's management of insecurity in North Cameroon*. Leiden: CNWS publications

Berkes, F. (ed) (1989) *Common Property Resources: ecology and community-based sustainable development*. London: Belhaven Press

Bernacsek, G.M. (1984) *Dam Design and Operation to Optimize Fish Production in Impounded River Basins: based on a review of the ecological effects of large dams in Africa*. CIFA paper nr 11. Rome: FAO

Blache, J. (1964) *Les Poissons du Lac Tchad et du Bassin Adjacent du Mayo Kebbi: étude systématique et biologique*. Paris: ORSTROM

Blache, J. and F. Miton (1962) *Première Contribution à la Connaissance de la Pêche dans le Bassin Hydrographique Logone-Chari-Lac-Tchad.* Paris: ORSTOM

Blaikie, P. (1985) *The Political Economy of Soil Erosion in Developing Countries.* New York: Longman Group Ltd

Borrini-Feyerabend, G. (1996) *Collaborative Management of Protected Areas: tailoring the approach to the context.* Gland: IUCN

Borrini-Feyerabend, G. and D. Buchan, (eds) (1997) *Beyond Fences: seeking social sustainability in conservation.* Gland: IUCN

Boserup, E. (1970) *Women's Role in Economic Development.* New York: St. Martin's Press

Bossche, J.P. van den, and G.M. Bernacsek (1990a). *Source Book for the Inland Fishery Resources of Africa: 1.* CIFA Technical Paper nr 18.1. Rome: FAO

Bossche, J.P. van den, and G.M. Bernacsek (1990b). *Source Book for the Inland Fishery Resources of Africa: part 2.* CIFA Technical Paper nr 18.2. Rome: FAO

Bouquet, C. (1976) La pêche dans le bief intérieur du Chari (Tchad, Cameroun). *Les Cahiers d'Outre Mer.* 29(116):386-405

Bouquet, C. (1990) *Insulaires et Riverains du Lac Tchad (Tome 1-2).* Paris:L'Harmattan

Boutrais, J. (1995) *Resources Naturelles et Viabilité Sociale en Milieu Rural (Nord Cameroun et Nord Mali).* Tromsö, anthropos seminar

Breemer, J. van den (1984) *Onze aarde houdt niet van rijst: een cultureel antropologische studie naar innovatie in de landbouw bij de Aouan van Ivoorkust.* Leiden: Academisch Proefschrift Rijks Universiteit Leiden

Breemer, J. van den, C. Drijver, and B. Venema, (eds) (1995) *Local Resource Management in Africa.* Chichester: John Wiley & Sons

Breemer, J. van den, and B. Venema, (eds) (1995) Local resource management in African national contexts. J. van den Breemer, C. Drijver and B. Venema (eds) *Local Resource Management in Africa.* Chichester: John Wiley & Sons. pp 3-25

Brokensha, D., D.M. Warren, and O. Werner (eds) (1980). *Indigenous Knowledge Systems and Development.* Lanham: University Press of America

Bromley, D.W., and M.M. Cernea (1989) *The Management of Common Property and Natural Resources: some conceptual and operational fallacies.* Washington D.C.: World Bank discussion paper 57

Bromley, D.W. (ed) (1992) *Making the Commons Work: theory, practice and policy.* San Francisco: ICS Press

Brosius, J.P., A. Lauwenhaupt Tsing, and C. Zerner (1998) *Representing Communities: histories and politics of community-based resource management.* Paper presented at the international IIAS/NIAS seminar on 'Co-management in Asia: a comparative perspective'. September 16-18, 1998, Cabagan, Philippines

Brouwer, A. (1998) *Traditionele Beheerssystemen van Kustgemeenschappen op de Molukken en de Geschiktheid ervan als Basis voor Visserij Co-Management-systemen.* Lezing gepresenteerd tijdens co-management workshop I.A.C., 28-1-1998. Wageningen: I.A.C.

Bruijn, M., I. Halsema, and H. van den Hombergh (1997) Gender, land use and environmental management: analysing trends and diversity. M. de Bruijn, I. Halsema en H. van den Hombergh (eds), *Gender and Land Use. Diversity in Environmental Practices*. Amsterdam: Thela Publishers. pp 1-8.

Brundtland, G. H. (ed) (1987) *Our Common Future: report on environment and development*. Oxford: Oxford University Press

Cabot, J. (1965) *Le Bassin du Moyen Logone*. Paris: ORSTOM

Cernea, M. [1985] (1991) *Putting People First: sociological variables in rural development*. Oxford: Oxford Press

Chambers, R. (1983) *Rural Development: putting the last first*. New York: Longman Group Ltd

Chambers, R. (1985) *The Crisis of Africa's Rural Poor: perceptions and priorities*. Brighton: IAS

Chambers, R., A. Pacey, and L.A. Thrupp (eds) (1989) *Farmer First: farmer innovation and agricultural research*. London: Intermediate Technology Development Group

Chooye, D.M., and C.A. Drijver (1995) Changing views on the development of Kafue Flats in Zambia. H. Roggeri (ed) *Tropical Fresh Water Wetlands: a guide to current knowledge and sustainable management*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. pp 137-142

Cline-Cole, R.A. (1996) African and Africanist biodiversity research in a neo-liberal context. *Africa/International African Institute*. 66(1):145-158

Courade, G. (ed) (1994) *Le Village Camerounais à l'Heure de l'Ajustement*. Paris: Karthala

Courade, G., and V. Alarvy (1994) Les planteurs camerounais, ont-ils été réévalués? *Politique Africaine*. 5(4):74-87

Couty, Ph. (1964) *Le Commerce du Poisson dans le Nord Cameroun*. Paris: ORSTOM

Couty, Ph. (1989) Mais c'était dans un autre pays: recherches sur la pêche et le commerce du poisson dans le Bassin Tchadien avant et après les indépendances. *Cahiers des Sciences Humaines*. 25(1/2):9-19

Couty, Ph., and P. Duran (1968) *Le Commerce du Poisson au Tchad*. Paris: ORSTOM

Crehan, K. (1997) *The Fractured Community: landscapes of power and gender in rural Zambia*. Berkeley: University of California Press

De Garine, I. (1964) *Les Massa du Cameroun: vie économique et sociale*. Paris: Presses Universitaires de France

De Garine, I. (1981) Contribution à l'histoire du Mayo Danaye (Massa, Toupouri, Moussey et Mousgoum). C. Tardits (ed), *Contribution de la Recherche Ethnologigue à l'Histoire des Civilations du Cameroun*. Paris: CNRS, 1:171-187

De Garine, I. and G. Koppert (1991) Coping with seasonal fluctuations in food supply among savanna populations: the Massa and Mussey of Chad and Cameroon. De Garine (ed) *Coping with Uncertainties in Food Supply*. New York: Oxford University Press. pp 210-259

Diemer, G. (1990) *Irrigatie in Afrika: boeren en ingenieurs, techniek en kultuur*. Leiden: Academisch Proefschrift Rijks Universiteit Leiden

Dietz, T. (1996) *Entitlements to Natural Resources: contours of political environmental geography*. Utrecht: International Books

Domo, J. (1994) Exister por soi ou disparaître à la prise d'initiatives chez les riziculteurs de Yagoua. G. Courade (ed) *Le Village Camerounais a l'Heure de l'Ajustement*. Paris: Karthala, pp 262-284

Drijver, C.A and M. Marchand (1985) *Taming the Floods: environmental aspects of floodplain development in Africa.* Leiden: Centrum voor Milieukunde

Drijver, C.A., E. Kouahou, and P.J. Spierenburg (1992a). *Rapport des Activités de Recherches sur les Yaérés Réalimentés dans la Plaine du Logone, Cameroun.* Leiden: Centrum voor Milieukunde

Drijver, C.A., and J.C.J. van Wetten (1992b) *Sahel Wetlands 2020: changing development policies or losing Sahel's best resources.* Leiden: Centrum voor Milieukunde

Drijver, C.A. and E. Kouahou (1995a) What a small dam can do. H. Roggeri (ed) *Tropical Fresh Water Wetlands: a guide to current knowledge and sustainable management.* Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. pp 179-184

Drijver, C.A.. J.C.J. van Wetten, and W.T. de Groot(1995b) Working with nature: local fishery management on the Logone floodplain in Chad and Cameroon. J.P.M. van den Breemer, C. Drijver and B. Venema (eds) *Local Resource Management in Africa.* Chichester: John Wiley & Sons. pp 29-45

Dumas-Champion, F. (1983) *Les Masa du Tchad: bétail et société.* Cambridge:Cambridge University Press

Eaton, D. and M.T. Sarch (1997) *The Economic Importance of Wild Resources in the Hadejia Ngurur Wetlands, Nigeria.* London: IIED

Ekejiuba, F.I. (1995) Down to fundamentals: hearth-holds in rural West Afrika. D. Bryseson (ed) *Women Wielding the Hoe: lessons from rural Africa for feminist theory and development practice.* Oxford/Washington: Berg Publishers. pp 47-62

Ellen, R. (1986) What Black Elk left unsaid: on the illusory images of green primitivism. *Anthropology Today.* 2(6):8-12

Ellen, R. (1998) *General Discussion: a summing down on co-management in Asia.* Conclusions presented at the international IIAS/NIAS seminar on 'Co-management in Asia: a comparative perspective'. September 16-18, 1998, Cabagan, Philippines

Engola Oyep, J. (1994) L'introduction du marché comme mode de régulation dans un périmètre hydro-rizicole d'Etat, la SEMRY. G. Courade (ed) *Le Village Camerounais a l'Heure de l'Ajustement.* Paris: Karthala. pp 271-307

Est, D. van (1997) The changing use and management of the floodplain environment by Mousgoum women in North Cameroon. M. de Bruijn, I. Halsema & H. van den Hombergh (eds) *Gender and Land Use: diversity in environmental practices.* Amsterdam: Thela publishers. pp 9-26

Evans-Pritchard, E.E. (1940) *The Nuer: a description of the modes of livelyhood and political institutions of a Nilotic people.* Oxford: Clarendon Press

Fairhead, J. (1990) *Fields of Struggle: towards a social history of farming knowledge and practice in a Bwisha community, Kivu, Zaïre.* London: PhD-thesis University of London

Fairhead, J. & Leach, M. (1996) *Misreading the African Landscape: society and ecology in a forest savanna mosaic.* Cambridge: Cambridge University Press

Fairhead, J. & Leach, M. (1998) *Reframing Deforestation: global analyses and local realities: studies in West-Africa.* London: Routledge

Farmer, G. (1989) Rainfall. M. Norton-Griffiths and P. Ryden (eds) *The IUCN Sahel studies.* Gland: IUCN.

Fay, C. (1989) Systèmes halieutiques et espaces de pouvoirs: transformation des droits et des pratiques de pêche dans le delta central du Niger (Mali). *Cahiers des Sciences Humaines.* 25(1/2):213-236

Fisiy, C.F. (1992) *Power and Privilege in the Administration of Law: land law reforms and social differentiation in Cameroon.* Leiden: Research Reports Africa Study Centre, nr 48

Fox, J. (1993) The tragedy of the open access. H. Brookfield & Y. Byron (eds) *South-East Asia's Environmental Future: the search for sustainability.* Tokyo: United Nations University Press. pp 302-315

Galjart, B.F. (1994) Pleidooi voor een model. *Sociologische Gids.* 41(6):422-441

Ganzeman, A. (1993) *Pellonula Miri: aspects de faisabilité d'exploitation au Lac Lagdo, projet N.E. Benoue Division Pêche.* Nijmegen: Haskoning

Geerling, C. (1980) Temmen van tropische overstromingsvlakten rampzalig voor natuur en mens. *Natuur en Milieu.* 5:9-15

Geschiere, P.L. (1978) *Stamgemeenschappen onder Staatsgezag.* Academisch Proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam

Geschiere, P.L. (1984) Hegemonische regimes en volksverzet in postkoloniaal Afrika: Bayart, Gramski en de staat in Kameroen. *Sociologische Gids.* 31(4):334-369

Geschiere, P.L. (1997) *The Modernity of Witchcraft: politics and the occult in postcolonial Africa.* Charlottesville: University Press of Virginia

Gibson, C.C., and T. Koontz (1998) When 'community' is not enough: institutions and values in community-based forest management in Southern Indiana.: *Human Ecology.* 26(4):621-647

Gide, A. [1928] (1994) *Le Retour du Tchad.* Paris: Gallimard

Gide, A. [1928] (1994) *Travels on the Congo.* New York: Ecco Press

Ginkel, R. van (1988) Synopsis van de maritieme antropologie. *Focaal.* Nijmegen, winter 1988, pp 5-39

Ginkel, R. van (1993) Paria's of paladijnen van de zee. *Focaal.* 20:39-67

Grandstaff. S.W., T.B. Grandstaff, and G.W. Lovelace (1987) Summary report. Khon Kaen University, *Proceedings of the 1985 international conference on rapid rural appraisal.* Khon Kaen (Thailand): Rural Systems Research and Farming Systems Research Projects, Khon Kaen University. pp 3-33

Groot, W.T. de (1992) *Environmental Science Theory: concepts and methods in a one-world, problem-oriented paradigm.* Amsterdam: Elsevier

Groot, W.T. de and G. Persoon (1996) *PMO onderzoekslijnen.* Leiden: Centrum voor Milieukunde

Groot, W.T. de, J.van Wetten, and C.A. Drijver (1995) Drawing the boundary: an explorative model of the defense of the commons. J.P.M. van den Breemer e.a. (eds) *Local Resource Management in Africa.* Chichester: John Wiley & Sons. pp 211-228

Hagen, G. von (1912) Einige Notizen über die Musgu. *Baessler Archiv.* 2(2):117-123

Hagenbücher-Sacripanti, F. (1977) Les Arabes dits 'Suwa' du Nord Cameroun. *Cahier ORSTOM, série Sciences Humaines.* 14(3):23-31

Hardin, G. (1968) The tragedy of the commons. *Science.* 162:1243-1248

Harms, R. (1987) *Games Against Nature: an eco-cultural history of the Nunu of equatorial Africa.* Cambridge: Cambridge University Press

Harms, R. (1989) Fishing and systems of production: the pre-colonial Nunu of the middle Zaïre. *Cahiers des Sciences Humaines.* 25(1/2):147-158

Harrison, P. (1987) *The Greening of Africa : breaking through in the battle for land and food.* London: IIED

Headland, Th. (1986) *Why Foragers Do Not Become Farmers: a historical study of a changing eco-system and its effect on a negrito hunter-gatherer group in the Philippines.* Michican: UMI dissertation services

Hildyard, N., P. Hedge, P. Wolvekamp, and S. Reddy (1998) Pluralism, participation and power. *Forest, Trees and People Newsletter.* 35:31-35

Hodgekinson, E. (1996) Economy. J. Clark (ed) *Cameroon, Physical and Social Geography in Africa South of the Sahara* (25th edition). London: Europe Publications Ltd. pp 234-242

Hoffmann, C. (1970) The personal pronoun in Musgum. *Research Notes from the Department of Linguistics and Nigerian Languages.* University of Ibadan. 3(1)

Hoffmann, C. (1972) *Studien zur Morphologie und Syntax des Musgu.* Hamburg: Hamburgische Philologische Studien (24)

Hombergh, H. (1994) *Gender, Environment and Development: a guide to the literature.* Published for INDRA by International books. Utrecht: Van Arkel

Hulme, M. (1992) Rainfall changes in Africa: 1931-1960 to 1961-1990. *International Journal of Climatology.* 12:686-699

IIED, 1996. *Whose Eden? An overview of community approaches to wildlife Management.* Nottingham: Russell Press

IUCN (1997) *Indigenous People and Sustainability: cases and actions.* Gland: IUCN

IUCN / WWF / UNEP (1991) *Caring for the Earth: a strategy for sustainable living.* Gland: IUCN, WWF en UNEP

Janssen, J. (1995) *De Draaiende Put: een studie naar de relatie tussen het Sunjata-epos en de samenleving in Haut-Niger (Mali).* Leiden: CNWS publications

Janssen, J. (1996) The younger brother and the stranger: in search of a status discourse for Mande. *Cahiers d'Etudes Africaines.* 36(144):659-688

Johannes, R.E. (1981) *Words of the Lagoon: fishing and marine lore in the Palau District of Micronesia.* Berkeley: University of California Press

Johannes, R.E. (1989) Fishing and traditional knowledge. R.E Johannes (ed) *Traditional Ecological Knowledge: a collection of essays.* Cambridge: IUCN publications. pp 39-42

Jones, C.W. (1986) Intra-household bargaining in response to the introduction of new crops: a case study from North Cameroon. / J.C. Moock (ed) *Understanding Africa's Rural Households and Farming Systems.* London: Westview Press. pp 105-124

Kalland, A., and G. Persoon (1998) Beyond environmental rethorics. A. Kalland and G. Persoon (eds) *Environmental Movements in Asia.* Richmond/ Surrey: Curzon Press (Man and Nature, series nr 4). pp 1-43

Kessy, J.F. (1998) *Conservation and Utilization of Natural Resources in the East Usambara Forest Reserves: conventional views and local perspectives.* Wageningen: PhD thesis Landbouw Universiteit Wageningen

Knaap, M. van der (1994) *Status of Fish Stocks and Fisheries of Thirteen Medium Sized African Reservoirs.* CIFA Technical Paper nr 26. Rome: FAO

Krause & Müller (1886) *Die Musuksprache in Central Afrika.* Wenen

Laurent, P.J. & Mathieu, P. (1994) Authority and conflict in management of natural resources: a story about trees and immigrants in southern Burkina Faso. *Forest, Trees and People.* 25:37-44

Leach, M., R. Mearns, and I. Scoones (1997) *Environmental Entitlements: a framework for understanding the institutional dynamics of environmental change*. Brighton: University of Sussex.

Lebeuf, A. M-D. (1969) *Les Principautés Kotoko: essai sur le caractère sacré de l'autorité*. Parijs: CNRS

Lebeuf, A. M-D. (1973) L'origine et la constitution des principautés Kotoko. *Contribution de la Recherche Ethnologique à l'Histoire des Civilisations du Cameroun*. Paris: CNRS 1:209-219.

Lebeuf, J.P. (1976) *Etudes Kotoko*. Cahier de l'homme. Ethnologie-Géographie-Linguistique Nouvelle Série XVI, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales. Paris/La Haye: Mouton

Lembezat, B. (1961) *Les Populations Paiennes du Nord Cameroun et de l'Adamaoua*. Paris: P.U.F.

Leynseele, P. van (1979) *Les Libinna de la Ngiri: l'anthropologie d'un peuple de marais du confluent Congo-Unbangi*. Leiden: Academisch Proefschrift Rijks Universiteit Leiden

Long, N., and A. Long (eds) (1992) *The Battlefield of Knowledge: the interlocking of theory and practice in social research and development*. London: Routledge

Lukas, J. (1941) *Deutschen Quellen zur Sprache der Musgu in Kamerun*. Berlijn: Beihefte zur Zeitschrifte für Eingeborenen Sprachen (24)

Luning, S. (1997) *Het Binnenhalen van de Oogst: ritueel en samenleving in Maane, Burkina Faso*. Leiden: Research School CNWS

Maltby, E. (1990) Wetland management goals: wise use and conservation. M. Marchand and H.A. Udo de Haes (eds) *The People's Role in Wetland Management*. Leiden: Centrum voor Milieukunde. pp 46-60

Marchand, M., and H.A. Udo de Haes (eds) (1990) *The People's Role in Wetland Management: proceedings of the international conference on wetlands, 5-8 June 1989, The Netherlands*. Leiden: Centrum voor Milieukunde

McCay, B.J., and A.P. Vayda (1993) *A Question-Based Approach to Research in Ecological Anthropology: lessons from applied research in fisheries, forestry and conservation*. New Jersey: Rutgers

Meyer-Bahlburg, H. (1972) Texte im Musgu von Girvidik (Nord Kamerun). *Afrika und Übersee*. 56(1/2):61-71

Milton, K. (1996) *Environmentalism and Cultural Theory: exploring the role of an anthropology in environmental discourse*. London: Routledge

Monod, Th. (1928) *L'Industrie des Pêches au Cameroun*. Paris: Société d'Editions Géographique Maritimes et Coloniales

Moore, H. (1994) *A passion for difference*. Oxford: Blackwell

Moorehead, R. (1992) Land tenure and environmental conflict: the case of the inland Niger delta, Mali. J. Käkönen (ed) *Perspectives on Environmental Conflicts and International Relations*. London: Pinter Publishers. pp 96-115

Moritz, M., S. Kari, and P. Scholte (1997) The Nomadic Contract: arrangements and rangelands under pressure in the Far North of Cameroon. Publicatie in voorbereiding

Ndembou, S. (1981) L'insertion de la riziculture dans le système rural Massa: l'exemple de Vounaloum. *Revue de Géographique du Cameroun*. 2(1):53-61

Netting, R. Mmc. (1981) *Balancing on an Alp*. Cambridge: Cambridge University Press

Njiforti, H.L. (1997) *The Biology and Management of Wild Helmeted Guinea Fowl (numida meleagris galeata Pallas) in the Waza Region of North Cameroon.* Maroua: Academisch Proefschrift Landbouwuniversiteit Wageningen

Notermans, C.D. (1999) *Verhalen in Veelvoud: vrouwen in Kameroen over polygynie en christendom.* Nijmegen: Valkhof Pers

Onambele, J.A. (ed) *Les Affrontements Interethniques entre Arabes Choas et Kotoko dans le Logone et Chari (Extrême Nord du Cameroun).* Yaoundé: Rapport Tribus sans Frontières, nr 1

Ostrom, E. (1990) *Governing the Commons: the evolution of institutions for collective action.* Cambridge: Cambridge University Press

Ozana, V.O. (1992) Contribution à la compréhension des causes économiques des affrontements de Kousseri. J.A. Onambele (ed) *Les Affrontements Interethniques entre Arabes Choas et Kotoko dans le Logone et Chari (Extrême Nord du Cameroun).* Yaoundé: Rapport Tribus sans Frontières, no. 1. pp 62-72.

Persoon, G.A. (1994) *Vluchten of Veranderen: processen van verandering en ontwikkeling bij tribale groepen in Indonesië.* Leiden: Academisch Proefschrift Rijks Universiteit Leiden

Persoon, G.A. (1995) *Lokale Kennis en Natuurbeschermingsdebat.* College in het kader van de CML-cursus M & O III, 28-3-1995. Leiden: Centrum voor Milieukunde

Persoon, G.A. (1998) *Asian Perspectives on Instruments and Practices of Co-Management of Nature.* Paper presented at the 'Peoples and Parks' workshop at CEDC, Maroua, 3-6 February 1998

Persoon, G.A, and D.M.E. van Est (1998) *Co-Management of Natural Resources: the concept and aspects of implementation.* Paper presented at the international IIAS/NIAS seminar on 'Co-management in Asia: a comparative perspective'. September 16-18, 1998, Cabagan, Philippines

Platenkamp, J.D.M. (1979) Out of mind, out of sight: suppression and taboo in the 'Leach-theory'. *BKI*, nr 135. pp 172-180

Polunin, N.V. (1984) Do traditional marine 'reserves' conserve? A view of Indonesian and New Guinea evidence. K. Ruddle and T. Akimichi (eds) *Maritime Institutions in the Western Pacific.* Senri Ethnological Studies, nr 17. Port Osaka: National Museum of Ethnology. pp 267-284

Pomeroy, R.S. (1994) Introduction. R.S. Pomeroy (ed) *Community Management and Common Property of Coastal Fisheries in Asia and the Pacific: concepts, methods and experiences.* Manila: ICLARM Conference Proceedings 45. pp 1-11

Pomeroy, R., B. Katon, and I. Harkes (1998) *Fisheries Co-management: key conditions and principles drawn from Asian experiences.* Paper presented at the international IIAS/NIAS seminar on 'Co-management in Asia: a comparative perspective'. September 16-18, 1998, Cabagan, Philippines

Pottier, J. (1994) *Gender and the Politics of Household Food Security.* Paper presented at the 'Gender and the Politics of Environmental Sustainability in Africa' annual conference, 24-26 May 1994. Edinburgh: University of Edinburgh

Quensière, J. (1994) *La Pêche dans le Delta Central du Niger: approche pluridisciplinaire d'un système de production halieutique.* Paris: ORSTOM

Radcliffe-Brown, A. R. (1952) *Structure and Function in Primitive Society.* London: Cohen and West

Rappaport, R. (1968) *Pigs for the Ancestors: ritual in the ecology of a New Guinea people.* New Haven: Yale University Press

Rey, C., I. Scoones, and C. Toulmin (eds) (1996) *Sustaining the Soil: indigenous soil and water conservation in Africa.* London: Earthscan

Richards, P. (1985) *Indigenous Agricultural Revolution: ecology and food production in West-Africa.* London: Hutchinson

Roggeri, H. (1995) *Tropical Fresh Water Wetlands: a guide to current knowledge and sustainable management.* Dordrecht: Kluwer Academic Publishers

Roitman, J. (1996) *Object of the Economy and the Language of Politics in Northern Cameroon.* Philadelphia: PhD thesis University of Pennsylvania

Roupsard, M. (1984) La riziculture irriguée dans les plaines de l'Extrême Nord du Cameroun: la SEMRY. *Revue de Géographie du Cameroun.* 4(2):47-71

Roupsard, M. (1987) *Nord Cameroun, Ouverture et Développement d'une Région enclavée.* Thèse de doctorat Université Paris X

Santen, J.C.M. van (1993) *They Leave their Yars behind: the conversion of Mafa women to Islam (North Cameroon).* Leiden: Academisch Proefschrift Rijksuniversiteit Leiden

Schilder, K. (1994) *Quest for Self-Esteem: State, islam and Mundang ethnicity.* Leiden: Academisch Proefschrift Rijks Universiteit Leiden

Schlager, E., and E. Ostrom (1992) Property-rights, regimes and natural resources: a conceptual analysis. *Land Economics.* 68(3):249-262

Scholte, P., S. Kari and M. Moritz (1996) *Participation des Pastoralistes Nomades et Transhumants à la Réhabilation et à la Gestion de la Plaine Inondable du Logone dans le Nord Cameroun.* Dossier nr 66. Londen: IIED

Scholte, P., E. Pamo, P. Donfack, S. Kari, S. Kersten, and P. Kirda (1995) Floodplain rehabilitation in North Cameroon: expected impact on vegetation, pastoralists and wildlife. N. West (ed) *Proceedings of the Fifth International Rangeland Congress Salt Lake City, Utah: July 23-28.* pp 492-493

Schrader, T. (1990) *Milieukunde in Ontwikkeling: milieuproblemen in de Derde Wereld en de samenwerking tussen vakgebieden.* Leiden: Leiden Development Studies, nr 10

Scoones, I. (1992a) *Wetlands in Drylands: key resources for agricultural and pastoral production in Africa.* London: IIED

Scoones, I. (1992b) *The Hidden Harvest: wild food and agricultural systems.* London: IIED

Scoones, I. (1995) Investigating difference: applications of wealth ranking and household survey approaches among farming households in southern Zimbabwe. *Development and Change.* 26(4):67-88

Scoones, I. (1996) *Hazards and Opportunities: farming livelihoods in dryland Africa, lessons from Zimbabwe.* London: ZED Books Ltd

Scoones, I., and J. Thompson (eds) (1994) *Beyond Farmers First: rural people's knowledge, agricultural research and extension practice.* London: Intermediate Technology Publications Ltd

Shiva, V. (1989) *Staying Alive: women, ecology and development.* London: Zed Books Ltd

Skutsch, M., and M. Schulte Nordholt (1997) Gender and energy: on hijacking cultural norms. M. de Bruijn, I. Halsema en H. van den Hombergh (eds) *Gender and Land Use: diversity and environmental Practices.* Amsterdam: Thela Publishers. pp 162-175

Slikkerveer, J. (1994) *Indigenous Knowledge System Research and Development Studies.* Leiden: LEAD

Socpa, A. (1992) Origines et caractéristiques des ethnies Arabes Choa et Kotoko. In: *Les Affrontements Interethniques entre Arabes Choas et Kotokos dans le Logone et Chari (Extrême Nord du Cameroun)*/ J.A. Onambele (ed), pp 36-61. Yaoundé: Rapport Tribus sans Frontières no.1

Song, A.S., et J.A. Onambele (1992) Le Logone et Chari: des hommes, une région, une histoire. J.A. Onambele (ed) *Les Affrontements Interethniques entre Arabes Choas et Kotoko dans le Logone et Chari (Extrême Nord du Cameroun).* Yaoundé: Rapport Tribus sans Frontières, no.1. pp 14-16

Spierenburg, P., and J.C.J. van Wetten (1993) *Initial Report of the Cameroonian-Dutch Mid-winter Water and Waterfowl Expedition to the Floodplains of the Logone in Januari 1993.* Ewijk: WIWO-IWRB

Stauch, A. (1966) *Le Bassin Camerounais de la Benoué et sa Pêche.* Paris: ORSTOM

Steenhuysen-Piters, B. de (1995) *Diversity of Fields and Farmers: explaining yield variations in northern Cameroon.* Wageningen: Academisch Proefschrift Landbouwuniversiteit Wageningen

Tardits, C. (ed) (1973) *Contribution de la Recherche Ethnologique à l'Histoire des Civilisations du Cameroun.* Paris: CNRS

Tchala-Abina, F. (1982) *The State, the Bureaucracy and Farmers in Rural Development: a case study of the social relations of production in selected development corporations in Cameroon.* PhD thesis Cornell University

Tchamba, M.N.(1996) *Elephants and their Interactions with People and Vegetation in the Waza-Logone Region, Cameroon.* Maroua: Academisch Proefschrift Rijks Universiteit Utrecht

Thomas, D.H.L. (1994) Socio-economic and cultural factors in aqua culture development: a case study from Nigeria. *Aqua Culture.* 119:329-343

Thomas, D.H.L. (1996) Sustainable harvest of traditional fisheries in Africa: looking beyond maximum sustainable yield

Thomas, D.H.L. (1996) Fisheries and tenure in an African floodplain village and the implications for management. *Human Ecology.* 24(3):287-313

Tidanbay Madjingar, G. (1982) *La Pêche en Pays Sar.* N'Djamena: Université de N'Djamena

Tourneux, H. (1985) Le protoptère et le déluge. D. Barreteau en H. Tourneux (eds) *Le Milieu et les Hommes: recherches comparatives et historiques dans le bassin du lac Tchad.* Actes du 2eme colloque Mega-Tchad ORSTOM Bondy le 3 et 4 octobre 1985

Tourneux, H. (1990) *Lexique Pratique du Munjuk des Rizières: dialecte de Pouss.* Paris: ORSTOM

Trouwborst, A.A. (1987) From tribute to taxation: on the dynamics of the early state. H.J.M. Claessen and P. van der Velde (eds) *Early State Dynamics.* Leiden: Brill. pp 130-137

Tsjala, M.B. & Onambele, J.A. (1992) Les causes politico-administratives. J.A. Onambele (ed) *Les Affrontements Interethniques entre Arabes Choas et Kotoko dans le Logone et Chari (Extrême Nord du Cameroun).* Yaoundé: Rapport Tribus sans Frontières, no.1. pp 73-109

Vayda, P. (1969) *Environment and Cultural Behavior: ecological studies in cultural anthropology.* New York: Natural History Press

Welcomme, R.L, and D. Hagborg (1977) Towards a model of a floodplain fish population and its fishery. *Environ. Biol. Fish.* 2(1):7-22

Welcomme, R.L (1979) *Fisheries Ecology of Floodplain Rivers.* London: Longman

Wesseling, J.W., C.A. Drijver, E. Naah, A. Namba, and A. Zuiderwijk. *Waza-Logone Flood Restoration Study: identification of options for reflooding.* Delft: Delft Hydraulics

Wetten J.C.J. van (1993) Milieuproblemen in stroomgebieden, overstromingsvlakten en kustgebieden. J.M.G. Kleinpenning (ed) *Milieuproblemen in Ontwikkelingslanden: een sociaal-geografische inleiding.* Assen: Van Gorcum. pp 105-126.

Woodhouse, P. (1992) (6) Social and environmental change in Sub Sahara Africa. H. Bernstein (ed), *Rural Livelihoods: crisis and responses.* Oxford: Oxford University Press. pp 165-194

WWF (1996) *Indigenous Peoples and Conservation: WWF statement of principles.* Gland: WWF International

Zuiderwijk, A. (1998) *Farming Slowly, Farming Fast: migration incorporation and agricultural change in the Mandara mountains of Northern Cameroon.* Academisch Proefschrift Rijks Universiteit Leiden

Zwaal, N. (1997) Talol, Talol, Gombel, Gombel: local stories from the far north of Cameroon and the importance of story telling for the conservation of nature. Zeist: WWF

Fishing in another man's pond

Natural resource management and conflicting interests among Mousgoum and Kotoko in the Logone floodplain (Northern Cameroon)

This book describes and discusses the changing patterns of natural resource management and use among Mousgoum and Kotoko people in the disrupted floodplain of the Logone river. In the 1970's a dam - the Maga dam, was constructed in this river to store water for irrigation, thereby interfering with the normal flooding patterns. The severity, diversity and complexity of the impacts thereof on the downstream environment and on local people and their livelihoods is widely recognised. The research has been conducted with particular reference to notions of local resource management featuring in the sustainability debate and to the debate on the dynamic role of the state in developing countries like Cameroon. By means of a ‚thick' description and discussion of case histories, it is shown how resource management works out for various actors in various trajectories, in a situation of ecological and political instability and insecurity. The book emphasises the decisive role of certain socio-economical and political factors in local management regimes.

The resource use of the Mousgoum is discussed in the context of the Kotoko regime. For centuries the Kotoko have lived in the floodplain and their elites gained dominance over the natural resources. When the Mousgoum migrated to the plain, at the beginning of this century, they became subordinate to them. It are the Kotoko who decide about access to the natural resources and where to live. For this reason in the book both the perspectives of the Mousgoum and the Kotoko are considered.

Chapter One, *Introduction*, introduces the reader to the commons debate and the debate on the role of the state in Cameroon. Community-based approaches to the environment and development have gained in popularity during the 1990s. In the associated debate, evolving views on local management practices, self-determination, local knowledge, empowerment and gender have led to greater insistence on the involvement of local people and organisational resources in the context of resource management. This ideological move has converged with the reorientation of management styles in the field of conservation: centralised top-down approaches are being replaced, at least in policy plans, by more decentralised bottom-up approaches. Nowadays, local resource management is no longer an abstract idea. Local involvement and commitment is widely seen as a precondition for halting environmental degradation in general and protecting commonly held resources in particular (Borrini-Feyerabend 1996). International institutions such as the World Bank as well as the international donor community and major environmental NGOs like IUCN and WWF have invested in the efforts of local and other organisations to promote community-based management regimes. At the same

time, the successes of disseminating and implementing this paradigm have raised new theoretical challenges concerning the underlying assumptions and concepts employed.

Although collaborative management regimes are to be welcomed because they have greater potential, in theory at least, for meeting local priorities than resource management by the state, it is argued in this book that until recently there has been too much focus on the general and ideal aspects of such management systems. At the same time the design principles for resource management developed by Ostrom (1990:90) have gained growing popularity. It is argued here that although Ostrom's work was an important step forward in the commons debate, there are several practical and theoretical objections to adopting her (and other) design variables. We return to this important issue later in the summary.

Chapter Two, *The Disrupted Rhythm of the Logone River*, addresses aspects of the ecologically dynamic setting for resource management in the Logone floodplain, situated in the extreme north of Cameroon. This region was known for its very rich game, fishing, gathering and herding environment. Potential fish production linked directly to the hydrological regime used to be rather high, 40 kg/ha per year (Welcomme 1979). The livelihood of the sedentary and nomadic population depended on the fertile, annually inundated land. Moreover, the biodiversity of the area is of national and international significance. Two national parks support a large and varied stock of wildlife and birds.

Since 1979 the natural hydrological regime of the Logone floodplain has been affected by the Maga dam, constructed as part of a nationally and internationally funded project for large-scale rice irrigation, SEMRY II. Dams, built to store water for irrigation, have widely recognised downstream environmental and socio-economic impacts (Drijver & Marchand 1985, Adams 1992). Such engineering works alter flooding patterns and therefore have a profound influence on the ecology of floodplains, particularly those of semi-arid African rivers, like the Logone, with a strongly seasonal flow regime. Changes in flow regimes following construction of the Maga dam, combined with a prolonged drought affecting the entire Sahel, have led to a cessation of flooding over a large part of the plain, disrupting local economic activities. Floodplain agriculture has been fundamentally disturbed, populations of fish whose spawning is linked to the flood cycle have been decimated and the loss of dry-season grazing resources has disrupted pastoral activities. In the absence of annual inundation, habitat richness has declined and the national parks are threatened by local people and park management conflicts (Tchamba 1996, Njiforti 1997). It has also exacerbated competition and conflict among resource users.

It is argued, further, that the downstream floodplain cannot be considered as a single unit but that dam's overall impact varies down the river as well as over the years. It is also shown that the ensuing degradation means different things to different people (ethnic groups, men and women, young and old).

Another issue that follows from this second chapter is the highly ambivalent role of the Cameroonian state. In fact, two competing government policies, one of economic growth (irrigated rice cultivation) and one of wildlife conservation through creation of national

parks, clash dramatically in the Logone floodplain. The experience of 'development' in the form of projects like SEMRY II and the creation of protected areas has made local people very anxious about new interventions that might restrict their lives. Against this background a renewed interest in local people's own management practices is quite confusing.

Chapter Three, *Following the Fish: Mousgoum in the land of the Kotoko* describes the historical context, the hierarchical social organisation of the Kotoko, the dominant ethnic group, and the changing subordinate position of the Mousgoum in this context. The Kotoko people claim to have lived in the floodplain since time immemorial and that their authorities are the rightful owners of and rulers over the land (Lebeuf 1969). Kotoko social organisation is highly hierarchical. Traditional authority in the Logone floodplain is embodied in a single sultan who as a political leader exercises power through a council of noblemen, district chiefs and representatives in the villages. These power positions, ranked in lower and higher titles, are ascribed as well as achieved. The dynamics of the Kotoko political system are the result of 'title-crazy' Kotoko competing among themselves for higher titles. This 'title complex' was based on privileged rights of access to and demand over specific resources. Kotoko social organization is also highly exclusive. 'Strangers' such as Mousgoum people (and Choa Arabs) were excluded from their political organisation, their court of nobles and religious dignitaries, and given only conditional access to resources. In the colonial and post-colonial state administration, new positions of power were granted almost exclusively to the Kotoko elite. With their access to power, sultans and Kotoko noblemen appropriated natural resources, gaining privileged rights to certain resources such as fishing ponds and canals as well as to the distribution of land.

In the past fifteen years there have been major changes in relations between Kotoko and Mousgoum as well as between these groups and the state and an ensuing shift of power within the Kotoko community. In the first place, the degradation of the floodplain has weakened the Kotoko social organisation based on competition for titles. The resources available to invest in these titles have declined as a result of the ecological degradation and secondly, the social importance of the titles has decreased. Secondly, the Kotoko authority has been challenged and some of the Mousgoum no longer accept their subordinate position. The fact that Mousgoum today demographically outnumber the Kotoko is important in this respect. In various fields Mousgoum also show greater innovative prowess. This translates into superior economic power (fish trade) and new political aspirations. Several members of the Mousgoum elite are presently engaged in investing part of their newly acquired wealth in social capital, thereby manoeuvring themselves into more favourable positions (political party member, canton head, MP) in the struggle concerning access to and control of key natural resources. Thirdly, relations between the state and both groups have undergone significant change in recent years. Under the rule of President Biya (1982 -) the government has tried to reduce the hegemony of the Kotoko elite in the North.[1] For example, state officials like *préfet* and *sous-préfet* were explicitly charged with democratising local councils (Socpa 1992). During the 1980s,

[1] President Paul Biya came into power in 1982. Since then, government support to the Kotoko elite has declined and other ethnic groups have become more important as presidential supporters (Tsala & Onambele 1992:94-5).

moreover, the Cameroonian state was weakened by political and economic crisis. Widespread popular dissatisfaction with the one-party system forced President Biya to introduce a multi-party system in 1991. These developments deeply affected regional politics in northern Cameroon: it (further) corroded the myth of 'natural' Kotoko domination and transformed the Mousgoum (and other ethnic groups like the Choa Arabs) into a major political force in the region. Democratisation and introduction of a multi-party system is challenging the supremacy of the Kotoko elite.

Chapter Four, *The Mousgoum of Zimado: social structure and the weakening of the local authority*, demonstrates the importance of unravelling concepts like 'local community' or 'local people'. These terms are generally used very loosely in the policy literature on resource management and often tend to imply something synonymous with internal solidarity and mutual care (Crehan 1997:227). This 'community as an unit' is highly problematic in many of the villages studied, because of the political transformations taking place (Chapter 3) and the changes occurring within Mousgoum society; the latter is the subject of this chapter.

This chapter describes the weakening of male authority at various levels in the Mousgoum villages, *viz.* compound, family and village level. In contrast with the 'title-crazy' Kotoko, the Mousgoum go for cows. A man's prestige is proportional to the number of cows he has, the number of wives and the number of dependent young men (sons and younger brothers) for whom he helped pay the bridewealth. The disruption of the plain has made it more and more difficult for compound heads to earn enough income to feed their families and to save money to invest in cattle in order to contribute to the bridewealth of their dependants. This is challenging the authority of male authority in general and compoundheads in particular. The difficulties men are having paying the bridewealth, the cement of Mousgoum society, are changing gender relations and weakening social and kinship relations.
Women's bargaining power vis-à-vis men is related to the bridewealth system. Men who pay the bridewealth (8 to 10 cows) have more control over the labour of women and the result of that labour than men who fail to do so due to poverty. Today, elopement in *lieu* of a 'proper paid marriage' is the clearest sign of poverty. The bridewealth obligations of poor men weaken them in the sense that they (might) lose control over the activities of their wives.

In Mousgoum society a central hierarchy like the Kotoko court is lacking. This is not to say they form an egalitarian society. There used to be differences between first-arrived and later-arrived, differences based on age, gender and capacities. Mousgoum society had its leaders, but they were so-called *primes inter pares*. All this changed when the Kotoko formalised the position of village leader into the rank of village head, who became the lowest chief in the French colonial administration and later in the post-colonial state. The external support strengthened the position of the Mousgoum leader in the villages. This is illustrated by the case of Klekle, who combined Big-Man-like leadership qualities with the traditional position of Anaka, 'master of the land'. The present village head of Zimado is an example of a weak leader, the result of various factors: his personal capacities, conflicting clan interests, the existence of three religious groups, with their own leaders, pluralism and the authority crisis in general, which is eroding the authority of local leaders.

Chapter Five, *More Fishing, More Debts: insecurity and Mousgoum resilience*, discusses the changing use of the environment by men and women, their adaptation to growing environmental insecurity and their incorporation in the cash economy. In the first part of this chapter Mousgoum men and women are presented as multiple users of the floodplain environment: they farm, fish, herd cattle and gather food products from the bush. This diversification of activity reflects the strategy adopted by the Mousgoum to deal with their surroundings and with environmental problems. As settlers in the Logone floodplain at the beginning of the 20th century, they had no other option; fishing and cattle-herding were already what Kotoko fishermen, Fulbe and Arab Shoa nomads did. Moreover, the ruling Kotoko authorities would never have allowed the Mousgoum to specialise in fishery only.

In Mousgoum society, as throughout most of sub-Saharan Africa, household activities and the use of the environment are organised along lines of gender and age. Mousgoum women are regarded as child-bearers and farmers, men as household heads and the holders of rights over their children. By paying the bridewealth for their wives, men gain sole rights over women's labour and children. Women fulfil key roles in agriculture and gathering and have a variety of fishery and cattle-herding asks. Women and men have conflicting interests when it comes to the result of their labour. Men are keyed to accumulating income in order to acquire cattle for the bridewealth. This is only partly in the interest of women. Most women want to feed their children and have things like cloth and household articles that are of importance in social relations. Older women prefer cattle to consumer goods. Although Mousgoum men and women share common roles, they may experience different conditions in their everyday life. To illustrate the diversity in a single Mousgoum village, five household case studies are presented. In each of these cases the conflicting interests of men and women are apparent.

These case histories show that even the best adaptations could not guarantee that families were able to support themselves through ordinary forms of land use. This was due to three factors: drought, rapid incorporation into the market economy and rising debts, and a chaotic State. The droughts compelled many people to fish with modern equipment and cultivate rice on the fields of the SEMRY III project (implemented in Zimado in 1985). The introduction of modern, expensive fishing equipment and market-based rice irrigation can be seen as the motors of change of the Mousgoum domestic economy. Both these changes have reduced dependence on natural conditions, but at the expense of greater dependence on traders and money-lenders as well as on state officials running projects like SEMRY III. The fishery trade is increasingly monopolised by hierarchical networks of traders who connect the various areas and transport the fish all over Cameroon, Nigeria and Chad. The dominant group of traders are Mousgoum belonging to the fundamentalist magabous Muslims. Great demand and competition are increasing the pressure on fish stocks. Most fishermen are connected to these networks through patron-client relations, enabling them to obtain loans to pay for 'modern' nets. High catches are needed to pay off the debts, and intensification of the fishery ensues.

Moreover, women's and poor men's access to fish has decreased enormously because of the intensified activities of fishermen using modern equipment. These marginal groups are left the left-overs, the fish that have escaped the dragnets. The poor are also

the first to lose their rice-fields as a result of unpaid debt, obliging them to work for the better-off in the village.

The unreliability of the state became apparent in the 1990s when the Cameroonian state was compelled, by the structural adjustment policy of the World Bank, to reorganise their para-statals, including SEMRY. As a variety of services and funds were cut back, farmers became entirely dependent on commercial money-lenders for their credits and inputs (artificial fertilisers, etc.), i.e. for the necessary investments in their rice-fields. There are only a few households rich enough to stay out of the hands of these money-lenders. At the same time, though, new income-generating opportunities have arisen. Local elites (as illustrated by the case of Philippe Huyuk) have started to operate rice mills and two marginal groups, women and wheelbarrow owners, have benefited from the new potential for earning a paid wage.

To escape from the poverty trap, money earned by fishing is invested in rice production and vice versa. This is a tricky combination, however, as practical experience shows. Good catches are associated with a good rice harvest, but bad catches with poverty and growing debt. As the case studies show, to survive insecurity and pay off debts a multiple strategy is adopted: continuous exploitation of all available natural resources to earn additional income, exploitation of all available labour resources on the compound (including very young children and pregnant women), taking out loans on the bridewealth of a child or on the forthcoming rice harvest or fish catch, or last but not least working as wage labourers. Growing social inequality at the village level is the result.

Chapter Six, *The Dynamics of Fishery Management and Changing Power Relations*, describes local management of a new type of 'fish reserves', exploring how fishermen understand their rights to the fish resource and the implications for fishery management in the Logone floodplain. Two particular cases are considered: Kotoko management of the Abana fishing pond and Mousgoum management of a new type of 'fish reserves' in the Logone river. The tenure regimes are described and discussed in the context of common property resource theory in general and the resource management model of Ostrom (1990:90) in particular.

Fisheries in the Logone floodplain are arguably in a state of crisis, as total catches level off and catches per unit fishing effort decline (Wellcomme 1979). In general, the reasons most commonly cited for this problem are drought and the fact that fishing takes place in an 'open' resource: with access unlimited, individual fishermen have no incentive for restraint (Hardin 1968). This is definitely not the case in the Logone floodplain, where fishing grounds are subject to a variety of property rights bounded in both time and space. This chapter considers how this system works, who has access and who is excluded.

Local knowledge of fish resources forms the basis of a good catch and can provide an important information base for local resource management, especially in the tropics where conventional data are scarce or non-existent. One can distinguish three types of knowledge: practical or common, technical, and ritual knowledge. Access to these three types differs between Kotoko and Mousgoum groups. Much common knowledge in the

floodplain is concerned with the behavioural characteristics of the most important fish species (often embodied in fish-names) and their habitats. Much of the fisheries knowledge and knowledge of a wide range of significant biological events is reflected in fishing gear. The fishermen's equipment is adapted to the specific conditions of inundation, fish migration, water level, fish species and location of fish in the water. The knowledge is not static and provides a certain basis for understanding the qualitative changes that have occurred in local fish stocks following intervention. Specific technical knowledge (equipment and canoe-making, knowledge about spells and herbs to attract the fish and boost catches) and knowledge about so called 'prime spots' are often guarded by specialists, often Kotoko fishermen. Rituals play an important role, too, but this secret knowledge is in the hands of a few Kotoko 'masters of the water'.

With the introduction of new fishing materials (nylon nets, hooks) and gear (casting-nets, dragnets, gill-nets, amongst others) traditional fishing equipment has begun to disappear in the floodplain and is no longer used on the river itself. The trend in nets is towards ever-decreasing mesh size. Through these technological innovations the local knowledge of Kotoko specialists has lost some of its prestige and legitimacy. Today, most of the fishing equipment used is modern. Modern casting-nets (*bigri*), in particular, have many advantages over the heavy traditional nets. These nets can be bought at any market, are easy to handle by one or two people and can be used in different environments in various seasons. At the same time, the nets give fishermen greater flexibility and mobility, allowing them to exploit new ecosystem niches or frontiers, such as the deeper parts of the river. For these new fishing grounds there were no traditional Kotoko restrictions such as limited access and this enabled Mousgoum and non-elite Kotoko to evade Kotoko control and improve their catches.

An important feature of the floodplain fishery is that rights of access to fish at a particular location are not constant but change with the status of the flood. Private, communal property and open access (non-property) regimes are found at different locations and at different times of the year (Table 6.2).

Access to fishing grounds on the floodplain is very well organised and subject to Kotoko regulations. Kotoko management strategies include, inter alia, closed seasons and areas, limited ownership of fishing canals and barriers, limited access to fishing ponds, access regulations, and seasonal, spatial and gear restrictions in specific fishing ponds. Many normative rules and taboos regulate access to fishing grounds. The most important permanent fishing spots belong to the Kotoko elite, obliging the Mousgoum and ordinary Kotoko to fish in the remaining (seasonal) pools around their villages and in the river. Fear of the magical powers of the Kotoko contributed to the fact that the fishermen rarely broke the rules.

The rights and control of the Kotoko authorities over fishing grounds and the temporal exclusion of others (like the Mousgoum) are pivotal to the Kotoko fishing management system. Although the main aim of the Kotoko rules was to safeguard their catches and exercise power, the aforementioned strategies might well have contributed to the prevention of resource degradation in the past.

Today, the possible effects of environmental change and the fact that local power relations are in transition (Chapters 3 and 4) have serious implications for the Kotoko fishery management system. Reduced flooding has led to a reduction of the exploitable fishing grounds. Mousgoum and ordinary Kotoko fishermen have made every effort to gain access to fishing grounds. They no longer accept the exclusive rights of the Kotoko authorities to these grounds and their exclusion from the main ponds. This has led to the gradual collapse of the Kotoko fishing management regime. The Abana case study describes the complexity of management and the conflicting interests of the various actors involved: the Kotoko elite and ordinary Kotoko; Mousgoum fishermen and women; different individuals with more or less power; traders; young and old; local groups and locally defined outsiders. The Abana conflict is played out almost everywhere on the plain, making it clear how difficult defence of the Kotoko management regime has become. Although these conflicts are linked directly to environmental stress and natural factors like the threat of drought, they are influenced far more by the growing insecurity due to unequal access and changing power relations between the Kotoko elite and the Mousgoum.

Apart from eroding the Kotoko fishing management regime, Mousgoum fishermen have established new fish reserves in the deeper parts of the Logone river. It is shown that these reserves, although loosely organised and difficult to grasp for outsiders like the Kotoko elite and the state, indeed function as intended: the fishermen are made to respect spatio-temporal restrictions. It is argued that these reserves form an effective strategy for securing food in the region, especially in the dry season. The social benefits of communal access are extremely important, especially given the unequal access to modern fishing equipment. Reducing the collective catch of these casting-net fishermen is becoming increasingly critical for the food security of the village poor. Furthermore, these reserves can be seen as a form of Mousgoum empowerment, providing them with a certain basis from which to increase their political influence vis-à-vis resource control.

In Table 6.5 these two conflicting cases are compared with the aid of Ostrom's design principles (1990:90). Several objections are made with regard to the usefulness of Ostrom's framework for flexible and insecure environments like the Logone floodplain. It is questioned, moreover, whether such a framework is relevant for a dynamic, ethnically variegated situation, where multi-layered power relations are in a process of change.

Chapter Seven, *To Manage or to Rule*, synthesises the findings of the previous chapters. The changing use of the environment by Mousgoum men and women is due to several interrelated factors:

* Increased environmental insecurity, due to disruption of the Logone floodplain by the Maga dam and through drought.
* Rapid incorporation in the market economy, through commercial fishing and rice production.
* Increased social insecurity, due to growing debt, unpaid bridewealth and the erosion of safety nets for the poorest.
* Shifting power relations within Mousgoum and Kotoko society: between Mousgoum and Kotoko, between the Kotoko noblemen and the new traders, and between the state and both the Kotoko and Mousgoum.

* Contradictory state policies (economic development through rice irrigation and conservation of protected areas, general laws relating to resource management) are clashing in the Logone floodplain.

These changes are remoulding fishery management regimes. Power relations have a profound influence on how natural environments are managed and hence influence temporal patterns of ecological change. Yet environmental stress also affects relations of power: it alters the distribution of resources, or challenges particular relations or forms of subordination in the political and ideological use of environmental units.

All this warrants the conclusion that how resources are managed is hardly ever a direct, simple or obvious affair. On the contrary, resource management has multiple goals. Access and control are often different for different people and are regulated by complex procedures formed, inter alia, along the lines of power relations and ethnic groups. Issues of access to and control over resources almost always reflect arenas of competition and potential conflict, in which some groups are likely to gain or lose more than others.

We must move away from an approach in which the community is seen as a homogeneous entity to one in which the variegated interests and opportunities at work in society come into their own. Such recognition of diversity among and between people is very important when discussing resource management. These differences may imply different management preferences, which should be discussed and negotiated among the various actors.

This book illustrates the complexity of concrete management situations. Instead of neglecting this complexity, it should be 'unpacked' in order to design improved resource management policies. The analysis of this dissertation suggests that resource management should be based on a more true-to-life analysis of the practical dynamics of such management. Ecological realities should, in other words, be linked with the socio-cultural facts of life.

Curriculum Vitae

Diny van Est werd op 24 november 1958 in Fijnaart geboren. In 1977 behaalde zij aan het Gertrudis Lyceum in Roosendaal haar atheneum diploma. In dat zelfde jaar begon zij haar studie Cultureel Werk/ Opbouwwerk aan de Sociale Academie Markendaal te Breda. Ze rondde deze studie af in 1981 en ging werken als buurtwerkster in Bospolder-Tussendijken, een vooroorlogse wijk van Rotterdam.

Het werk met migranten in die wijk stimuleerde haar om in 1984/1985 naast haar baan de studie culturele antropologie aan de Universiteit Leiden te beginnen. In 1987 werd ze educatief werkster bij de Stichting Basiseducatie in Rotterdam en bleef hier werkzaam tot eind 1991.

Haar studie zette ze voort. In 1988 verrichtte ze een leeronderzoek naar de participatie van de lokale bevolking in herbebossingsprojecten in Senegal. In 1990 deed ze, via het Centrum voor Milieukunde Leiden, een evaluatieonderzoek naar het agro-pastorale project Mindif-Moulvoudaye in Noord-Kameroen.

In 1991 studeerde ze af en begon met de voorbereiding van haar promotieonderzoek naar "het veranderende milieugebruik en beheer van de Mousgoum in de context van milieudegradatie en toenemende invloed van markt en Staat". Vanaf eind 1991 tot halverwege 1996 werd ze door NWO/WOTRO bij het Centrum voor Milieukunde Leiden aangesteld als OIO.

Vanaf 1997 verzorgde Diny van Est als wetenschappelijk medewerker een deel van het CML-onderwijs aan studenten Milieu en Ontwikkeling en trainingen voor (aanstaande) assistent-deskundigen en (Nederlandse en buitenlandse) ontwikkelingswerkers. Ze participeerde in de organisatie van een internationaal seminar over "Co-management van Natuur", dat plaatsvond op de Filippijnen (1998). Verder coördineerde ze activiteiten in relatie tot de begeleiding van buitenlandse promovendi.

De afgelopen twee jaar heeft ze zich als onderzoeker bezig gehouden met het thema "de constructie van de toekomst in het duurzaamheidsdebat". In het kader hiervan was zij mede-auteur van artikelen met betrekking tot dit thema, en mede-redacteur van een rond het millennium te verschijnen themanummer over "Tijd en Toekomst in de Antropologie" van het antropologische tijdschrift Focaal (n° 35).